

39 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Jelka Piškurić

»BILI NEKOČ SO LEPI ČASI«

Vsakdanjik v Ljubljani in
okolici v času socializma

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
Ljubljana 2019

Inštitut za novejšo zgodovino

39 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Jelka Piškurić

**»BILI NEKOČ
SO LEPI ČASI«**

**Vsakdanjik v Ljubljani in
okolici v času socializma**

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica: dr. Mojca Šorn

Založnik: Inštitut za novejšo zgodovino

Zanj: dr. Damijan Guštin

ZBIRKA RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES 39
ISSN 2350-5664

Jelka Piškurić
»BILI NEKOČ SO LEPI ČASI«
Vsakdanjik v Ljubljani in okolici
v času socializma

Sozaložnik: Študijski center za narodno spravo

Recenzenta: dr. Aleksander Panjek
dr. Božo Repe

Jezikovni pregled: dr. Andreja Jezernik

Prevod povzetka: Borut Praper

Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj

Slikovno gradivo na ovitku: Prva stran: pogled s Celovške ceste, 1977; nakupovanje v Maximarketu, december 1975 (MNZS, foto: Alojz Fužir, Rudi Paškulin). Zadnja stran: na Igu, maj 1976 (Arhiv družine Piškurić).

Tisk: Medium d.o.o.

Naklada: 300 izvodov

Izid knjige je finančno podprla: Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

---

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(497.4Ljubljana)“1945/1991“
316.728(497.4Ljubljana)“1945/1991“

PIŠKURIĆ, Jelka

„Bili некоč so lepi časi“ : vsakdanjik v Ljubljani in okolici v času socializma / Jelka Piškurić ; [prevod povzetka Borut Praper]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino : Študijski center za narodno spravo, 2019. - (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones, ISSN 2350-5664 ; 39)

ISBN 978-961-6386-96-8 (Inštitut za novejšo zgodovino)
COBISS.SI-ID 301854720

VSEBINA

- 9 PREDGOVOR

- 13 PRISTOPI K RAZUMEVANJU ŽIVLJENJA V SOCIALIZMU**

- 27 »NE BOM POZABIL NA STARE ČASE«
- 28 Spomini na socializem med preteklostjo in sedanjostjo
- 35 Predstavitev posnetih pričevanj
- 40 Vojna generacija
- 41 »Baby boom« generacija
- 43 »Jeans« generacija

- 47 LJUBLJANA IN OKOLICA V ČASU SOCIALIZMA**
- 48 Od konca vojne do konca petdesetih let
- 83 Novi veter šestdesetih let
- 110 Sedemdeseta v znamenju tovarišev in potrošnikov
- 129 Krizna osemdeseta leta

- 155 DOJEMANJE SOCIALISTIČNE STVARNOSTI**
- 158 Socializem v javnomnenjskih raziskavah
- 160 Zagotavljanje enakosti in socialne varnosti
- 163 Gospodarske in življenjske razmere
- 166 Posamezniki in politični sistem
- 169 Socializem v spominih
- 171 Včasih je bilo lepo
- 181 Politična represija, omejevanje in razlikovanje
- 194 Socializem nekoč in danes

197 DEŽELA, KJER SREČEN JE DELAVSKI ROD

- 208 Vzgoja delovnega človeka
212 Vstop v službeno okolje
215 Delavci in politični sistem
220 Pogled na samoupravljanje
222 Pomen dela in zaposlitve v življenju ljudi
224 »Razumeli smo se krasno«
228 Osnova za načrtovanje življenja
232 Drugi pozitivni vidiki delovnega razmerja

237 NAŠ MALI AVTO IN DRUGE DOBRINE

- 251 Krmarjenje skozi omejitve na trgu
260 Pomen mreženja in socialnega zaledja
263 S skromnostjo do cilja
265 Krediti in inflacija
268 »Rinejo čez mejo vsi«
273 Med legalnim in legitimnim

281 ZIDAMO MARLJIVO

- 286 Problematika družbenih in drugih stanovanj
302 Hiša – najbolj zaželena oblika stanovanja
317 Ceste, vodovod, šole in še kaj

331 KAM S SOCIALISTIČNO PRETEKLOSTJO?

- 340 Odzivi pričevalcev na spremenjene politične in
gospodarske razmere

355 ZA KONEC

363 POVZETEK

371 SUMMARY

379 VIRI IN LITERATURA

411 SEZNAM KRATIC

415 IMENSKO KAZALO

423 BESEDA O AVTORICI

*Ata mi je govoril, da se slavno je boril.
Jaz pa bi kot ata bil, če bi partiji sledil.
Bili nekoč so lepi časi, vikend smo imel' na vasi.
V Trst po cunje smo hodil', se življenja veselil'.*

*A ne pozabi, mladi smo,
v srečo mi verjamemo,
jutrišnji dan bo z rožami postlan.
(Agropop, Himna mladosti, 1988)*

PREDGOVOR

Socializem in življenje v njem sta me začela zanimati v času zadnje gospodarske krize v Sloveniji, saj je bilo to obdobje močno prisotno v javnih diskurzih, medijskih in političnih. Na eni strani se je pojavljal pogosto nostalgichen diskurz o dobrih življenjskih razmerah, možnostih za zaposlitev in izboljšanje osebnega standarda, o večjih socialnih pravicah posameznikov, enakosti in dobrih medsebojnih odnosih. Na drugi se je kazala zelo negativna podoba, ki je poudarjala omejevanje svobode, kršenje človekovih pravic in totalitarni značaj jugoslovanskega socializma. Pojavljalo se je tudi prepričanje, da so se posamezniki v času socializma naučili praks, ki ovirajo gospodarski razvoj Slovenije. Toda če odvezamemo te skrajne poglede na socializem, kakšno je bilo dejansko življenje v tem obdobju?

Preučevanje socializma v Sloveniji v zadnjem času doživlja razcvet, naj gre za muzejske razstave ali raziskave. Slednje se ukvarjajo predvsem z analizo političnih in ekonomskih procesov, vsakdanje življenje pa je večinoma omejeno na posamezne vidike, kot je življenjska raven, potrošnja ali industrijsko delo. Drugi vidiki vsakdanjega življenja ter delovanje ljudi in njihovo odzivanje na politični sistem so redkeje prikazani. Dela, ki obravnavajo zgodovinski razvoj Ljubljane, so večinoma omejena na obdobje do sredine petdesetih let, medtem ko je njena podoba v

kasnejših desetletjih največkrat omejena na urbanistični razvoj. Tudi zato, ker dosedanja dela vsakdanjik obravnavajo parcialno, le skozi izbrana področja, me je zanimal celovitejši pogled na socialistični vsakdan, ki sem ga skušala prikazati skozi različne prvine vsakdanjega življenja. Hkrati so me nezadržno privlačile tudi motivacije in strategije, ki so jih posamezniki sprejeli za obvladovanje svojega sveta in izboljšanje življenjskih razmer. Zmotno bi bilo namreč na posameznike gledati le kot na pasivne udeležence sveta, ki ga oblikuje politika, saj jim s tem odzvamemo možnost, da so samostojni subjekti, ki razmišljajo in se odločajo.

Pisati o socializmu je bilo zaradi kompleksnosti življenja in velike količine virov izziv, a je bilo tudi zanimivo poslušati različne zgodbe o tem obdobju in se poglobljati v vire in literaturo. Socialistični vsakdanjik so zaznamovali različni dejavniki in strukture, vse je bilo težko zaobjeti, a kljub temu monografija ponuja pestre teme iz vsakdanjega življenja. Skozi poglobljanje v vire sem se odločila za podrobnejši prikaz treh segmentov, ki so bili po eni strani najbolj zastopani v posnetih pričevanjih, hkrati pa so se mi zdeli pomembni za razumevanje strategij in praks, ki so jih posamezniki uporabljali. Videla sem jih tudi kot ključne za razumevanje socialističnega vsakdana, saj so bili neločljivo povezani z modernizacijo življenja. Pri tem sem ves čas primerjala mesto in podeželje ter izkušnje različnih generacij. Monografija se loteva tudi problematike dožemanja socialistične stvarnosti in metodoloških vprašanj uporabe ustnih virov. Poleg analize vsakdanjega življenja ponuja še zgodovinski razvoj Ljubljane in njenege podeželskega zaledja v času socializma. Tako kot je imela Slovenija znotraj Jugoslavije veljavo najbolj razvite republike, je Ljubljana to vlogo igrala znotraj Slovenije in podeželje jo je kljub bližini težko dohajalo.

Monografija je rezultat večletnega raziskovanja različnih vidikov vsakdanjega življenja v času socializma. Njeno osnovo predstavlja doktorska disertacija *Vsakdanje življenje v Socialistični republiki Sloveniji: Ljubljana in njeno ruralno zaledje*,

a tema z njo še zdaleč ni bila izčrpana. Zato monografija ni le njena predelava, je nadaljevanje in dopolnitev začetega dela, ki je bilo nadgrajeno predvsem z arhivskim gradivom in novejšo literaturo. Arhivsko gradivo nekdanjih ljubljanskih občin je pomembno razširilo razumevanje življenja v socializmu, prispevalo pogled uradnih organov, potrdilo nekatere ugotovitve, ki so temeljile na ustnih virih, in prispevalo nekatera nova dognanja. Delo je v metodološkem pogledu novost na področju slovenskega zgodovinopisja, saj gre za prvi kompleksnejši poskus predstavitve vsakdanjega življenja v socializmu na podlagi metodologije ustne zgodovine. Prav tako predstavlja celoten povojni razvoj Ljubljane in njene okolice. Vsebinsko sorodna dela, ki se ukvarjajo z obdobjem socializma, pa so bila upoštevana v literaturi. Naslov monografije je sposojen iz Agropopove *Himne mladosti*, predvsem zato, ker me je spominjala na posnete ustne vire in naravo spominjanja.

Čeprav prehajam k zahvalam pri koncu, ne pomeni, da je njihov pomen manjši. Monografija ne bi izšla brez podpore, pomoči in različnih plodnih pogovorov. Najprej se zahvaljujem vsem, ki so zbrali pogum in spregovorili o svojih življenjskih izkušnjah v času socializma. Sprejeli so me v svoje življenje in se pustili posneti, z mano so delili spomine in mi pomagali razumeti čas, ki sem ga na prihajajočih straneh skušala predstaviti. Brez njih monografije v taki obliki zagotovo ne bi bilo. Največjo zahvalo dolgujem staršem in sestri Mojci, ki so spremljali moje delo od prvih idej in vse do izida, me poslušali, spodbujali, pomagali po svojih močeh, brali in mi stali ob strani. Hvala tudi Juretu za potrpežljivost in podporo. Mojo pot pri doktorskem študiju in preučevanju vsakdanjega življenja v socializmu sta v prvi vrsti zaznamovala mentor dr. Božo Repe, ki je obenem recenzent monografije, in somentorica dr. Mateja Habinc, ki me je med drugim usmerila na področje antropologije (post) socializma. Obema iskrena hvala za vse strokovne nasvete in tehtne pripombe. Prav tako hvala drugemu recenzentu dr. Aleksandru Panjeku. Za podporo, strokovno pomoč in možnost

raziskovalnega dela se zahvaljujem vsem sodelavcem Študijskega centra za narodno spravo. Hvala tudi vsem, ki niste pomensko navedeni, a ste mi pomagali s svojimi spodbudami, pomočjo pri raziskovalnem delu, iskanju raznovrstnega gradiva in izdaji monografije. Za možnost izdaje se zahvaljujem zlasti direktorici Študijskega centra za narodno spravo dr. Andreji Valič Zver, urednici založbe Inštituta za novejšo zgodovino dr. Mojci Šorn, dr. Alešu Gabriču, ki je moje delo uvrstil v program zbirke Razpoznavanja/Recognitiones, in Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) za dodeljeno subvencijo. Del vsebine je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380, ki ga prav tako sofinancira ARRS.

Za konec ostane le še želja, da bo monografija prispevala h kritičnemu pogledu na obdobje socializma ter k preseganju enostranskega povečevanja ali zavračanja preteklosti. V tem duhu jo posvečam vsem, ki so del svojega življenja preživeli v socializmu.

Ljubljana, julij 2019

Jelka Piškurić

**PRISTOPI
K RAZUMEVANJU
ŽIVLJENJA
V SOCIALIZMU**

Porast zanimanja za preučevanje socialističnega vsakdanjika, ki ga v zadnjih letih opažamo v slovenskem prostoru in širši regiji,¹ odpira nove poglede na družbene odnose in dejavnosti posameznikov v času socializma. Zgodovinske študije odpirajo zlasti vprašanja življenjske ravni in potrošnje, medtem ko se antropološke ukvarjajo še z industrijskim delom, s preživljanjem prostega časa in politiko praznovanj. Ker je vsakdanje življenje zelo heterogeno področje, ki lahko obravnava različne poglede, strukture in skupine prebivalcev,² je bila potrebna selektivnost, da bi prikazali tiste značilnosti socialističnega vsakdana, ki odzvanjajo pri vseh. Kot pomembna za razumevanje socialističnega vsakdana so bila izbrana področja, ki so jim pričevalci namenjali največ prostora v svojih spominih – delo ali zaposlovanje, standard in potrošnja ter reševanje stanovanjskega vprašanja in infrastrukturnih izzivov. Izbrana področja hkrati kažejo na modernizacijske procese v času socializma, ki so nezadržno vplivali na vsakdanje življenje in njegovo organizacijo.

Podoba socializma, ki jo lahko zasledimo v javnih diskurzih, je pogosto predstavljena kot problematična ali pa je nostalgična. Predvsem v ekonomskih razmišljanjih se pojavlja tudi prepričanje, da so se posamezniki v socializmu naučili določenih vzorcev, ki škodujejo gospodarskemu razvoju Slovenije. To prepričanje se ne pojavlja le v Sloveniji niti ni novo. Tranzicijske težave socialističnih držav se pogosto razlagajo s tako imenovano socialistično mentaliteto, ki ovira »normalen« razvoj.³ Pri tem se zastavlja mnogo vprašanj o dejanskem življenju v času socializma, oblikovanju praks, ki so del kulturnega prostora, ali o vplivu javnih diskurzov na spominjanje. Politični sistem je s svojimi pravili in omejitvami vplival na vsakdanje življenje posameznikov, a vprašanje je, v kolikšni meri. Izbrane vire je bilo treba kritično ovrednotiti, preden so začeli pripovedovati in sestavljati podobo o socialističnem vsakdanu. Hkrati se je bilo treba vprašati tudi

1 Sitar, »*Ne le kruh, tudi vrtnice!*«, str. 11–15.

2 Prim. Petelin, Raziskovanje vsakdanjega življenja, str. 148–165.

3 Drakulić, *Kako smo preživeli komunizem*, str. X–XI; Prica, In Search of Post-socialist Subject, str. 163–186.

o pristopih k raziskovanju. Tuje študije socializma in postsocializma z razlogom odpirajo metodološka vprašanja in problematizirajo upravičenost določenih pristopov, kot so razlikovanje med vzhodom in zahodom, primerjava socializma s kapitalizmom, osredotočanje na negativne vidike socializma ali poudarjanje pomanjkanja. Njihova kritika leti predvsem na raziskave, ki socialistične države združujejo v enotno regijo ter iščejo sistemske razlike z zahodnoevropskimi državami, namesto da bi iskale tudi podobnosti. Take raziskave poudarjajo pomanjkanje, neobstoje zasebne lastnine, slabo razporeditev virov ter medosebne odnose in mreženje, ki ju izpostavljajo le kot lastnosti socialističnih držav in vidijo kot instrument za obvladovanje pomanjkanja, pogosto v negativnem kontekstu ali v povezavi s korupcijo. Hkrati tranzicijo predstavljajo kot proces, ki je prišel od zunaj, in ne kot organski razvoj notranjih sprememb.⁴ Kljub temu nekateri raziskovalci verjamejo, da so bile spremembe na političnem, gospodarskem in vrednostnem področju v prvem desetletju po drugi svetovni vojni tako korenite in trajne, da so vplivale na vsakdanje prakse in strategije posameznikov, ki so se morali naučiti novih načinov obnašanja ali prilagoditi stare novemu političnemu sistemu.⁵ Drugi pri preučevanju socializma ločujejo državo, njene politične elite in vzvode moči ter (civilno) družbo kot dva nasprotujoča si pola, pri čemer se zastavlja vprašanje, ali je bolj ali manj totalitarna država res zadušila družbo in njene potenciale ali gre za bolj kompleksen odnos.⁶ Vprašanje je tudi, kaj pomeni sodelovanje s političnim sistemom ali konsenz »navadnih« državljanov, ki ga lahko razumemo kot strinjanje z ustaljenim redom in oblastjo. Ali je to sodelovanje v socialističnih (ali v drugih totalitarnih in avtoritarnih) državah res drugačno od tistega v nesocialističnih državah ali je pri prvih

---

4 Prim. Thelen, Shortage, fuzzy property, str. 43–61; Burawoy, *The Extended Case Method*, str. 198–266; Buchowski, Hierarchies of Knowledge, str. 5–14; Prica, In Search of Post-socialist Subject, str. 163–186.

5 Roth, Praktiken und Strategien, str. 63–77.

6 Hann, Introduction, str. 15–18.

le problematizirano?⁷ Nedvomno je treba tudi v posameznikih videti aktivne udeležence sveta, ki razmišljajo in sprejemajo odločitve v svojem življenju.

Z gotovostjo lahko trdim, da je podoba socializma kompleksna. V monografiji je zajeto celotno obdobje⁸ od konca druge svetovne vojne do prvih demokratičnih volitev leta 1990, v tem času pa so se življenjske razmere znatno spreminjale. Še posebno v prvem desetletju je politični sistem prinesel kršnje človekovih pravic, tudi nasilje, kasneje je bil zaznamovan z omejevanjem svobode govora in izražanja prepričanja. Oblast je bila v rokah ene stranke in ozkega kroga ljudi, večinski del prebivalstva pa se je novemu političnemu sistemu prilagodil, v njem živel in deloval. Ljudi so zaznamovala obdobja pomanjkanja, gospodarske rasti in ponovne krize, ki je bila posledica neustrezne gospodarske politike. Kljub temu je socializem prinesel tudi pozitivne spremembe – postopno modernizacijo,⁹ socialno ureditev ali urejen javni šolski in zdravstveni sistem.

---

7 Prav tam, str. 14. Prim. tudi Passerini, *Work Ideology and Consensus*, str. 82–108.

8 V monografiji uporabljam termin socializem, ne komunizem. Oblast je bila v sicer do prvih demokratičnih volitev leta 1990 v rokah komunistične partije oz. zveze komunistov, toda ves čas so za državno ureditev uporabljali termin socializem. Po sporu z informburojem leta 1948 je Jugoslavija z njim pravzaprav poudarjala svojo, samoupravno socialistično ureditev, ki naj bi bila drugačna od sovjetske. Z odmikom od Sovjetske zveze in z vključitvijo v gibanje neuvršenih v drugi polovici petdesetih let si je Jugoslavija ustvarila specifičen geopolitični položaj med Vzhodom in Zahodom. Po koncu hladne vojne so različne zgodovinske izkušnje držav vzhodnega bloka vplivale na različno razumevanje besed socializem in komunizem, zato je od devetdesetih let naprej prihajalo do različnih interpretacij in konceptualizacij obdobja. Gl. Repe, Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 9–10; Režek, *Med Vzhodom in Zahodom*, str. 984–986; Czerwiński, *Breme (post)komunizma*, str. 47–80; Kladnik, *Iskanje novih raziskovalnih paradigem*, str. 155–157.

9 Modernizacija ima več vidikov, lahko pomeni ekonomski, socialni in kulturni razvoj. V njenem okviru me je zanimal predvsem napredek v kakovosti vsakdanjega življenja, ki se je po eni strani kazal z izboljšanjem življenjskega standarda (opremljenost s potrošniškimi dobrinami, možnosti za reševanje stanovanjskega vprašanja, preživljanje prostega časa), po drugi strani pa z izboljšavo infrastrukture (komunalne infrastrukture in javnih servisov). V času socializma je Jugoslavija veliko energije vlagala v projekte industrializacije in urbanizacije, ki so nudili zaposlitev, vplivali na način življenja in spremembo naselij. Od sredine petdesetih let se je politično vodstvo zavzemalo tudi za zviševanje življenjskega standarda. Vse to je vplivalo na izboljšanje življenjskih razmer državljanov. Socialistične modernizacije pa zagotovo ne moremo povezati s politično ali religijsko pluralizacijo. Gl. Duda, *Nikoli jim ni bilo bolje?*, str. 7–8; Panić, *Od točke do kartice*, str. 9–10; Sitar, *Modernizacija pranja*, str. 459; Benovska - Šabkova, *Socialism as Modernisation*, str. 24–42; Godina, *O indigenizaciji modernizacije*, str. 55–58.

Za raziskovalno območje je bilo izbrano mesto Ljubljana in njeno podeželsko zaledje v okviru nekdanje Občine Ljubljana Vič – Rudnik. Mesto in podeželje sta bila izbrana zaradi svoje raznolikosti in možnosti opazovanja morebitnih razlik v organizaciji vsakdanjega življenja. Skozi celo obdobje socializma sta se njuni socialna in ekonomska struktura spreminjali, predvsem od druge polovice šestdesetih let, ko je modernizacija v večji meri dosegla tudi podeželje. Ljubljana, ki se je v drugi polovici 19. stoletja začela uveljavljati kot politično in kulturno središče Slovencev,¹⁰ je po koncu druge svetovne vojne postala glavno mesto republike ter sedež njenih upravnih in političnih organov. Oblasti so si jo zamislile tudi kot industrijsko središče, kar je seveda vplivalo na njen nadaljnji razvoj. Mestno prebivalstvo je bilo zato večinoma delavsko in uradniško. Na razvoj Ljubljane je vplivala še uvedba komunalnega sistema, ki jo je upravno razdelil na več občin. Oblasti so v komuni videle tisto enoto, s pomočjo katere bodo k neposrednemu sodelovanju in upravljanju pritegnile najširši krog ljudi.¹¹ Povezovanje mest in podeželja pa je bilo tudi posledica politične odločitve ali želje po odpravi socialnih in razrednih razlik ter razlik med mestom in podeželjem. Na področju Ljubljane se je postopoma oblikovalo pet mestnih občin: Bežigrad, Center, Moste – Polje, Šiška in Vič – Rudnik. Razen Občine Ljubljana Center so vse vključevale tudi podeželsko zaledje, največji del podeželja je obsegala Občina Ljubljana Vič – Rudnik. Kljub vzpostavitvi mestnega sveta z določenimi pravicami na področju razvoja celega mesta, je bil razvoj Ljubljane z novo upravno razdelitvijo decentraliziran.

---

10 V času, ko je Ljubljana prevzemala vlogo prestolnice slovenskega kulturnega in političnega gibanja, je bila deželna prestolnica Kranjske. Po koncu prve svetovne vojne je dobila položaj glavnega mesta takratnega jugoslovanskega dela Slovenije. Med letoma 1922 in 1929, ko je bila Slovenija upravno razdeljena na ljubljansko in mariborsko oblast, je ta položaj sicer izgubila, a ga je ponovno prevzela leta 1929, ko sta bili slednji združeni v novo upravno enoto Dravsko banovino. Po okupaciji aprila 1941 je Ljubljana skupaj z Dolenjsko in Notranjsko pripadla italijanskemu okupatorju. Postala je sedež okupatorjeve oblasti v t. i. Ljubljanski pokrajini do kapitulacije Italije 8. 9. 1943, ko je pokrajina postala del nemške operacijske cone Jadransko primorje. Gl. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 78–80, 175–176, 218–219; Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija*, str. 56–68; Šorn, *Življenje Ljubljančanov*, str. 61–66.

11 Vilfan, *Ljubljana*, str. 10–11.

Občina Ljubljana Vič – Rudnik je bila ob nastanku pretežno podeželska. Kot podeželje je bil opredeljen tisti del občine, ki ni spadal pod mesto Ljubljana. Razdelitev izhaja iz geografskih opredelitev, ki podeželje na eni strani definirajo kot fizični prostor z elementi, kot so raba zemljišč, tip naselij, gospodarski dejavniki in struktura prebivalstva, na drugi pa kot območje, ki je drugačno od urbanega v funkcijskem in kulturnem smislu.¹² Dejansko lahko v socializmu zaradi deagrarnizacije, urbanizacije in kasnejše suburbanizacije¹³ opazujemo preoblikovanje podeželskih naselij in širjenje mestnega načina življenja na podeželje. A hkrati prav tako vidimo, kako se je v nekaterih (pri)mestnih delih ohranjal ruralni značaj.¹⁴

Podeželsko zaledje Ljubljane, vključeno v raziskovalno območje, se je raztezalo zahodno in južno od Ljubljane – na zahodu v Polhograjsko hribovje ter dolino Horjulščice in Gradaščice, na jugu pa na Ljubljansko barje ter naselja ob njegovem robu, na Rakitniško planoto, Krim in Mokrec z zaledjem ter na območje Velikih Lašč. Območje Občine Ljubljana Vič – Rudnik je bilo po svoji geografski, socialni in ekonomski strukturi zelo raznoliko. Mestni del občine je zavzemal manjši del površine, vendar je tam živela več kot polovica prebivalstva. Podeželski del je obsegal večji del površine, a je bil redko poseljen. Kljub relativni bližini Ljubljane je bil gospodarsko manj razvit, deloma tudi zelo tradicionalen. Ne glede na to je aktivno sodeloval pri preskrbi mesta s kmetijskimi proizvodi in z delovno silo, mesto pa mu je po drugi strani nudilo možnosti za izobraževanje in zaposlovanje ter z izboljšanjem prometnih povezav tudi priložnost za druge aktivnosti, kot je na primer preživljanje prostega časa. Podeželsko prebivalstvo je bilo na začetku še v veliki meri vezano na kmetijstvo, a se je slednje kot glavna panoga za preživljanje postopoma opuščalo. Podeželski kraji so od

---

12 Drozg, Pelc, Konceptualne smeri, str. 87–90.

13 Suburbanizacija je proces preseljevanja prebivalcev pa tudi urbanih dejavnosti iz mestnih središč v predmestja in širše območje obmestnih naselij.

14 Uporaba pojmov »urban« in »ruralen« je lahko tudi težavna, saj sta oba vrednostno obtežena. Gl. Kozorog, Proti »urbanosti«, str. 59–73.

sedemdesetih in osemdesetih let začeli izgubljeni svoj vaški značaj in se začeli razraščati v urbanizirana primestna naselja.

Kot pomemben vir za razumevanje vsakdanjega življenja in delovanja posameznikov v času socializma so bili izbrani ustni viri. Ti nudijo zanimiv vpogled v osebno doživljanje, kjer pa je poudarjen subjektivni odnos pričevalca do zgodovinskih procesov. Razumevanje, kaj vpliva na proces spominjanja, kako in zakaj se spomini oblikujejo, preoblikujejo in posredujejo, uporabljajo ali potvarjajo,¹⁵ je bilo zato zelo pomembno za analizo ustnih virov. Prav tako sta bila za kritično analizo pomembna poznavanje metodologije ustne zgodovine in primerjava pridobljenih informacij z drugimi viri.

Spominjanje, proces, v katerem spomine v obliki zgodbe priključimo v sedanost, ni odvisno samo od neposrednega izkustva posameznika. Ščasoma podrobnosti zbledijo ali se začnejo prepletati s kasnejšimi ali podobnimi dogodki in pričevalci lahko v toku svojega življenja večkrat predelajo svojo zgodbo. Pri tem določene segmente življenja namerno izpustijo, pozabijo ali spremenijo na podlagi kasnejših življenjskih izkušenj.¹⁶ Ponovno obujanje shranjenih vsebin lahko poteka samo s stališča sedanosti, iz katere vzamemo vrednostna merila in kulturni okvir, skozi katere spomine aktualiziramo.¹⁷ Na posameznike pri tem vplivajo družina in njena zgodovina, okolje, v katerem živijo, generacijski okvir, izobrazba, etnična pripadnost, kultura, politično prepričanje, trenutne življenjske okoliščine, država in njena zgodovina ali podobe preteklosti, ki jih posredujejo mediji.¹⁸ Od njih pričevalci prevzemajo ideje, motive, razlage in jih uporabljajo kot svoje.¹⁹ Tudi generacija je lahko nosilec spomina,

15 Po razpadu Jugoslavije se je podoba preteklosti spreminjala glede na nove želje in politično realnost. V ta namen so se mobilizirali različni spomini. Gl. Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 218–252.

16 Prim. Ramšak, *Portret glasov*, str. 60; Thomson, *Memory and Remembering*, str. 78–88.

17 Podoba preteklosti se spremeni, ko se spremeni vizija prihodnosti. Zadnji mejnik, ki je pomenil preobrat v načinu spominjanja in uporabi preteklosti, je bil konec hladne vojne. Gl. Sabrow, *Der Zeitzzeuge als Wanderer*, str. 27; Koselleck, *Pretekla prihodnost*, str. 207.

18 Prim. Bernik, Fabjančič, *Spomini na socializem*, str. 1059.

19 Abrams, *Oral History Theory*, str. 23; Welzer, Moller, Tschuggnall, »*Opa war kein Nazi*«, str. 108; Assmann, *Der lange Schatten*, str. 21.

vendar posameznika nikoli ne definira popolnoma, saj osebni dogodki in prelomnice ostajajo najpomembnejši mejniki.²⁰ Podobno se je dogajalo v posnetih pričevanjih, kjer lahko spremljamo prepletanje odnosov med preteklostjo in prihodnostjo ter med individualnim in kolektivnim doživljanjem preteklosti.

Ravno zato, ker ustni viri prinašajo subjektivni pogled na preteklost in ker so se pričevalci največkrat spominjali osebnih mejnikov v življenju, samo iz njihovih zgodb ni bilo mogoče opisati zgodovinskega razvoja Ljubljane in njene okolice. Za to nalogo so bili izbrani drugi viri, v prvi vrsti občinska glasila nekdanjih petih ljubljanskih občin, ki so začela izhajati v začetku šestdesetih let, ko so se občine dokončno izoblikovale. To so *Dogovori*, *Javna tribuna*, *Naša komuna*, *Naša skupnost* in *Zbor občanov*. Ker so glasila izdajale občinske konference Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL),²¹ so bila pogosto prostor za razlago aktualne politike ali za intervjuje z lokalnimi in državnimi politikami, a so se izkazala za zelo zanimivo gradivo. Mediji so bili v času socializma odvisni od politike in vidimo, da so tudi občinska glasila selekcionirala teme, ki so jih objavljala. Za določene teme so uveljavljala cenzuro, druge so imele propagandni značaj. Kljub temu iz njih izvemo veliko o življenju in razvoju lokalnih skupnosti ter posameznih krajev, predvsem pa so pokazala na nesorazmeren razvoj med mestom in podeželjem. Za obdobje pred začetkom izdajanja občinskih glasil je bil kot vir uporabljen *Ljubljanski dnevnik*, ki je začel izhajati leta 1951. Veliko vsebine tega časopisa je bilo v petdesetih letih posvečene Ljubljani in njenemu razvoju, zelo malo pa žal krajem iz njene okolice.

---

20 Schuman, Scott, *Generations and Collective Memories*, str. 359–381; Misztal, *Theories of Social Remembering*, str. 88–91; Hoikkala, Purhonen, Roos, *The Baby Boomers*, str. 162–163; Andrews, *Life Review*, str. 273–290; Raleigh, *Soviet Baby Boomers*. Kljub manjšemu ali večjemu pomenu, ki ga ima generacija kot nosilec spomina, lahko vključitev različnih izkušenj osvetli medgeneracijske razlike v določenem obdobju. Prim. Blythe, *Akenfield*.

21 SZDL naj bi v okviru samoupravljanja posameznikom omogočala izražanje mnenj. Nastala je s preimenovanjem Osvobodilne fronte leta 1953. V njej so delovali posamezniki, družbenopolitične organizacije in interesne organizacije. To je bila le navidezna demokratičnost, saj je o bistvenih zadevah še vedno odločal politični vrh, po SZDL pa so neposredno odgovornost razpršili na druge organe. Gl. Repe, *SZDL Slovenije danes?*, str. 15.

Občinska glasila so že od začetka prinašala novice o delu občinskih organov in družbenopolitičnih organizacij. Občane so želela seznanjati z vsem, kar naj bi bilo zanje pomembno in koristno, ter s predlogi za reševanje vprašanj ožjega krajevnega ali širšega občinskega območja.²² Skozi desetletja se je število prispevkov občanov in lokalnih dopisnikov v občinskih glasilih večalo. Občinska glasila so imela svoje stalne dopisnike, ki so poročali o političnih in drugih občinskih novicah. Imela so tudi lokalne dopisnike, ki so pokrivali manjša področja. Dopisniki so bili običajno plačani za svoje prispevke. Novice o svojih krajih so lahko prispevali tudi zainteresirani občani, ki so v manjšem obsegu že v šestdesetih letih pošiljali svoje članke. V večji meri so v glasilih pisali od sedemdesetih let naprej, ko so odkrito opisovali svoje lokalno okolje, bili pa so tudi kritični do občine, če ni poskrbela za njegov razvoj. V osemdesetih letih so postale kritike še bolj neposredne, večinoma zaradi slabih gospodarskih razmer. Občani so bili nezadovoljni zlasti z zvezno politiko, ne pa tudi s slovenskimi oblastmi. Ob koncu desetletja vidimo, da glasila nekaterih tem, ki so bile povezane s procesom demokratizacije in so zelo odmevale v slovenski javnosti, sploh niso omejnala, kot je bilo na primer sojenje proti četverici.

Obseg glasil je bil ob začetku izdajanja skromen, povečal se je v sedemdesetih letih. Njihova struktura je bila ves čas podobna. Prve strani so bile bolj posvečene političnim dogodkom, proslavam, intervjujem s politiki, družbenopolitičnim organizacijam in njihovim mnenjem o aktualnem dogajanju ter dogodkom na ravni cele občine. Temu so sledili prispevki o življenju in dogodkih v krajevnih skupnostih. Tako kot v današnjih občinskih glasilih so bili v njih pogosti pisni in slikovni prispevki, ki so poročali o novih pridobitvah – cestah, vodovodu, kanalizaciji, elektriki, vrtcih in šolah – o kulturnem in športnem utripu v posameznih krajih ali o težavah, s katerimi so se srečevali. Iz prispevkov izvemo veliko o tem, kako je potekala modernizacija,

---

22 *Naša komuna*, 7. 3. 1961, str. 1, Zakaj izdajamo list »Naša komuna«; *Občinski razgledi*, maj 1961, str. 1, Srečno na pot!.

kakšne so bile želje občanov po izboljšanju infrastrukture in njihova pričakovanja od oblasti. Tudi iz bolj politično obarvanih člankov se da marsikaj razbrati o gospodarstvu, rasti in razvoju občin ter o težavah in izzivih, s katerimi so se srečevali občani v vsakodnevnem življenju.

Poleg občinskih glasil je k razumevanju obdobja veliko pripomoglo arhivsko gradivo nekdanjih ljubljanskih občin. To je bilo v veliki meri namenjeno dopolnitvi poznavanja delovanja in razvoja Občine Ljubljana Vič – Rudnik, nekoliko tudi same Ljubljane. Prispevalo je koristne informacije o organizaciji vsakdanjega življenja in načrtih oblasti za napredek posameznih lokalnih skupnosti. Pregledano gradivo vključuje zapisnike sej občinskih organov in razna poročila, skozi katere lahko spremljamo razvoj posameznih lokalnih skupnosti, težave, s katerimi so se srečevale, ter njihove želje in pričakovanja od oblasti.

Raziskovalno območje je po letu 1945 doživelo večje upravne spremembe, največje od tega med letoma 1952 in 1963. Po koncu druge svetovne vojne so se nove upravne enote naslonile na medvojne strukture.²³ Nosilci oblasti so bili ljudski odbori. Kraji kot najmanjše upravne enote so se povezovali v okraje in okrožja. Ker je veliko število upravnih enot pomenilo oviro v razvoju, so jih konec štiridesetih let začeli postopoma združevati. Mesto je bilo po letu 1945 razdeljeno na rajone ali četrti.²⁴ Leta 1952 se je območje mesta razširilo, rajoni so bili odpravljeni, Ljubljana pa razdeljena na ožje mestno območje ter občini Ljubljana Polje in Ljubljana Šentvid.²⁵ Te tri enote so tvorile Glavno mesto Ljubljana kot poseben okraj. Širše ljubljansko podeželsko zaledje je bilo vključeno v okraj Ljubljana okolica, najnižje upravne enote so bile med letoma 1945 in 1952 krajevni ljudski odbori, ki so bili podrejeni Okrajnemu ljudskemu odboru Ljubljana okolica. Leta 1952 so ga ukinili, odpravljena so bila tudi okrožja, najmanjša upravna enota pa je postala občina.

23 Kopač, Kraji in občine, str. 206.

24 Več o oblikovanju in spreminjanju rajonov gl. Dolenc, Razvoj ljudske oblasti, str. 33–44, 105–121.

25 Vodušek - Starič, Oris družbenopolitičnega razvoja Ljubljane, str. 520.

Leta 1955 je bil z zakonom o ureditvi občin in okrajev uveden komunalni sistem. Občina ali komuna je kot geografsko in ekonomsko sklenjeno območje postala osnovna samoupravna enota.²⁶ Znotraj občin so lahko ustanavljali krajevne odbore, iz katerih so se kasneje postopoma razvile krajevne skupnosti. Ljubljana je bila z *Zakonom o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji* razdeljena na več občin – na občine Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Črnuče, Ljubljana Moste, Ljubljana Polje, Ljubljana Rudnik, Ljubljana Šentvid, Ljubljana Šiška in Ljubljana Vič.²⁷ Občina Ljubljana Rudnik je že obsegala znaten del podeželskega zaledja na jugu Ljubljane.

Od leta 1955 do sprejetja ustave leta 1963 je na občinski ravni potekal proces decentralizacije, ko so se večale pristojnosti občin, njihovo število se je zmanjševalo in njihovo območje povečevalo. Počasi se je krepila tudi njihova finančna samostojnost.²⁸ Do leta 1960 se je močno povečala Občina Ljubljana Rudnik. Priključena sta ji bila del Občine Borovnica, ki je bila ukinjena leta 1959,²⁹ ter večina Občine Lašče.³⁰ Leta 1961 je prišlo do novega združevanja občin Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Polje, Ljubljana Rudnik, Ljubljana Šentvid in Ljubljana Vič z nekaterimi primestnimi naselji.³¹ V istem času se je Občini Ljubljana Vič priključila Občina Dobrova pri Ljubljani, večina Občine Ljubljana Črnuče se je priključila Občini Ljubljana Bežigrad, Občina Ljubljana Šentvid se je priključila Občini Ljubljana

---

26 Kopač, Kraji in občine, str. 211.

27 Prav tam, str. 212; *Uradni list LRS*, št. 24/30. 6. 1955, str. 494–496.

28 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem*, str. 309.

29 Drugi del je pripadel Občini Vrhnika. Gl. Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, *Uradni list LRS*, št. 17/4. 6. 1959, str. 143–144.

30 Občina Lašče je bila priključena okraju Ljubljana leta 1957, ko je bil ukinjen okraj Kočevje. Leta 1960 je bila večina njenega ozemlja priključena območju Občine Ljubljana Rudnik, razen treh katastrskih občin, ki so pripadle Občini Ribnica. Gl. Zakon o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo), *Uradni list LRS*, št. 37/8. 12. 1960, str. 463–464; Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, *Uradni list LRS*, št. 25/15. 7. 1957, str. 399–400; Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, *Uradni list LRS*, št. 2/21. 1. 1960, str. 41.

31 Odredba o združitvi nekaterih naselij na območju okraja Ljubljana, *Uradni list LRS*, št. 3/2. 2. 1961, str. 102–103.

Šiška, občini Ljubljana Polje in Ljubljana Moste sta se združili v novo občino Ljubljana Moste – Polje, občini Ljubljana Rudnik in Ljubljana Vič pa sta se združili v občino Ljubljana Vič – Rudnik.³² Kasneje istega leta se je iz Občine Cerknica izločila še katastrska občina Rakitna in se priključila Občini Ljubljana Vič – Rudnik.³³ Kot zadnja se je leta 1963 Občina Medvode priključila Občini Ljubljana Šiška.³⁴

Do zadnjih manjših sprememb, ki so urejale območje mesta Ljubljane in določale pristojnosti mestnega sveta je prišlo v letu 1964.³⁵ Teritorialna razdelitev Ljubljane in njene okolice na pet občin (Bežigrad, Center, Moste – Polje, Šiška in Vič – Rudnik) je bila tako dokončno oblikovana in se je obdržala vse do leta 1994. Poleg teritorialnih sprememb je prišlo tudi do povečanja pristojnosti oziroma pravic in nalog občin, ki jih je določala ustava iz leta 1963. Občine so bile najmanjše teritorialne enote, v katerih naj bi se samoupravljanje najbolj neposredno uresničevalo,³⁶ kar je bilo pravzaprav načrtano že z uvedbo komunalnega sistema leta 1955. V občino naj bi bila povezana območja s skupnimi interesi, ki imajo pogoje za gospodarski in družbeni razvoj. Naloge novih občin so razumeli zelo široko, na primer tako, da si bodo prizadevale zagotavljati materialne, socialne, kulturne in druge razmere za delo in življenje ljudi; da bodo s samoupravljanjem zagotovile delovnemu človeku vpliv in nadzor nad sredstvi, rezultati in pogoji za njegovo delo; da bodo zagotavljale, da bo gospodarstvo čim bolj razumno razpolagalo z družbenim

32 Pri tem se je en del katastrske občine Karlovško predmestje, ki je prej pripadal Občini Ljubljana Rudnik, priključil občini Ljubljana Center. Gl. Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, *Uradni list LRS*, št. 3/2. 2. 1961, str. 102.

33 Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, *Uradni list LRS*, št. 32/28. 12. 1961, str. 439.

34 Zakon o spremembah zakona o območjih okrajev in občin v Ljudski republiki Sloveniji, *Uradni list LRS*, št. 8/28. 3. 1963, str. 45.

35 Vilfan, *Ljubljana*, str. 14; Zakon o mestih, ki so razdeljena na občine, *Uradni list SRS*, št. 11/2. 2. 1964, str. 51–53; Zakon o spremembi zakona o območjih okrajev in občin v SR Sloveniji, *Uradni list SRS*, št. 30/15. 10. 1964, str. 123; Zakon o območjih okrajev in občin v Socialistični republiki Sloveniji (prečiščeno besedilo), *Uradni list SRS*, št. 35/3. 12. 1964, str. 159–161.

36 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem*, str. 317.

kapitalom; da se bodo posvetile reševanju težav delovnih ljudi ter njihovih odnosov v vsakdanjem življenju in pri delu; da bodo organizirale sodelovanje med organizacijami in občani pri reševanju težav, na primer s prostovoljnim združevanjem sredstev za skupne socialne, kulturne in podobne potrebe.³⁷ Od samega začetka so se oblasti zavedale, da bodo občine najuspešnejše reševale zadane naloge, če bodo gospodarsko močne, a se je že ob združitvi pokazal nesorazmeren razvoj mestnih in podeželskih predelov. Težave pri urejanju prepotrebne infrastrukture za delo in vsakdanje življenje so povzročale tudi proračunske omejitve. Vse to lahko spremljamo v razpravah občinskih teles. Kljub željam po samoupravljanju se je v praksi izkazalo, da so imeli občani v občinah malo vpliva na odločanje, na kar so konec šestdesetih let opozarjali tudi strokovnjaki.³⁸ Ustava iz leta 1974 je še bolj poudarila samoupravno vlogo občine. To naj bi dosegli tudi s tem, da so za osnovo postavili krajevno skupnost kot manjšo teritorialno enoto.³⁹ Skupščina kot najvišji organ občine je bila sestavljena iz zbora združenega dela, zbora krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zbora.⁴⁰ Tudi tokrat se ni uresničila ideja, da bi delegati krajevnih skupnosti zastopali interese prebivalcev, ampak so se ti običajno povezovali samo z vodstvi družbenopolitičnih organizacij ali organi krajevnih skupnosti.⁴¹ Delegatski sistem je bil zapleten, zahteval je veliko časa za usklajevanje in sprejemanje, kar je vodilo v neučinkovitost.⁴²

Koristne informacije o razvoju raziskovanega območja so vsebovali tudi statistični letopisi Ljubljane oziroma ljubljanskih občin, ki so začeli redno izhajati od sredine šestdesetih let. V pomoč pri razumevanju različnih vidikov socialističnega vsakdanjika so bile še ankete javnega mnenja in uradni listi. Informacije

---

37 *Javna tribuna delovnega ljudstva Občine Ljubljana* – Šiška, januar 1966, str. 1, Spemembe v vlogi in položaju komune.

38 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem*, str. 322–323.

39 Krajevne skupnosti so bile kot neobvezne samoupravne skupnosti občanov uvedene leta 1963, leta 1974 so postale najmanjše političnoteritorialne enote.

40 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem*, str. 327.

41 Prav tam, str. 340.

42 Anžič, Hančič, Šenk, *Ljubljanska mestna uprava*, str. 78.

o vsakdanjem življenju, pridobljene iz opisanih virov, so skupaj z izbrano literaturo dopolnjevale ustne vire in jih umeščale v širši kontekst raziskovanega prostora in časa. Literatura je nudila tudi primerjavo dognanj in izkušenj drugih evropskih držav s slovensko izkušnjo.

**»NE BOM POZABIL
NA STARE ČASE«**

SPOMINI NA SOCIALIZEM MED PRETEKLOSTJO IN SEDANJOSTJO

Ustni viri so bogato gradivo za preučevanje socializma, to je političnega sistema in vsakdanjega življenja. A včasih bolj kot o preteklosti govorijo o sedanjosti.⁴³ Spomin na socializem je dejansko eno od ključnih vprašanj v postsocialističnem kontekstu.⁴⁴ Konec socializma, iskanje prostora v novi politični in gospodarski ureditvi ter prilagajanje nanj, varovanje ugleda, želja po izboljšanju možnosti za prihodnost, vse to lahko vpliva na pogled na preteklost in na spomine, lahko pa pripelje celo do njihove redefinicije.⁴⁵ Pri

43 Noben spomin ne more zajeti vsega, kar se je zgodilo, in tako kot obstajajo različne izkušnje, obstajajo različni spomini. Hkrati so nekateri dogodki pozabljeni ali nikoli povedani. Pričevalci spomine vedno osmišljajo z aktualne perspektive, na njih poleg tega vplivata nezadovoljstvo s sedanjostjo in skrb glede negotove prihodnosti. V prelomnih ali kriznih obdobjih pa je še posebno izražena potreba po osmišljanju s pomočjo zgodovine. Socialistična preteklost je tako pogosto na novo iznajdena, to velja za nostalgijo in diskurz o totalitarni preteklosti. Gl. Koselleck, *Pretekla prihodnost*, str. 293–294; Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 121, 162–164; Velikonja, *Titostalgija*, str. 110–111.

44 Pri konstrukciji spomina je bilo kot prvo pomembno, kako so se postkomunistične elite lotile reševanja preteklih krivic (delno priznanje žrtev, a brez sodnega pregona nekdanjih funkcionarjev; minimalne spremembe sistema in skoraj nobene poprave krivic; znatne spremembe sistema, poprava krivic in sodni pregon nekdanjih zločincev). Kot drugo pa je bilo pomembno to, kako so politične oblasti ali druge skupine vplivale na politiko spominjanja (preimenovanje ulic, odstranjevanje spomenikov, zamenjava denarja, uvajanje novih praznikov). Gl. Buchowski, *Anthropology in Postsocialist Europe*, str. 79–80.

45 Po koncu socializma so se spremenile prioritete in vrednote, kar je vplivalo na poudarke v osebnih spominih. Sprememba razumevanja preteklosti je povezana tudi s spremenjenim javnim razumevanjem zgodovine in travmatičnih ali vojnih izkušenj. Gl. Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 81–82; Thomson, *Anzac Memories*, str. 244–254.

tem prihaja do nastanka novih mitov o preteklosti ali pa preteklost postane sredstvo za obračunavanje.

Vključevanje različnih spominov in izkušenj v raziskovanje sproža tudi epistemološka vprašanja, saj se različnim spominom pogosto pripisuje različna legitimnost. Spominom, ki so pozitivni, se velikokrat pripisuje nostalgija, medtem ko se spomini, ki govorijo o zločinih in nasilju, jemljejo kot bolj objektivni. Edina javna sfera, v kateri je nostalgija dovoljena, je potrošniška in popularna kultura. Prav tako se večini državljanov pripisuje apolitičnost, vidijo se kot tisti, s katerimi se manipulira, ki so politično nezreli ali uživajo v podrejenem položaju, ki jim nudi varnost. Politična aktivnost je priznana tistim, ki so nasprotovali sistemu. Take interpretacije imajo posledice tudi v javnih diskurzih, v nekaterih so namreč socializem in njegove (re)interpretacije vedno znova aktualizirane teme.⁴⁶ Pri tem se moramo zavedati, da popularne, poenostavljene in pogosto eksotične podobe o socialističnih navadah in kulturnih praksah dejansko ne dajo priznanja ljudem in njihovem potencialu, da soustvarjajo družbo, v kateri živijo.⁴⁷

Pri posnetih pričevanjih se je pokazalo, da je v Sloveniji razmišljanje o socializmu pogosto vrednostno ali politično pogojeno.⁴⁸ Čas socializma je še vedno prisoten v kolektivnem in v individualnih spominih ter med drugim vpliva na pozicioniranje posameznikov v današnjem času. Zato je bilo za terensko delo, pridobivanje pričevalcev in dinamiko pričevanja zelo pomembno pridobiti zaupanje sogovornikov.⁴⁹ Pričevalci so iskali občutek varnosti, da so se lahko odprli, delili svoje osebne

---

46 Petrović, *Towards an Affective History*, str. 507–517.

47 Buchowski, *Anthropology in Postsocialist Europe*, str. 68–87.

48 Pomembna sestavina nazorskega ali političnega opredeljevanja je opredeljevanje do partizanstva in domobranstva. Ta odnos se spreminja po posameznih letih in je povezan s političnim položajem v državi. Za Slovence je bila zaradi majhnosti države izbira strani med drugo svetovno vojno zelo osebna. Čustva, ki so povezana s spominom na travmatične dogodke, in ideološka pripadnost pa vplivajo tudi na zgodovino pisje. Gl. Toš, *Ne-spreminjanje pogledov na preteklost*; Toš, Miheljak, Gašparič, Vodopivec, Štebe, *Raziskovanje slovenskega javnega mnenja*; Kranjc, *Hoja s hudičem*, str. 31–53, 367.

49 Raziskovalec se mora vedno truditi, da sta pri uporabi ustnih virov ohranjena pričevalčeva zasebnost in dobro ime. Gl. Ramšak, *Portret glasov*, str. 126–150.

spomine in izrazili svoje mnenje. V Sloveniji so obdobja druge svetovne vojne, socializma, osamosvojitve in tranzicije tista, ki pogosto vzbujajo čustvene odzive ali kjer pričevalci v raziskovalcu iščejo razumevanje oziroma celo podobne vrednote.⁵⁰ Zaupanje je bilo med drugim povezano z mojo družinsko zgodovino, s tem, kje sem zaposlena, kdo je pomagal pri dogovarjanju za snemanje, tudi namen raziskave je lahko sprožil zanimanje ali odpor. Različne vrednote, stališča ali politično prepričanje, ki jih imata raziskovalec in pričevalec, lahko predstavljajo težavo, saj pričevalec ne bo čutil, da lahko zaupa, in ne bo delil vseh poglavij iz svojega življenja. Medtem ko pri raziskovalcu različna stališča lahko omejijo njegovo sposobnost poslušanja.⁵¹ A tudi podobna stališča lahko predstavljajo težavo, saj pričevalci poudarjajo tista poglavja iz svoje zgodovine, s katerimi iščejo konsenz z raziskovalcem ali ustanovo, v kateri je zaposlen. V lokalnem okolju je bil pri pričevalcih prisoten še strah, da ne bi njihove zgodbe nepovabljeni poslušali drugi člani skupnosti. Poleg tega me niso videli le kot raziskovalko, temveč so me ocenjevali in sprejemali na podlagi družinske zgodovine in položaja v skupnosti.⁵² Ostali pričevalci so me pogosto identificirali z ustanovo, kjer sem zaposlena. Pri vseh se je zaupanje največkrat ustvarilo na podlagi poznanstva s posamezniki, po katerih je potekalo dogovarjanje za snemanje.

Pričevalci niso govorili le o svojih izkušnjah v času socializma, ampak so pogosto izražali svoja mnenja, ocene in stališča o tem zgodovinskem obdobju. Snemanje pričevanj na terenu, njihova obdelava in analiza so pokazali, da je na spomine na socializem vplivalo več dejavnikov – poleg individualnega izkustva še družinska zgodovinska izkušnja, politična in nazorska pripadnost, javni diskurzi, življenjske okoliščine v času snemanja ter generacijska pripadnost. Na podlagi teh dejavnikov so se

---

50 V drugih okoljih in državah raziskovalci izzive vidijo v drugih dejavnikih, npr. v etničnem ali rasnem ozadju. Gl. Quinlan, *The Dynamics of Interviewing*, str. 32–33.

51 Hladnik, *Avto/biografičnost narativnosti*, str. 36.

52 Več o terenskem delu v domačem okolju ter »insiderskih« in »outsiderskih« intervjujih gl. Rožac Darovec, *Metodološki in teoretični problemi*, str. 457.

pričevalci opredeljevali do preteklosti in razmišljali o lastnem položaju v njej. Iz posnetih pričevanj je razvidno, katerim dogodkom so pripisovali pomen ali kateri dogodki so vplivali na oblikovanje njihovega pogleda na preteklost in na njihovo samopodobo.

Družina kot eden od najmočnejših dejavnikov vpliva je posredovala vrednote, tradicije in spomine, ki si jih je vredno zapomniti. Na ta način je sooblikovala posameznikov odnos do političnega sistema. Le redki pričevalci niso omenjali družinske zgodovine in njene usode med drugo svetovno vojno. Boleči spomini na medvojno okupatorjevo nasilje ali nasilje domačih oboroženih formacij in na povojne represivne ukrepe novih oblasti so se prenašali iz generacije v generacijo ter tako vplivali tudi na posameznike, ki vojne in povojnega obdobja niso neposredno izkusili.⁵³ Druga svetovna vojna je hkrati pomenila korenito spremembo političnega in vrednostnega sistema.⁵⁴ Zato so pričevalci z zgodbami iz vojnega časa razlagali položaj družine v povojni družbeni ureditvi. Prav tako so nekateri usodo družine v socializmu povezovali s političnim prepričanjem in religioznostjo.

Subjektivnih in družinskih spominov ravno tako ne moremo razumeti brez širšega družbenega okvira, v katerega so vpeti. Odnos do socializma je pogosto povezan s politično in nazorsko pripadnostjo. Vidimo, da informiranost pričevalcev ne izhaja iz formalne izobrazbe, temveč je povezana s tem, katerim informacijam o preteklosti zaupajo in od kod jih črpajo. V tem kontekstu pomembno vlogo igrajo javni diskurzi, medijski in politični, v katerih je preteklost prekomerno prisotna.⁵⁵ Z raz-

53 Spomini in zgodbe, ki postanejo del družinske tradicije, se pogosto oblikujejo v času sprememb ali stisk, kar je vojna gotovo bila. To še posebno velja, če so spomini in dogodki, povezani z njimi, močno vplivali na oblikovanje družinske identitete. Gl. Finnegan, *Family Myths*, str. 178; Fivush, *Remembering and Reminiscing*, str. 45–46.

54 Kuljić, *Sociologija generacije*, str. 81–84.

55 V Sloveniji se je zanimanje za zgodbe pričevalcev najprej pojavilo v medijih, ki so jim dali moč dokumentarnega dokaza. Ker so mediji pričevanja pogosto uporabili za prikaz tragičnih plati slovenske zgodovine, ki so bile hkrati politično močno zaznamovane, so raziskovalci zaznali kot problematično tudi rabo pričevalcev v politične namene. Gl. Verginella, *Zgodovinpisna in politična raba pričevalca*, str. 110–113.

ličnimi podobami in konceptualizacijami socializma vplivajo na spomine posameznikov ali jim dajejo podporo.⁵⁶ Preteklost velikokrat prikazujejo poenostavljeno, enostransko ali bipolarno, pri čemer prihaja do nerazumevanja in nespoštovanja drugačnih življenjskih izkušenj, posledično pa do ohranjanja delitev različnih skupnosti spominjanja.⁵⁷ Ker se slovenska družba ni nikoli odkrito soočila z nekaterimi odprtimi ali celo bolečimi poglavji iz zgodovine, lahko javni diskurzi vedno znova problematizirajo zgodovinske teme, kot so revolucija, narodnoosvobodilni boj, domobranstvo, kolaboracija, poveljni poboji in vloga posameznikov znotraj različnih vej oblasti v socializmu.⁵⁸

Naslednji dejavnik, ki se je izkazal za pomembnega pri razumevanju preteklosti, so bile življenjske okoliščine pričevalcev v času snemanja, predvsem ekonomske. Kriza, propad nekdanjih uspešnih podjetij in korupcija so odprli vprašanje vzrokov za tak razvoj in za neuspeh posamosvojitvene gospodarske politike. Pričevanja, posneta v obdobju gospodarske stagnacije in družbenega nezadovoljstva, to je med letoma 2012 in 2014, so izražala večje nezadovoljstvo s sedanostjo kot kasneje posneta pričevanja ter posledično drugačno primerjavo med življenjem v socializmu in življenjem danes. Zaradi razočaranosti nad gospodarskim in političnim položajem so pričevalci izrazili dvom v razvoj Slovenije po osamosvojitvi. Vzroke za nastali položaj so pripisali različnim dejavnikom: politiki, korupciji, vključitvi v Evropsko unijo ali preteklosti. Po mnenju nekaterih naj bi

---

56 Pri tem je problematična zlasti polarizacija na levo in desno stran, ki je povezana z odnosom do preteklosti. Gl. Gašparič, *Pisati politično zgodovino*, str. 34.

57 Najpogostejši javni diskurzi, ki govorijo o socializmu in življenju v njem, so: socializem je poskrbel za delo, enake možnosti in socialno varnost; bil je totalitaren sistem, kjer so se množično kršile človekove pravice; navade, ki so se jih ljudje naučili v socializmu, so slabe in odgovorne za gospodarsko krizo; socializem je alternativa za rešitev gospodarske krize.

58 Različne niso le interpretacije zgodovinskih dejstev, temveč tudi razumevanje sprave, ki pogloblja ideološke delitve. V Sloveniji tranzicija iz socializma v demokracijo tudi ni predstavljala izrazite konfrontacije med prebivalstvom in političnimi elitami, kot je bil primer v mnogih drugih vzhodnoevropskih državah. Politične elite so po osamosvojitvi ostale aktivne v javnem in političnem življenju. Gl. Godeša, *Namesto sprave kulturni boj*, str. 130–133; Kladnik, *Iskanje novih raziskovalnih paradigem*, str. 157–159; Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 10–12; Verginella, *Zgodovinska in politična raba pričevalca*, str. 110–113.

razlogi za neuspeh izhajali prav iz socializma, v politiki pa so videli kontinuiteto nekdanjih elit.⁵⁹ Drugi so v socializmu iskali pravičnejšo ureditev, boljše zaposlitvene možnosti in bolj pristne medosebne odnose.

Seveda so na spomine vplivali tudi drugi dejavniki. Med njimi naj poudarim še generacijsko pripadnost. Politične in gospodarske razmere so se v času socializma spreminjale, zato so imele različne generacije različne življenjske pogoje in izkušnje, kar se je odrazilo v spominih.

Opisani dejavniki so vplivali na različne naracije o preteklosti. Opazila sem, da so mi posamezni pričevalci želeli posredovati točno določeno sliko o obdobju in da včasih niso bili pripravljeni deliti informacij, ki se niso skladale s to podobo. Nekateri niso govorili o svojih izkušnjah, bolj kot to so izražali svoja mnenja. Pričevalci so se prav tako pogosto spominjali le določenih dogodkov, medtem ko so jim drugi že ušli iz spomina. Toda čeprav lahko v javnih diskurzih pogosto zasledimo bipolarno podobo socializma – nekateri v njem vidijo totalitarni sistem, ki je omejeval njihovo življenje, drugi nanj gledajo z nostalgijo ter iščejo čase večje socialne varnosti in enakosti –, se je večina pričevalcev s svojo naracijo gibala med obema poloma. Posneta pričevanja kažejo, da so v vsakdanjem življenju obstajali bolj kompleksni odnosi, drugačni, kot jih prikazujejo enostranski javni diskurzi.

Da bi zaobjeli to kompleksno podobo socialistične preteklosti, je bilo v pričevanjih treba iskati podobnosti in razlike v dožemanju dogodkov, pojavov in struktur. Opazila sem, da so lahko pričevalci svojo naracijo oblikovali okoli posameznih dejstev, da so še bolj poudarili določen vidik socialistične preteklosti

---

59 Ta mnenja so našla podporo tudi v nekaterih javnih diskurzih. Spremenjeni delavski odnosi se pogosto pripisujejo prehodu iz socializma v kapitalizem. Posameznikom, ki se ne prilagodijo novim produkcijskim modelom, pa se očita ujetost v pretekle vzorce oz. socializem. Dejansko so spremembe v delovnem okolju in odnosu do delavcev posledica sprememb v modelu produkcije na globalni ravni, in ne samo družbenih sprememb po osamosvojitvi. Gl. Vodopivec, *Samoodgovornost*, str. 223–225, 240; Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 16–17, 47–56, 115–144.

in njen pomen.⁶⁰ Nekateri so na primer poudarjali možnosti, ki so jih imeli v socializmu: zagotovljeno službo, možnost nakupa stanovanja ali gradnje hiše; a iz zgodb je bilo razbrati, da je bilo kljub temu potrebno odrekanje, da je bilo prisotno pomanjkanje in da so morali trdo delati. Drugi pričevalci so izrazito poudarjali prav to pomanjkanje, da se ni dalo dobiti določenih dobrin, če nisi bil član kakšne družbenopolitične organizacije, da so morali trdo delati, pri tem pa mnogi niso želeli jasno povedati, kako so rešili stanovanjsko vprašanje, kupovali določene dobrine ali dobili službo. Informacije o življenju so bile v obeh primerih podobne, poudarki pa različni. Iz tega sem sklepala, da posamezniki, ki so želeli podati prevladujoče pozitivno podobo o socializmu, niso pripovedovali o negativno vrednotenih pojavih ali jih kot takih niti niso videli; tisti, ki so želeli poudariti prevladujoče negativno podobo o tem obdobju, pa so se izogibali pozitivnim ali uspešnim dogodkom iz življenja. Seveda moramo razumeti, da so imeli posamezniki, ki so izgubili družinske člane v povojnih pobojih, doživeli povojne represivne ukrepe ali kratenje svobode govora in veroizpovedi, bolj negativno podobo o socializmu kot tisti, ki tega niso občutili in so se lažje poistovetili z novim političnim in vrednostnim sistemom.

---

60 Gl. tudi Abrams, *Oral History Theory*, str. 47.

PREDSTAVITEV POSNETIH PRIČEVANJ

S snemanjem pričevanj sem začela konec leta 2012 in končala konec leta 2016. Uporabljeno je bilo tudi eno pričevanje, ki je bilo posneto v okviru terenskega dela v Clevelandu oktobra 2011. Vzorec pričevalcev je obsegal posameznike, rojene do vključno leta 1973, to je do letnika, ki je dopolnil polnoletnost ob osamosvojitvi Slovenije in se je še spominjal življenja v socializmu. Navzdol leto rojstva ni bilo omejeno. Pričevalci so morali znaten del svojega življenja preživeti v izbranem raziskovalnem območju, ali so se tam rodili ali se kasneje priselili tja. Reprezentativen vzorec je bil po eni strani dosežen z vključitvijo geografsko in demografsko raznolike skupine pričevalcev, po drugi strani pa z različnim pristopom do pričevalcev. Stik z njimi sem iskala po dveh poglavitnih poteh: navezavi stika z lokalnimi skupnostmi, društvi in organizacijami in iskanjem pričevalcev po svoji socialni mreži. Prva možnost nudi bolj naključen izbor, a na ta način mi je uspelo zbrati zelo malo pričevanj. Za pomoč sem se obrnila na četrtne skupnosti Mestne občine Ljubljana, po njih mi je uspelo dobiti dve pričevalki. Več uspeha sem imela s pomočjo društva upokojencev v lokalnem okolju, k čemur je verjetno pripomoglo tudi poznanstvo. Tu sem dobila štiri pričevalce. Druga možnost je bila veliko bolj uspešna

za nabor pričevalcev.⁶¹ Brez poznanstev in priporočil prav tako ne bi mogla posneti nekaterih izredno zanimivih posameznikov in njihovih zgodb.⁶²

Posnela sem 34 pričevanj, 15 pričevalcev je bilo moških, 19 žensk. Vzorec izbranih pričevalcev je bil razpršen po celem raziskovalnem območju, zajemal je posameznike različne starosti iz kmečkega, delavskega in meščanskega okolja. Šest jih je imelo osnovnošolsko izobrazbo, osem srednješolsko, 18 višje- ali visokošolsko in dva podiplomsko. Le manjši del pričevalcev je vse življenje ostal v kraju rojstva, ostali so bili mobilni in so se selili po drugih krajih iz raziskovalnega območja ali širše po Sloveniji. Vzrok za selitev je bilo šolanje, služba ali poroka, takrat so večinoma gravitirali proti Ljubljani. Le učitelji so pripovedovali, da so jih v petdesetih letih pošiljali na delovna mesta daleč od kraja rojstva. Kot razlog za selitev so nekateri navajali še gradnjo individualne hiše v sedemdesetih in osemdesetih letih. Takrat so se pričevalci selili nazaj na podeželje ali na obrobje Ljubljane. Ena pričevalka je v šestdesetih letih emigrirala v Združene države Amerike.

Pričevalcev nisem želela omejiti z vprašanji ali vplivati na njihovo pripoved. Želela sem dobiti čim več informacij o vsakdanjem življenju in ugotoviti, katere segmente so sami poudarjali kot ključne ali značilne za življenje v socializmu. Usmerila sem jih širše, v naracijo, kjer so se osredotočili na svojo življenjsko pot od otroštva naprej. Pri tem sem pustila, da zgodbo pripovedujejo kronološko ali na drugačen, sebi lasten način.⁶³

61 Vzorčenje na način, ko znanci pripeljejo znanca, se imenuje tudi načelo snežene kepe. Več o prednostih in slabostih tega načina vzorčenja gl. Bernard, *Research Methods in Anthropology*, str. 192–194.

62 Prim. Vaněk, *Those Who Prevailed*, str. 45. Avtorju je bil pri projektu, ki je vključeval snemanje nekdanjih komunističnih funkcionarjev, v veliko pomoč profesor, nekdanji komunist, ki je pomagal kontaktirati nekdanje kolege in znanca, saj so mu ti zaupali.

63 Ustni viri prikazujejo mnogo več kot le empirične podatke. Vključujejo pričevalčevo identiteto, oblikovano na podlagi izkušenj in družbe, v kateri živi, ter odslkavajo njegov položaj v družbi. Posameznike se spodbuja, da podajo povezano zgodbo o sebi in svojem življenju tudi zato, da bi dobili čim širšo podobo časa. V Sloveniji terminologija ni enotna. V sociologiji, antropologiji in etnologiji pri raziskavah govorijo o življenjski zgodbi, ki obsega pričevalčevo celo življenje. Uporabljajo se tudi izrazi življenjska pripoved, biografija, življenjska zgodovina ali osebna pripoved, nekateri govorijo o narativnih intervjujih.

Kljub temu da so se pričevanja vedno začela kot življenjska zgodba, je bilo pričevalce treba tudi usmerjati v vprašanji, na primer takrat, ko so izgubili nit pogovora, ko je pogovor zastal ali ko so me bolj podrobno zanimale določene informacije. Pri snemanjih sem opazila, da so nekateri pričevalci lažje povedali povezano pripoved o sebi, drugi pa težje ali jim je bil bližje drugačen način pripovedi. Nekateri pričevalci so zato izrazili željo, da naj jih usmerjam z vprašanji, medtem ko bi oni le odgovarjali. Način pripovedovanja je bil nekoliko odvisen od spola, nekoliko od izobrazbe, saj so tisti, ki so bili iz službenega življenja navajeni javno nastopati, na primer vzgojitelji in pedagoški delavci, lažje povedali povezano pripoved o sebi. Skladno s tem so bili pri določenih pričevanjih dogodki v življenjski zgodbi bolj povezani, zgodbe so potekale linearno. Drugi so preskakovali posamezna obdobja, se vračali v starejša obdobja in spet naprej ali v sedanost, njihove življenjske zgodbe so bile sestavljene iz posameznih zgodb. Določeni pričevalci so se na snemanje celo pripravili in si zapisali oporne točke, drugi so bili nepripravljeni. Zaradi vsega povedanega so bila posneta pričevanja dejansko preplet življenjske zgodbe in polstrukturiranega intervjuja.

Pričevanja so bila posneta v avdioformatu z digitalnim diktafonom, posnetke in prepise hrani Študijski center za narodno spravo. Večina pogovorov je bila posneta s pričevalci posamično. Nekateri pričevalci so izrazili željo, da bi bil pri snemanju prisoten eden od družinskih članov, pri nekaterih je bila prisotna oseba, po kateri je potekalo dogovarjanje za snemanje. Čeprav to lahko vpliva na dinamiko pričevanja, so prisotne osebe večkrat celo pomagale pri pogovoru, tako da so pričevalca spomnile na določene dogodke. Včasih so bile prisotne le kot opora ali pa iz lastnega zanimanja za temo. Enkrat sem poskusila posneti tudi skupino treh pričevalcev, toda izkazalo se je, da je v takem

---

V zgodovinopisju se največkrat uporabljajo termini ustni viri, pričevanje ali intervju. V tuji literaturi se najbolj uporablja termin naracija, včasih pričevanje ali enostavno pripoved. Gl. Abrams, *Oral History Theory*, str. 34–35; Ramšak, *Portret glasov*, str. 16–17, 31–34; Milharčič Hladnik, *Avto/biografičnost narativnosti*, str. 32–37; Fikfak, *Direktorji med socializmom in kapitalizmom*, str. 13–17.

položaju skoraj nemogoče zajeti posameznikovo zgodbo. Sodelujoči pričevalci so se po eni strani spodbujali pri spominjanju, vendar je pogovor hitro zašel v debato ali pa je eden od pričevalcev prevzel pobudo. Po snemanju so pričevalci podpisali soglasje za uporabo svoje življenjske zgodbe v raziskovalne namene. Pri tem so se lahko odločili, da pri morebitnem citiranju odlomkov iz posnetih zgodb dovolijo uporabo imena in priimka ali da ostanejo anonimni. Približno tretjina pričevalcev je želela ostati anonimna, ostali so dovolili uporabo imena in priimka, toda zaradi poenotenja in zaščite zasebnosti sogovornikov sem se odločila, da vse pričevalce navedem le z začetnicami imena in priimka. V oklepaju je poleg tega navedeno leto rojstva, da je pri odlomkih iz pričevanj razvidno, iz katerega obdobja izhajajo. Iz odlomkov pa sem odstranila nekatera imena oseb ali krajev, po katerih bi pričevalca lahko prepoznali.

Vsa pričevanja so bila prepisana, pri čemer sem zaradi lažje berljivosti besedilo prekodirala iz narečja ali krajevnega govora v bolj ali manj knjižnemu jeziku približan pogovorni jezik. Popravila sem morebitne slovnične napake, nekatere narečne in pogovorne izraze ter odstranila nekatera pogovorna mašila.⁶⁴ Dodatne informacije so predstavljali zapisi v terenskem dnevniku. Po končanem snemanju se je namreč pogosto razvil širši pogovor o življenju v socializmu in drugih temah. Takrat so pričevalci omenjali medosebne odnose, delitve med krajani ali pa zelo osebne dogodke, povezane z njihovim življenjem in ožjo družino. Nekateri pričevalci so se v sproščenem pogovoru enostavno spomnili dodatnih informacij, na katere so med snemanjem pozabili. Terenski dnevnik mi je hkrati omogočil še beleženje lastnih vtisov. Ker so bila pričevanja dolga in so prinašala veliko raznovrstnih informacij, sem se pri analizi odločila za kodiranje prepisov.⁶⁵

---

64 Več o zapisovanju oz. prekodiranju žive govornice v pisani medij gl. Smole, *Folklorist med prevajanjem in zapisovanjem*, str. 143–154.

65 Zaradi velike količine zbranega gradiva, transkripcije so obsegale od deset pa tudi več kot dvajset tipkanih strani, sem se pri analizi gradiva odločila za odprto kodiranje. Na ta način sem lažje prepoznala podobne segmente in jih združevala v kategorije. Gl. tudi Vogrinc, *Kvalitativno raziskovanje*, str. 58, 61–66; Ramšak, *Portret glasov*, str. 58–61.

Pričevalci so imeli različne življenjske izkušnje pa tudi različna svetovnonazorska prepričanja, zato so bili njihovi spomini včasih zelo raznoliki. Zanimalo me je, zakaj prihaja do teh razlik, a sem hkrati iskala še podobnosti in iz tega skušala izluščiti sliko obdobja. Izbrani vzorec pričevalcev sem razdelila na tri generacije⁶⁶ ali skupine, pri katerih sem opazovala tudi generacijske razlike. Vse tri skupine združuje odraščanje in večino prav tako preživljanje formativnih let v socializmu,⁶⁷ kar postavlja enoten vrednostni okvir, čeprav so se politične razmere v posameznih desetletjih zelo razlikovale. Družbeni sistem, ki se je uveljavil ob koncu druge svetovne vojne, je vplival tudi na spremembo vrednot. Narodnoosvobodilni boj je tako predstavljal enega od temeljev nove ureditve, a je bil idealiziran in enoznačno prikazan. Po drugi strani se je v okviru družin ohranjal tudi spomin na usodo medvojnega protikomunističnega tabora, ki pa ni smel biti javen. Borci so tvorili močno generacijsko skupnost in postali nosilci spominjanja.⁶⁸ Njihovi otroci niso doživeli vojne, toda bili so vzgajani v duhu antifašizma in izkušnje druge svetovne vojne. Doživeli so izgradnjo socializma, v katerem je večina videla prihodnost, oblikovala sta jih postopna rast življenjskega standarda in odpiranje zahodu, prav tako so začeli sprejemati potrošniške vrednote. Generacija, ki je odraščala v osemdesetih letih, pa je bila zaznamovana s čedalje večjo gospodarsko in politično krizo države ter nezaupanjem v sistem. Kljub temu da so pričevalci govorili o različnih vrednotah, je šele ob koncu osemdesetih let ali z oblikovanjem novih nacionalnih držav pri vseh generacijah prišlo do spremenjene politične zavesti in korenite menjave vrednot.⁶⁹

66 Generacije ne oblikuje ali zamejuje samo letnica rojstva, ampak vključuje občutek skupne pripadnosti oz. poistovetenja s skupino. Koncept je razvil Karl Mannheim ob spremembah, ki jih je v evropski prostor prinesla prva svetovna vojna. Spoznal je, da posameznike podobne starosti oblikuje zgodovinsko in kulturno okolje, v katerem živijo, še posebno prelomni dogodki, ki so jim izpostavljeni v formativnih letih. Tako pridobljene izkušnje vplivajo na njihov vrednostni in idejni sistem. Za oblikovanje generacij niso pomembni le politični prelomi, ampak tudi kulturne spremembe. Gl. Kuljić, *Sociologija generacije*, str. 5–7.

67 Formativna leta so okvirno od posameznikovega 17. do 25. leta starosti. Takrat se oblikujejo njegove politične in družbene vrednote. – Prav tam, str. 24.

68 Prav tam, str. 81–84.

69 Kuljić govori o obdobju dolgega miru, kjer se ni oblikovala kvalitativno nova politična generacija, drugačna od tiste, ki jo je oblikovala druga svetovna vojna, nastajale so samo potrošniške in medijske generacije. Zanj tudi leto 1968 ni predstavljalo tako velikega

Vojna generacija

Druga svetovna vojna je pustila velik pečat med Slovenci, ne samo na političnem področju, temveč tudi na demografskem in gospodarskem. Prinesla je hudo preizkušnjo za narod, ki je trpel pod raznarodovalnimi ukrepi okupatorjev in zaradi hkratne državljanske vojne.⁷⁰ Konec vojne in zmaga partizanskih enot sta za večino pomenila olajšanje. Toda prinesla sta uvedbo nove družbene ureditve, ki so jo spremljale kršitve človekovih pravic in omejitve. Vojna in povojni poboji takoj po njenem koncu so pustili za sabo rane, ki se niso zacelile do današnjih dni.

Opazila sem, da so bili pričevalci, ki so bili rojeni do leta 1945, še močno zaznamovani z življenjem med drugo svetovno vojno in pomanjkanjem, ki je sledilo v letih po koncu vojne. Vsak od njih je bil na neki način vpleten v travmatične dogodke, ne glede na politično ali svetovnonazorsko stran, ki ji je pripadal sam ali njegova družina. Pričevalci so opisovali krivice, ki so jih doživeli sami ali njihovi bližnji, včasih pa tudi krivice, ki so jih videli v svojem okolju. Nekateri pričevalci so se pomirili s preteklostjo in te dogodke omenjali kot del svoje zgodovine. Drugi niso zmogli pozabiti preteklih krivic in so včasih znaten del pričevanja oblikovali okoli njih.

Drugače se je ta skupina pričevalcev spominjala še zelo tradicionalnega življenja. Pričevalci s podeželja so na primer opisovali, kako je bilo njihovo življenje organizirano s kmečkimi opravili (pri tem so zlasti poudarjali sobotno pospravljanje in drgnjenje lesenega poda), cikli narave in praznovanji. Pogosto so poudarjali tudi trdo delo. S ponosom so govorili o

---

preloma, saj je zajelo le manjšinski intelektualni krog, v nasprotju z letom 1990, ko je bilo soglasje za demokratične spremembe množično. – Prav tam, str. 82.

70 Raziskava o žrtvah druge svetovne vojne in zaradi nje, ki jo je izvajal Inštitut za novejšo zgodovino, je v obdobju od aprila 1941 do januarja 1946 evidentirala okoli 99.000 smrtnih žrtev, kar je predstavljalo 6,5 odstotka vsega prebivalstva. Od tega jih je od 14.000 do 15.000 življenje izgubilo od maja 1945 do januarja 1946, večinoma v povojnih pobojih. Dinamika vojnega nasilja je bila različna po posameznih pokrajinah in odvisna od okupacijskega sistema, odpora, odgovora na odpor, revolucije, kolaboracije in državljanske vojne. Povojno nasilje je povezano z medvojnimi dogajanjem in s komunističnim prevzemom oblasti. Gl. Deželak Barič, Smrtne žrtve, str. 69–84; Baza Žrtve druge svetovne vojne.

opravljenem delu, tudi če je šlo za pospravljanje. Prav tako so o svojih delovnih navadah, povezanosti z naravo in tradicionalnem družinskem življenju pripovedovali pričevalci iz delavskih in meščanskih družin.

Predvsem starejši pričevalci so v svojem spominjanju mnogokrat ostajali v otroštvu in mladosti, kasnejša leta pa so dobesedno preleteli ali so jih omenjali zelo na kratko. Tisti, ki so bili rojeni proti koncu vojne, so se bolj polno spominjali vseh obdobj svojega življenja.

»Baby boom« generacija

V to skupino spadajo pričevalci, ki so bili rojeni med letoma 1946 in 1959, kar sovпада s tako imenovano »baby boom« generacijo, poimenovano po velikem porastu števila rojstev v letih po koncu druge svetovne vojne.⁷¹ V svetovnem merilu je ta generacija najbolj zaznamovala povojni družbeni razvoj. Oblikovalo jo je več dejavnikov: večje možnosti za izobraževanje, večja mobilnost, potrošniška kultura, popularna kultura, ki je propagirala večno mladost, seksualna revolucija, odmik od tradicionalnih vlog spolov. Tako kot drugod po svetu je bil tudi v Sloveniji v letih po drugi svetovni vojni opazen velik porast rojstev. Med letoma 1949 in 1953 je bilo zabeleženo največje število rojstev, ko se je rodilo od okoli 33.000 do 35.000 otrok na leto. Potem je število rojstev začelo počasi upadati.⁷²

Pričevalci, rojeni med letoma 1946 in 1959, so se najbolj spominjali življenja v socializmu, saj so doživeli različna obdobja, od gospodarske rasti do pomanjkanja, doživeli so izgradnjo socializma, napredek, ki ga je prinesel, in njegov propad. V otroštvu in mladosti so se še spominjali pomanjkanja in skromnih

---

71 Velik porast števila rojstev se razlaga kot kompenzacija za vojni čas ter kot posledica spremenjenih socialnih in ekonomskih razmer. Razmejitve »baby boom« generacije so različne od države do države, končna letnica je postavljena od konca petdesetih let pa vse do leta 1964. Prim. Hoikkala, Purhonen, Roos, *The Baby Boomers*, str. 145–146; Lenarčič, *Demografski profil ameriške »baby-boom« generacije*.

72 Število prebivalcev in naravno gibanje.

razmer, v katerih so živeli, in deloma jih je to tudi oblikovalo. Toda njihova formativna in zgodnja odrasla leta so padla ravno v čas rasti življenjskega standarda, od šestdesetih let do druge polovice sedemdesetih let. Zato so se veliko bolj spominjali teh časov kot dobrih časov. Mnogi so povedali, da so kljub skromnim razmeram, v katerih so v začetku živeli, imeli upanje, da se bodo razmere izboljšale, videli so napredek, predvsem pa so omenjali dobre možnosti za izobraževanje in zaposlitev. Ravno zaposlitev je bila tista, ki jim je nudila izboljšanje življenjskega standarda. Ko so govorili o socializmu, so poudarjali, kaj vse so dosegli v tistem času – da so se zaposlili, kupili stanovanje, zgradili hišo, osnovali družino, kupili avtomobil, televizijo in druge dobrine.

Ta skupina je bila še vedno pogosto zaznamovana z medvojno družinsko zgodovino. Iz njihovih pripovedi se vidi, da so prav tako na podlagi družinske zgodovine oblikovali svoj pogled na socializem. A dejansko ta skupina politične represije, ki je veljala za prvo povojno obdobje, ni več občutila na lastni koži. Tisti, ki so imeli težave zaradi političnega sistema, so najpogosteje govorili o omejevanju svobode veroizpovedi. Vendar so tudi tisti, ki so imeli negativno mnenje o političnem sistemu, hkrati govorili o možnostih za izboljšanje življenjskega standarda. Pri posameznih pričevalcih celo vidimo, kako so imeli v preučevanem obdobju pozitivno mnenje do političnega sistema in so ga spremenili šele v obdobju tranzicije.

Izobrazbena struktura te skupine je drugačna od prve. Nekateri so imeli možnost za izobraževanje, številni pa so se želeli čim prej osamosvojiti in so se kmalu zaposlili. Nekateri od njih so izkoristili možnost, da so lahko študirali ob delu, saj so jim podjetja ali ustanove nudile to možnost, poleg tega jim študija ni bilo treba plačati. V času te skupine so se začeli počasi spreminjati tudi tradicionalni odnosi – med starši in otroki, med spoloma, tradicionalna delitev vlog. Na to je med drugim vplivalo dejstvo, da se je večina žensk zaposlila in se s tem finančno osamosvojila. Industrializacija, zaposlovanje v mestu, možnosti za

izobraževanje in deagrarizacija so počasi spreminjali podeželsko okolje v bolj delavsko, kar je prineslo tudi spremenjene odnose. Kljub temu so določena opravila še vedno ostala v rokah žensk, na primer skrb za otroke in gospodinjstvo.⁷³ Pričevalke so poleg tega znale povedati, da so imele dejansko še več dela, saj so to delo opravljale poleg službe. Tradicionalni odnosi so še vedno prevladovali v bolj oddaljenih podeželskih krajih.

Osamosvojitve Slovenije so pričevalci iz te skupine doživeli v zrelih letih, ko so že imeli ustvarjene družine. Čeprav so se tega obdobja spominjali kot evforičnega in pozitivnega, so pogosto govorili o strahu, ki so ga občutili v obdobju desetdnevne vojne, predvsem ženske ali tisti, ki so imeli družine in majhne otroke. Čeprav večina v času tranzicije ni imela negativnih izkušenj z izgubo ali menjavo službe, so bili v veliki meri zelo kritični do sprememb na trgu dela ali v gospodarstvu ter so pogrešali občutek varnosti delovnih mest in neuničljivosti podjetij, ki so ju pripisovali socializmu. Spremenjeni so se jim zdeli tudi medsebojni odnosi, kar so označevali negativno.

»Jeans« generacija

Ta generacijska skupina je malo za šalo in malo zares poimenovana po istoimenski pesmi skupine Neki to vole vruće, saj se je še bolj kot prejšnja generacija identificirala z zahodnimi potrošniškimi dobrinami in popularno kulturo. Zanj se pojavlja tudi ime generacija X. Pričevalci, ki so bili rojeni med letoma 1960 in 1973, so odraščali v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko sta se stopnjevali gospodarska in politična kriza jugoslovanskega sistema. Zaznamovale so jih spremembe v organizaciji vsakdanjega življenja. Pripadniki te skupine so imeli različne spomine na socializem glede na svojo starost. Še najmanj spominov na socializem so imeli tisti, ki so bili rojeni v sedemdesetih letih. Spominjali so se otroštva

---

73 Prim. Sitar, »*Ne le kruh, tudi vrtnice!*«, str. 175.

in mladosti v tem obdobju, toda večinoma ga niso povezovali s političnim sistemom. Tisti, ki so bili rojeni v šestdesetih letih, so imeli več spominov na socializem. Vidimo lahko, da je bilo njihovo opisovanje otroštva drugačno. Starši so jim posvečali več časa, trudili so se, da bi jim nudili dobrine, ki so njim primanjkovali. Kljub temu se je od otrok še vedno pričakovala določena samostojnost, na primer da so sami znali hoditi v šolo ali da so opravljali lažja dela v gospodinjstvu, kot je bilo hoditi v trgovino, na podeželju pa tudi pomagali pri kmečkih opravilih.

Tretja generacijska skupina je imela v povprečju že višjo izobrazbeno strukturo. Njeni pripadniki se niso več toliko ukvarjali z medvojno zgodovino. Na nekatere je družinska zgodba vplivala, drugih enostavno ni več zanimala. A še vedno so občutili določeno nelagodje pri izražanju svoje veroizpovedi. Ta generacija se prav tako ni več ukvarjala s pomanjkanjem ali s tem, da bi si morali zagotoviti osnovne življenjske potrebščine, ker je bil standard kljub krizi v osemdesetih letih vseeno boljši, predvsem pa so se s pomanjkanjem v tem obdobju ukvarjali njihovi starši, ne oni. A vendar so se spominjali določenih posebnosti, ki so bile povezane z gospodarsko krizo, predvsem stanja v vrstah v trgovini in čakanja na izdelke, ki jih je primanjkovalo, ter nakupovanja v tujini. Določenega pomanjkanja so se spominjali tudi iz časov, ko so njihovi starši gradili hiše. A to je pomenilo, da na primer niso mogli dobiti novih oblačil, kot so kavbojke, in so zaradi tega odstopali od drugih vrstnikov.

Iz zgodb tretje skupine lahko vidimo tudi spremembe, ki jih je v vsakdanje življenje prinesel razvoj potrošniške kulture in tehnike. Čeprav so bili računalniki za večino še nedosegljivi, so določeni predmeti, kot je televizija ali radio, postali samoumevni. Zato je opazno, kako so vedno več spominov na politične dogodke povezovali s televizijskimi prenosi. Taki so bili na primer Titova smrt, prenosi državnih proslav in poročanje o prelomnih dogodkih s konca osemdesetih let. Poleg tega so kazali večje zanimanje za popularno kulturo.⁷⁴ Kljub temu so še

---

74 Prim. Vučetić, *Koka-kola socializam*, str. 305–344.

vedno govorili o povezanosti z naravo, saj so zunaj preživljali večino prostega časa, bodisi da so se igrali z vrstniki bodisi pomagali pri domačih opravilih. Predvsem pričevalci s podeželja so še vedno govorili o razlikah, ki so obstajale med življenjem v mestu in na podeželju. To se je po njihovem pripovedovanju odražalo zlasti v oblačilni kulturi, luksuznih predmetih in preživljanju prostega časa. Pričevalci iz mesta so se zabavali v diskotekah, medtem ko so se tisti s podeželja na gasilskih veselicah, čeprav so se v osemdesetih letih tudi na podeželju začele odpirati posamezne diskoteke.

To skupino sta močno oblikovali osamosvojitve Slovenije ter tranzicija v demokracijo in tržno gospodarstvo, saj sta jih zajeli v formativni ali zgodnji odrasli dobi. Zaradi mladosti niso doživeli cele izgradnje socializma, ampak le njegov zaton. Do političnega sistema so bili bolj kritični, v postsocializmu niso imeli težav s prilagajanjem na spremembe v tržnem gospodarstvu in načinu zaposlovanja, saj so komaj vstopali na trg dela.⁷⁵

---

75 Tu moramo paziti na nevarnost postsocialistične delitve ljudi na zmagovalce in poražence tranzicije, na tiste, ki so bili dovolj pametni in sposobni, da so se znali prilagoditi, in tiste, ki se niso znali prilagoditi ali niso bili dovolj sposobni. Kljub temu vidimo, da se mlajše generacije lažje naučijo novih družbenih pravil kot tiste generacije, ki so ob koncu svojega aktivnega poklicnega življenja. Gl. Buchowski, *The Specter of Orientalism*, str. 273–290.

**LJUBLJANA IN
OKOLICA V ČASU
SOCIALIZMA**

OD KONCA VOJNE DO KONCA PETDESETIH LET

Konec druge svetovne vojne je povsod po Evropi prinesel željo po čimprejšnji obnovi. Jugoslavija se ni lotila le popravila škode, ki je nastala v času vojne,⁷⁶ vzpostaviti je bilo treba še novo družbeno ureditev ter obnoviti in preoblikovati gospodarstvo. Zato je začetek miru prinesel tudi obračun s političnimi nasprotniki. Človeške izgube, ki so izhajale iz vojne in povojnih dogodkov, so bile velike in so bile povod za ohranjanje ideoloških delitev. Prvo povojno desetletje je bilo zaznamovano s pomanjkanjem dobrin in nizkim življenjskim standardom. Bolje je živel le ozek sloj prebivalstva, predvsem politični funkcionarji, višji državni uradniki in njihove družine, sicer pa je bil življenjski standard slabši kot pred vojno.⁷⁷ Mesto je zaradi svoje vloge republiškega, političnega, administrativnega in kulturnega centra napredovalo mnogo hitreje kot podeželje. Že v začetku petdesetih let je bilo deležno prvih učinkov industrializacije in modernizacije. Začeli so urejati mestno središče, nekatere vpadnice v mesto, gradili so se prvi stanovanjski bloki. Ljubljana se je industrializirala in nova delovna mesta so spodbujala priseljevanje s

76 Škoda v Sloveniji je bila ocenjena na 1,8 milijarde dolarjev. Gl. Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 19.

77 Poslabšanje standarda je npr. vidno iz elaborata Sveta za blagovni promet LRS iz leta 1951, v katerem je opisana primerjava standarda povprečne štiričlanske družine v letih 1939 in 1951. Gl. Keršič, Stres, *Dokumenti o privilegijih*, str. 15–31.

podeželja. Na podeželju ni bilo dosti možnosti za gospodarsko rast. Življenje je bilo bolj skromno in tradicionalno. Življenjski standard je bil občutno nižji kot v mestu, dohodki prebivalstva so večinoma izvirali iz kmetijskih dejavnosti.

V prvih mesecih po vojni se je življenje počasi vračalo v stare tire. Ljubljana med vojno ni bila huje poškodovana, saj večjih bombardiranj ni bilo,⁷⁸ zato je bila povojna obnova posvečena predvsem preoblikovanju gospodarstva in razvoju mesta. Prvi petletni plan 1947–1951⁷⁹ je predvideval močno industrializacijo Ljubljane, nekoliko tudi razvoj obrtnih obratov, v kmetijstvu pa povečanje pridelave zelenjave in melioracijska dela. Pričakovanja planskega gospodarstva so v veliki meri temeljila na zaplenjeni ali nacionalizirani zemlji, objektih in opremi. Tako kot drugje v Sloveniji so bile tudi v Ljubljani in njeni okolici povojne razlastitve premoženja eden od pomembnih ukrepov za izgradnjo socialističnega gospodarstva. Nacionalizacija se je večinoma izvajala med letoma 1946 in 1948. Druga sredstva za dvig gospodarstva je država črpala še iz prodaje blaga UNNRA, sredstev od zamenjave bankovcev, zaplenjenih vojnih dobičkov in drugega zaplenjenega premoženja, sekvestracij ter agrarne reforme. Zelo pomembno je bilo tudi udarniško delo, ki je pomenilo prihranek sredstev.⁸⁰

V prvem desetletju po vojni so bili postavljeni temelji ljubljanske industrije, ki se je na tej podlagi razvijala tudi v

---

78 Januarja 1944 je v zgradbo Narodne in univerzitetne knjižnice strmoglavilo poštno letalo in uničilo okoli 60.000 knjig. Marca 1945 je bila ob bombnem napadu poškodovana tramvajska proga na Viču. Ob umiku je okupator poškodoval še most čez Savo v Črnučah, Karlovški most, železniški most čez Gruberjev kanal ter strojnico in hladilnico mestne klavnice. Takoj po vojni, 21. 6. 1945, je na ljubljanski železniški postaji odjeknila eksplozija razstreliva, ki je poškodovala le neposredno okolico. Poškodovana so bila nekatera šolska poslopja, ki jih je med vojno zasedla vojska. Infrastruktura, kot so mestni vodovod, plinarina in elektrarna, je ostala nepoškodovana. Gl. Otorepec, *Ljubljana*, str. 93; Drnovšek, Graditev ljudske oblasti, str. 57; Hudolin, Tržaška cesta, str. 66; Petelin, *Vsakanje življenje v Ljubljani*, str. 111.

79 Prvi petletni plan, prevzet po sovjetskem vzoru, je spodbujal predvsem izgradnjo težke industrije ter pomembnejših vojaških in energetskih objektov. Bil je široko in nerealno zastavljen, bojkot držav vzhodnega bloka po sporu z informbirojem leta 1948 in slabe letine v začetku petdesetih let so še poslabšale že tako težke gospodarske razmere. Gl. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 329–338; Prinčič, Načela gospodarske politike, str. 882.

80 Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 21, 28.

Udarniško delo na Tržaški cesti junija 1947
(MNZS, Fototeka, foto: Vlastja Simončič)

naslednjem obdobju.⁸¹ Takoj po vojni je bilo zaplenjenih 53 večjih podjetij in več sto zgradb.⁸² Večja zaplenjena podjetja so bila Papirnica Vevče, Saturnus, Pivovarna Union, Kemična tovarna Moste, Tekstilna tovarna Josip Kunc et Comp., Stora, Eiffler, Jugoslovska tiskarna, Narodna tiskarna in Blasnikova tiskarna.⁸³ Po zakonu o agrarni reformi iz leta 1945 je prišlo v državno last 491 hektarjev zemlje, dodatno so zaplenili še 337 hektarjev zemlje.⁸⁴ Decembra 1946 so nacionalizirali nadaljnjih 109 večjih podjetij, aprila 1948 pa še 136 podjetij lokalnega pomena.⁸⁵ Nekatera podržavljena podjetja so nadaljevala svoje delo. Na osnovi podržavljenega premoženja, združevanja več obratov in prenosa premičnega premoženja iz obrata v obrat so nastajala tudi nova podjetja. Prvi večji projekt industrializacije v Ljubljani

81 Čepič, Prispavek k problematiki industrializacije Ljubljane, str. 539.

82 Miklavčič, *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 37.

83 Prav tam, str. 40.

84 Prav tam, str. 37.

85 Vodušek - Starič, *Oris družbenopolitičnega razvoja Ljubljane*, str. 512.

je bila gradnja Litostroja, katerega prvi del je bil svečano odprt leta 1947.⁸⁶ Druga večja in manjša podjetja, ki so bila ustanovljena kmalu po vojni, so bila Tovarna koles Rog, Tovarna pisalnih strojev, Utensilia – tovarna tekstilnih potrebščin, Žičnica, letalska tovarna Letov, Agroindus, Telekomunikacije, Elektra, Tiki, Tela, Izolirka, Lek, Teol – tovarna tekstilnih in usnjarskih pomožnih sredstev, Arbo – tovarna kemičnih izdelkov, TOS – tovarna optičnih in steklopihaških izdelkov, Tovarna gradbenih polizdelkov, Tovarna močnih krmil, Mleko, Triglav film in Angora. Ker se je v Ljubljani pospešeno gradilo in obnavljalo, so se odpirala nova gradbena podjetja, na primer Gradis, Tehnika, Slovenija ceste, Megrad in Obnova.

Takoj po koncu vojne je v Ljubljani prišlo v državno last tudi 95 trgovin.⁸⁷ Država je s posameznimi ukrepi, kot je bilo določanje višine cen, začela onemogočati razvoj zasebne trgovine,⁸⁸ dokler ni bila leta 1948 z zakonsko podlago skoraj v celoti odpravljena.⁸⁹ Takrat je bilo ukinjenih 542 zasebnih trgovin in 150 gostiln.⁹⁰ Namesto zasebnih trgovin so konec štiridesetih let in v začetku petdesetih let ustanovljali nova trgovska podjetja, na primer Slovenija-Sadje, Slovenija-Vino, Koteks, Gosad, Dom, Slovenijaavto, Elektrotehnika, Kemofarmacija, Sanolabor, Slovenijales, Tehno-Impex, Chemo, Slovenija-Impex, Elektronabava, Agrotehnika, Slovenija-Tekstil, Semenarna Ljubljana, Medex, namesto zasebnih gostiln pa državne gostinske obrate in menze. Do začetka petdesetih let je bila država lastnik večine gospodarskih objektov. Ker je bilo za izgradnjo industrije potrebnih veliko sredstev, se je država odločila pridobiti sredstva tudi z visokimi cenami industrijskega blaga in visoko obdavčitvijo zasebnega sektorja.⁹¹

---

86 Nastal je na podlagi devetih manjših nacionaliziranih tovarn. Gl. Čepič, Priskevek k problematiki industrializacije Ljubljane, str. 529.

87 Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 198.

88 Himmelreich, *Pike, špekulanti in Trumanova jajca*, str. 16.

89 Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 39.

90 Miklavčič, *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 38.

91 Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 30.

Podeželje je bilo v vojni veliko bolj prizadeto kot mesto.⁹² Uničenih ali poškodovanih je bilo mnogo kmetij in gospodarskih poslopij.⁹³ Obnova podeželja je potekala počasi, saj so bila državna sredstva, namenjena podeželju, skromna glede na dejanske potrebe.⁹⁴ Zaostrene povojne razmere in obračunavanja s političnimi nasprotniki so podeželski prebivalci dostikrat doživljali močnejše. V majhnem okolju se je namreč veliko bolj čutila volja lokalnih veljakov, ljudje so bili bolj povezani med seboj ter so poznali zgodovino in prepričanje svojih sovaščanov. Nekateri pričevalci so se zato spominjali razkola med vernimi in nevernimi družinami. Vsi kraji niso bili politično razdeljeni, nekateri so bili bolj enotni in pričevalci tam niso čutili večjih napetosti.

Podeželje je bilo razmeroma redko poseljeno, saj so velik del njegove površine predstavljali hribovit in gozdnat svet ter Ljubljansko barje. Popis iz leta 1948 je v rajonu Vič – Rakovnik, ki se je približno skladal z mestnim delom kasnejše Občine Ljubljana Vič – Rudnik, zabeležil 27.980 stalnih prebivalcev.⁹⁵ Na področju, ki se ujema s podeželskim delom Občine Ljubljana Vič – Rudnik, pa je živelo le 17.717 stalnih prebivalcev,⁹⁶ čeprav je bilo teritorialno dosti bolj obsežno. Kljub velikosti podeželje

---

92 Škoda je bila pogosto odvisna od lokalnih razmer in naklonjenosti posamezne vasi ali družine partizanom, vaškim stražam ali kasneje domobrancem. Določene vasi so bile bolj enotne v medvojni usmeritvi in niso menjale oblasti, npr. Šentjošt ali Rakitna. Ti sta največ žrtev utrpeli po vojni. V vaseh ob južnem robu Ljubljanskega barja in pod Krimom pa je bilo zaradi ukrepov okupatorjev ter večkratne menjave oblasti med partizani, okupatorji in protipartizanskimi enotami veliko gmotne škode in človeških žrtev. Deloma so bili za škodo odgovorni okupatorji, deloma partizani. Zaradi okupatorjevega in domobranskega nasilja je v vojni umrlo mnogo prebivalcev, bodisi v bojih bodisi v internaciji. Posamezniki so bili ubiti tudi zaradi partizanskega nasilja, večina v povojnih pobojih. Po vojni se je število prebivalstva močno zmanjšalo, od tega zlasti število mladih moških. Gl. Gestrin, *Svet pod Krimom*, str. 295–296.

93 V celi Sloveniji (brez Slovenskega primorja, vključenega v cono B) je bilo uničenih 31.145 stanovanjskih in gospodarskih poslopij, poškodovanih pa 16.993. Gl. Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 21.

94 Prav tam, str. 22–24.

95 Popis prebivalstva 1948.

96 Združeni so podatki za naselja Brezovica – Vnanje Gorice, Butajnova – Sveti Jošt, Dobrova, Golo – Škrilje, Horjul, Ig, Iška vas, Kozarje – Podsmreka, Lavrica, Notranje Gorice, Pijava Gorica, Podpeč – Jezero, Polhov Gradec, Preserje, Rakitna, Škofljica, Tomišelj in Želimlje iz okraja Ljubljana – okolica ter podatki za naselja Velike Lašče, Rob in Turjak iz okraja Grosuplje. – Prav tam.

ni bilo primerno za intenzivno kmetijstvo. Hriboviti predeli so bili pretežno gozdnati, gozd je prekrival kar polovico ozemlja. Prekinjen je bil s kraškimi planotami, ki so bile bolj primerne za živinorejo. Velik del kmetijskih površin, 11.770 hektarjev, je predstavljalo Ljubljansko barje.⁹⁷ Zaradi močvirne narave je bilo manj primerno za poljedelstvo, razen za travnike in pašnike ali za živinorejo. Čeprav so bile razmere ugodnejše za živinorejo, je bila ta manj razvita. Redili so zlasti govedo, svinje in kokoši, konji so se redili v glavnem za delo. Poljedelstvo je uspevalo na rodovitnejših rečnih naplavinah na obrobju Ljubljanskega barja. Kmetje so večinoma pridelovali žita, vrtnine kot krompir in zelje, strniščne posevke, nekatere druge vrtnine in krmne rastline. Podeželsko zaledje je s svojimi izdelki oskrbovalo predvsem Ljubljano, sicer pa so poljščine v veliki meri služile za prehrano domačega prebivalstva. Večina zemlje in gozdov je bila v rokah kmetov zasebnikov, le malo je bilo v družbenem sektorju.⁹⁸

Povojne razlastitve premoženja in drugi politično načrtovani ukrepi so tudi tu spremenili gospodarsko strukturo in vplivali na nadaljnji razvoj podeželja. Prva je bila agrarna reforma, ki naj bi zemljo pravično razdelila med tiste posameznike, ki bi jo obdelovali, in odpravila fevdalne odnose.⁹⁹ A dejansko je bila politično sredstvo za prevzemanje oblasti oziroma za vzpostavitev novih lastniških odnosov na podeželju.¹⁰⁰ Z njo so razlastili predvsem velike zemljiške posestnike, pridobljena zemlja pa je služila večanju državnih posestev, čeprav je bila deklarativno namenjena izboljšanju položaja malih kmetov.¹⁰¹ Na podeželju so tako ostajala majhna in razdrobljena posestva, ki so proizvajala pridelke večinoma za lastne potrebe.

97 *Dogovor o temeljih družbenega plana*, str. 66.

98 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 2, Zapisnik 13. redne seje OBLO Ljubljana Rudnik, 8. 12. 1956, Poročilo o delu sveta za kmetijstvo in gozdarstvo, str. 3–9; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 87, a. e. 217, Zapisnik 11. redne seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 9. 7. 1958, Poročilo sveta za kmetijstvo, str. 1–7.

99 Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 33.

100 Čoh Kladnik, *Kulaški procesi*, str. 11.

101 Dve tretjini zemlje, ki je z agrarno reformo prišla v zemljiški sklad, sta prišli v državno last (največ pod upravo gozdnih gospodarstev), tretjina pa v združni in zasebni sektor. Gl. Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 34.

Agrarna reforma in kasnejša nacionalizacija sta prizadeli mnogo veleposestnikov in kmetov, ki so jim najpogosteje očitali sodelovanje z okupatorjem. Oba ukrepa je velikokrat spremljala tudi močna propaganda. Zemljo so praviloma razdelili tistim upravičencem, ki med vojno niso nasprotovali partizanskemu gibanju. Ena od pričevalk se je na primer spominjala, da so eno njivo dodelili mami, ki je izhajala iz partizanske družine, in ne očetu, ki je bil po vojni nekaj časa zaprt.¹⁰² Na obravnavanem območju je dobro dokumentirana razdelitev zemlje veleposestnika Ivana Ogrina iz Lavrice, ki so mu zemljo odvzeli kljub temu, da ni aktivno nasprotoval novemu političnemu sistemu in je med vojno celo sodeloval s partizani.¹⁰³ Osnova za razlastitev je bila, da ni sam obdeloval svoje zemlje, ampak je imel najete delavce. Poleg njegove zemlje so istočasno razdelili še nekaj zemlje drugih razlaščenih posameznikov. Delitev je potekala na množičnem sestanku, kjer so določili, koliko zemlje bo pripadalo komu. Agrarni interesenti so svoje želje utemeljevali s tem, da so jim svojci padli v partizanih, da so bili aktivni v vojni, da imajo mladoletne, nepreskrbljene otroke ali da so že prej kot najemniki obdelovali Ogrinovo zemljo.¹⁰⁴ Podobna usoda je doletela zadnjega lastnika izanskega gradu Josipa Palmeja. Toda njegovo posestvo je bilo v veliki meri razdeljeno med zemljiški sklad, ministrstvo za kmetijstvo in ministrstvo za notranje zadeve za potrebe Državnega posestva Ig pri Ljubljani.¹⁰⁵ Veliko posesti so izgubile tudi župnije.

V prvih povojnih letih je bila preskrba prebivalstva ena od največjih težav, čeprav je bila pereča tudi stanovanjska problematika. Ljudje so živeli skromno, primanjkovalo pa ni samo živil, temveč tudi oblačil, obutve, kurjave, naftnih derivatov in tehničnega blaga. Najbolj je primanjkovalo kruha, moke, mleka, kuriva in mila. Med letoma 1945 in 1948 je država zaradi

---

102 Pričevanje J. K. (r. 1956).

103 Ob ustanovitvi molniške čete je npr. pomagal partizanom s hrano. Gl. Semič, *Najboljši so padli*, str. 33.

104 Petrič, Ivan Ogrin, str. 277–280.

105 SI_ZAL_LJU/0031/1, t. e. 50, a. e. 772, Palme Jože in Antonija Ig.

splošnega pomanjkanja uvedla tako imenovano racionirano preskrbo in centralistično določala porabo, ceno blaga, količino izdelkov na posameznika in kje se ti izdelki lahko prodajajo.¹⁰⁶ Prehrambne izdelke so delili na podlagi živilskih nakaznic, ki so jih uvedli julija 1945.¹⁰⁷ Sprva so bili obroki hrane majhni, kasneje so jih nekoliko povečali. Čeprav je bila Ljubljana prestolnica, je bil tudi tu prva leta po vojni standard nizek in preskrba s hrano slaba. Primanjkovalo je še lesa, premoga, bencina in petroleja. Posameznim skupinam – nosečnicam, otrokom in starejšim od 65 let, kasneje tudi delavcem, ki so opravljali težka dela – so pripadali večji obroki ali živila, ki jih drugi niso dobili, na primer mleko.¹⁰⁸ Prav tako so administrativno vodili in nadzorovali prodajo neživilskega blaga, na primer tobaka, tkanin, usnja, obutve in oblačil, drv in lesa, nafte in naftnih derivatov, premoga, železa in drugih kovin. Zaradi bojzani pred tako imenovano »nedovoljeno špekulacijo« oziroma črno trgovino je oblast omejevala prodajo določenega blaga. Vsi izdelki so se lahko kupovali po vnaprej določenih cenah in v določenih trgovinah, le kmetijske pridelke so lahko prodajali tudi na tržnicah.¹⁰⁹ Dejansko trgovina v tem obdobju skoraj ni delovala, ampak je opravljala vlogo razdeljevanja blaga.¹¹⁰ Delitev blaga so nadzirali organi Mestnega ljudskega odbora s pomočjo četrtnih ljudskih odborov. Blago so delile zadruga, od katerih je bila največja Nabavno prodajna zadruga (NAPROZA). Zadruga so bile še Železopromet, Sadjar in vrtnar ter Lipa, za delitev mleka je skrbelo podjetje Mlekopromet.¹¹¹

Zaradi pomanjkanja je v prvih letih po vojni za mnoge veliko olajšanje pomenila tuja pomoč, ki je do posameznikov

---

106 Čepič, *Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi*, str. 893–984.

107 Omejitev v preskrbi s hrano so ljudje poznali že od leta 1939, medtem ko so bile živilske nakaznice uvedene v začetku leta 1941. Racioniranje živil, motnje v preskrbi in kupovanje z živilskimi nakaznicami so se seveda nadaljevali v času druge svetovne vojne, pod italijanskim in pod nemškim okupatorjem. Gl. Šorn, *Življenje Ljubljančanov*, str. 99–200.

108 Himmelreich, *Pike, špekulanti in Trumanova jajca*, str. 10–11.

109 Čoh Kladnik, *Kulaški procesi*, str. 10.

110 Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 39.

111 Drnovšek, *Graditev ljudske oblasti*, str. 59–60.

prihajala po organizacijah ali sorodnikih. Ocenjuje se, da je bilo kar 70 odstotkov slovenskega prebivalstva v prvih letih po vojni odvisnih od pomoči UNRRE.¹¹² Prav tako je bila pomembna pomoč organizacije CARE.¹¹³ Pomoč so zbirale tudi domače organizacije, na primer Rdeči križ, Protifašistična fronta žensk (AFŽ) ali Zveza mladine Slovenije (ZMS). V Ljubljani je bil leta 1946 ustanovljen še Socialni fond OF.¹¹⁴ A blago, ki je prihajalo od UNRRE, so prodajali tudi v trgovinah.¹¹⁵ Posamezniki so lahko dobivali pomoč še v obliki paketov od sorodnikov iz tujine, v povojnih letih in kasneje, česar so se spominjali tudi nekateri pričevalci.

Pomanjkanje in nepravilnosti v izvajanju racionirane preskrbe so med ljudmi povzročali nezadovoljstvo.¹¹⁶ Od aprila 1947 je bila dovoljena prosta prodaja tistih izdelkov, ki jih ni primanjkovalo, toda njihove cene so bile občutno višje.¹¹⁷ Še vedno je primanjkovalo kmetijskih pridelkov. Marca 1948 je bila namesto racionirane preskrbe uvedena tako imenovana zagotovljena preskrba, ki je prav tako administrativno določala količino izdelkov na posameznika. Skozi zagotovljeno preskrbo so bili do živil upravičeni vsi zaposleni, člani njihovih družin, upokojniki, invalidi in tisti, ki so opravljali svobodne poklice.¹¹⁸ Merilo za dodelitev količine živil ali nakaznic je ostala težavnost

---

112 United Nations Relief and Rehabilitation Administration ali Organizacija združenih narodov za pomoč in obnovo je bila ustanovljena leta 1943. Njen namen je bila pomoč žrtvam in državam po koncu druge svetovne vojne v obliki hrane, goriva, oblačil, zavetja ali drugih osnovnih življenjskih potrebščin, pomoči pri preprečevanju širjenja nalezljivih bolezni, ponovni vzpostavitvi predvojnih zdravstvenih razmer, ponovnem zagonu kmetijstva in industrije ter vračanju izgnancev na njihove domove. Na ozemlju Jugoslavije je delovala od aprila 1945 do junija 1947. Država je v tem obdobju dobila okoli 415 milijonov dolarjev pomoči. Gl. Ajlec, UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji, str. 79–99.

113 Cooperative for American Remittances to Europe, ustanovljena novembra 1945 kot organizacija za koordinacijo humanitarne pomoči za Evropo. V letu 1950 je bilo npr. v Ljubljani v okviru pomoči te organizacije razdeljenih 214.128 kg mleka v prahu, 120.564 kg jajc v prahu in 71.019 kg maščob. Gl. *Ljubljanski dnevnik*, 12. 7. 1951, str. 2, V. redno zasedanje MLO glavnega mesta Ljubljane.

114 Drnovšek, Graditev ljudske oblasti, str. 61.

115 Čepič, Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi, str. 895–896.

116 Himmelreich, *Pike, špekulanti in Trumanova jajca*, str. 42.

117 Čoh Kladnik, *Kulaški procesi*, str. 10.

118 Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 34.

dela, večje število nekaterih nakaznic so dobili tudi otroci, nosečnice in bolniki. Določene izdelke so posamezniki dobivali še skozi republiško zagotovljeno preskrbo, nekatere industrijske izdelke pa so delili po tako imenovanih industrijskih točkah.¹¹⁹ Izdelki so bili v okviru zagotovljene preskrbe cenejši kot v prosti prodaji.

Na podeželju je bil povojni standard občutno nižji kot v mestu, pričevalci so pripovedovali o zelo skromnem življenju.¹²⁰ Spominjali so se, da so v prvem povojnem desetletju v trgovinah kupovali le najnujnejše izdelke ali tisto, česar niso mogli pridelati doma. Kmetje so bili odvisni od svojih pridelkov. Le tisti, ki so bili zaposleni v nekmetijskih dejavnostih, so lahko v času zagotovljene preskrbe dobili nakaznice. Nekateri pričevalci so omenjali, da so pri tem imeli prednost lokalni funkcionarji in nekdanji borci.

Na pomanjkanje na podeželju so dodatno vplivali še visoki davki in obvezni odkupi ali oddaja. Preskrba z živili je bila namreč močno povezana s kmetijsko politiko. Gospodinjstva, ki so imela več kot dva hektarja obdelovalne zemlje, so morala obvezno oddajati presežke kmetijskih pridelkov, ki jih je določila država, zlasti krompir, žito, meso ali maščobe.¹²¹ Ta ukrep je bil za kmete veliko breme, saj jim mnogokrat ni uspelo pridelati dovolj za lastne potrebe. Pričevalci s podeželja so poleg obvezne oddaje poudarjali tudi visoke davke. Ti so bili veliko breme predvsem za tisti del kmečkega prebivalstva, ki ni imel dodatnega denarnega vira zaslužka. Po koncu vojne so kmetje plačevali davek glede na višino dohodkov, s čimer so želeli doseči, da bi imeli večji kmetje večje davčne obveznosti. A zaradi različnih odkupnih cen so davčne komisije s težavo določale dejanske dohodke kmetov.¹²² Ker so bile opisane obveznosti velike, so mnogi kmetje skrivali pridelke, prijavljali manj površin, kot

---

119 Prav tam.

120 Prim. Šuštar, Nekaj drobcev o združništvu, str. 174.

121 Čepič, Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi, str. 897–898.

122 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 89, a. e. 219, Zapisnik 30. redne ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 9. 10. 1959, Dajanje kmetov, str. 1.

so jih obdelali, in na črno klali živino ali prodajali svoje pridelke.¹²³ Da bi kmetom preprečili neposredno prodajo pridelkov na trgu, so jih ob uvedbi racionirane preskrbe spodbujali k večji oddaji in jim obljubljali možnost nakupa industrijskih izdelkov po nižjih cenah.¹²⁴

Težave s preskrbo so se vleklye do začetka petdesetih let. Zaradi spora z informburojem leta 1948 ter gospodarske blokade, ki je temu sledila, se je Jugoslavija leta 1950 znašla pred bankrotom in ni bila več sposobna nahraniti prebivalstva, vojske ali zagotoviti potrebnih surovin in materiala za tekočo proizvodnjo. V zameno za povečano pomoč od Združenih držav Amerike, Anglije in Francije je Jugoslavija preoblikovala gospodarski sistem.¹²⁵ S tem se je položaj v državi začel postopoma izboljševati. Proti koncu leta 1951 so uvedli prosto prodajo določenih artiklov, kar še ni pomenilo, da so ukinili nakaznice, so pa postopoma prehajali z obveznega na prosti odkup.¹²⁶ Uvedba proste prodaje je povečala povpraševanje in zvišala cene, zato je država z uredbami nižala cene in oblikovala trg. Ko je zmanjkalo blaga, se ga ni dalo dobiti niti na nakaznice.

Preskrba v Ljubljani se je kljub omenjenim spremembam izboljševala le počasi. V začetku petdesetih let so časopisi še vedno poročali o težavah s preskrbo z mlekom, kruhom, moko, kvasom ali kurjavo in pralnim milom, ki so pestile Ljubljance. Za pomanjkanje je bilo več vzrokov. Pospešena industrializacija je povzročila, da je bilo čedalje manj zaposlenih v kmetijstvu, pridelavo pa so oteževale suše in slabe letine. Bone, karte ali nakaznice¹²⁷ so posamezniki dobivali za različna živila in neživilske proizvode ter na njih kupovali cenejše blago. Ljudem je nakaznic ob koncu meseca največkrat že primanjkovalo. Ponudba izdelkov je bila slaba, Ljubljanci so se pogosto pritoževali tudi

---

123 Čoh Kladnik, *Kulaški procesi*, str. 9–10.

124 Če so oddali več pridelkov, so lahko kupili več izdelkov po nižjih cenah. Gl. Himmelreich, *Pike, špekulanti in Trumanova jajca*, str. 130–131.

125 Prinčič, *V začaranem krogu*, str. 17.

126 Himmelreich, *Pike, špekulanti in Trumanova jajca*, str. 214.

127 V časopisju in spominih posameznikov lahko najdemo različna poimenovanja za nakaznice.

zaradi različnih cen pri prodajalcih državnega in združenega sektorja ter pri zasebnikih, zaradi visokih cen, slabe kakovosti ali čakanja v vrstah. Kljub pričakovanjem, da bodo državna in združna podjetja oskrbovala trg z večjimi količinami blaga in narekovala nižje cene, so časopisi pisali, da so kmetje posamezne pridelke prodajali ceneje.¹²⁸

Od začetka petdesetih let se je začela količina izdelkov v okviru zagotovljene preskrbe krčiti, dokler ni bila v začetku leta 1953 odpravljena. Kljub temu je država ohranila velik vpliv na oblikovanje cen.¹²⁹ Ob odpravi zagotovljene preskrbe se je najprej pojavila zmeda, saj so potrošniki na vsak način želeli unovčiti svoje nakaznice.¹³⁰ A uvedba proste trgovine se je počasi odražala v ponudbi blaga in storitev. Od leta 1952 je bilo v časopisih čedalje več oglasov za izdelke in storitve, gostilne in restavracije. Počasi so se pojavljali članki o modi in modnih dodatkih ali nasveti, kako si lahko potrošniki kaj izdelajo sami. Trgovina Nama je na primer v oglasih kupcem sporočala, da lahko kupijo izdelke na obroke ali s pomočjo potrošniškega kredita.¹³¹ Oglaševala je predvsem pohištvo in oblačila ter v letu 1952 prvič organizirala modno revijo, da bi potrošnikom prikazala svojo ponudbo.

Kljub izboljšanju preskrbe so časopisi še vedno poročali o pritožbah nad pomanjkanjem mesa, slabo kakovostjo mleka ali kakovostjo in ceno kruha ter delom pekarn. Slaba kakovost se je poudarjala tudi pri neživilskih izdelkih.¹³² Prav tako so spremembe v preskrbi, nove uredbe ali slabe letine sprožale niz ugibanj o podražitvah ali o zadostni količini izdelkov za ozimnico. Življenjski standard in kupna moč večine prebivalstva, ne samo Ljubljčanov, sta do sredine petdesetih let ostala zelo nizka, tudi v primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi

---

128 *Ljubljanski dnevnik*, 10. 11. 1951, str. 2, Teden dni proste prodaje.

129 Čoh Kladnik, *Kulaški procesi*, str. 11.

130 *Ljubljanski dnevnik*, 6. 8. 1952, str. 2, Po odpravi zagotovljene preskrbe s kurivom.

131 *Ljubljanski dnevnik*, 26. 12. 1952, str. 2, Podjetje »Na-ma« bo zgradilo novo veleblagovnico.

132 Kot zanimivost naj omenim baterije Zmaj, nad katerimi so se pritoževali, da gorijo le eno uro.

državami.¹³³ Njihov življenjski standard se je začel nekoliko izboljševati sredi petdesetih let. Po letu 1952 so se postopoma začele večati plače,¹³⁴ od leta 1953 pa se je začela hitrejša gospodarska rast, tudi kot posledica tujih posojil. Leta 1953 je na osem prebivalcev prišel en radijski aparat¹³⁵ in šele leta 1954 je bila dosežena predvojna povprečna raven porabe na prebivalca.¹³⁶ Kljub izboljšanju je bila ponudba izdelkov skromna, ponudba kmetijskih pridelkov pa je ostala omejena do leta 1956.¹³⁷

V čas spora z informbirojem spada tudi nadaljevanje socialistične preobrazbe vasi s kolektivizacijo, združevanjem kmečkih posestev v zadruga. V tem obdobju je kolektivizacija postala ena od prednostnih nalog komunistične partije, čeprav sta bili organizacija in razvoj zadrug zakonsko določeni že julija 1946. Pospeševali so delo splošnih kmetijskih zadrug in predvsem kmečkih delovnih zadrug.¹³⁸ Oblasti so prav tako ostro nastopile proti velikim kmetom, tako imenovanim kulaikom.¹³⁹ Toda vključevanje kmetov v zadruga je bilo slabo. Tisti, ki so se kolektivizaciji upirali, so bili velikokrat tudi sodno preganjani. Pri tem so jim izrekli stroge in visoke kazni, denarne ali prostostne, najhujša je bila zaplemba premoženja.¹⁴⁰ Oče ene

---

133 Rendla, *Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji*, str. 173.

134 Država je do leta 1952 določala višino plač zaposlenih, po tem letu so plače začeli obračunavati po tarifnih pravilnikih, delavci pa so bili lahko udeleženi tudi pri dobičku. Samostojnost podjetij pri urejanju medsebojnih razmerij in delitvi dohodka se je postopoma razširila po letu 1957. Vendar so bile plače namesto s kvalifikacijo delavca določene z njegovo funkcijo, kar je pogosto omogočalo nagrajevanje somišljenikov nove politične oblasti. Ti so bili lahko deležni tudi drugih ugodnosti, kot so državna stanovanja, nakupovanje v posebnih trgovinah ali kakovostnejša zdravstvena oskrba. Skozi desetletja je prihajalo do razlik v osebnih dohodkih, ki niso bile nujno rezultat uspešnosti. Gl. Lorenčič, *Kako smo živeli v drugi Jugoslaviji*, str. 137; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 333; Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 10, 325–332.

135 *Ljubljanski dnevnik*, 9. 10. 1953, str. 3, Nekaj ljubljanskih števil v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi mesti.

136 Rendla, *Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji*, str. 173.

137 Rendla, *Založenost trga z blagom*, str. 113.

138 Kmečke delovne zadruga so temeljile na skupnih proizvodjalnih sredstvih in brigadnem delu. Pri tem načinu oblikovanja zadrug je zadrugnik dal zemljo v zakup, formalno pa ostal njen lastnik. Gl. Šuštar, *Nekaj drobcev o zadruguštvu*, str. 174–175.

139 Vrhunec zaostrenih odnosov do kmetov je bil med letoma 1949 in 1951, ko so jih veliko obsodili pred sodišči ali upravno kaznovali. Gl. Čoh Kladnik, *Kulaški procesi*, str. 21–22.

140 Prav tam, str. 69–98.

od pričevalk je bil na primer med letoma 1949 in 1951 obsojen na družbenokoristno delo, ker se ni želel vključiti v zadrugo. Najprej so ga poslali na delo v Litostroj, nato je bil premeščen v Medvode, kjer so gradili hidroelektrarno, na koncu pa je delal še pri gradnji blokov v Podgori pri Šentvidu. V istem času so zaradi neizpolnjevanja obvezne oddaje dvakrat zaprli tudi pričevalkino mamo.¹⁴¹ Obsojenci, zaprti v delovnih taboriščih na gradbiščih, so živeli v slabih razmerah, imeli so slabo prehrano in pogosto so jim bili onemogočeni stiki z domačimi. Kulake so skušali onemogočiti tudi na druge načine, njihovi otroci pa so lahko imeli težave pri šolanju in zaposlovanju.¹⁴²

Pravzaprav je bilo za prvo povojno desetletje značilno utrjevanje nove ideologije na vseh področjih. Zaostren odnos do določenih skupin je razviden iz dnevnega časopisja, ki je bilo kritično do »reakcionarnih sil«, Katoliške cerkve, zasebnih obrtnikov ali kmetov, ki se niso želeli vključevati v zadruge. Od začetka petdesetih let je najhujši pritisk na večino političnih nasprotnikov začel popuščati, kar pa ni veljalo za Katoliško cerkev. Država je odnos do nje še dodatno zaostрила po letu 1952, ko je prekinila odnose s Svetim sedežem. Protikatoliško vzdušje je spodbujala skozi vzgojo, izobraževanje in medije.¹⁴³ V tem času je bil verouk dokončno odstranjen iz šol, praznovanje cerkvenih praznikov se je umaknilo v zasebno življenje, oblasti so pritiskele na državne uslužbenke, predvsem na učitelje, če so se udeleževali verskih obredov.

Za kmete pa je začetek petdesetih let prinesel ukinitve obvezne oddaje, nekoliko se je zmanjšal tudi pritisk po vključevanju v zadruge.¹⁴⁴ A leta 1953 sprejeti *Zakon o zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam* je prinesel nove spremembe v lastniški

---

141 Pričevanje I. Č. (r. 1932).

142 Dežman, *Le vkup le vkup uboga gmajna*.

143 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 342.

144 Med letoma 1952 in 1955 je zaradi slabega poslovanja potekal proces reorganizacije in razpuščanja kmečkih delovnih zadrug, ki so jih preoblikovali v splošne kmetijske zadruge. Gl. Šuštar, *Nekaj drobcev o združništvu*, str. 174–176.

strukturi in povzročil še večjo razdrobljenost posestev. Uvedel je zemljiški maksimum in kmetje so lahko namesto prejšnjih 25 ali 35 hektarjev obdržali le 10 hektarjev zemlje ali 15 hektarjev v primeru slabše kakovosti. Kar je presegalo maksimum, je bilo razlaščno v korist sklada splošnega ljudskega premoženja in s tem dano v uporabo kmetijskim zadrugam.¹⁴⁵ Ob njegovi uvedbi naj bi bilo v ljubljanski okolici odkupljenih okoli 1.000 hektarjev zemlje. Čeprav nekateri kmetje niso želeli sprejeti odločb o odkupu zemlje, ki jih je pošiljal Okrajni ljudski odbor, so bile te vseeno veljavne.¹⁴⁶

Kmetijska politika je dejansko vodila v postopno deagrarizacijo podeželja. Sredi petdesetih let se je večina prebivalstva še vedno ukvarjala s kmetijstvom, a prihodnost panoge zaradi slabših pogojev in razdrobljenosti posestev ni bila ugodna. Kmetije so bile večinoma majhne, mehanizacije ni bilo. Čeprav so leta 1954 prešli na obdavčitev po katastrskem dohodku,¹⁴⁷ so oblasti kmete še vedno obremenjevale z novimi davki, jih omejevale pri prodaji pridelkov, za nakup potrebne kmetijske mehanizacije pa niso mogli dobiti sredstev.¹⁴⁸ Zato sta bila že takrat opazna odhod delovne sile v kraje, kjer je bila mogoča zaposlitev v nekmetijskih dejavnostih, in opuščanje nekaterih kmetijskih površin.¹⁴⁹ Kljub končani kolektivizaciji so v drugi polovici desetletja še naprej spodbujali zadružništvo in državna kmetijska posestva, ki pa so bila slabo organizirana in so se nenehno srečevala s poslovnimi težavami.¹⁵⁰ Kmetje se prav tako niso inten-

---

145 Čoh Kladnik, *Kulaški procesi*, str. 48.

146 *Ljubljanski dnevnik*, 20. 10. 1953, str. 2, V ljubljanski okolici bodo odkupili okoli 1000 hektarjev zemlje.

147 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 89, a. e. 219, Zapisnik 30. redne ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 9. 10. 1959, Dajatve kmetov, str. 1.

148 Ob koncu petdesetih let in tudi kasneje so kmete zasebnike še vedno videli kot kapitaliste in nasprotnike socializma. Iz tega so izvirale tudi omejitve v razvoju kmetijske dejavnosti. Gl. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 371.

149 SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Letna poročila občinskih ljudskih odborov, 1954–1955.

150 Leta 1956 so npr. zaradi slabega poslovanja likvidirali kmetijsko zadrugo Pijava gorica, prav tako niso bili zadovoljni s poslovanjem drugih zadrug na območju Občine Ljubljana Rudnik. Gl. SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 5, a. e. 33, Poročilo s področja gospodarjenja, kmetijstva in gozdarstva, komunale, gradbeništva in stanovanjskih zadev, str. 4–5. Tudi v

zivneje vključevali vanje. Na področju Občine Ljubljana Rudnik je bilo šest kmetijskih zadrug: Rudnik, Barje, Ig, Tomišelj, Golo in Škofljica. V njih je bilo leta 1956 vključenih 827 zadruženikov, kar je predstavljalo 43 odstotkov vseh kmetijskih gospodarstev. Na območju Občine Ljubljana Vič so bile štiri kmetijske zadruge: Vič, Brezovica, Vnanje Gorice in Notranje Gorice. V njih sta bila vključena 402 zadruženika ali 41 odstotkov vseh kmečkih gospodarstev.¹⁵¹ Čeprav bi morale biti zadruge organizator večje in cenejše proizvodnje, so se ukvarjale predvsem s trgovino, prodajo reprodukcijskega materiala, z zbiranjem mleka, odkupom klavne živine, odkupom kmetijskih pridelkov, odkupom izdelkov suhe robe, gozdnih sadežev in zdravilnih zelišč. Imele so svoje trgovine, v okviru Kmetijske zadruge Velike Lašče je deloval celo kino.¹⁵² Za kmete sta bila pomembna vira dohodka tudi gozd in obdelovanje lesa.¹⁵³

Kljub omenjenim izzivom je povojno obdobje prineslo tudi pozitivne spremembe in začetek modernizacijskih procesov. Ljubljana je naglo rasla, med letoma 1948 in 1953 se je število prebivalcev povečalo za 15 odstotkov. Med leti 1945 in 1946 ter 1950 in 1953 večinoma zaradi naravnega prirastka, sicer pa je bila njena rast bolj povezana s priseljevanjem prebivalstva s podeželja.¹⁵⁴ Najhitrejša rast je bila v Šiški, kjer so bili zgrajeni prvi stanovanjski bloki.¹⁵⁵ Prav tako se je število prebivalcev povečalo v mestnem središču, kamor so se novi prebivalci naselili v

---

časopisju lahko preberemo, da je bilo poslovanje na socialističnih kmetijskih posestvih slabo, saj so od desetih štiri delala z izgubo. Gl. *Ljubljanski dnevnik*, 6. 1. 1954, str. 2, Premalo skrbijo za napredek kmetijstva.

151 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 2, Zapisnik 13. redne seje OBLO Ljubljana Rudnik, 8. 12. 1956, Poročilo o delu sveta za kmetijstvo in gozdarstvo, str. 17; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 82, a. e. 212, Zapisnik 10. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 8. 6. 1956, Družbeni plan Občine Ljubljana – Vič za leto 1956, str. 7–8.

152 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 87, a. e. 217, Zapisnik 11. redne seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 9. 7. 1958, Poročilo sveta za kmetijstvo, str. 8; Debeljak, *Prava pot*, str. 54–79.

153 Prav tam, str. 55.

154 Med letoma 1945 in 1964 se je v Ljubljano priselilo 46.779 oseb, medtem ko je bilo v mestu rojenih le 26.628 oseb. Gl. Rebernik, *Prebivalstveni razvoj Ljubljane*, str. 42–43.

155 To so bili Litostrojski bloki in bloki mestnega ljudskega odbora ob Celovski cesti. – Prav tam, str. 49.

nacionalizirana stanovanja in vile. Obmestna naselja so imela v tem času večinoma manjšo rast.¹⁵⁶ Prav tako je v prvih povojnih letih hitro raslo število zaposlenih. Le v letih 1952 in 1953 časopisje omenja prvo naraščanje števila nezaposlenih, od tega naj bi bila približno tretjina vseh nezaposlenih prijavljena v Ljubljani.¹⁵⁷

Z rastjo prebivalstva je bila povezana tudi stanovanjska problematika. Stanovanj je v Ljubljani primanjkovalo že pred vojno, po vojni pa še intenzivneje. Kljub temu da so zgodaj začeli graditi nova stanovanjska naselja, je bilo konec leta 1949 odprtih 6.687 stanovanjskih prošenj, prav tako je primanjkovalo poslovnih prostorov.¹⁵⁸ Stanovanjske razmere so bile marsikje zelo skromne.¹⁵⁹ Kljub obširnemu mestnemu ozemlju je bila gostota naselitve nizka.¹⁶⁰ Pravih smernic za razvoj Ljubljane ni bilo, razvoj mesta je bil proti severu oviran zaradi železnice, proti jugu pa zaradi Ljubljanskega barja.¹⁶¹

Prva večja stanovanjska gradnja so bili bloki Savskega naselja, ki so jih začeli graditi jeseni 1946.¹⁶² Med večjimi investitorji naselja so bili Jugoslovanska ljudska armada, Gradis in Zavod za stanovanjsko gradnjo. Naselje je leta 1957 kot prvo v Ljubljani dobilo trgovino. Ker se je širilo nenačrtno, so bloke leta 1958 z zazidalnim načrtom povezali v stanovanjsko sosesko.¹⁶³ Soseska

---

156 Prav tam.

157 Nezaposlenost so povzročile spremembe v državni upravi in gospodarstvu. Gl. Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 33; *Ljubljanski dnevnik*, 3. 2. 1953, str. 2, Tako se z ljudmi ne dela!; *Ljubljanski dnevnik*, 21. 4. 1953, str. 2. Po vsej državi začenjajo številna javna dela.

158 Vodušek - Starič, *Oris družbenopolitičnega razvoja Ljubljane*, str. 517.

159 Še v petdesetih letih je v posameznih enodružinskih hišah živelo po več strank, tudi do pet. Gl. SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 83, a. e. 213, Zapisnik 20. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 18. 4. 1957, Izvlečki poročil odnosno obrazložitev k posameznim točkam dnevnega reda, str. 11.

160 Tudi predeli mestnega centra niso dosegali gostote 100 prebivalcev na hektar. Na mestnem obrobju je številka padla na 50 ali še manj. Gl. SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 81, a. e. 211, Zapisnik 6. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 24. 2. 1956, Poročilo o stanju komunalnih naprav in o bodočem delu Sveta za komunalne in gradbene zadeve OBLO Ljubljana – Vič, str. 23.

161 *Ljubljanski dnevnik*, 16. 7. 1951, str. 4, Ljubljana s svojimi protislovji.

162 Drnovšek, *Graditev ljudske oblasti*, str. 59.

163 Mihelič, Nikšič, Goršič, Mujkič, Tominc, *Dragocena urbanistična dediščina: Savsko naselje*.

je bila večinoma dograjena v začetku šestdesetih let, nekoliko pa se je širila tudi kasneje. Prvo podjetje, ki je začelo graditi za potrebe delavcev, je bilo Litostrojo, ki je med letoma 1947 in 1954 v Šiški sezidal štirinadstropne tipske bloke. Sosesko so kasneje dopolnili z vrstnimi hišami, trgovino, šolo, vrtcem in drugimi javnimi servisi.¹⁶⁴ Po letu 1950 so se Litostroju pri gradnji stanovanj za delavce pridružila še druga podjetja in organizacije.

Otroci pri igri pred enim od blokov Litostrojskega naselja leta 1950
(MNZS, Fototeka, foto: Marjan Pfajfer)

V prvem povojnem desetletju so gradili precej nenačrtno.¹⁶⁵ Zaradi novih prostorskih potreb, stanovanjske in infrastrukturne izgradnje so bile mnoge stare stavbe porušene, včasih tudi zato, ker so bile simbol nekdanje ureditve.¹⁶⁶ Urba-

164 Mihelič, Nikšič, Goršič, Mujkič, Tominc, *Dragocena urbanistična dediščina: Litostrojsko naselje*.

165 Čepič, *Poselitev Ljubljanske kotline*, str. 76.

166 Rušenje baročne Kozlerjeve palače je šlo npr. na račun razširitve tedanje Titove ceste, medtem ko so vrtovi uršulinskega samostana postali osnova za Trg revolucije, monumentalni kompleks s poslovno-trgovskimi stavbami. Gl. Mihelič, *Novejša urbanistična zgodovina Ljubljane*, str. 570.

nistične odločitve so bile velikokrat politično pogojene, stroka pa ni imela potrebne avtonomije, da bi lahko odločneje vplivala na strategijo razvoja.¹⁶⁷ V tem obdobju so bile začrtane osnove za širitev mesta proti Šiški, kjer je prevladovala industrija, nove stanovanjske soseske so rasle še za Bežigradom in v Mostah. Vič in Rudnik sta dlje časa ohranjala bolj predmestno podobo. Leta 1953 je Urad za regulacijo Ljubljane pripravil regulacijski načrt, ki je omogočal gradnjo novih stanovanjskih sosesk in predvideval razvoj mesta ob njegovih vpadnicah.¹⁶⁸ Z gradnjo novih stanovanj se je krepila gradbena industrija, ki je pospešeno gradila, sploh ko so se pojavile možnosti za najem posojil.¹⁶⁹

Investicije na gradbenem področju so zaradi pomanjkanja finančnih sredstev napredovale počasi in v časopisu lahko vedno znova beremo o pomanjkanju stanovanj. Med letoma 1947 in 1953 je bilo v Ljubljani zgrajenih 3.778 novih stanovanj.¹⁷⁰ V starih stanovanjih je bila kakovost življenja slaba. Bila so majhna, pogosto brez kopalnic oziroma s skupnimi sanitarijami na hodniku ali zunaj stavbe.¹⁷¹ V *Ljubljanskem dnevniku* so poročali, da je imela Ljubljana leta 1950 11.500 hiš, od tega jih je bila skoraj tretjina zgrajena pred letom 1900. Zaradi starosti jih je bila več kot četrtina potrebna popravila. V njih je bilo nekaj manj kot 30.000 stanovanj, v katerih je živelo največ tri- ali štiričlanskih gospodinjstev. Prevladovala so dvosobna stanovanja, ki so bila večinoma majhna. Nekaj nad 7.000 stanovanj je bilo velikih od 17 do 35 m², okoli 6.400 pa med 36 in 50 m². Vodovod sta imeli dve tretjini hiš. Kuhinjo so imela skoraj vsa stanovanja, prav tako elektriko, medtem ko je kopalnice imela le slaba četrtina stanovanj.¹⁷²

Skupaj s stanovanjsko problematiko je bilo treba zato načrtovati tudi izboljšanje komunalne urejenosti, od kanalizacije do ureditve cest ali zelenih površin. Komunalna opremljenost je

---

167 Prav tam.

168 Prav tam.

169 Miklavčič, *Gradivo o razvoju Ljubljane*, str. 123.

170 Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 34.

171 Petelin, Stanovanjske razmere v Ljubljani, str. 78.

172 *Ljubljanski dnevnik*, 7. 11. 1953, str. 2, Stanovanjske razmere v Ljubljani in drugih mestih.

Prim. tudi Petelin, Stanovanjske razmere v Ljubljani, str. 79.

bila boljša v centru mesta kot na obrobju. Težave so bile predvsem z oskrbo s pitno vodo in električno energijo.¹⁷³ O težavah s pitno vodo, električno napetostjo in komunalno urejenostjo, ki niso sledile hitremu razvoju mesta, so časopisi pogosto poročali. Motnje oskrbe s pitno vodo so se pojavljale predvsem na obrobju Ljubljane in v poletnih mesecih.¹⁷⁴ Vodovodno omrežje so skušali razširiti z novimi vodnjaki v Klečah, lotili so se tudi urejanja glavnega vodovoda od Kleč mimo Litostroja do stare cerkve v Šiški.¹⁷⁵ Oviro v oskrbi je predstavljalo pomanjkanje črpalk, s katerimi bi prečrpali zadostno količino vode, prav tako je bila težava kakovost pitne vode. V Ljubljani je bila namreč kanalska mreža slabo razvita. Kjer ni bilo ne kanalov ne greznic, so odplake spuščali kar v jarke, kar je pomenilo nevarnost za onesnaženje potokov in vodnih zajetij.¹⁷⁶ V začetku petdesetih let v časopisu lahko redno beremo o okužbah talnih voda na obrobju Ljubljane.¹⁷⁷ Skrbeli so jih predvsem vodnjaki v Klečah in izlivanje kanalskih zbiralnikov iz kliničnih bolnišnic in klavnice v Ljubljano.¹⁷⁸ Od 10.090 stanovanjskih poslopj v Ljubljani jih je bilo leta 1953 na vodovod priključenih 6.857, ostali prebivalci so uporabljali vodnjake; tretjina je bila neprimernih.¹⁷⁹ Med letoma 1952 in 1954 so za izboljšanje oskrbe z vodo zgradili vodarno v Hrastju in razširili vodarno v Šentvidu, gradili so tudi vodovodno omrežje do Mednega, Zaloga, Škofljice, Črne vasi in Kozarij.¹⁸⁰

Urediti je bilo treba tudi električno omrežje, ki je bilo v začetku petdesetih let več kot štirikrat bolj obremenjeno kot pred vojno, kar je povzročalo pogoste lokalne izpade električnega

---

173 Otarepec, *Ljubljana*, str. 101–102.

174 Vilfan, *Ljubljana*, str. 44; SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 13. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 6. 1. 1959, Poročilo Sveta za zdravstvo in sanitarne inšpekcije, str. 20–22.

175 Vilfan, *Ljubljana*, str. 44.

176 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 13. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 6. 1. 1959, Poročilo Sveta za zdravstvo in sanitarne inšpekcije, str. 23.

177 *Ljubljanski dnevnik*, 30. 6. 1953, str. 2, Pomanjkljiva komunalna higiena.

178 *Ljubljanski dnevnik*, 8. 7. 1953, str. 2, Ob veliki potrošnji v Ljubljani premalo vode.

179 Prav tam.

180 Vilfan, *Ljubljana*, str. 44.

toka ali slabo napetost.¹⁸¹ Ker se je poraba električne energije povečevala, so leta 1953 začeli rekonstrukcijo električnega omrežja in izgradnjo novih transformatorskih postaj. Leta 1954 je bila dograjena razdelilna transformatorska postaja v Klečah, po kateri je v Ljubljano prihajala električna energija iz slovenskih elektrarn.¹⁸²

V prvem povojnem desetletju se je najbolj spreminjal center mesta, medtem ko je zunaj mestnega središča Ljubljana ostala večinoma nespremenjena. Prvih projektov so se lotili s pomočjo udarnikov in prostovoljcev,¹⁸³ gradnje Litostroja tudi z obsojenimi na družbenokoristno delo,¹⁸⁴ saj je primanjkovalo delovne sile in mehanizacije. Obnove mestnega središča ter nekaterih glavnih mestnih vpadnic so se bolj intenzivno lotili v začetku petdesetih let. Leta 1951 so začeli obnavljati Tyrševo cesto,¹⁸⁵ v ta namen so podrli več starih stavb, med drugim gostilno Figovec. Uredili so javno razsvetljava, izložbe in plakatiranje ter prepovedali gojenje domačih živali v središču mesta. Za čiščenje ulic in odvoz smeti v Ljubljani je skrbel mestni zavod Snaga, ki je bil ustanovljen leta 1947.

V začetku leta 1952 je prišlo do preimenovanja mnogih ulic, ki so dobile imena po zaslužnih posameznikih iz časa narodnoosvobodilnega boja ali po kulturnih delavcih, odpravila pa naj bi se tudi dvojna poimenovanja in imena, ki so jih uvedli v času okupacije med drugo svetovno vojno. Tako se je na primer Tyrševa preimenovala v Titovo cesto, Knafljeva v Tomšičevo, Šelenburgova v Kardeljevo, Gajeva v Kidričevo, Škofja v Rozmanovo, Jegličeva v Njegoševo, del Masarykove pred železniško postajo se je preimenoval v Trg osvobodilne fronte, Valvasorjev

-
- 181 *Ljubljanski dnevnik*, 7. 2. 1952, str. 2, Prispevek podjetja »Elektro-Ljubljana« k elektrifikaciji.
- 182 Vilfan, *Ljubljana*, str. 43. Ljubljana je sicer imela staro elektrarno v Slomškovi ulici, ki pa je že med obema vojnama služila le za rezervo ob konicah. Leta 1964 je bila zaradi neekonomičnosti dokončno opuščena.
- 183 *Ljubljanski dnevnik*, 9. 8. 1952, str. 2, Ljubljanske ceste bodo kmalu lepše.
- 184 Družbenokoristno delo je bil prisilni upravni kazenski ukrep na podlagi *Zakona o prekrških zoper javni red in mir*. Julija 1949 so ustanovili prve tri t. i. »delovne skupine« za družbenokoristno delo, v Litostroju in v Strnišču pri Ptujju za moške ter v Ferdrenku pri Kočevju za ženske. Gl. Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 144–149.
- 185 Današnja Slovenska cesta.

trg v Leninov trg, če omenimo le nekaj sprememb.¹⁸⁶ Načrtovali so še preimenovanje šol, ustanov, vojašnic in nekaterih drugih ulic po zaslužnih posameznikih.¹⁸⁷

Posebna težava v prometu je bilo križanje Tyrševe ceste z železniško progo, ki je presekalo povezavo centra z Bežigradom.¹⁸⁸ Ker niso mogli urediti križanja tramvajске in železniške proge, so sredi petdesetih let na severni strani železnice namesto tramvaja uvedli trolejbusno progo do Ježice. Prav tako je bila slaba urejenost cest. V Ljubljani je bilo leta 1952 na primer le 11 odstotkov cest utrjenih z različnimi tlaki.¹⁸⁹ Tudi na tem področju so obstajale velike razlike med centrom mesta ter obrobniimi in predmestnimi deli. Slednji so bili infrastrukturno manj urejeni, deloma so imeli še zelo podeželski značaj. V ožjem mestnem področju so se kmetije ohranjale v Trnovem, ki je oskrbovalo Ljubljano z zelenjavo. Tudi Krakovo, Spodnja Šiška in Poljane so še dolgo ohranjali stara jedra, ki so dajala kontrast novogradnjam. V Šiški se je mesto končalo pri remizi,¹⁹⁰ medtem ko je bil Šentvid že predmestje.¹⁹¹ Tudi Rudnik je imel izrazito predmestno podobo.

V centru mesta pa so postopoma rasle nove poslovne in upravne stavbe. Med letoma 1947 in 1949 je bilo dograjeno poslopje Republiške uprave na Gregorčičevi ulici, leta 1953 je bilo zgrajeno novo poslopje poštna, telefonske in telegrafске službe, med letoma 1953 in 1955 pa poslovna stavba Impex na

---

186 Prvi predlog za preimenovanje ulic in trgov je bil izdelan že januarja 1946, a sta bili v tem času preimenovani le dve ulici. V letu 1948 je prišlo do novega predloga, ki prav tako ni bil realiziran. Do nekaterih preimenovanj je prišlo v naslednjem letu ob 100. obletnici Prešernove smrti, šele leta 1952 pa je prišlo do večjih sprememb, ko je bilo preimenovanih 52 ulic in trgov. Gl. *Ljubljanski dnevnik*, 9. 4. 1952, str. 2, Zasedanja MLO Ljubljana; Petelin, *Vsakdanje življenje v Ljubljani*, str. 243–247.

187 Do preimenovanj je prihajalo tudi v letih 1955–1963, a niso bila tako številna (šest preimenovanj in štiri nova poimenovanja). Leta 1957 se je npr. Kolodvorska ulica preimenovala v Moša Pijadejevo ulico. – Prav tam, str. 247–248.

188 *Ljubljanski dnevnik*, 6. 11. 1952, str. 6, Za boljšo zvezo med ljubljanskim severom in jugom.

189 *Ljubljanski dnevnik*, 31. 12. 1952, str. 3, Leto olepševanja Ljubljane.

190 Prostor ob Celovski cesti za shranjevanje, čiščenje in popravljanje tramvajskih vozil. Danes se tam nahaja garaža avtobusov ljubljanskega potniškega prometa.

191 *Ljubljanski dnevnik*, 24. 4. 1952, str. 3, Križem kražem po Ljubljani.

Beethovnovi.¹⁹² V okviru Univerze v Ljubljani so se razvijali prvi znanstvenoraziskovalni inštituti,¹⁹³ gradili so študentsko naselje v Rožni dolini.¹⁹⁴ V petdesetih letih so bile dograjene še nekatere pomembnejše zdravstvene ustanove, kot je otroška klinika na Vrazovem trgu, zgrajena leta 1952, ali Poliklinika, zgrajena leta 1957.¹⁹⁵ Leta 1953 je v mestu delovalo 400 zdravnikov, kar pomeni, da je na 323 prebivalcev prišel en zdravnik.¹⁹⁶

Oblasti so javnemu zdravstvu pripisovale velik pomen, medtem ko so zasebno zdravniško prakso zakonsko omejile oziroma jo postopoma ukinjale.¹⁹⁷ V letu 1954 so v Ljubljani ustanovili dispanzer za žene, otroški dispanzer in center za patronažno službo, ki so delovali po mreži ambulant.¹⁹⁸ Z uvedbo komunalnega sistema leta 1955 in delitvijo Ljubljane na več občin je bila decentralizirana tudi zdravstvena oskrba. Ukinjen je bil Zdravstveni dom Okrajnega ljudskega odbora (OLO) Ljubljana, Polikliniko, ki je imela po posameznih mestnih predelih sektorske ambulante, in Zobno polikliniko pa so reorganizirali ter ustanovili zdravstvene domove po posameznih občinah, ki so začeli delovati z letom 1956.¹⁹⁹ Pod njihovim okriljem so delovali splošne in zobne ambulante, patronažna služba, dispanzer za otroke in za žene ter nekatere druge ambulante. Sektorske ambulante so delovale tudi v okviru večjih tovarn. Pri tem so že takrat opozarjali na preveliko število pacientov na zdravnika.²⁰⁰

---

192 *Evidenca in valorizacija objektov.*

193 Otorepec, *Ljubljana*, str. 106.

194 Vilfan, *Ljubljana*, str. 72.

195 *Evidenca in valorizacija objektov.*

196 *Ljubljanski dnevnik*, 9. 10. 1953, str. 3, Nekaj ljubljanskih števil v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi mesti.

197 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 13. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 6. 1. 1959, Poročilo Sveta za zdravstvo in sanitarne inšpekcije, str. 1–2.

198 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 5. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 29. 3. 1958, Poročilo Sveta za zdravstvo, str. 4.

199 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 5. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana, 29. 3. 1958, Poročilo Sveta za zdravstvo, str. 7; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 83, a. e. 213, Zapisnik 19. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 28. 3. 1957, Izvlečki poročil odnosno obrazložitev k posameznim točkam dnevnega reda, str. 17.

200 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 81, a. e. 211, Zapisnik 5. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 26. 1. 1956, Poročilo o delu in bodočih nalogah zdravstvene službe OBLO Ljubljana Vič, str.

Vse specialistične zdravstvene službe so ostale na novo zgrajeni Polikliniki.²⁰¹

Z rastjo števila prebivalcev so se prav tako povečevale potrebe po drugih javnih servisih, predvsem šolah in vrtcih. Že v začetku petdesetih letih so ugotavljali, da število teh poslopij v Ljubljani ne zadošča več za nastale potrebe. Zaradi velikega števila učencev je skoraj v vseh ljubljanskih osnovnih in srednjih šolah potekal dopoldanski in popoldanski pouk.²⁰² Zato so v mestu in novozgrajenih naseljih začeli postopoma vlagati sredstva v izgradnjo novih vrtcev in šol, a že takrat se je začelo pojavljati vprašanje financiranja. V igri sta bila samoprispevek in tako imenovano ljudsko posojilo.

Ravno tako so imeli težave z zastarelo infrastrukturo na podeželju, saj je bilo za te kraje pogosto na voljo manj sredstev za modernizacijo. Ne samo komunalna infrastruktura, tudi podeželske šole so bile premajhne za rastoče število otrok in slabo opremljene.²⁰³ To se je še posebno pokazalo ob šolski reformi. Težave so predstavljali premajhni in deloma neustrezni prostori, večizmenski pouk, iztrošena oprema, nezadostna količina učil, pomanjkanje igrišč ali prostora za telesno vzgojo.²⁰⁴ Največje infrastrukturne težave na podeželju so bile neustrezna vodovodna napeljava in pomanjkanje pitne vode, slabo vzdrževane ceste in kanalizacija ter slaba električna napeljava.²⁰⁵ Tudi zbori

---

7–8; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 90, a. e. 220, Zapisnik 45. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 16. 11. 1960, Poročilo o stanju zdravstvene službe v Občini Ljubljana Vič, str. 3.

201 Zanimivo je, da so zaradi tega opozarjali, da ta del zdravstva ni bil približan bolniku in da morajo bolniki predolgo čakati na preglede. – Prav tam, str. 5.

202 *Ljubljanski dnevnik*, 11. 10. 1951, str. 2, Sedanje število šolskih poslopij za Ljubljano ne zadostuje več.

203 Nekatere šole so bile poškodovane v času vojne in njihova obnova je potekala počasi. Na Rakitni je pouk v podružnični šoli potekal kar v župnišču, saj drugih ustreznih prostorov v kraju ni bilo. Gl. SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Poročilo občinskega ljudskega odbora Podpeč – Preserje za leto 1954, str. 4–5.

204 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 3, a. e. 11, Program razvoja šolstva in plan gradenj obveznih šol v Občini Ljubljana – Rudnik do leta 1962; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 84, a. e. 214, Zapisnik 6. redne skupne seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 22. 5. 1958, Izvleček poročil k posameznim točkam dnevnega reda, str. 3–8.

205 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 4. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 1. 2. 1958, Komunalna dejavnost v letu 1957, str. 2–6.

volivcev²⁰⁶ so najpogosteje poudarjali te težave. Na podeželju so bili obstoječi vodovodi večinoma zgrajeni pred drugo svetovno vojno, nekateri celo pred prvo, zato so bili zastareli in dotrajani. Kjer vodovodov ni bilo, so ljudje uporabljali kapnice, vodnjake, studence in potoke. Ponekod so ugotavljali, da je voda neustrezna ali okužena s fekalnimi vodami.²⁰⁷ Ljudje so si želeli še bolj-
 ših povezav primestnih delov z javnim potniškim prometom; bolj-
 šega vzdrževanja cest, kanalskega omrežja, vodovoda in
 javne razsvetljave ali izgradnjo novega omrežja; boljšo razveja-
 nost trgovske in gostinske mreže ter več obrtnih storitev; izbolj-
 šanja šolske infrastrukture in novih vrtcev. Nekoliko so poudar-
 jali tudi stanovanjsko problematiko.²⁰⁸ V letu 1953 elektrifikacija
 in vodovod sicer še nista dosegla vseh krajev okraja Ljubljana
 okolica,²⁰⁹ v Rakitni so na primer luči prvič posvetile avgusta
 1954,²¹⁰ a modernizacija se je v petdesetih letih končno počasi
 prikradla tudi na podeželje. Projekti gradnje nove infrastrukture
 ali obnove stare so se začeli nekoliko intenzivneje pojavljati od
 sredine petdesetih let, v manjši meri tudi pred tem.²¹¹ Podeželski
 prebivalci so v obnovo lokalne infrastrukture – popravilo vodo-
 vodov, cest, elektrifikacijo vasi ali popravilo strug – vložili veliko
 prostovoljnega dela. Za gradnjo so prispevali še les in denar.²¹²

206 Zbori volivcev so bili oblika neposrednega sodelovanja ljudi pri odločanju, uvedena po vojni, kjer so občani lahko sporočali težave ali želje na lokalni ravni. Gl. Drnovšek, Graditev ljudske oblasti, str. 56.

207 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 13. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 6. 1. 1959, Poročilo Sveta za zdravstvo in sanitarne inšpekcije, str. 20–22.

208 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 4, a. e. 30, Poročilo o zboreh volivcev, ki so bili v času od 24. 3. do 29. 3. 1956, str. 1–5.

209 Župančič, *Okraj Ljubljana okolica*, str. 27.

210 SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Poročilo občinskega ljudskega odbora Podpeč – Preserje za leto 1954, str. 4–5.

211 V letu 1956 je bilo vprašanje pitne vode na Škofljici in Lavrici tako resno, da je v situacijo posegla tudi sanitarna inšpekcija. Zato je bil največji projekt Občine Ljubljana Rudnik med letoma 1957 in 1959 gradnja vodovoda Rudnik–Škofljica. Gl. SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 5, a. e. 33, Poročilo s področja gospodarjenja, kmetijstva in gozdarstva, komunalne, gradbeništvu in stanovanjskih zadev, str. 11; SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 12. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 13. 12. 1958, Poročilo Sveta za gradbene in komunalne zadeve za leto 1958, str. 3–4.

212 SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Letna poročila občinskih ljudskih odborov, 1954–1955.

Tudi občinski organi so poleg proračunskih sredstev predvidevali iniciativo lokalnega prebivalstva, ki bi svoj delež k izgradnji prispevalo s krajevnim samopriskom, v denarni obliki ali kot izvajanje neplačanih zemeljskih del.²¹³ Denar za infrastrukturne projekte so prav tako prispevala podjetja.²¹⁴

Urejanja novih gospodarskih osnov na podeželju so se oblasti lotile kmalu po koncu vojne, ko so začele v večjih podeželskih krajih na podlagi nacionaliziranih obratov in zemlje ustanavljati državna obrtna podjetja ali manjša industrijska podjetja. Obrtniki zasebniki so se v petdesetih letih pritoževali zaradi visokih davkov, oblasti pa zaradi tako imenovanega šušmarstva. Pod šušmarstvom so razumeli opravljanje zasebne obrti brez dovoljenja. Vzroke so iskali v omejenem številu nadur in velikih potrebah po storitvah.²¹⁵ Ne glede na želje oblasti je bila obrtna dejavnost vseeno bolj razvita v zasebnem sektorju kot v socialističnem.²¹⁶ Na Igu in v okolici so v slednjem obratovali Kovinska industrija Ig, Krajevna mizarska delavnica, LIP – Lesno industrijski obrat Ig in Opekarne Draga. V Polhovem Gradcu je bila le Okrajna lesna industrija. V Občini Podpeč – Preserje so delovali Lesno predelovalna industrija Podpeč, LIP – Ljubljana, Lesno industrijski obrat Preserje in Marmor – kamnolom Podpeč.

---

213 V letu 1958 je npr. pomoč v prostovoljnem delu pri popravilu občinskih poti v občini Rudnik znašala 1.700.000 dinarjev. Gl. SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 12. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 13. 12. 1958, Poročilo Sveta za gradbene in komunalne zadeve za leto 1958, str. 3–4, 13.

214 Lesno predelovalna industrija Podpeč je npr. v tem obdobju prispevala denar za instrumente splošne in zobne ambulante v Podpeči ter uredila stanovanje za zoboteknika. Prispevali so za vodovod na območju občine Podpeč – Preserje in za javno razsvetljavo v vaseh Podpeč in Jezero. Gl. SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Poročilo občinskega ljudskega odbora Podpeč – Preserje za leto 1954, str. 7–10. A podobno je bilo tudi v mestu. Za gradnjo zdravstvenega doma Vič so sredstva zbirali pri posameznih gospodarskih organizacijah in obrtnikih. Gl. SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 89, a. e. 219, Zapisnik 35. redne ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 5. 2. 1960, Razprava in sklepanje o najetju posojila za dozidavo zdravstvenega doma Ljubljana – Vič.

215 »Šušmarji« niso opravljali le malih obrtnih del, temveč so lahko sami sezidali in opremili stanovanjsko hišo. Gl. SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Letna poročila občinskih ljudskih odborov, 1954–1955; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 84, a. e. 214, Zapisnik 12. redne skupne seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 30. 10. 1958, Poročilo Sveta za obrt pri OBLO Ljubljana – Vič, str. 16–17.

216 Po podatkih za cel okraj Ljubljana okolica je bilo od 1.619 obrtnih obratov 189 v socialističnem sektorju, 1.430 pa v zasebnem. Gl. Župančič, *Okraj Ljubljana okolica*, str. 41.

V Občini Škofljica pa sta obratovala Posavski rudniki svinca, cinka in barita Pleše ter Žaga Ljubljana – obrat Škofljica.²¹⁷ V Rakitni so leta 1953 začeli izgradnjo mladinskega okrevališča, ki je prav tako pomenilo nove priložnosti za zaposlitev.²¹⁸ Leta 1955 so v Horjulu odprli obrat Rašice, leta 1957 pa obrat Elektrotehnike (kasneje Iskra – Horjul).²¹⁹ Na Lavrici so v tem času odprli obrat Veledrogerije.²²⁰ Na Brezovici so delovali Mizarska delavnica Brezovica, Krojaštvo Brezovica, pekarna in mesarija.²²¹ Nove tovarne in obrtni obrati so nudili delovna mesta izven kmetijske dejavnosti, kar je pomenilo možnost stalnega zaslužka in vplivalo na dvig življenjskega standarda. Ker večina kmetov ni imela dovolj zemlje, da bi se z njo lahko preživljala, je z veseljem sprejela možnost zaposlitve in boljšega zaslužka, ki ju je prinesla industrializacija. Zaposlitvene možnosti je nudila tudi bližina Ljubljane in dnevne migracije delovne sile proti glavnemu mestu so se povečevale. Za večino prebivalstva iz podeželskega zaledja so bili v petdesetih letih odhodi v Ljubljano še redki. Avtobusne povezave so sicer obstajale, toda pogosto le nekajkrat na dan, zato so ljudje iz bližnje okolice v mesto hodili celo peš, če ni šlo drugače. Za mnoge je bilo že kolo luksuzen izdelek.

Življenjski standard na podeželju je bil namreč v petdesetih letih občutno nižji kot v mestu. Iz pričevanj je opaziti tudi socialne razlike, ki so obstajale med prebivalci. Po eni strani so obstajale razlike med večjimi in malimi kmeti, po drugi strani pa so tudi na podeželju nastajale nove lokalne politične elite. Prav tako so skromne ostajale stanovanjske razmere. V hišah je živelo

---

217 Prav tam, str. 49–55.

218 Za Rakitno so že takrat predvidevali, da bi se lahko razvila v turistični kraj. Gl. SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Poročilo občinskega ljudskega odbora Podpeč – Pre-serje za leto 1954, str. 4–5.

219 Dimitrič, Vrhovec, Ob krajevnem prazniku, str. 3.

220 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 2, Zapisnik 4. seje zbornice proizvajalcev Občine Ljubljana Rudnik, 29. 9. 1958, Polletna realizacija družbenega plana gospodarskih organizacij na območju Občine Ljubljana – Rudnik.

221 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 84, a. e. 214, Zapisnik 12. redne skupne seje občinskega zbora in zbornice proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 30. 10. 1958, Poročilo Sveta za obrt pri OBLO Ljubljana – Vič, str. 2–6.

Poslušanje radia v zadružnem domu v Polhovem Gradcu decembra 1948
(MNZS, Fototeka, foto: Vlastja Simončič)

po več generacij hkrati, drugih stanovanj je bilo malo.²²² Mnogi pričevalci so opisovali, da so življenjski ritem narekovali narava, kmečka opravila in praznovanja. Otroci so morali že v zgodnjih letih prevzeti skrb za določena dela, kot je bila paša živine, skrb za mlajše brate in sestre, pomoč pri kmečkih opravilih ali sobotno pospravljanje in ribanje lesenih tal. Delo je bilo pogosto pomembnejše od šolskih obveznosti, otroci so vstajali zgodaj, da so svoje delo opravili pred začetkom pouka. Z določenimi opravili, kot je nabiranje gozdnih sadežev ali zelišč, so zaslužili tudi nekaj denarja za lastno porabo. Nekateri pričevalci so se spominjali, da jim starši zaradi skromnih razmer niso mogli plačati šolanja.²²³

Tudi zdravstvena oskrba podeželja je bila slabša kot v mestu. Z letom 1956 sta začela poslovati zdravstvena domova Vič

222 SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Letna poročila občinskih ljudskih odborov, 1954–1955.

223 Tudi v arhivskem gradivu lahko zasledimo, da kmetje pogosto niso imeli sredstev za izobraževanje svojih otrok. Gl. SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 3. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 21. 12. 1957, Razprava k Poročilu sveta za socialno skrbstvo in varstvo družine.

in Rudnik.²²⁴ Večji podeželski kraji so imeli pod njunim okriljem svoje zdravstvene postaje ali ambulante, patronažne sestre in babice. Toda prostorov in zdravstvenega osebja je primanjkovalo, od slednjega predvsem zobozdravnikov. Prav tako so zaradi slabših delovnih razmer in pomanjkanja stanovanj osebje na podeželju težko obdržali. Zato so morali podeželski prebivalci zdravstveno oskrbo pogosto poiskati v mestu.²²⁵ Kmetje so bili poleg tega edini sloj zaposlenih, ki ni bil zajet v zdravstveno zavarovanje, kar je predstavljalo veliko težavo. Tega so se zavedale tudi oblasti, ki so v tem času začele oblikovati zakon o zdravstvenem varstvu kmečkega prebivalstva.²²⁶

Sredina petdesetih let je bila torej tista, ki je na podeželju in še bolj v mestu prinesla postopno modernizacijo in rast standarda, kar je vplivalo na kakovost življenja. Hkrati se je takrat že čutilo sproščanje političnega pritiska in začinjalo se je nekoliko bolj živahno kulturno življenje. Ugodne gospodarske razmere, ki so se začele leta 1957, pa so vplivale na rast ljubljanskega gospodarstva in število zaposlenih. Ob koncu petdesetih let se je vsakdanje življenje Ljubljančanov obrnilo na bolje, njihova kupna moč se je povečala, življenjski standard je rasel in preskrba s potrošnimi dobrinami se je izboljševala. Izdelki so bili postopoma dostopni širšemu krogu prebivalstva, odpirati so se začele prve sodobnejše trgovine, na primer samopostrežni trgovini v Rožni dolini in v Kozolcu. Izrazitejše je postajalo povpraševanje po gospodinjskih aparatih, pohištvu, radijskih sprejemnikih, kolesih ali fotoaparatih.²²⁷ Dne 11. oktobra 1958 je začela eksperimentalni program oddajati Televizija Ljubljana (TV Ljubljana). 28. novembra je oddajanje postalo redno, vendar kot del skupnega jugoslovanskega programa, pri čemer je

---

224 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 5. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 29. 3. 1958, Poročilo Sveta za zdravstvo, str. 7.

225 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 13. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 6. 1. 1959, Poročilo Sveta za zdravstvo in sanitarne inšpekcije, str. 4.

226 SI_ZAL_LJU_78, t. e. 1, Zapisnik 5. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 29. 3. 1958, Osnutek zakona o zdravstvenem varstvu kmečkih proizvajalcev (kmetov), str. 1–3.

227 Rendla, Založenost trga z blagom, str. 114.

delež TV Ljubljana predstavljal okoli 30 odstotkov. V petdesetih letih televizijski sprejemniki še niso bili tako razširjeni, kot so postali v naslednjem desetletju. V Ljubljani je bilo leta 1958 registriranih 42.378 radijskih sprejemnikov, leta 1959 pa 46.790 radijskih in 131 televizijskih sprejemnikov.²²⁸ Kljub temu je televizija počasi začela širiti svoj vpliv na vsakdanje življenje, ki se je s tem odprlo popularni kulturi, domači in tisti z zahoda.

Za družabno življenje Ljubljančanov so skrbela tudi razna društva in kinematografi, hodili so na ples in v naravo. Nekateri kinematografi so bili ustanovljeni po vojni, druge so poddržavili. V Ljubljani in na njenem obrobju so v petdesetih letih delovali Kino Tivoli kot prvi povojni letni kino, Kino Matica, Kino Sloga, Kino Union, Kino Kodeljevo, Kino Št. Vid, Kino Vevče, Kino Moskva (leta 1952 preimenovan v Kino Komuna), Kino Šiška (kasneje preimenovan v Kino Sava, Kino Pionir in na koncu v Kino Mojca), Kino Kozarje (kasneje preimenovan v Kino Svoboda Dolgi most), Kino Zadobrova, Kino Litostroj, leta 1952 se je odprl Letni kino Bežigrad, leta 1953 Kino Soča, leta 1954 Letni kino Jugoslovanske ljudske armade (JLA) ter leta 1955 Kino Vič.²²⁹ V Domu Maksa Perca je deloval prvi jugoslovanski mladinski kino.²³⁰ Do informbirojevskega spora so v repertoarju kinematografov prevladovali sovjetski filmi, kasneje pa se je povečalo število ameriških. Ljubljančani so se na spremembo hitro odzvali in množično obiskovali za takratni čas eksotične filmske projekcije.²³¹ Pred predstavami so spremljali kratke jugoslovanske propagandne novice. V petdesetih letih se je domača filmska produkcija povečala, takrat so nastali nekateri znani slovenski filmi, na primer *Kekec*, *Vesna*, *Trenutki odločitve*, *Dolina miru* in *Ne čakaj na maj*. V tem času so filmi začeli izgubljati nekaj svoje politične vloge, *Vesna* pa je prvič

---

228 *Statistični letopis mesta Ljubljane*, str. 204.

229 Žun, *Zgodovina kinematografov v Ljubljani*, str. 111–119.

230 Dom Maksa Perca je Ljudska milica preuredila iz nekdanje ubožnice na križišču Kotnikove in Slomškove ulice. Gl. Korošec, *Ljubljana skozi stoletja*, str. 204.

231 Žun, *Zgodovina kinematografov v Ljubljani*, str. 116.

prinesla tudi nekaj hollywoodskega vpliva.²³² Plesnemu orkestru Radia Ljubljana pod vodstvom Bojana Adamiča je uspelo popularizirati jazz, kljub temu da ta glasbeni slog ni bil priljubljen pri oblasteh. Od sredine petdesetih let so se rodile tudi prve znane narodnozabavne melodije. To zvrst glasbe je popularizirala radijska oddaja *Četrtekov večer domačih pesmi in napevov*, ki jo je Radio Ljubljana začel predvajati leta 1953.²³³

Ljubljančani so hodili na izlete v bližnjo okolico ali planinarili. Smučali, sankali ali drsali so se s preprosto opremo večinoma v okolici Ljubljane. V poletnih mesecih so se hladili na mestnih kopališčih, na primer na Iliriji ali na Špici, pa tudi na bolj oddaljenih lokacijah, na Savi, Sori ali v Iškem vintgarju.²³⁴ V petdesetih letih so na Koleziji zgradili moderen 50-metrski bazen, ki so ga uporabljali športniki in meščani, njegovo odprtje pa so obeležili z mednarodno tekmo Jugoslavija–Italija. Otroci so prostor za igro našli predvsem v naravi, velikokrat z žogo. V časopisih zasledimo tudi prve možnosti za letovanja. V drugi polovici desetletja so začeli ustanavljati počitniške skupnosti, ki so delavcem, njihovim svojcem in upokojujencem začele omogočati ugodno letovanje.²³⁵ Med prvimi v Sloveniji je tako skupnost ustanovil Občinski sindikalni svet Vič leta 1957 v Nerezinah na otoku Lošinj.²³⁶ Cene prenočišč in prehrane so bile subvencionirane, število uporabnikov pa je iz leta v leto naraščalo.

V drugi polovici petdesetih let se je podoba Ljubljane začela hitreje spreminjati, vanjo se je v želji po zaposlitvi priseljevalo vse več prebivalcev. Nastopilo je novo obdobje v urbanističnem razvoju mesta. Arhitektura je bila tesno povezana z družbenopolitičnimi in gospodarskimi spremembami, hkrati pa se je odpirala

232 Jurjavčič, Strlič, *Nikoli jim ni bilo bolje?*, str. 68.

233 Radio Ljubljana je začel delovati takoj po osvoboditvi. Gl. Drnovšek, *Graditev ljudske oblasti*, str. 62.

234 *Ljubljanski dnevnik*, 25. 7. 1951, str. 3, Po ljubljanskih gostiščih in kopališčih.

235 Že konec štiridesetih let se je v Jugoslaviji uveljavil koncept socialnega turizma. V obdobju do sredine šestdesetih let so bili za oddih delavcev zadolženi sindikati. Delavci so leta 1946 dobili dva tedna plačanega dopusta, leta 1958 se je ta številka povečala na 12 do 30 dni, leta 1973 pa na 18 do 30 dni. V šestdesetih letih se je politični fokus spremenil iz socialnega v komercialni turizem. Gl. Duda, *Workers into Tourists*, str. 35–38.

236 *Naša komuna*, 1. 6. 1961, str. 7, Za prijeten oddih pri morju.

evropskim tokovom. V tem obdobju so se arhitekti naslanjali na tradicijo Jožeta Plečnika in na vpliv Le Corbusiera,²³⁷ pomembni so postajali tudi skandinavski vplivi.²³⁸ Med pomembno arhitekturno dediščino tega obdobja lahko štejemo več poslovnih in reprezentativnih objektov: leta 1951 je bila dograjena Moderna galerija; leta 1954 je bilo za razstavno dejavnost ustanovljeno Gospodarsko razstavišče, glavna stavba je bila dokončana leta 1958; v letih 1954 in 1955 je bila dograjena stavba Glavne združne zveze na Titovi cesti; med letoma 1955 in 1957 je prav tako na Titovi nastajal poslovno-stanovanjski blok Kozolec; leta 1956 se je začela prenova Križank z obnovitvijo velikega dvorišča oziroma preddverja, Peklenskega dvorišča in križevniškega zidu; v letih 1959 in 1960 je bilo dograjeno poslopje Ljudske skupščine v Šubičevi ulici.²³⁹

Čeprav so novi tokovi vplivali tudi na gradnjo stanovanjske arhitekture, je slednja v tem desetletju ostajala bolj razdrobljena. Po mestu so se gradili posamezni stanovanjski bloki in vrstne hiše, na primer na Peričevi ulici, na Mirju, med Poljansko in Streliško cesto, na Prulah, na Taboru ali na Roški.²⁴⁰ Ker se je Ljubljana hitro širila, so se pojavljale nove urbanistične in komunalne težave. Nagel razvoj mesta je zahteval celovito rešitev, zato so leta 1957 izdelali urbanistični program Ljubljane, ki pa vse do šestdesetih let ni bil v celoti obravnavan in sprejet.²⁴¹ Ljubljanske občine so ob koncu petdesetih let z odloki določale zazidljive predele oziroma

---

237 Charles-Édouard Jeanneret (1887–1965), v Švici rojen arhitekt, urbanist, umetnik in oblikovalec notranje opreme, eden od najpomembnejših arhitektov 20. stoletja, je bil bolj znan pod psevdonimom Le Corbusier. V njegovem pariškem ateljeju so v obdobju med obema vojnama delali tudi slovenski arhitekti, med njimi Edvard Ravnikar.

238 Od sredine petdesetih let jih je v ta prostor vpeljal Edvard Ravnikar (1907–1993). Ravnikar, ki je leta 1946 postal profesor na Fakulteti za arhitekturo, je v Ljubljani v prvem povojnem obdobju pa tudi kasneje pustil pomemben pečat ter vplival na druge arhitekte. Gl. Mihelič, *Urbanistični razvoj Ljubljane*, str. 25–26.

239 *Evidenca in valorizacija objektov*; Otorepec, *Ljubljana*, str. 90–99.

240 Stolpnice na Roški so bile zgrajene po načrtih Ilije Arnautovića in Milana Mihelića. Arnautović je v obdobju med letoma 1955 in 1985 zgradil največ stanovanj v Sloveniji. Med drugim je sodeloval pri Gospodarskem razstavišču, stolpnicah v Savskem naselju, sosestah ŠS 6, BS 3, ŠS 8, ŠS 10 ter pri drugih stanovanjskih blokkih. Gl. Teržan, *Socialistična stanovanjska arhitektura*, str. 59–61.

241 Otorepec, *Ljubljana*, str. 99.

pripravljale urbanistične in zazidalne načrte za posamezne mestne predele, saj sta se individualna in stanovanjska gradnja začeli hitro širiti.²⁴² Prav tako so načrtovali urbanistične programe in manjše zazidalne načrte za primestna naselja, ki so postala zanimiva za gradnjo.²⁴³ Oblasti so konec petdesetih let ocenjevale, da v Ljubljani primanjkuje okoli 15.000 stanovanj in da se število prosilcev vsako leto poveča za okoli 1.400.²⁴⁴ Ob obrobju so se poleg tega začela širiti barakarska naselja, kar je pri oblasteh zbuvalo določeno skrb.²⁴⁵ Zavedale so se stanovanjske problematike ter z njo povezane komunalne, socialne in zdravstvene ureditve. Rešitev so videle v cenejši in bolj skromni gradnji iz družbenih sredstev.²⁴⁶ Individualno gradnjo so podpirale, vendar so jo želele usmerjati v strnjene zazidalne okoliše, saj so predvidevale, da bo na ta način naselja lažje komunalno urediti. V drugi polovici petdesetih let so že beležili kršitve predpisov o gradnji, ko posamezniki niso imeli gradbenih dovoljenj.²⁴⁷

Mestni zbori volivcev so v drugi polovici desetletja opozarjali na nujnost izgradnje spremljajoče infrastrukture, predvsem ureditve cest, vodovoda in kanalizacije. Zaradi slabe kakovosti vode v perifernih naseljih so si ob koncu petdesetih let zadali nalogo postopne sanacije teh naselij.²⁴⁸ Opozarjali so tudi na ureditev druge infrastrukture, kot so javna razsvetljava in garaže, gradnja novih vrtcev, šol in igrišč, želeli so si novih trgovin

242 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 4. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 1. 2. 1958, Gradnje, str. 1; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 83, a. e. 213, Zapisnik 22. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 28. 6. 1957, Izvlečki poročil odnosno obrazložitve k posameznim točkam dnevnega reda, str. 1–2.

243 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 12. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 13. 12. 1958, Poročilo Sveta za gradbene in komunalne zadeve za leto 1958, str. 9–10; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 90, a. e. 220, Zapisnik 38. redne ločene seje Občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 22. 4. 1960, Poročilo sveta za komunalne zadeve OBLO Ljubljana Vič za leto 1959, str. 1–4.

244 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 83, a. e. 213, Zapisnik 22. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 28. 6. 1957, Izvlečki poročil odnosno obrazložitve k posameznim točkam dnevnega reda, str. 21.

245 Prav tam, str. 22.

246 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 5, a. e. 31, Obrazložitev odloka o uporabi družbenih sredstev za gradnjo stanovanjskih hiš na območju Občine Ljubljana – Rudnik.

247 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 83, a. e. 213, Zapisnik 23. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 26. 7. 1957, Poročilo o delu sodnika za prekrške pri OBLO Vič za čas od 1. 7. 1956 do 1. 7. 1957, str. 4–5.

248 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 87, a. e. 217, Zapisnik 10. redne seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 30. 6. 1958, Poročilo sveta za zdravstvo, str. 26.

in uslužnostnih storitev.²⁴⁹ Prav tako so izražali želje po izboljšanju povezav mestnega prometa, ki pa pogosto niso bile uresničljive.²⁵⁰ Prometne povezave niso dohajale razvoja mesta in rasti prebivalstva. Decembra 1956 je Ljubljana dobila prvi semafor na križišču pri Delavskem domu.²⁵¹ V načrtu sta bili modernizacija železniškega prometa in izboljšava cestnega omrežja. Leta 1959 je bil za promet odprt predor pod Grajskim gričem. Tramvajske proge so začeli opuščati že v začetku petdesetih let in jih nadomeščati s trolejbusi,²⁵² leta 1958 pa se je tramvaj dokončno umaknil trolejbusom in avtobusom.²⁵³ V začetku petdesetih let so začeli izdelovati načrte za novo ljubljansko letališče na Brniku, a so priprave na gradnjo kmalu zastale za skoraj celo desetletje. Do takrat je obratovalo letališče v Mostah.²⁵⁴

Rast prebivalstva in večja zaposlenost žensk sta ob koncu petdesetih let pokazala na potrebo po ustanovah za vzgojo in varstvo otrok. V mestu je bilo vrtcev malo, skrb za te servise pa naj bi prevzele novoustanovljene stanovanjske skupnosti.²⁵⁵ Na podeželju vrtcev praktično ni bilo, čeprav so tudi v večjih podeželskih krajih zaznali potrebo po njih.²⁵⁶ A kljub temu, da je bilo življenje na podeželju bolj skromno, prebivalcev to ni oviralo pri razvijanju kulturnega in družabnega življenja. Ljudje so se družili pri večjih kmečkih opravilih, na veselicah, plesih, pustovanjih, na amaterskih gledaliških predstavah, tečajih. Za to so skrbela kulturna, športna,

---

249 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 83, a. e. 213, Zapisnik 21. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 31. 5. 1957, Razprava in sklepanje o odloku o proračunu Občine Ljubljana Vič za leto 1957, str. 18–22; SI-ZAL_LJU/0078, t. e. 4, a. e. 30, Zapisniki zborov volivcev 1955–1960.

250 Na Viču so npr. želeli podaljšanje trolejbusne linije po Tržaški cesti proti Kozarjam, uvedbo avtobusne linije do Brezovice, uvedbo povezave v Trnovo in linije čez Rožno dolino, Brdo in Vrhovce. Toda ugotavljali so, da so za njihov zagon potrebna prevelika sredstva in da linije ne bodo rentabilne. Gl. SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 89, a. e. 219, Komunalna dejavnost v letu 1957–1958, str. 20.

251 Zupanec Bajželj, Po ljubljanskih ulicah, str. 23.

252 Hudolin, Tržaška cesta, str. 66.

253 Otorepec, *Ljubljana*, str. 102.

254 Vurnik, Staro letališče Ljubljana, str. 32–33.

255 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 3, a. e. 10, Zapisnik razširjene seje Sveta za socialno varstvo OLO Ljubljana, 13. 1. 1959, Poročilo tov. Pernuš Anke, str. 1–5.

256 Na Igu je bil npr. otroški vrtec osnovan 1. 7. 1953. Na začetku ga je obiskovalo 10 otrok, ob koncu šolskega leta 1953/54 25. Ukinjen je bil že 1. 9. 1954, ker ni deloval v ustreznih prostorih. Gl. SI_ZAL_LJU/0460, Šolska kronika Ig, str. 47, 53.

gasilska društva ali druge organizacije, kot na primer mladinska. Na podeželju je zelo pomembno ostajalo versko življenje, čeprav se je ponekod to že začelo spreminjati, med drugim zaradi vpletenosti cerkve v medvojne dogodke in močne državne propagande. Že v štiridesetih letih so v večjih podeželskih krajih vzpostavili prve kinematografe, ki so delovali tudi po zaslugi prostovoljcev in nudili razvedrilo podeželskim prebivalcem.²⁵⁷ Tisti iz krajev, bližjih Ljubljani, pa so od druge polovice petdesetih let možnosti za preživljanje prostega časa začeli iskati tudi v mestu.

Podeželska naselja, ki so imela ugodnejše pogoje za gospodarski razvoj ali so bila bližje Ljubljani, so rasla hitreje, medtem ko so se iz manjših in bolj oddaljenih krajev prebivalci izseljevali. Ob koncu petdesetih let lahko na primer zasledimo dogovore za izdelavo urbanističnega načrta za Škofljico in Ig, saj so predvidevali, da se bosta v teh krajih hitro razvijali industrija in stanovanjska izgradnja.²⁵⁸ A kljub optimističnim načrtom oblasti je urejanje podeželja potekalo počasi. Od komunalnih zadev sta kot prioriteta ostali urejanje vodovodne napeljave in pitne vode. V letu 1957 so s tem namenom začeli graditi vodovod Rudnik–Škofljica in v letu 1958 samostojna vodovoda na Brdu in v Notranjih Goricah, medtem ko so ostali kraji še čakali na ureditev vodovodov.²⁵⁹ Poleg tega so si prebivalci želeli telefonskih priključkov, ureditve in vzdrževanja cest, vzdrževanja in čiščenja jarkov na Ljubljanskem barju, gradnje različnih objektov za društva, druženje in športne potrebe,²⁶⁰ kar pa pogosto ni bilo uresničljivo.

257 Gl. npr. SI_ZAL_LJU/0031/7, t. e. 1, a. e. 31, Krajevni kino Ig; t. e. 139, a. e. 322, Dopis Okrajnemu LO Ljubljana okolica, 27. 12. 1948; t. e. 139, a. e. 322, Izjava Cirila Podržaja.

258 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 12. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 13. 12. 1958, Poročilo Sveta za gradbene in komunalne zadeve za leto 1958, str. 9.

259 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 4. ločene seje Občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 1. 2. 1958, Komunalna dejavnost v letu 1957, str. 2–3; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 90, a. e. 220, Zapisnik 41. ločene seje Občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 30. 6. 1960, Obravnava in sklepanje o potrditvi pravilnika o oddaji vode iz občinskih vodovodov Občine Ljubljana Vič, Poročilo in predlog, str. 1.

260 SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 7. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 19. 4. 1958, Kratka dodatna obrazložitev družbenega plana, str. 1–4; SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 83, a. e. 213, Zapisnik 21. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 31. 5. 1957, Razprava in sklepanje o odloku o proračunu Občine Ljubljana Vič za leto 1957, str. 18–22.

NOVI VETER ŠESTDESETIH LET

Tega desetletja so se pričevalci spominjali zelo pozitivno, predvsem zaradi dviga življenjskega standarda, ki so ga Ljubljančani postavljali v začetek desetletja, prebivalci podeželja pa v sredino ali konec desetletja. Kljub temu da je Jugoslavija v začetku šestdesetih let pravzaprav zašla v krizo, ki je upočasnila gospodarsko rast ter povzročila rast cen in inflacijo, se je zviševanje življenjskega standarda postopoma nadaljevalo. Slednji se je poznal v osebni porabi, v gospodinjstva so vstopali novi predmeti široke potrošnje in spreminjali način življenja. Poznal pa se je tudi v razvoju mesta. Gospodarski razvoj je vplival na priseljevanje in naraščanje prebivalstva v Ljubljani, ki je hitro rasla kot gospodarsko, politično, upravno in kulturno središče ter spreminjala svojo podobo. V tem desetletju je bilo zgrajenih ali zasnovanih veliko reprezentativnih, poslovnih in stanovanjskih objektov, ki še danes oblikujejo podobo mesta. Intenzivneje se je začela spreminjati tudi podoba podeželja, kjer so postopoma rasli nove individualne hiše in drugi objekti, ki so prinašali modernizacijo, medtem ko so kmetijstvo začeli opuščati. Za šestdeseta leta sta bila prav tako značilna odprtje meja, ki je omogočalo večje kulturne vplive z zahoda, ter večja svoboda na političnem, kulturnem in umetniškem področju. Mlajša generacija literatov, filozofov in sociologov je bolj odkrito izražala kritiko do oblasti,

zaradi česar je sicer prihajalo tudi do posameznih zaostritev,²⁶¹ a večini pričevalcev ti dogodki niso ostali v spominu.

Leta 1961 je bila Ljubljana upravno razdeljena na pet občin, kar je vplivalo na njen nadaljnji razvoj. Le občina Center je bila izključno mestna občina, ostale so bile obsežne teritorialne enote, znotraj katerih so se povezovali mestni, predmestni in podeželski predeli, ki so se razlikovali po socialni in gospodarski strukturi ter po razvitosti. Tudi v nadaljevanju so bili deležni neenakomernega razvoja. Mestni deli so se razvijali hitreje, predmestja so začela izgubljati svojo vlogo in se počasi stapljati z mestom, podeželje pa je napredovalo počasneje.

Občina Ljubljana Vič – Rudnik je bila od petih novonastalih ljubljanskih občin največja in je obsegala okoli 60 odstotkov celotne skupne površine.²⁶² Nastala je z združitvijo občin Ljubljana Vič, Ljubljana Rudnik in Dobrova, nekoliko kasneje so ji priključili še Rakitno. Razlog za združitev je bila med drugim želja po enakomernejšem gospodarskem razvoju mestnih in podeželskih predelov,²⁶³ kar pa je bilo težko uresničiti, saj so bili kraji v tej veliki občini zelo raznoliki. Izven mestnega dela je bilo 192 naselij, ki so bila večinoma zelo majhna.²⁶⁴ Zaradi obsežnega podeželskega zaledja je Občina Ljubljana Vič – Rudnik že ob ustanovitvi spadala med srednje razvite občine v Sloveniji. Nekdanji občini Ljubljana Rudnik in Dobrova sta imeli izrazito kmetijski značaj, medtem ko je imela Občina Ljubljana Vič bolj razvito industrijo in obrt, kar se je kazalo v večjem narodnem dohodku na prebivalca.²⁶⁵ Zunaj mestnega območja je bilo industrije zelo malo in upali so, da se bo slednja s selitvijo obratov

---

261 Leta 1964 so zaradi kritik na račun politike ukinili revijo *Perspektive*, onemogočili so tudi premiero igre *Topla greda* Marjana Rožanca na Odru 57. Gl. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 440.

262 *Dogovor o temeljih družbenega plana*, str. 35.

263 *Naša komuna*, 7. 3. 1961, str. 2, Kakšna je združena občina?.

264 Leta 1961 je imelo 126 podeželskih naselij te občine do 100 prebivalcev, 52 od 101 do 500 prebivalcev in 11 od 501 do 1000 prebivalcev. Gl. *Statistični letopis mesta Ljubljane*, str. 39.

265 Narodni dohodek na prebivalca je v občinah Ljubljana – Rudnik in Dobrova leta 1961 znašal nekaj izpod 200.000 dinarjev, v Občini Ljubljana – Vič nekaj nad 250.000 dinarjev. Gl. *Naša komuna*, 7. 3. 1961, str. 2, Kakšna je združena občina?.

iz Ljubljane širila na podeželje, kjer je bilo veliko delovne sile.²⁶⁶ Občina Ljubljana Vič – Rudnik je imela najmanjši narodni dohodek od vseh ljubljanskih občin, predstavljal je le 14,2 odstotka narodnega dohodka vseh ljubljanskih občin. V letu 1967 je padel na 10 odstotkov.²⁶⁷

Število prebivalcev ljubljanskih občin je v šestdesetih letih raslo najhitreje v vsem obdobju socializma, večinoma na račun priseljevanja. V želji po boljši zaposlitvi in boljšem življenju se je vse več ljudi priseljevalo v glavno mesto. Priseljenci so prihajali iz podeželskega zaledja Ljubljane, iz drugih, bolj oddaljenih krajev Slovenije, deloma tudi iz drugih delov Jugoslavije. Z razvojem in rastjo Ljubljane se je spreminjala struktura prebivalstva.²⁶⁸ Pri rasti števila prebivalstva je izstopala občina Šiška, povečalo se je tudi število prebivalcev ob mestnih vpadnicah in v predmestjih Most, Bežigrada, Viča in Rudnika, medtem ko je v občini Center začelo upadati.²⁶⁹ V mestnem območju so leta 1964 zabeležili 176.896 prebivalcev, leta 1969 pa 209.510.²⁷⁰ Ob koncu šestdesetih letih se je naraščanje števila prebivalcev nekoliko umirilo. Zmanjševati se je začela tudi velikost družin.²⁷¹

---

266 Prav tam.

267 Petelin, Družbena podoba Ljubljane, str. 210.

268 Narodnostna struktura se je spreminjala počasi. Leta 1961 je v Ljubljani živel 93,86 odstotkov Slovencev, leta 1971 pa 90,66 odstotkov. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '73*, str. 36.

269 Rebernik, Prebivalstveni razvoj Ljubljane, str. 43–44, 49.

270 *Statistični letopis Ljubljane '85*, str. 35. V vseh ljubljanskih občinah je leta 1961 živel 197.863 prebivalcev. Leta 1969 so na območju ljubljanskih občin zabeležili 250.245 prebivalcev, ki so živeli v 93.267 gospodinjstvih. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 25.

271 Leta 1964 so v gospodinjstvu živele povprečno 3 osebe, leta 1968 2,7 osebe. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 27.

Tabela 1: Rast števila prebivalcev v ljubljanskih občinah

Občina	Število prebivalcev					
	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Ljubljana Bežigrad	17.538	20.839	31.239	41.318	55.609	58.150
Ljubljana Center	38.259	42.076	43.468	40.134	32.285	28.351
Ljubljana Moste – Polje	25.274	27.095	32.724	44.717	61.493	72.081
Ljubljana Šiška	23.552	30.796	37.584	65.884	81.543	82.854
Ljubljana Vič – Rudnik	45.383	47.810	52.848	65.747	74.281	80.180

(Popisi prebivalstva 1948, 1953, 1961, 1971, 1981 in 1991)

Širitev Ljubljane in spreminjanje njene podobe lahko najlepše spremljamo na gradbenem področju. Šestdeseta leta so dopuščala večjo svobodo v arhitekturi,²⁷² stanovanjska gradnja je postajala bolj intenzivna, prav tako se je gradilo veliko novih poslovnih in trgovskih objektov.²⁷³ V začetku tega desetletja so začeli graditi kompleks na Trgu revolucije s poslovnimi stolpnici in monumentalno ploščadjo, ki ga je zasnoval Edvard Ravnikar s sodelavci. Ob severnih vratih v mesto je nastajal preurejen Bavarski dvor z novimi poslovnimi stavbami. Urejati so začeli tudi Kraigherjevo ploščad. S kompleksom stolpnic Astre in Commerca z veleblagovnico, delom arhitekta Savina Severja, ki sta bili ob današnji Dunajski cesti zgrajeni med letoma 1963 in 1967, so želeli mestno središče razširiti proti severu. Da bi rešili prometno čedalje bolj obremenjeni križišči Titove in Celovške z železniško progo, so med letoma 1961 in 1962 zgradili dva podvoza, ki sta sicer olajšala pretok prometa, a imela dolgoročno tudi negativne posledice za razvoj mesta.²⁷⁴ Zaradi prenove je

272 Pomembnejši arhitekti tistega časa, ki so svoj pečat pustili v Ljubljani, so bili Edvard Ravnikar, Savin Sever, Milan Mihelič, Edo Mihevc, Miloš Bonča, Danilo Fürst, Ilija Arnautovič, Stanko Kristl.

273 Korošec, *Ljubljana skozi stoletja*, str. 229.

274 Mihelič, *Novjša urbanistična zgodovina Ljubljane*, str. 572.

bilo porušenih nekaj objektov, poleg tega so s podvozi center odrezali od Bežigrada. Januarja 1966 je bil končno sprejet Generalni plan urbanističnega razvoja Ljubljane (GUP), ki naj bi omogočal bolj načrtno gradnjo.²⁷⁵ Predvideval je spremembe v prometni ureditvi, kot so regulacija mestnih vpadnic, sistem avtocest in nove železniške proge, zaokrožene soseske oziroma naselja z lastnim središčem ter skladen razvoj vseh delov mesta. Od načrta so odstopala le stanovanjska naselja na obrobju mesta, kjer so se pojavila tudi večja središča črne gradnje.²⁷⁶

Od poslovnih stavb so bile v začetku desetletja zgrajene še stavba ČZP Ljudska pravica na Kopitarjevi (1961), stavba Avto-commerca (1962), stolpnica Metalke (1963) in Hotel Lev (1964). Leta 1961 se je odprla Knjigarna Konzorcij. Trgovska hiša komunalnega centra v Šiški je bila sezidana med letoma 1960 in 1964. Skupaj s poslopjem občine Šiška, Kinom Šiška, hotelom in trgovskimi paviljoni je tvorila notranji trg enega od občinskih središč.²⁷⁷ Nadaljevala se je izgradnja Gospodarskega razstavišča. Leta 1960 je bil postavljen paviljon Jurček, leta 1965 pa je Milan Mihelič poskušal z novim zazidalnim načrtom povezati stare in nove objekte v celoto. Tudi v drugi polovici šestdesetih let so se v Ljubljani vrstile gradnje reprezentativnih, poslovnih in večfunkcionalnih objektov. V to obdobje spadajo začetki gradnje Plave lagune za Bežigradom, Kliničnega centra in Radio-televizije Ljubljana (RTV Ljubljana).²⁷⁸ Poleg teh so nastali še mnogi drugi poslovni objekti. Med drugim so dogradili drugo fazo študentskega naselja v Rožni dolini, ob koncu desetletja pa se je študentsko naselje širilo za Bežigrad in v Mestni log.

Prav tako so šestdeseta leta pomenila prodiranje novih idej v stanovanjski gradnji.²⁷⁹ V začetku desetletja lahko opazujemo

---

275 Čepič, *Poselitev Ljubljanske kotline*, str. 76.

276 Prav tam, str. 86.

277 Bernik, *Trgovska hiša*, str. 82.

278 Gradnja osrednje stavbe Kliničnega centra se je začela leta 1966, kompleks je bil dograjen ob koncu leta 1975. RTV so začeli graditi leta 1967, končan je bil sredi sedemdesetih let.

279 Taka je bila stanovanjska plomba na Slomškovi, zgrajena med letoma 1960 in 1962, ki je pomenila izviran način uporabe neizkoriščenih mestnih površin in reševanja stanovanjskega vprašanja. Merila je le 3,45 x 12,30 metrov. Gl. *Evidenca in valorizacija objektov*.

čedalje večjo intenzivnost pri gradnji stanovanjskih blokov in individualnih hiš. Pred sprejemom GUP-a so se občine pogosto srečevale s težavami zaradi pomanjkanja urbanističnih ureditev. Zato so do sredine desetletja urbanistične in zazidalne načrte še vedno sprejemale le za posamezne mestne predele. Po sprejemu GUP-a so v Ljubljani začele nezadržno rasti nove zaokrožene soseske, najprej v Šiški in za Bežigradom. V šestdesetih letih so bile zasnovane in deloma zgrajene Bežigrajski soseski 6 in 7, Šišenska soseska 6, Soseska VS 4 (Bonifacija) na Viču, Draveljska gmajna in soseska Fužine. Leta 1965 so začeli prvo fazo gradnje vrstnih in atrijskih hiš v Murglah (VS 103) in leta 1968 nadaljevali z drugo fazo.²⁸⁰ Med letoma 1964 in 1965 se je z novimi bloki razširilo tudi Litostrojsko naselje.²⁸¹ V centru mesta pa se je po Ravnikarjevih načrtih med letoma 1964 in 1975 gradil stanovanjsko-poslovni kompleks Ferantov vrt na Rimski ulici. Ob koncu šestdesetih let je bilo zgrajeno stanovanjsko naselje Selo ob Zaloški cesti. Leta 1968 so začeli graditi naselje terasastih stolpnic v Kosezah, ki je bilo dokončano leta 1974, in leta 1969 stanovanjski stolpnici na Kersnikovi, dokončani leta 1971.²⁸² Gradili so se tudi posamezni bloki, atrijske in vrstne hiše, na primer ob Oražnovi cesti in ob Tržaški cesti, v Novih Jaršah, ob Kajuhovi in Povšetovi cesti, na Kodeljevem ali v Zalogu.

Med letoma 1964 in 1969 so v Ljubljani letno zgradili povprečno 2.627 stanovanj.²⁸³ Zaradi potrebe po večjem številu stanovanj se je začel spreminjati način gradnje in konec šestdesetih let se je v večji meri že uveljavljala montažna gradnja. Za začetnika montažne gradnje v Sloveniji velja Danilo Fürst, vendar je ta način gradnje najpogosteje uporabljal Ilija Arnautović.²⁸⁴ Tak razvoj je vplival na povečanje investicij v gradbeništvo, med letoma 1967 in 1968 na primer za 30 odstotkov. Povečan obseg

---

280 Čelik, *Modernistične soseske v Ljubljani*.

281 Mihelič, Nikšič, Goršič, Mujkič, Tominc, *Dragocena urbanistična dediščina: Litostrojsko naselje*.

282 *Evidenca in valorizacija objektov*.

283 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 159.

284 Teržan, *Socialistična stanovanjska arhitektura*, str. 62.

gradbene dejavnosti je omogočil nove zaposlitve, povzročil pa je tudi, da so se cene gradbenih storitev dvignile.²⁸⁵ Prav tako so ob koncu šestdesetih let ugotavljali, da je bila kakovost za trg zgrajenih stanovanj slaba in da gradbena podjetja niso bila zainteresirana za gradnjo stanovanj za trg, saj je bilo več kot 85 odstotkov stanovanj, zgrajenih v družbenem sektorju, grajenih za določenega investitorja.²⁸⁶ Gradnja individualnih hiš je postala intenzivnejša v drugi polovici desetletja. Večinoma so jo načrtovali na obrobni predelih mesta, nekaj tudi v okviru mestnih sosesk. Toda kljub sprejetemu GUP-u se je od sredine šestdesetih let še hitreje širila stihijska gradnja brez pravega nadzora.²⁸⁷ Pojavljalo se je večje število črnih gradenj, med poglavitnimi vzroki zanjo so bili hiter priliv prebivalcev v mesto, pomanjkanje sredstev za nakup stanovanj, pomanjkanje stanovanj v družbenem sektorju, želja po cenejši gradnji, dolg in drag postopek za pridobitev gradbenega dovoljenja in visoka cena zemljišč. Ob tem je prihajalo tudi do špekulacij s parcelami.

Nagla rast nove stanovanjske infrastrukture in prebivalstva – Šiška je bila največje gradbišče v Sloveniji in je imela v drugi polovici desetletja več kot 20-odstotni letni prirast prebivalcev²⁸⁸ – je sprožala vprašanja komunalne ureditve. Zaradi nizkih sredstev, ki so bila na voljo za komunalno ureditev, so se pojavljale težave pri vodovodni, električni in plinski napeljavi. Finančno breme za take priključke so pogosto prenesli na posameznike, na primer na kupce stanovanj.²⁸⁹ Prav tako je bila v slabem stanju cestna infrastruktura, med drugim zato, ker ni bilo dovolj sredstev za temeljito vzdrževanje ali asfaltiranje. Kljub temu so ljubljansko cestno omrežje, velike vpadnice in ceste znotraj novih naselij, urejali skozi celo desetletje. Celovška cesta kot glavna gorenjska vpadnica je bila razširjena in prenovljena leta 1964. Naslednje leto so obnovili in asfaltirali še dve vpadnici,

---

285 *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 92.

286 *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 80.

287 Mihelič, *Novejša urbanistična zgodovina Ljubljane*, str. 573.

288 Lagler, *Eno so želje*, str. 1.

289 Prav tam.

Zaloško in Šmartinsko cesto. Zaradi povečanega motornega prometa je bilo čedalje več potreb po semaforiziranih križiščih pa tudi po gradnji garaž. Na zborih volivcev v mestnem območju so pogosto prevladovala vprašanja, ki so bila povezana z infrastrukturo urejenostjo ter s problematiko otroškega varstva in šolstva. Občani so imeli želje po ureditvi telovadnic, vodovodov, kanalizacije, razsvetljave križišč, mostov, boljših povezav mestnega potniškega prometa, medtem ko so prebivalci novih blokov in sosesk večinoma zahtevali asfaltiranje cest, javno razsvetljavo in ureditev okolice.²⁹⁰ Mesto je vsako leto vlagalo v povečanje vodovodnega, električnega in kanalskega omrežja, toda ta so se povečevala počasi in so bila ob koncu desetletja še vedno deficitarna.²⁹¹ Za potrebe novih stanovanjskih sosesk je oktobra 1966 začela poskusno obratovati toplarna v Mostah.

Nagla rast novih sosesk je pripeljala tudi do takih kontrastov. Na fotografiji iz leta 1969 vidimo kmeta pri oranju in v ozadju Šišensko sosesko 6.

(MNZS, Fototeka, foto: Marjan Ciglič)

290 *Naša skupnost*, januar–februar 1966, str. 4, Zbori volivcev.

291 *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 147.

Med mestnimi in primestnimi deli je prihajalo do velikih kontrastov, slabše so bili urejeni primestni deli, z manj razvejano in urejeno cestno ter vodovodno infrastrukturo. Ponekod so med stolpnici ostajale stare hiše ali kmetijske površine znotraj urbaniziranih delov. Prebivalci teh delov so pogosto izražali želje po boljši infrastrukturni urejenosti. Želeli so si novih vrtcev, boljše avtobusne povezave z mestom, javno razsvetljavo ali boljšo trgovsko mrežo. Zaradi pomanjkanja infrastrukture so bili pri opravljanju določenih storitev velikokrat vezani na mesto.²⁹²

Čeprav se je tudi podeželje v tem desetletju začelo modernizirati, je bilo v primerjavi z mestnimi predeli dosti slabše razvito in se je srečevalo z različnimi razvojnimi izzivi. Poglavitne težave podeželskih prebivalcev je še vedno predstavljala neurejena ali pomanjkljiva infrastruktura, od komunalnih objektov do objektov družbenega standarda. Pritoževali so se tudi nad premajhnim številom gospodarskih organizacij, slabo preskrbo in pomanjkanjem trgovin ter zdravstvenih ustanov. Kritike so pogosto našle prostor v številkah *Naše komune* ali na zborih volivcev. Ureditev kanalizacije in vodovoda ter možnost pitne vode, ureditev cest in avtobusnih povezav z Ljubljano, izboljšanje električnega omrežja in izgradnja novih transformatorskih postaj, ureditev javne razsvetljave, skrajšanje predolгих postopkov za pridobivanje gradbenih dovoljenj, izboljšanje trgovske mreže, nove zdravstvene in zobozdravstvene ambulante na podeželju, urejen prevoz za šoloobvezne otroke in nove šole so bile glavne želje podeželskih prebivalcev, ki so od občine pričakovali denarna sredstva in vključitev njihovih želja v družbeni plan.²⁹³

Največjo težavo na podeželju so tako kot v prejšnjem desetletju predstavljali vodovodi in slaba kakovost pitne vode.²⁹⁴ Nekateri odročnejši kraji do začetka šestdesetih let sploh še niso imeli vodovodov, drugeje so bila omrežja slaba ali zastarela.

---

292 *Naša komuna*, julij–avgust 1964, str. 6, Koliko časa še na robu?.

293 *Naša komuna*, 31. 3. 1961, str. 2–3, Pogovori na zborih volivcev.

294 *Naša komuna*, april 1963, str. 5, Rešili smo pereče vprašanje vodovodov.

Ponekod so morali ljudje po vodo hoditi v potoke in druga zanj, zaradi slabega vodovodnega omrežja je prihajalo tudi do raznih obolenj. O enem izmed takih so poročali na Igu in v Tomišlju, kjer se je avgusta 1964 pojavila celo griža.²⁹⁵ V prvi polovici desetletja so bili postopoma zgrajeni ali obnovljeni vodovodi v marsikaterih večjih krajih, korak za korakom so urejali tudi cestno infrastrukturo. Ob začetku desetletja so bile podeželske ceste večinoma makadamske in slabo vzdrževane. Leta 1963 je bila zgrajena cesta Ljubljana–Kočevje, toda bolj oddaljeni kraji v Občini Ljubljana Vič – Rudnik so pogosto ostali odrezani. Za mnoge zaposlene so veliko težavo predstavljale tudi slabe avtobusne povezave. Avtobus je bil za njih eno od glavnih prevoznih sredstev v Ljubljano. Povezave so bile redke in vožnje v službo so zahtevale več časa, saj so morali delavci zgodaj vstajati, da so lahko do šestih prišli v Ljubljano, vračali pa so se pozno. Z izboljšanjem povezav so se za podeželske prebivalce v večjem obsegu odprle možnosti za zaposlovanje in izobraževanje v Ljubljani. Naselja ob obrobju Ljubljanskega barja so bila z Ljubljano od nekdaj povezana, saj so bila njeno neposredno zaledje, to pa ni veljalo za bolj oddaljene kraje iz hribovitega zaledja Ljubljanskega barja. Predvsem v času, ko prometne povezave še niso bile tako razvite, je bila Ljubljana za njih oddaljena in so gravitirali predvsem v večje lokalne centre. Modernizacija je v bolj oddaljene kraje hribovitega zaledja prihajala zelo počasi. Nekateri kraji tudi v začetku šestdesetih let še niso bili elektrificirani, drugi so se pritoževali nad zastarelo napeljavo in slabo napetostjo.²⁹⁶ Šele sredi desetletja je elektrifikacija dosegla večino v hribovskih vaseh. Slabe možnosti za življenje, razvoj in zaposlovanje so v teh vaseh spodbujali izseljevanje, ki je bilo največje prav v šestdesetih letih. Izseljevali so se predvsem mladi.²⁹⁷

---

295 *Naša komuna*, september 1964, str. 6, Ne igravimo se z zdravjem.

296 *Naša komuna*, maj 1964, str. 2, Drobne iz Tomišlja.

297 *Naša komuna*, 1. 3. 1976, str. 4, Mladina Golega je lahko vsem vzor!; Peterlin, Geografski in demografski opis, str. 55; *Naša komuna*, maj 1964, str. 6, Skrbi, ki se ustavljajo vselej ob cesti.

Kljub velikim razvojnim izzivom so bili občinski organi mnenja, da so na podeželju za vzdrževanje krajevnih cest in vodovodov ali za manjša komunalna opravila dolžni skrbeti krajevni odbori. Ker je bilo proračunskih sredstev premalo, so podeželski prebivalci še vedno pomagali reševati večino infrastrukturnih težav na področju svojih krajevnih skupnosti s samoprispevki in prostovoljnim delom.²⁹⁸ Prispevali so še material, les ali razne storitve, kot je prevoz gradbenega materiala. Volja ljudi je bila velika in na ta način so realizirali mnogo projektov. Praktično povsod na podeželju so se na ta način gradili vodovodi, kanalizacija in razni objekti družbenega standarda. S sredstvi za objekte družbenega standarda so prav tako pomagala lokalna podjetja. Zaradi pomanjkanja občinskih financ so v *Naši komuni* menili, da bi bilo treba take načine reševanja težav v večji meri uporabljati tudi v mestnem predelu.²⁹⁹

Od objektov družbenega standarda je bila največja potreba po šolah in vrtcih, ne samo na podeželju, tudi v mestu. K temu so pripomogli porast števila mladih družin, sprememba načina življenja in zaposlenost obeh staršev.³⁰⁰ V začetku desetletja je bila skrb za varstvo otrok v mestu v mnogih primerih še vedno prepuščena materam, ki so se po treh mesecih morale vrniti v službo.³⁰¹ Zato so otroke zaupale starim staršem, sosedom, starejšim otrokom, jih dale čez dan v rejo, nekatere so jih celo oddale babicam ali tetam na podeželje. Kljub potrebam je število vrtcev zelo počasi naraščalo. V petih ljubljanskih občinah je bilo leta 1965 45 zavodov za dnevno varstvo otrok, leta 1969 pa le

---

298 *Naša komuna*, 1. 6. 1961, str. 8, Odgovori volivcem; *Naša komuna*, februar 1965, str. 5, Marljivi pododbor v Št. Joštu.

299 *Naša komuna*, 1. 3. 1962, str. 4, Osnovna naloga – iskanje virov za kritje potreb.

300 Tudi statistični podatki kažejo, da je od leta 1960 naraščalo število žensk, ki so bile upravičene do porodniškega dopusta, saj sta se večala njihova zaposlenost pa tudi obseg pravic. Vendar so vedno obstajale tudi skupine, ki niso bile upravičene do plačanega porodniškega dopusta, npr. kmetice, samozaposlene ženske in študentke. Odstotek zaposlenih žensk je bil povezan s širitvijo mreže vrtcev in podaljševanjem porodniškega dopusta. V osemdesetih letih pa so podjetja že začela uveljavljati diskriminatorne prakse zaposlovanja žensk, kot so pogojevanje zaposlitve z odrekanjem rojstev ali nege otrok. Gl. Leskošek, Vpliv porodniškega dopusta, str. 72–85.

301 *Moščanska skupnost*, september 1964, str. 5, 40 mest za otroke do 2. leta starosti v VVZ – premalo!

eden več, medtem ko je število otrok na zavod ali na zaposlenega v zavodu raslo. Leta 1965 je prišlo 94 otrok na zavod, leta 1969 že 124.³⁰² V drugi polovici desetletja so pogosto poročali o prezasedenosti vrtcev in odklanjanju otrok. Pričakovali so, da se bo stanje zaradi gradnje novih sosesk samo še slabšalo. Ker je bilo sredstev za gradnjo premalo, so pogosto razmišljali o samopriskrbi.³⁰³ Število otrok v vrtcih se je najbolj povečalo v občinah Bežigrad, Center in Šiška.³⁰⁴ Zaradi pomanjkanja vrtcev so vsako novo pridobitev pospremili z navdušenjem, kot na primer vrtec Angelce Ocepke v Zeleni jami, ki so ga odprli konec leta 1963, ali vrtec Hansa Christiana Andersena v Šišenski soseski 6, ki je bil zgrajen leta 1968.³⁰⁵ Na podeželju vrtcev v začetku desetletja ne zasledimo. A tudi tam sta se večala število prebivalcev³⁰⁶ in zaposlenost žensk, zato so se kmalu pojavile želje po otroških vrtcih. Potrebo po vrtcih v nekaterih večjih krajih na podeželju so zaznale tudi ankete, ki jih je izvedlo društvo prijateljev mladine. V Notranjih Goricah naj bi glede na te varstvo potrebovalo 70 otrok, na Dobrovi 31 in v Horjulu 54. Pri ureditvi prostorov so ponovno računali na pomoč podjetij.³⁰⁷ Potrebe po varstvu otrok so se prav tako večale v drugih večjih krajih, kot so Polhov Gradec, Preserje, Ig, Brezovica in Škofljica.

S podobnimi prostorskimi stiskami so se srečevale osnovne šole. Marsikje je zaradi prenapolnjenih in pogosto neustreznih učilnic trpela kakovost pouka, ki je velikokrat potekal v več izmenah. Težave, s katerimi so se srečevali, so bile še pomanjkanje učiteljskega kadra, pomoč socialno ogroženim učencem in prevozi v šolo. V Šiški, kjer je bil dotok novih prebivalcev največji, sta bili od konca druge svetovne vojne do sredine šestdesetih let zgrajeni le

---

302 *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 174.

303 Lagler, *Otroško varstvo v Šiški*, str. 1.

304 *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 173.

305 *Javna tribuna*, februar 1970, str. 2, SOS za varstvo otrok.

306 Gostota prebivalstva na kvadratni kilometer se je v Občini Ljubljana Vič – Rudnik povečala od 88,8 ob popisu leta 1953 na 98,0 leta 1961 ter na 120,9 leta 1971. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 215.

307 Mesarič, *Pereč problem vzgoje*, str. 8.

dve osnovni šoli in ena gimnazija.³⁰⁸ V Ljubljani so nastalo stanje skušali reševati z gradnjo novih šol, a so morali stisko velikokrat premostiti z adaptacijami prostorov in selitvami. Še bolj pereče je bilo vprašanje šolskih prostorov na podeželju.³⁰⁹ Osemletke so zaradi reorganizacije šolstva in rasti prebivalstva postale premajhne, srečevale so se z materialnimi in finančnimi težavami – zaradi pomanjkanja prostorov, pomanjkanja opreme, učnih pripomočkov in strokovno usposobljenega kadra ter pomanjkanja sredstev za investicije v šolstvu.³¹⁰ Šole so urejali postopoma, najprej v večjih krajih. Ponovno so delovne organizacije in kraji nudili denarno, materialno in fizično pomoč.³¹¹ A zaradi pomanjkanja finančnih sredstev je bila realizacija projektov kljub temu pogosto pod vprašajem.³¹² Prav tako je znova in znova zmanjkalo sredstev za spremljevalne objekte, kot so telovadnice in igrišča, čeprav je bila potreba po njih velika. V prvi polovici desetletja je bila šola za nekatere podeželske starše še vedno velik strošek, zato vsi otroci niso mogli nadaljevati šolanja v srednjih šolah,³¹³ a do konca desetletja se je to le začelo spreminjati.

Ne samo šolstvo, tudi javno zdravstvo občanov je bilo v šestdesetih letih ena od prioritet lokalnih oblasti. V tem desetletju je bilo odprtih kar nekaj novih ambulant, na primer leta 1961 nov zdravstveni dom v Šiški, istega leta je bil zgrajen zdravstveni dom na Viču, leta 1965 pa zdravstveni dom na Rudniku. Število splošnih ambulant se je povečalo s 77 leta 1965 na 88 leta 1969.³¹⁴ Ambulante so se prav tako odpirale v nekaterih večjih ljubljanskih podjetjih.³¹⁵ V začetku šestdesetih

---

308 *Javna tribuna šišenskih občanov*, september 1964, str. 7, Z večjim optimizmom v novo šolsko leto.

309 Ob združitvi je imela Občina Ljubljana Vič – Rudnik 34 osnovnih šol, nižjo glasbeno šolo, umetniško-čipkarsko šolo in gimnazijo. Gl. *Naša komuna*, 7. 3. 1961, str. 2, Kakšna je združena občina?.

310 *Naša komuna*, 29. 11. 1961, str. 1, Priporočila, ki jih je sprejel ObO SZDL, se zavzemajo za hitro reševanje šolske problematike.

311 *Naša komuna*, januar 1964, str. 6, Prve lopate za novo šolo na Igu.

312 *Naša komuna*, januar 1964, str. 9, Volja ne pozna meja.

313 Sever, Nadarjeni otroci, str. 6.

314 *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 162.

315 *Občinski razgledi*, 1963, izredna številka, str. 4, Osebna potrošnja in družbeni standard.

let so na zdravstvenem področju izpostavljali tuberkulozo. V ta namen in za odkrivanje pljučnega raka je bilo sistematično organizirano fluorografiranje, več skrbi so posvečali še odkrivanju raka, zobni higieni in alkoholizmu. Začeli so predšolske preglede v zobnih ambulantah in pri tem opozarjali na slabo stanje zobne higiene že pri osnovnošolskih otrocih.³¹⁶ A zdravstvena zaščita otrok se je izboljševala in umrljivost je iz leta v leto padala. Uvedli so tudi neprekinjeno cepljenje otrok. Kljub očitnim naporom oblasti za izboljšanje infrastrukture pa je bila zdravstvena mreža v Ljubljani ob koncu desetletja še vedno premalo razvejana za naraščajoče število prebivalstva, oprema zdravstvenih zavodov pa pogosto zastarela.³¹⁷ Še manj kakovostna je bila zdravstvena in zobozdravstvena oskrba na podeželju, podeželski prebivalci so morali predvsem zobozdravnika pogosto poiskati v Ljubljani.³¹⁸ Na podeželju je bila prav tako organizirana patronažna služba, ki se je v tem desetletju izboljševala na predelu nekdanje občine Vič, medtem ko je bila na rudniškem zaledju še vedno slaba.³¹⁹

Modernizacija je v Ljubljano in podeželske kraje nezadržno prihajala tudi zaradi dviga življenjskega standarda, do katerega je prišlo kljub zastoju v gospodarskem razvoju. Šestdeseta leta so bila čas gospodarske reforme in liberalizacije na političnem področju.³²⁰ Toda reforma ni prinesla zelenih rezultatov, njen učinek je bil celo negativen, saj so se poslovni rezultati poslabšali, znižali so se osebni dohodki in zaposlenost je bila manjša. Ljubljansko gospodarstvo, ki se je razvijalo na osnovah, zastavljenih v povojnem obdobju, se je prav tako soočalo s težavami. Iz občinskih glasil izvemo, da so imela

---

316 Arnež, *Predšolski otrok in zobozdravnik*, str. 9.

317 *Statistični letopis Ljubljane* '69, str. 170–171.

318 Sever, *Nadarjeni otroci*, str. 6.

319 *Naša komuna*, 27. 4. 1964, str. 3, Julija nov zdravstveni dom na Rudniku.

320 Gospodarska kriza je politiko prepričala v nujnost reforme, po kateri naj bi gospodarstvo bolj upoštevalo tržna načela. Leta 1965 je bila sprejeta pravna podlaga za njeno izvedbo. Reformo je podpiralo novo, liberalnejše slovensko politično vodstvo na čelu s Stanetom Kavčičem, ki je od leta 1967 vodil slovenski izvršni svet, mnogi pa so ji nasprotovali. Gl. Čepič, Gabrič, *Politična sprostitev*, str. 1056–1057.

nekatera ljubljanska podjetja težave v poslovanju. Hkrati so zaradi znižanja potrošniških kreditov beležili manjšo prodajo radijskih aparatov, televizorjev, električnih štedilnikov, hladilnikov, pohištva, tekstila, konfekcijskih oblačil in avtomobilov.³²¹ Gospodarska reforma je bila deležna nasprotovanj in je proti koncu šestdesetih let zamrla.³²²

Tudi obrt je v tem obdobju doživljala nekatere spremembe.³²³ Čeprav je bila po vojni večina obrti zasebna, se je to razmerje zaradi neugodne zakonodaje kasneje spremenilo. Zaradi visokih dajatev, s katerimi so želeli omejevati prevelik porast zasebne obrti, je število obrtnikov zasebnikov do leta 1965 upadalo. A pomanjkanje obrtnih storitev je sredi desetletja privedlo do prvih sprememb in davčnih olajšav za opravljanje zasebne obrti. Z zakonodajo so bile načeloma uvedene enake finančne obveznosti za družbeni sektor in zasebne obrtnike, zato je začelo število slednjih v Ljubljani nekoliko naraščati.³²⁴ Kljub temu so nekatera bremena ostala: banke jim niso nudile posojil, imeli so težave z dodeljevanjem deviz in nakupom materiala – primanjkovalo jim je predvsem tistega materiala, ki ga v državi niso proizvajali –, zaradi cenzusa pa v delavnici niso smeli imeti več kot 700 m² prostora, kar je oviralo modernizacijo dela.³²⁵

Na podeželju je bilo industrije malo, nekaj več je bilo obrti,³²⁶ zato so se prebivalci na delo pogosto vozili drugam. Večji obrati na obravnavanem območju so bili: tovarna elektronskih merilnih inštrumentov Iskra Horjul, Kovinska industrija Ig, Mizarstvo Ig, Kmetijska zadruga Mokerc Ig in njen obrat na Škofljici, Kmetijska zadruga Velike Lašče, Kmetijska zadruga Preserje, Kmetijska zadruga Dobrova, Kmetijsko posestvo Barje, obrat Vedroga na Lavrici, lesnopredelovalno podjetje LPI

---

321 *Javna tribuna delovnega ljudstva Občine Ljubljana – Šiška*, februar 1966, str. 3, VI vprašujete, MI odgovarjamo.

322 Prinčič, *Gospodarska reforma*, str. 1046–1047.

323 V ljubljanskih občinah je bilo leta 1969 92 industrijskih podjetij in obratov ter 3.131 obrtnih podjetij in delavnic. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 196–198.

324 *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 87.

325 Jurčič, *Razvoj obrti v občini*, str. 4.

326 *Naša komuna*, 7. 3. 1961, str. 2, Kakšna je združena občina?.

Podpeč, obrat Angore v Velikih Laščah. Slednji se je zaprl leta 1969, po desetletju poslovanja. V skladu s politiko selitve obratov na podeželje sta bila leta 1961 odprta še obrat Tekstilke v Vrbljenju pri Igu in obrat Ljubljanskih mlekarn za proizvodnjo sira v Velikih Laščah, leta 1967 pa še obrat podjetja Igo v Velikih Laščah. Toda ti obrati so zaposlovali manjšino delovne sile, veliko ljudi se je na delo vozilo v Ljubljano ali druge bližnje kraje, saj manjši kraji niso imeli veliko perspektive za razvoj industrije.

Večina prebivalstva na podeželskem zaledju je bila ob začetku desetletja kmečkega porekla, le malo je bilo delavcev in uslužbencev, kar se je v tem desetletju začelo spreminjati. Slabe razmere za intenzivnejše kmetijstvo,³²⁷ majhne kmetije, ki niso omogočale preživetja,³²⁸ slaba opremljenost s kmetijsko mehanizacijo in seveda neugodna kmetijska politika iz prvega povojnega obdobja so privedli do procesa deagrarnizacije, ki je bila v šestdesetih letih razmeroma hitra.³²⁹ Kmetje so z veseljem sprejeli možnost zaposlitve in boljšega zaslužka, ki ju je prinesla industrializacija. V tem desetletju je prihajalo do opuščanja slabših kmetijskih površin, zaraščanja zemlje in prvih večjih sprememb namembnosti. Zmanjšanje zaposlenih v kmetijstvu so opažali že v začetku desetletja in pojavila se je prva zaskrbljenost zaradi upadanja kmetijske proizvodnje. Oblasti so se trudile, da bi pospeševale razvoj kmetijstva v predelih z ugodnimi razmerami in v nekaterih manj ugodnih, kot je bilo na primer Ljubljansko barje, vendar s slabimi uspehi. Leta 1961 se je s kmetijstvom ukvarjalo 4.969 aktivnih prebivalcev Občine Ljubljana Vič – Rudnik, medtem ko je leta 1971 ta številka padla na 292 aktivnih prebivalcev.³³⁰ Zaposlovanje v nekmetijskih

---

327 Praprotnik, Polhograjske razglednice, str. 7.

328 Območje Občine Ljubljana Vič – Rudnik je leta 1961 obsegalo 16.443 gospodinjstev, od tega jih je bilo 1.529 kmečkih, 2.447 mešanih in 12.467 nekmečkih. Največ gospodinjstev z obdelovalno zemljo, 2.080, je spadalo v kategorijo do pol hektarja. 481 gospodinjstev je imelo v lasti od 10 do 15 hektarjev zemlje, 695 pa več kot 15 hektarjev. Gl. *Statistični letopis mesta Ljubljane*, str. 81; Popis prebivalstva 1961.

329 Med letoma 1961 in 1971 je znašala 3,8 odstotka. Gl. *Dogovor o temeljih družbenega plana*, str. 66.

330 Popis prebivalstva 1971.

dejavnostih je za podeželske prebivalce pomenilo izboljšanje življenjskega standarda. Mnogi so se s kmetijstvom še vedno ukvarjali v popoldanskem času. Nekatere pa je želja po boljšem življenju spodbudila k odhodu v tujino, posebno po tem, ko so v začetku šestdesetih let poenostavili pridobivanje potnih listin. Na ta način so si izboljšali svoj gmotni položaj,³³¹ iz nekaterih pričevanj pa vidimo, da je bilo delo v tujini pomemben vir za obnovo kmetij. Tudi v mestu so na ta račun rasle nove hiše.³³²

Doma je v skladu z gospodarskimi trendi v prvi polovici šestdesetih let število zaposlenih naraščalo. V mesto je dnevno prihajalo veliko delovne sile iz širšega zaledja. Iz večjih naselij ob robu Ljubljanskega barja se je v Ljubljano na delo vozilo od 100 do 500 ljudi dnevno, iz bolj oddaljenih krajev manj.³³³ V letu gospodarske reforme se je število zaposlenih zmanjšalo. Med letoma 1965 do 1967 so na ljubljanskem komunalnem zavodu za zaposlovanje zaznali povečanje brezposelnosti, večje število delavcev pa je odšlo na delo v tujino. Število zaposlenih se je ponovno začelo povečevati leta 1967.³³⁴ V gospodarskih panogah, razen v trgovini, še leta 1968 niso dosegli števila zaposlenih iz leta 1964. Najbolj se je znižalo število zaposlenih v gozdarstvu in v gradbeništvu. Največ novozaposlenih delavcev so zabeležili v trgovini, kjer je bilo število zaposlenih leta 1968 za 10 odstotkov višje kot leta 1964. Tudi v negospodarskih panogah so v letih 1965 in 1966 zabeležili padec zaposlenih, v letu 1968 pa je bilo njihovo število že višje kot v letu 1964.³³⁵ Struktura zaposlenih se v šestdesetih letih ni bistveno spreminjala, največ je bilo zaposlenih v gospodarstvu, okoli tri četrtine, ter ena četrtina v negospodarstvu. V Ljubljani je bilo v gospodarskem sektorju največ zaposlenih v industriji, potem v trgovini in gradbeništvu. Večje število zaposlenih je bilo še v prometu, obrti in komunalni.

---

331 Slovenski izseljenci so v Nemčijo prišli z različnimi željami, nekateri z željo po novem življenju v tujini, drugi pa z željo po tem, da zaslužijo denar in se potem vrnejo nazaj v domovino. Gl. Štrubelj, *Temna in zamolčana stran*, str. 7.

332 Ravnik, *Galjevica*, str. 205.

333 *Statistični letopis mesta Ljubljane*, priloga Dnevni priliv delovne sile v Ljubljano.

334 *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 44; *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 41.

335 *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 43–44.

Od negospodarskih panog je bilo največ zaposlenih v vzgoji in izobraževanju ter kulturi, skoraj polovica zaposlenih v negospodarstvu, sledila je zaposlitev v zdravstvenih organizacijah.³³⁶

V tem desetletju se je povečalo tudi zaposlovanje delavcev iz drugih jugoslovanskih republik, vendar Ljubljana na njihov priliv ni bila najbolj pripravljena. V Občini Ljubljana Moste – Polje, kjer je bilo veliko sezonskih delavcev, so skupaj z zavodom za socialno delo sredi šestdesetih let izvedli anketo o njihovem življenju in delovnih razmerah. Poudarili so, da so bili delavci odtrgani od svojih navad in družin. Zaradi nizkih osebnih dohodkov so živeli zelo skromno, nekateri celo v lesenih barakah na gradbiščih, v slabih in neurejenih razmerah. Mnoga bivališča so bila grajena za začasno uporabo, a so jih kljub temu uporabljali več let, čeprav je bil izdan celo sklep o prepovedi postavljanja lesenih bivališč za delavce. Druga možnost nastanitve so bili samski domovi.³³⁷ Delavcev iz drugih republik okolica pogosto ni sprejela, le mlajši in samski delavci so se lažje prilagodili novemu okolju in se integrirali.³³⁸

Kljub navedenim gospodarskim težavam se je bruto družbeni proizvod v Ljubljani v šestdesetih letih povečeval, prav tako so se večali osebni dohodki. Toda višale so se tudi cene blaga in storitev.³³⁹ V skladu z gospodarskimi trendi lahko od sredine desetletja tudi v občinskih glasilih zasledimo pritoževanje zaradi naraščanja cen in življenjskih stroškov, hkrati pa je opazno, da se je življenjski standard zviševal in osebna potrošnja naraščala. Do začetka gospodarske reforme so se realni osebni dohodki zviševali hitreje kot življenjski stroški, kar je omogočalo večjo porabo.³⁴⁰ Leta 1965 je bila uvedena trimesečna zamrznitev cen, s katero so želeli nadzorovati njihovo višanje. Leta 1967 je sledil zakon o oblikovanju in družbeni kontroli cen, s katerim se je nadzor cen omilil, uvedli pa so dogovarjanje o cenah in

---

336 *Statistični letopis mesta Ljubljane*, str. 92; *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 43.

337 *Moščanska skupnost*, julij–avgust 1964, str. 1, Razprava o problemih sezonskih delavcev.

338 Prav tam, str. 12.

339 *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 45–46.

340 Čepič, *Zvišanje življenjske ravni*, str. 1088.

določanje najvišjih cen. Gospodarski zastoj, ki je sledil gospodarski reformi, je namreč povzročil kopičenje zalog neprodanega blaga. Z naraščanjem osebnih dohodkov in ugodnejših potrošniških posojil se je leta 1968 kupna moč ljubljanskega prebivalstva spet povečala, toda določeni izdelki in storitve so se še vedno dražili.³⁴¹ Že v naslednjem letu je ponovno prišlo do večjega naraščanja cen, predvsem tistih izdelkov, za katere je bila v letu 1968 ukinjena družbena kontrola cen. V letu 1968 so se cene v Ljubljani zvišale v povprečju za 3,7 odstotka, v letu 1969 pa v primerjavi s preteklim letom za 9,5 odstotka. Od tega so se najbolj podražila živila, nekoliko manj storitve in industrijski izdelki.³⁴² Leta 1968 je bila letna inflacija 6,4-odstotna, leta 1969 že 13,0-odstotna.³⁴³ A ker so osebni dohodki še vedno naraščali, se je življenjski standard kljub vsemu povečeval. Izdelki, kot je televizija, hladilnik, motor ali avtomobil, so začeli pospešeno vstopati v mestna gospodinjstva. Hitro rast življenjskega standarda lahko spremljamo tudi na primeru televizijskih sprejemnikov, katerih število je od začetka šestdesetih let v Ljubljani začelo naglo naraščati. Leta 1960 jih je bilo le 754.³⁴⁴ Leta 1965 jih je bilo registriranih 25.981, kar je pomenilo, da je na en televizor prišlo devet oseb. Leta 1969 so jih zabeležili 45.184 ali šest oseb na en televizor.³⁴⁵ Število radijskih sprejemnikov je naraščalo le v prvi polovici desetletja, v drugi polovici se je zelo umirilo.³⁴⁶

Šestdeseta leta so pomenila tudi začetek motorizacije, a kljub temu se je še vedno veliko ljudi vozilo z mestnim prevozom. Število potnikov v mestnem prometu se je med letoma 1964 in 1968 povečalo za 23 odstotkov, ni pa se bistveno povečalo

---

341 *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 128.

342 *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 116.

343 *Interaktivni preračun inflacije*.

344 *Statistični letopis mesta Ljubljane*, str. 204.

345 *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 156.

346 Leta 1961 je bilo v ljubljanskih občinah registriranih 50.854 radijskih sprejemnikov, leta 1965 82.475 in leta 1969 84.288. Gl. *Statistični letopis mesta Ljubljane*, str. 204; *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 156.

število vozil ali avtobusnih prog.³⁴⁷ Toda avtobusne povezave za prevoz na delo so bile slabe, avtobusi niso bili dovolj pogosti, pritožbe so se prav tako vrstile zaradi prenatrpanosti v času konic. Veliko ljudi se je zato vozilo s kolesi, ki so bila najcenejše prevozno sredstvo. Priljubljena so bila tudi motorna kolesa, ki so bila sicer dražja, a se je povpraševanje po njih povečevalo, saj so predstavljala lažjo pot do lastnega motornega prevoza. Prva, narejena v Sloveniji, so bila na voljo od sredine petdesetih let, od začetka šestdesetih let pa še prvi avtomobili.³⁴⁸ Zaradi rasti življenjskega standarda so bili osebni avtomobili čedalje bolj dostopni. Njihovo število se je v tem desetletju povečalo za več kot 300 odstotkov. V ljubljanskih občinah je bilo leta 1961 registriranih 8.399 osebnih avtomobilov, leta 1969 35.058. V povezavi s tem so zaznavali tudi porast števila prometnih nesreč. Največja gostota vozil je bila zabeležena v občini Center, kjer je v letu 1969 na en avtomobil prišlo 5,8 prebivalca, sledile so občine Bežigrad s 6,3 prebivalca na en avtomobil, Šiška s 7,3 prebivalca na en avtomobil, Moste – Polje s 7,9 prebivalca na en avtomobil in Vič – Rudnik z 8,5 prebivalca na en avtomobil.³⁴⁹ Zaradi pospešene motorizacije so beležili zmanjšanje železniškega potniškega prometa,³⁵⁰ medtem ko so za tovorni železniški promet leta 1961 odprli novo tovorno postajo v Mostah.

Modernizacija je v stanovanja Ljubljančanov prihajala tudi skozi druge dobrine. Število telefonskih naročnikov v ljubljanskih občinah se je med letoma 1964 do 1968 povečalo z 9.994 na 15.440 ali za 54 odstotkov. Kljub temu zmogljivosti telefonskega omrežja še zdaleč niso pokrivalo vseh potreb. Leta 1969 je število telefonskih naročnikov naraslo na 18.297.³⁵¹ V Ljubljani je takrat na vsakega telefonskega naročnika prišlo 15,9 prebivalca.³⁵²

347 *Statistični letopis Ljubljane* '69, str. 95.

348 V koprskem Tomosu je leta 1955 stekla proizvodnja motornih koles po licenci Steyer Daimler Puch in leta 1961 proizvodnja avtomobilov po licenci Citroena. Zastava je proizvajala »fičkote« po Fiatovi licenci od sredine petdesetih let. Gl. Rendla, Založenost trga z blagom, str. 124–125.

349 *Statistični letopis Ljubljane* '70, str. 83–84.

350 Prav tam, str. 85.

351 Prav tam, str. 90.

352 *Statistični letopis Ljubljane* '69, str. 96.

Modernizacija, mobilnost, tehnični napredek in večja odprtost na zahod so v tem desetletju prinesli korenitejšo spremembo v načinu življenja. Stanovanjske razmere so se postopoma izboljševale, deloma zaradi gradnje novih stanovanj, deloma zaradi opremljenosti z novimi, modernimi gospodinjskimi aparati in pohištvom. Mobilnost ljudi in gospodarski napredek sta pripomogla k postopnemu odmiku od tradicionalnih vrednot in praks. Z zahoda so prihajali vplivi popularne in potrošniške kulture, ki so ju spodbujali tudi domači mediji. V podeželska gospodinjstva so izboljšanje življenjskega standarda, opremljenost s potrošniškimi dobrinami in modernizacija prihajali počasneje. Pričevalci pomanjkanja niso omenjali več, a so se hkrati spominjali, da materialnih dobrin ni bilo v takšnem izobilju kot danes. Podeželsko prebivalstvo je bilo povečanja kupne moči v večji meri deležno od sredine šestdesetih let. Opremljenost z gospodinjskimi aparati, televizijami in avtomobili je na podeželje začela prihajati šele proti koncu desetletja. Tudi pričevalci so povedali, da so izdelki, kot so radio in motorna kolesa, v gospodinjstva prihajali že v prvi polovici desetletja, televizija in avtomobil pa šele proti koncu. Leta 1969 je bilo od 35.058 registriranih avtomobilov v vseh ljubljanskih občinah v Občini Ljubljana Vič – Rudnik registriranih le 7.415,³⁵³ torej jih je bilo v podeželskem delu še manj. Na podeželju so se v tem desetletju začele nekoliko bolj intenzivno graditi tudi nove individualne hiše.

Čeprav sta deagrarizacija in postopna modernizacija do konca šestdesetih let prinesli večje spremembe, so bila določena podeželska okolja še vedno bolj tradicionalna, kar se je kazalo v delitvi del ali pri ritmu kmečkih opravil. To je veljalo zlasti za tisti del podeželskega prebivalstva, ki je bil še vezan na kmetijsko dejavnost, ne pa več tako izrazito za tiste, ki so bili zaposleni v nekmetijskih panogah. Tudi njihovi otroci so imeli drugače razporejen prosti čas kot kmečki otroci, vsi pa so bili zelo povezani z naravo.

---

353 *Statistični letopis Ljubljane '70*, str. 201.

Samopostrežna trgovina na Dalmatinovi ulici, ki so jo odprli leta 1961.
(MNZS, Fototeka, foto: Lojze Jerala)

Z rastjo življenjskega standarda so se pojavljale nove potrebe, zato so se tudi občinski organi bolj posvečali potrošnji in izgradnji ustrezne infrastrukture, kot so trgovine, storitveni servisi, objekti prehrane ali objekti za rekreacijo. Želeli so izboljšati preskrbo v novih stanovanjskih soseskah, ki so jih v šestdesetih letih postopoma opremljali s trgovinami. Medtem so se v centru odpirale nove samopostrežne trgovine in prve večje veleblagovnice. Leta 1961 je bila na Dalmatinovi ulici odprta takrat največja samopostrežna trgovina v Ljubljani.³⁵⁴ Leta 1962 je Nama odprla blagovnico Tromostovje, v naslednjem letu pa se je začela gradnja nove veleblagovnice na današnji Slovenski cesti. Odprta je bila aprila 1965 in je takoj privabila veliko kupcev. V naslednjem letu so odprli še prenovljeno pritličje starega dela Name na Cankarjevi ulici in ga v prvem nadstropju povezali z novim delom. Preskrbo Ljubljančanov so dopolnjevali živilski trgi, kjer se je povečevala ponudba kmetijskih pridelkov zasebnih proizvajalcev.³⁵⁵ Za pridelavo hrane so Ljubljančani upora-

³⁵⁴ Otorepec, *Ljubljana*, str. 94.

³⁵⁵ *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 104.

bljali tudi vrtničke, ki so si jih uredili na zapuščenih zemljiščih in zemljiščih splošnega ljudskega premoženja.³⁵⁶ Trgovska mreža na podeželju je bila slabša, zadovoljevala je osnovne potrebe prebivalcev. V času, ko so se v Ljubljani odpirale nove samopostrežne trgovine, so na podeželju še vedno prevladovale manjše trgovine z mešanim blagom. Če podeželske trgovine niso bile dobro preskrbljene, so prebivalci potrebne izdelke lahko kupili v mestu. Tisti, ki so imeli kmetijo ali vrt, pa so imeli možnost, da določen del pridelkov pridelajo sami ali pa jim je to predstavljalo dopolnilno dejavnost.

V tem desetletju so se dejansko začele spreminjati nakupovalne navade. Med letoma 1964 in 1968 je bilo še vedno največ blaga, 76,7 odstotka, prodanega z gotovino. Sledila je prodaja na virmane in čeke negospodarskih organizacij. Hkrati so se povečevala potrošniška posojila, ki so v letu 1968 dosegla 9,9-odstotni delež skupno prodanega blaga.³⁵⁷ Toda za porabo je bila poleg dviga življenjskega standarda potrebna tudi ustrezna trgovska mreža, katere širitev ni bila tako hitra. Z odpiranjem novih samopostrežnih trgovin so bili Ljubljčanec sicer zadovoljni, a so ob koncu desetletja ugotavljali, da prodajna mreža in mreža storitvenih dejavnosti ne ustrezata sodobnim potrebam, saj nista sledili hitri rasti mesta in naraščanju potrošnje.³⁵⁸ Na slednjo je vplivala še razvijajoča se potrošniška kultura. Ob nakupih v tujini so potrošniki videli, da je bila ponudba v ljubljanskih trgovinah mnogo skromnejša ali omejena na določene izdelke, kar so poudarjali tudi pričevalci. Tisti iz Ljubljane so se prvih nakupov v Italiji spominjali z začetka šestdesetih let, ko je Jugoslavija odprla svoje meje, omilila pridobivanje potnih listin in prvič po vojni omogočala svojim prebivalcem nakup tujih valut, čeprav v omejeni količini. Postopoma so nakupovalni izleti v tujino za Ljubljčanec postajali pogostejši. Tudi podeželski prebivalci so se proti koncu desetletja že večkrat odpravili po nakupih v tujino.

356 *Javna tribuna šišenskih občanov*, februar 1965, str. 10, Naši kraji in ljudje.

357 *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 102.

358 Leta 1964 je bilo v ljubljanskih občinah 823 prodajal na drobno, konec leta 1969 pa 946.

– Prav tam, str. 102–105, 207.

Sproščen duh šestdesetih let se je prav tako odražal v ustvarjanju na področju kulture in popularne glasbe, ki sta v tem času doživeli živahen razcvet. Glasbeni festivali,³⁵⁹ radio in televizija so popularizirali slovensko popevko, ki je nastajala po zahodnih vzorih. V tem desetletju je priljubljenost pridobila tudi narodnozabavna glasba. Televizija je od druge polovice šestdesetih let postopoma postajala del vsakdanjega življenja. Leta 1960 je televizija program oddajala že pet dni v tednu. Tega leta je potekal prvi neposredni prenos iz Slovenije v Evrovizijo, in sicer prenos smučarskih poletov iz Planice. Leta 1964 je bila končana gradnja sistema glavnih TV-oddajnikov. Leta 1966 je RTV Ljubljana prvič začela del programa poskusno oddajati v barvah, aprila 1968 pa je bil prvič predvajan TV Dnevnik v slovenskem jeziku. Radio Ljubljana je leta 1966 začel predvajati oddajo *V nedeljo zvečer*, ki jo je vodil Marjan Kralj in ki je hitro postala priljubljena. Začetek šestdesetih let je še spadal v zlata leta ljubljanske kinematografije, ko je Ljubljana dobila nekaj novih kinematografov. Zaradi izjemne priljubljenosti kina je med letoma 1961 in 1962 deloval Kino Gospodarsko razstavišče, leta 1962 pa se je odprl Kino Šiška, takrat najmodernejše opremljen kino v Ljubljani.³⁶⁰ S prihodom televizije se je priljubljenost kina zmanjševala.

Prav tako je bilo živahno športno življenje Ljubljančanov. Pozimi 1961/1962 so prvič odprli umetno zaledenelo drsališče v Tivoliju. Hala Tivoli, osrednja športna dvorana, ki sta jo zasnovala Marjan Božič in Stanko Bloudek, je bila dograjena leta 1965 in je že v istem letu gostila prva dogodka, koncert Louisa Armstronga in svetovno prvenstvo v namiznem tenisu. Mnogi Ljubljančani so si poletja še vedno krajšali na kopaljških ali na rekah in v gorah. Avgusta 1968 so za njih odprli prenovljeno in razširjeno kopaljšče Vevče, ob prelomu desetletja so obnovili tudi kopaljšče na Kodeljevem.³⁶¹ Mladi so se poleg športa v

---

359 Prvi festival Slovenska popevka je bil organiziran leta 1962 na Bledu, dve leti kasneje se je preselil v Ljubljano. Priljubljen je bil tudi jazzovski festival, ki je imel svoje začetke leta 1959 na Bledu. Gl. Gabrič, *Približevanje kulturnih dobrin*, str. 1032–1033.

360 Žun, *Zgodovina kinematografov v Ljubljani*, str. 121; Vilfan, *Ljubljana*, str. 81.

361 Prve športne objekte, ki so bili zgrajeni okoli leta 1960, je zasnoval Stanko Bloudek. Takrat se je v športni park preselila Visoka šola za telesno kulturo, kmalu pa so ga začeli uporabljati tudi športniki in drugi občani. Gl. *O parku Kodeljevo*.

prostem času organizirali okoli mladinskih klubov, radioklubov, na plesih, v taborniških organizacijah in drugih društvih, nekateri so hodili v delovne brigade. Poleti so lahko koristili organizirana letovanja, pozimi je čedalje bolj priljubljeno postajalo smučanje. Tudi na podeželju so si mladi prosti čas pogosto organizirali skozi šport ali društva. Uprizarjali so igre, se družili ali organizirali razne tečaje.³⁶² Pri organiziranju tečajev so bile aktivne šole, pozimi so na primer organizirale smučarske tečaje za otroke. Nasploh so bili prebivalci podeželskih krajev aktivni v raznih društvih, ki so skrbela za njihov prosti čas, organizirala dogodke in aktivnosti. Za razvedrilo so skrbeli lokalni kinematografi, ki so bili v tem času zelo priljubljeni. Na neki način je za družabnost skrbela tudi televizija, ki je šele prihajala v podeželska gospodinjstva, saj so se ljudje zbirali pri tistih sosedih, ki so jo imeli.

Iz občinskih glasil vidimo, da so lokalne oblasti zaradi spremenjenega pomena prostega časa v šestdesetih letih začele več pozornosti posvečati turizmu in njegovemu potencialu. Prav tako sta se postopoma razvijali turistična in gostinska ponudba. Potencial za razvoj turizma so lokalne oblasti v tem desetletju prav tako videle na podeželju. Kot turistične točke so v *Naši komuni* omenjali predvsem Rakitno, Krim, Iški vintgar, Podpeško jezero, Polhov Gradec, Orle, Turjak in Velike Lašče. Leta 1961 so odprli planinski dom na Kureščku, ki ga je avgusta 1962 ob obisku Ljubljane obiskal tudi Tito.³⁶³ V začetku desetletja je prav tako že obratoval dom v Iškem vintgarju, proti koncu leta 1962 so odprli dom na Krimu,³⁶⁴ leta 1964 pa so na Rakitni začeli graditi umetno jezero.³⁶⁵ Občinsko glasilo je začelo v tem desetletju poudarjati urejeno podobo podeželskih krajev, zato so marsikje ustanavljali turistično-olepševalna društva.

---

362 *Naša komuna*, 27. 4. 1964, str. 2, V Tomišlju ne mirujejo.

363 *Naša komuna*, 27. 4. 1961, str. 4, Sprejet je letošnji družbeni plan; *Naša komuna*, september 1962, str. 1, Obiskal nas je predsednik Tito.

364 *Naša komuna*, november 1962, str. 3.

365 *Naša komuna*, september 1964, str. 5, Za Rakitno – rekreacijski center na Rožniku in turistični objekti ob Ljubljani.

Preživljanje prostega časa ob domu v lškem vintgarju.
Razglednica je bila odposlana leta 1964.
(Arhiv družine Piškurić)

Občinska glasila so svoj prostor prav tako posvečala možnostim za letni dopust. Čedalje bolj so poudarjala, da ima po napornem delu in učenju vsak otrok in delovni človek pravico do oddiha, ter oglaševali počitniške skupnosti. Slednje so nudile tudi dopust na kredit. V ospredje so postavljala nujnost načrtna skrbi podjetij za rekreacijo in oddih svojih delavcev. Več prostega časa je seveda omogočilo skrajšanje delovnika na 42 ur, ki so ga poskusno uvedli konec leta 1963. V naslednjem letu so že vsa podjetja prešla na tak delovni čas, kar je pomenilo dober mesec dodatnih prostih dni na leto. Počitniške skupnosti in podjetja so nudili ugodna letovanja. Poleg počitniških kapacitet na morju so imela podjetja še kočje v hribih in svoja planinska društva. Ljubljanci so zaradi tega začeli bolj intenzivno preživljati počitnice ob Jadranskem morju. V večji meri se jim je odprla tudi možnost za potovanja v tujino, ne le za namene nakupovanja, temveč tudi za izlete in študentom za opravljanje

poletne prakse. Tisti z večjimi dohodki, funkcionarji ali zaposleni na vodilnih položajih, so začeli množičneje graditi počitniške hiše v slikovitih predelih ljubljanskega zaledja, na morju in v planinah.³⁶⁶ Podeželski prebivalci v prvi polovici desetletja še niso v večini preživljali poletnega dopusta na morju, nekoliko zaradi nižjega standarda, nekoliko zaradi ritma kmečkih opravil v poletnem času. Če niso bili zaposleni, prav tako niso imeli možnosti uporabe kapacitet. A proti koncu desetletja se je preživljanje prostega časa spreminjalo tudi na podeželju, ljudje so bili bolj mobilni in nič več vezani le na domači kraj.³⁶⁷

---

366 Prim. Taylor, *My Own Vikendica*, str. 171–184.

367 Prim. Sulič, *Etnološki prispevek k zgodovini Ljubljane*, str. 594. Avtorica ugotavlja, da so bili ljudje z mobilnostjo manj vezani na domače okolje.

SEDEMDESETA V ZNAMENJU TOVARIŠEV IN POTROŠNIKOV

Čeprav sedemdeseta leta pogosto označujejo kot siva, predvsem na političnem področju, so s stališča vsakdanjega življenja pomenila izboljšanje kakovosti življenja in življenjskega standarda, ki je bil kljub gospodarski nestabilnosti najvišji po koncu druge svetovne vojne. Cene blaga in storitev so sicer rasle, a rasli so tudi osebni dohodki.³⁶⁸ Kupna moč je proti koncu desetletja počasi padala, vseeno pa so bile okoliščine ugodne za razvoj potrošništva.³⁶⁹ Izdelki, kot so radio, televizija, gospodinjski aparati, avtomobili, ki so v šestdesetih letih postopoma prihajali v gospodinjstva, so zdaj postajali del vsakdana. Potrošnikom so se nakupi približali ne samo zaradi povečane kupne moči, temveč tudi zaradi posojil in obročnega odplačevanja. V tem desetletju pri razvoju mesta in podeželja vidimo dve podobi – oba sta se še naprej razvijala, toda že od samega začetka so se pojavljale stagnacije razvojnih projektov zaradi gospodarskih težav. Obračun z liberalno linijo komunistov in Kavčičev odstop oktobra 1972 sta prinesla dokončno prekinitev reformnih prizadevanj v gospodarstvu. Ustava iz leta 1974 in *Zakon*

368 V ljubljanskih občinah so povprečni mesečni dohodki zaposlenih v družbenem sektorju narasli od 1.596 dinarjev leta 1970 na 6.531 dinarjev leta 1978. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 136.

369 Patterson, *Bought and Sold*, str. 38–39; Rendla, *Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji*, str. 189–193; Duda, *Pronadeno blagostanje*, str. 25–35, 389–390.

o združenem delu, sprejet leta 1976, sta uvedla nerazumljiv in neučinkovit delegatski sistem odločanja, ki je samo še poslabšal neugoden gospodarski položaj. Združevanje v tako imenovane temeljne organizacije združenega dela, ki so postale najmanjše enote organiziranja, je privedlo do mnogih prestrukturiranih podjetij. Gospodarstvo je postajalo vedno bolj nekonkurenčno in tehnološko zaostalo, podjetja so se borila z nizko storilnostjo.³⁷⁰ Sredi sedemdesetih let se je Jugoslavija že borila z veliko inflacijo, cene izdelkov in storitev pa so proti koncu desetletja le še naraščale. Leta 1975 je letna inflacija znašala 21,0 odstotka in leta 1979 27,1 odstotka.³⁷¹ Kdor ni imel dodatnih zaslužkov, ki jih je nudilo dopolnilno delo ali siva ekonomija, je živel bolj skromno.³⁷² Na ta račun so se večale tudi socialne razlike.

Obračunu z liberalno linijo je sledilo vzpostavljanje politične enotnosti. Ta obrat lahko spremljamo tudi v občinskih glasilih, kjer so v drugi polovici sedemdesetih let ponovno bolj poudarjali vlogo revolucije, narodnoosvobodilnega boja in komunistične partije, izpostavljali so vlogo zveze komunistov, SZDL, zveze borcev in mladinske organizacije v lokalnih skupnostih. Članki so obujali spomine na medvojne dogodke in narodne heroje, obširno so poročali o proslavah, pohodih, o pionirjih in mladincih ter njihovih akcijah. Pisali so tudi o pomenu delegatskega sistema, skozi katerega naj bi bili posamezniki vključeni v proces odločanja. A iz pričevanj vidimo, da so se ljudje posvečali predvsem osebnemu življenju in družini ter izboljšanju standarda, medtem ko so se od politike odmaknili. Pričevalci so se na primer spominjali gradenj hiš ali nakupov stanovanj, ki so jih omogočala ugodna stanovanjska posojila, dobrih možnosti za zaposlitev ter preživljanja poletnega dopusta na morju ali razmeroma ugodne uporabe počitniških kapacitet skozi delovne organizacije. Občine so pospešeno gradile tako imenovane objekte družbenega standarda: vrtce, šole,

---

370 Prinčič, *Modernizacija in gospodarski razvoj Slovenije*, str. 176–178.

371 *Interaktivni preračun inflacije*.

372 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 381.

zdravstvene domove ali domove za ostarele, mnogokrat na račun samoprispevkov in zadolževanja, gradnje pa so praviloma potekale počasi. Občinska glasila so vedno več pozornosti posvečala tudi turizmu in varstvu okolja.

Posledica družbenega razvoja in modernizacije sta bila sprememba vrednot in odmik od nekdanjega načina življenja. Še bolj se je začela izgubljati tradicionalna funkcija družine in poraslo je število nuklearnih družin. Skrb za nekatere funkcije so v večji meri kot prej začeli prevzemati vrtci, šole ali domovi za starejše občane. Povečana mobilnost in naraščanje življenjskega standarda sta ljudem omogočala nove možnosti za preživljanje prostega časa. Spremenila se je vloga medsosedskih odnosov, ljudje so se začeli zapirati v družinski krog in prijateljski stiki niso bili več teritorialno vezani, temveč so izhajali iz mladosti, bili povezani s službo ali pa je šlo za poznanstva zaradi otrok.³⁷³ Za socialni status posameznika ni bilo več tako pomembno poreklo, temveč gmotni položaj, med tako imenovanimi družbenopolitičnimi delavci tudi funkcija, ki so jo imeli.³⁷⁴ Ljubljana je bila talilni lonec za nove priseljence, njihove izkušnje in kulture, hitro je sprejemala tudi druge vplive.

Od konca vojne do leta 1971 se je demografska podoba Ljubljane občutno spremenila. Iz popisov vidimo, da se je povečalo število otrok in število starejših od 65 let. Večalo se je število dvo-, tri- ali štiričlanskih gospodinjstev, medtem ko se je število večjih gospodinjstev manjšalo.³⁷⁵ Število prebivalcev je raslo tudi v tem desetletju, težišče rasti pa se je zaradi procesa suburbanizacije premaknilo v predmestja na severu, zahodu in vzhodu. Večja rast prebivalstva je bila še v Mostah, Šiški in Stožicah, kjer so zrasla nova blokovska naselja. V centru se je okrepilo padanje števila prebivalstva, prav tako je prišlo do stagnacije na južnem obrobju mesta in za Bežigradom.³⁷⁶ Leta 1970 so bili

---

373 Kako se je spreminjalo družinsko življenje v Trnovem pred in po drugi svetovni vojni gl. Petru, Družinsko življenje v Trnovem, str. 71–82.

374 Sulič, Etnološki prispevek k zgodovini Ljubljane, str. 590.

375 *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 41.

376 Rebernik, Prebivalstveni razvoj Ljubljane, str. 49.

na mestnem območju 215.104 prebivalci, do leta 1979 je število naraslo na 261.484.³⁷⁷ Več prebivalcev so sprejele občine, ki so se hitreje gospodarsko razvijale in kjer so bile zgrajene nove stanovanjske sooseske. Širitev Ljubljane je bila še vedno nekoliko povezana z njeno geografsko lego, saj je stisnjena med Polhograjsko hribovje na zahodu ter Golovec in hribovito porečje Besnice na vzhodu, medtem ko jug ni bil primeren za poseljevanje zaradi močvirnega Ljubljanskega barja. V tem in naslednjem desetletju se je povečalo število priseljencev iz drugih jugoslovanskih republik, a kljub temu se je narodnostna struktura mesta spreminjala počasi.

Število zaposlenih v ljubljanskih občinah je v sedemdesetih letih postopoma naraščalo. Še vedno je bilo največ zaposlenih v industriji, naraščalo je tudi število zaposlenih v trgovini, ki je prehitelo število zaposlenih v gradbeništvu. Od začetka desetletja se je hitreje kot število zaposlenih v gospodarstvu povečevalo število zaposlenih v negospodarstvu, ki je ob koncu sedemdesetih let doseglo slabo četrtno.³⁷⁸ Izobrazbena struktura prebivalcev ljubljanskih občin se je skozi sedemdeseta leta počasi dvigovala. Manjšalo se je število oseb brez izobrazbe, z nižjo izobrazbo ali nekvalificiranih delavcev, čeprav so ti še vedno prevladovali. Počasi se je večalo število prebivalcev s srednješolsko ter višjo in visokošolsko izobrazbo.³⁷⁹ Proti koncu sedemdesetih let se je povečevalo število obrtnikov, ki so samostojno opravljali obrtno dejavnost, predvsem avtoprevoznikov, ter tistih, ki so obrtno dejavnost opravljali poleg rednega dela, zmanjševalo pa se je število državnih obrtnih organizacij.³⁸⁰ V povprečju so bile v ljubljanskih občinah plače v negospodarstvu višje kot plače v gospodarstvu. Rast osebnih dohodkov so sicer skušali zaustaviti že v začetku sedemdesetih let z zamrznitvami plač, a neuspešno.

Tudi podeželje je v tem desetletju doživljalo demografsko rast. Med letoma 1971 in 1979 se je število prebivalcev v Občini

377 *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 41.

378 V sredini šestdesetih let je znašalo dobrih dvajset odstotkov. – Prav tam, str. 43.

379 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 55.

380 *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 90–91.

Ljubljana Vič – Rudnik povečalo s 65.747 na 74.770.³⁸¹ Rasli so predvsem večji podeželski kraji, kot so Brezovica, Dobrova, Vnanje Gorice, Ig in Škofljica, ki so bili bližje Ljubljani. Povečevali se niso le zaradi naravnega prirasta, temveč tudi zaradi okrepljene gradnje individualnih hiš in priseljevanja, ki je prihajalo z dveh smeri. Tja so se začeli v želji po boljši kakovosti bivanja priseljevati Ljubljančani, vidimo pa tudi priseljevanje iz odročnejših podeželskih krajev, od koder so se mnogi prebivalci še vedno odseljevali zaradi odmaknjenosti in slabih razvojnih možnosti svojih rodnih krajev. Glavni vzroki za slednje so bile slabe možnosti za zaposlitev, slaba cestna in komunalna infrastruktura ter slabe avtobusne povezave.³⁸² A tudi sicer je lastna hiša v bližini Ljubljane postajala čedalje bolj priljubljena oblika stanovanja. Pogosto je bila hiša pravzaprav najlažja možnost za rešitev stanovanjskega vprašanja. Iz pričevanj lahko vidimo, da so v lokalnih skupnostih na prišleke večkrat gledali z mešanimi občutki, saj je bil njihov način življenja drugačen in niso v enaki meri sodelovali v življenju in aktivnostih lokalnega okolja. Demografska rast ni zajela manjših, bolj oddaljenih krajev v Polhograjskih dolomitih, na Mokrecu ali v Velikolaški pokrajini.

Glavnina prebivalcev podeželskih krajev je bila zaposlena v nekmetskih dejavnostih, mnogo jih je delalo v Ljubljani. Pravzaprav je večina delovno aktivnih prebivalcev Občine Ljubljana Vič – Rudnik hodila na delo v sosednje, gospodarsko močnejše občine.³⁸³ Podeželski prebivalci so si delo prav tako našli v večjih podeželskih krajih. Večji delodajalci na podeželju so bili v tem desetletju Iskra Horjul, obrat Rašice v Horjulu, obrat Ilirije Vedrog na Lavrici, dva obrata Hoje, eden v Podpeči, drugi na Škofljici, obrat Silvaprodukta na Igu, Kovinska industrija Ig, Mizarstvo Ig, obrat Tekstilke v kraju Vrbljene, IPKO Podpeč, Mineral Podpeč, obrat IGO v Velikih Laščah in kmetijska zadruga Velike Lašče. Nekaj zaposlitev so nudila še manjša obrtna podjetja,

---

381 Popis prebivalstva 1971; *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 233.

382 Dimitrič, Šola – središče življenja, str. 3.

383 *Dogovor o temeljih družbenega plana*, str. 40.

gostinski in trgovski obrati ter šole in vrtci. Konec sedemdesetih let je tudi na podeželju začelo hitreje naraščati število obrtnikov, predvsem avtoprevoznikov.³⁸⁴

Položaj kmetov so začeli nekoliko urejati šele v tem desetletju in za kmete zasebnike leta 1972 uvedli pokojninsko zavarovanje.³⁸⁵ Zaradi neugodnih razmer je bilo kmetovanje večinoma zgolj dopolnilna dejavnost ob delu,³⁸⁶ samo s kmetijstvom so se pogosto preživljali le še starejši. Ker je bilo kmetijstvo slabo razvito, je Občina Ljubljana Vič – Rudnik v letu 1970 ustanovila sklad za pospeševanje kmetijstva.³⁸⁷ Delež kmetov v občini je v začetku sedemdesetih let znašal 10,8 odstotka in je nenehno padal. Veliko gospodinjstev je bilo mešanih, kjer je del prihodka prihajal iz redne zaposlitve nekaterih članov, drugi del pa iz popoldanske kmetijske dejavnosti. Samo dohodki iz kmetijstva namreč niso zadostovali za preživetje. Kot dopolnitev so kmetje prodajali še les, se ukvarjali z rejo in klanjem živali za druge ali ponujali svoje storitve.³⁸⁸ Kmetije so bile pogosto majhne, velike povprečno tri hektarje. Bile so slabo opremljene, njihova storilnost je bila majhna, kmetje so bili velikokrat slabše usposobljeni, in če niso bili vključeni v zadruga, so težko prodajali svoje izdelke.³⁸⁹ A tudi zadruga so imele težave s konkurenčnostjo in njihove odkupne cene so bile nizke. Kmetje so se še vedno pritoževali nad visokimi davki, želeli so tudi, da se poveča kmetijski maksimum in predvsem da bi imeli ugodnejše pogoje za nakup kmetijske mehanizacije, ki jo je bilo treba kupovati na devize.³⁹⁰ Kmetijska mehanizacija je na podeželje v večji meri začela prodirati proti koncu desetletja. Pri nakupih je bilo lažje kmetom kooperantom, saj so v zadrugah dobili ugodna posojila za nakup.

---

384 *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 265–266.

385 Remec, Začetki pokojninskega zavarovanja, str. 94.

386 V krajevni skupnosti Horjul, ki je leta 1971 štela okoli 3.000 prebivalcev, se je takrat npr. s kmetijstvom ukvarjalo le še manjše število prebivalstva, čeprav je bila prva leta po vojni tipično agrarna. Gl. *Naša komuna*, november 1971, str. 4, Horjul bližji mestu.

387 Pust, Delo kmetijske pospeševalne službe, str. 4.

388 Habjan, Drugi poklici so lažji, str. 5.

389 Habjan, Preusmerjenim kmetijam prvo mesto, str. 4.

390 Habjan, Drugi poklici so lažji, str. 5; Mravlje, Kmetov je še dovolj, str. 7.

Struktura vasi in podeželja se je zaradi takega razvoja hitro spreminjala. Kraji, ki so bili še v petdesetih letih tipično agrarni, so zaradi procesa deagrarnizacije in suburbanizacije spreminjali svojo podobo. Naselja novih individualnih gradenj so se hitro širila,³⁹¹ pri tem pa so se kmetijske površine pogosto spreminjale v zazidalne. Življenjski slog podeželskih in mestnih prebivalcev sta se začela v tem desetletju čedalje bolj izenačevati. Širjenje mestnega načina življenja na podeželje in povečana mobilnost sta vplivala na spremembo medsebojnih odnosov. Krog prijateljev in družine ni bil več omejen na ozko lokalno okolje, ljudje so se vedno slabše poznali med seboj, nekoliko zaradi spreminjenih navad, nekoliko zaradi priseljevanja, širila pa so se poznanstva med ljudmi iz različnih krajev. Nekdanje oblike povezovanja, skupnega dela in druženja so začele izgubljati svoj pomen, prav tako so se začele spreminjati tradicionalne vloge.³⁹²

V vsakdanje življenje Ljubljančanov in prebivalcev podeželja je poseglo tudi dvigovanje življenjskih stroškov. Zaradi razmeroma hitre rasti cen blaga in storitev, ki so sledile gospodarskim trendom, jih je država začela administrativno urejati. Leta 1970 so uvedli zadržanje cen, leta 1971 so cene maksimirali, konec leta je bil devalviran dinar.³⁹³ Ker je bil dinar devalviran ob zamrznjenih cenah, se je položaj gospodarskih organizacij s tem le še poslabšal.³⁹⁴ Nenehno naraščanje proizvodnih stroškov in nelikvidnost sta povzročala gospodarske težave, ki jih je država skušala omejiti z raznimi stabilizacijskimi ukrepi. Tudi v naslednjih letih so sledili novi posegi v oblikovanje cen, a kljub državnemu nadzoru so cene rasle. V Ljubljani so najbolj rasle cene živil, pijač, oblačil in obutve, komunalnih storitev in električne energije. Zaradi slabega gospodarskega položaja je bila ob koncu desetletja že motena dobava blaga. Težave so se pojavljale pri preskrbi z nekaterimi živili in drugimi osnovnimi življenjskimi potrebščinami. Leta 1979 je bil zaradi pomanjkanja

391 Dimitrič, Prešeren, Poudarek komunalnemu razvoju, str. 3.

392 Meglič, Šprajc, Vrtne veselice v Ljubljani, str. 41.

393 *Statistični letopis Ljubljane '73*, str. 192.

394 *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 238.

naftnih derivatov uveden sistem par-nepar, po katerem so na določene dneve lahko vozili le avtomobili s parno registrsko številko, na druge pa tisti z neparno številko.³⁹⁵

A kljub gospodarskim izzivom se je mesto širilo. V sedemdesetih letih se je nadaljevala izgradnja Trga revolucije, najprej s stolpnico TR2 leta 1972 in leta 1976 s stolpnico TR3. Leta 1975 je bil ob robu monumentalnega trga postavljen Spomenik revolucije, leta 1978 so začeli graditi še Cankarjev dom. Z izgradnjo več poslovnih stolpnic se je nadaljevala izgradnja Bavarskega dvora ob severnih vratih v center mesta.³⁹⁶ V podzemnem atriju Bavarskega dvora so odprli prvo picerijo v mestu, Kora bar, po kateri je ta del kasneje dobil tudi ime.³⁹⁷ Po mestu so rasle še druge poslovne stavbe.

Nekoliko se je še vedno povečevalo tudi število trgovin na mestnem območju, vendar počasneje kot v preteklem desetletju,³⁹⁸ ob koncu sedemdesetih let je celo malo nazadovalo. Povečalo se je predvsem število samopostrežnih trgovin. Število trgovin je med letoma 1970 in 1976 naraslo z 823 na 882 ter potem padlo na 847 leta 1978. Število samopostrežnih trgovin se je med letoma 1970 in 1978 povečalo s 55 na 75.³⁹⁹ Leta 1971 je bila v Ljubljani dograjena veleblagovnica Emona Maximarket, ki je bila takrat največja trgovska hiša v Sloveniji.⁴⁰⁰ Nova trgovska središča so rasla tudi v posameznih ljubljanskih soseskah.⁴⁰¹ Decembra 1979 je bila kot posebnost odprta prva kombinirana diskontna in maloprodajna trgovina na Slovenčevi ulici. Kupci so tam lahko kupovali večje količine za nižjo ceno, v promet so šla predvsem osnovna živila: moka, olje, mast, sladkor, testenine, riž in razne pijače.⁴⁰² Trgovine na obrobju mesta so bile mnogokrat slabo založene z izdelki, potrošniki so si želeli modernejših trgovin in se v občinskih glasilih pritoževali nad

395 Rendla, Založenost trga z blagom, str. 135.

396 *Arhitekturni vodnik*.

397 Korošec, *Ljubljana skozi stoletja*, str. 225.

398 Sredi sedemdesetih let je začelo število celo nekoliko upadati. Gl. Rendla, Založenost trga z blagom, str. 131.

399 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 107; *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 103.

400 Gradnja veleblagovnice se je začela v šestdesetih letih kot sestavni del kompleksa na Trgu revolucije. Do leta 1975 so uredili še pasažo.

401 *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 196.

402 Železnik, Ponuja osem tisoč vrst blaga, str. 2.

omejenim izborom artiklov, čakalnimi vrstami ali nad tem, da morajo po vsako drugo stvar v središče mesta.⁴⁰³ Mladi so si poleg tega želeli še trgovin z modernejšimi oblačili.⁴⁰⁴ Nekateri prebivalci so se zato že pogosteje odpravljali po nakupih v Italijo in Avstrijo, kjer so v obmejnih mestih nakupovali blago, ki ga je doma primanjkovalo, od oblačil, obutve in živil do plošč, gospodinjskih aparatov ali celo gradbenega materiala. Maloobmejni promet se je po ureditvi odnosov z Avstrijo in Italijo sredi sedemdesetih let povečal, prav tako so se v teh letih povečale možnosti za turistična potovanja v tujino. Do sredine desetletja je nakupovanje v Trstu za mnoge postalo mesečni ali vsaj sezonski dogodek.⁴⁰⁵ Na podežlju so težavo v oskrbi povzročale majhne trgovine in slaba založenost z blagom. V *Naši komuni* so se velikokrat pritoževali še zaradi pomanjkanja izdelkov, čakalnih vrst in nad tem, da je popoldne zmanjkalo živil. Podeželski potrošniki so pogrešali sodobnejše trgovine in večji izbor artiklov. Mnogi so se po večjih nakupih odpravili v bližnjo Ljubljano,⁴⁰⁶ občasno pa tudi v tujino. Število trgovin na podežlju je stagniralo ali se nekoliko zmanjševalo. Leta 1970 je bilo v celi Občini Ljubljana Vič – Rudnik, skupaj z mestnim delom, 134 trgovin, leta 1975 jih je bilo 151, leta 1979 pa 136.⁴⁰⁷

Toda iz občinskih glasil in pričevanj vidimo, da sta modernizacija in opremljenost z novimi potrošniškimi izdelki kljub gospodarskim izzivom počasi dosegli tudi najbolj odročne podeželske kraje. Še hitreje so se z novimi izdelki polnila ljubljanska gospodinjstva, na primer s televizijskimi sprejemniki, katerih število ni več tako hitro naraščalo kot v preteklem desetletju, a se je vseeno povečevalo. Leta 1970 je v ljubljanskih občinah na en televizijski sprejemnik prišlo 5,1 prebivalca,⁴⁰⁸ leta 1978 pa 3,3 prebivalca.⁴⁰⁹ Čeprav so televizijske oddaje spremljali raz-

---

403 Berlan, Dimitrič, *Skupni problemi*, str. 8.

404 Vrhovec, *Večji poudarek preskrbi*, str. 7.

405 Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 93–95; Luthar, *Shame, Desire and Longing*, str. 341–377.

406 Dimitrič, *Uspešna prizadevanja za enotnost*, str. 7.

407 *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 274.

408 *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 301.

409 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 179.

lično, od nekaj ur tedensko do tri ure dnevno, je to vplivalo na spremembo vsakdanjega življenja, na primer tako, da so ljudje dalj časa ostajali doma in manj časa posvetili druženju s prijatelji in znanci. Radi so spremljali TV Dnevnik in nadaljevanke, v tistem času je bila priljubljena nadaljevanka Mestece Peyton.⁴¹⁰ Produkcija TV Ljubljana se je vztrajno krepila, tako športni prenosi kot umetniški programi. Uvajanje barvne televizije je postopoma potekalo že od druge polovice šestdesetih let, najprej s filmi in drugimi uvoženimi programi, kasneje, predvsem v sedemdesetih letih, z domačo produkcijo. Novi RTV center, dograjen leta 1975, je bil prirejen le za televizijo v barvah. Od januarja 1978 je bil v barvah tudi TV Dnevnik.⁴¹¹ S spremembo načina življenja se je počasi zmanjševalo število obiskov kinematografov in določenih kulturnih prireditev.⁴¹² V sedemdesetih letih se je obisk kinematografov v Ljubljani prepolovil, zaradi česar so se določeni kinematografi začeli zapirati.⁴¹³

Prav tako je na vsakdanje življenje vplivala mobilnost, ki je prišla s porastom števila osebnih avtomobilov. V ljubljanskih občinah jih je bilo leta 1970 registriranih 41.961,⁴¹⁴ leta 1979 pa skoraj še enkrat toliko, 83.725.⁴¹⁵ Večina osebnih avtomobilov je bila v zasebni lasti, manj kot 10 odstotkov jih je bilo v družbeni lasti. V začetku sedemdesetih let jih je bilo največ registriranih v občini Center in najmanj v občini Vič – Rudnik.⁴¹⁶ Proti koncu desetletja se je število registriranih avtomobilov hitreje povečevalo v drugih občinah kot v občini Center, med drugim v Občini Ljubljana Vič – Rudnik. Tam jih je bilo leta 1971 registriranih 10.614 in leta 1978 že 18.893.⁴¹⁷ Tudi to kaže na spremembe v življenjskem slogu, saj se je vedno več prebivalcev namesto

410 Pelhan, *Televizija in mi*, str. 8.

411 Erjavec, Hafner, *Pogled nazaj*.

412 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 179–183.

413 Žun, *Zgodovina kinematografov v Ljubljani*, str. 122–123.

414 *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 184–185.

415 *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 94.

416 *Statistični letopis Ljubljane '73*, str. 143.

417 Več jih je bilo leta 1978 registriranih le v občini Šiška, to je 22.430, v občini Center, ki je prej prevladovala po številu registriranih vozil, jih je bilo npr. le 10.975. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 381; *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 253.

z javnim prevozom v Ljubljano začelo voziti z avtomobilom. Kljub temu je naraščalo tudi število potnikov v avtobusnem mestnem prometu. Pri tem se število prog mestnega prometa ni bistveno spremenilo, nekoliko se je povečalo šele proti koncu sedemdesetih let. Ob koncu leta 1971 so iz prometa izločili trolejbus. Do takrat je trolejbus vozil na eni progi, avtobusi pa na dvanajstih.⁴¹⁸ Med letoma 1974 in 1979 se je število avtobusnih prog povečalo s 16 na 19.⁴¹⁹ V občinskih glasilih so zato pogosto pisali, da si občani želijo bolj urejen mestni promet in bolj pogoste povezave. Neustrezne avtobusne povezave so težave v vsakdanjem življenju povzročale predvsem prebivalcem podeželja, saj se jih je veliko dnevno vozilo na delo v Ljubljano. Avtobusi so vozili poredko, kar se je poznalo zlasti v jutranjih in večernih urah, na njih je bila pogosto velika gneča.

Prometni kaos na preobremenjenem Prešernovem trgu in Čopovi ulici avgusta 1972 (MNZS, Fototeka, foto: Marjan Ciglič)

418 *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 184–187.

419 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 102; *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 98.

Naraščajoči promet je v sedemdesetih letih poskrbel tudi za nekatere prometne težave in neredke zastoje. Mnoge vpadnice, ceste in mostovi so postali preozki in premalo pretočni. Čeprav so na primer Tržaško cesto za promet razširili leta 1947, je bila v tem desetletju popolnoma nepretočna.⁴²⁰ Težavo je predstavljala tudi Dolenjska cesta. Zato so v Ljubljani začeli obnavljati nekatere ceste, podvoze in mostove, prav tako so načrtovali nove in širše ceste, ki bi mimo centra povezovalе posamezne mestne predele. V tem času so prav tako nastali prvi načrti za ljubljansko obvoznico. Zaradi manjkajočih sredstev za obnovo cest so leta 1976 razpisali tako imenovano posojilo za ceste, s katerim so želeli nadomestiti manjkajoča proračunska sredstva. Leta 1978 so začeli izgradnjo »nove Prešernove« ceste, danes Bleiweisove, s katero so želeli povezati Vič in Šiško. Istega leta so se lotili sanacije predora pod gradom zaradi onesnaženja, neurejenega prezračevanja in razsvetljave. Leta 1979 se je začela gradnja zahodne obvoznice od Kozarij do izvoza za Celovško cesto, hkrati pa so že razpravljali o načrtih za južno obvoznico. Na podeželju je bilo vprašanje cestne infrastrukture še težje, ceste so bile neurejene predvsem do bolj oddaljenih krajev. Gradnja cest je potekala počasi, še vedno je bilo veliko udarniškega dela. V *Naši komuni* so pogosto poročali o asfaltiranju manj kot kilometer dolgih odsekov. A ceste so se gradile in obnavljale tudi na črno, s tihim blagoslovom inšpekcijskih služb, ker so bila občinska proračunska sredstva tako majhna.⁴²¹

Za to desetletje so značilne tudi naraščajoče želje po telefonskih priključkih, a pokazalo se je, da je povpraševanje večje od zmožnosti. Na podeželju so bile možnosti za priklop zelo slabe. Majhno število telefonskih priključkov je bilo hitro zasedeno⁴²² in gradnja novega omrežja je potekala počasi. Dosti bolje je bilo v Ljubljani, toda še vedno so se pričevalci spominjali, kako težko je bilo priti do telefonskega priključka. Leta 1970 je

---

420 Hudolin, Tržaška cesta, str. 57.

421 Dimitrić, Še enkrat, str. 3.

422 Dimitrić, Krajevna skupnost udarnikov, str. 5.

bilo v ljubljanskih občinah 21.146 telefonskih naročnikov. Največ jih je bilo v Občini Ljubljana Center, kjer je na 1.000 prebivalcev prišlo 390 naročnikov. Povprečje za ljubljanske občine je bilo 92 naročnikov na 1.000 prebivalcev, za Slovenijo pa 34 naročnikov na 1.000 prebivalcev.⁴²³ Čeprav se je do konca desetletja število telefonskih naročnikov znatno povečalo, je bilo leta 1978 v petih ljubljanskih občinah le 53.954 naročnikov, kar je znašalo okoli 18 odstotkov prebivalcev.⁴²⁴

Gradnja terasastih blokov v Kosezah v drugi polovici sedemdesetih let
(MNZS, Fototeka, foto: Svetozar Busić)

Želje so se seveda stopnjevale zaradi hitre rasti prebivalstva in med pomembnejšimi nalogami je ostajalo reševanje stanovanjskega vprašanja. V ljubljanskih občinah je bilo leta 1971 75.801 stanovanje in ocenjevali so, da jih še vedno primanjkuje približno 13.000. Hkrati so opazili, da so bile investicije redko v celoti realizirane. Najpogostejši vzroki za to so bili nepopolna dokumentacija, nerazčiščeni lastninski odnosi in pomanjkanje

⁴²³ *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 184–186.

⁴²⁴ *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 101.

finančnih sredstev.⁴²⁵ V začetku desetletja je sicer prišlo do zastoja pri gradnji stanovanj, zaradi česar so predvidevali, da se bo pomanjkanje še zaostriilo, od sredine sedemdesetih let pa je število zgrajenih stanovanj spet postopoma naraščalo. Med letoma 1970 in 1978 so jih zgradili povprečno 2.744 na leto.⁴²⁶ V sedemdesetih letih se je nadaljevala gradnja velikih stanovanjskih sosesk: Bežigrajske soseske 7, Fužin, Kosez in Ferantovega vrta. Prav tako so nastali načrti za nove soseske: Bežigrajsko sosesko 3, sosesko Trnovo, sosesko Nove Jarše, soseski ŠS 7 in ŠS 8 v Dravljah, sosesko Štepanjsko naselje, v drugi polovici sedemdesetih let se je začela še gradnja tretje faze naselja Murgle.⁴²⁷ Toda v občinskih glasilih so opazne nenehne pritožbe nad prepočasno gradnjo, premajhnim številom stanovanj in po drugi strani navdušenje nad številom novozgrajenih stanovanj. Komisija za pritožbe občine Bežigrad je na primer leta 1980 ugotavljala, da je imela v svojem iztekajočem se mandatu največ, več kot tri četrtine pritožb prav zaradi stanovanj.⁴²⁸

Še bolj je bila v porastu gradnja individualnih hiš. Pri tem so se zaradi hitre in pogosto nenačrtne gradnje na obrobju mesta in na podeželju pojavljale težave s preskrbo in komunalno urejenostjo ter druge urbanistične nadloge. Ena od večjih je bil pojav črnih gradenj in barakarskih naselij, dve večji sta bili ob Cesti v Mestni log in v Tomačevem, ki se je vlekel že iz preteklih desetletij. Ljudje so na črno še vedno gradili zaradi težav pri pridobivanju gradbenih dovoljenj, nezazidljivosti parcel ali želje po zmanjšanju stroškov gradnje pa tudi zaradi pomanjkanja družbenih ali drugih najemniških stanovanj na trgu. V pojavu lahko prav tako vidimo posledice neučinkovite stanovanjske politike, čeprav so posamezniki ta način velikokrat uporabili zaradi želje po hitrejši in cenejši ureditvi stanovanjskega vprašanja. V Ljubljani so se pri tem pogosto v najslabših razmerah znašli

---

425 Leta 1971 je bil sočasno s popisom prebivalstva izveden popis stanovanj. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 275.

426 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 159.

427 Čelik, *Modernistične soseske v Ljubljani*.

428 Radosavljevič, *Največ vroče krvi*, str. 3.

priseljenci iz drugih jugoslovanskih republik, a črne gradnje so se množile tudi na podeželju. Hiše, ki so bile zgrajene brez dovoljenj, pogosto niso bile priključene na javni vodovod ali električno omrežje oziroma so to reševali s priklopom na črno, kar je predstavljal dodatno težavo.

Rast novih stanovanjskih sosesk in naselij individualnih hiš je nezadržno spreminjala podobo mesta in podeželja, hkrati pa je večala potrebe po urejeni komunalni in drugi infrastrukturi. V Ljubljani so infrastrukturni projekti napredovali počasi, do zamud je pogosto prihajalo zaradi nepravočasno pridobljenih lokacijskih in gradbenih dovoljenj ter pomanjkanja finančnih sredstev. Kanalizacijsko omrežje je bilo v začetku sedemdesetih let slabo razvejano, pokrivalo je le 43 odstotkov Ljubljane. Dve tretjini vseh zazidanih površin na področju mesta sta še vedno imeli greznice. Prav tako sta počasi potekali gradnja mestnega vodovoda in novega plinskega omrežja ter širitve električnega omrežja, medtem ko je poraba vode, toplotne energije in električne energije rasla, slednje predvsem v gospodinjstvih.⁴²⁹ Zaradi tega so se pogosto pojavljale težave v napetosti. Jeseni leta 1973 so nastopile večje težave v preskrbi z električno energijo, tako imenovani električni mrk, saj je manjša proizvodnja električne energije zaradi nedelovanja Termoelektrarne Šoštanj poskrbela za dnevne redukcije električnega toka.⁴³⁰ Čeprav se je komunalna opremljenost proti koncu sedemdesetih let počasi izboljševala, še vedno ni izpolnjevala vseh potreb naraščajočega števila prebivalstva in novozgrajenih naselij.

Na podeželju je težave povzročala predvsem neustrezna komunalna infrastruktura. Kljub temu, da se je tudi tu infrastrukturna opremljenost izboljševala, je bila njena izgradnja še počasnejša kot v mestu in podeželska naselja so se v tem desetletju še vedno soočala s težavami pri oskrbi z vodo ter z odvajanjem odpadnih in meteornih voda. Ljudje so se v občinskih

429 *Statistični letopis Ljubljane* '73, str. 223–224.

430 Redukcije niso prizadele le gospodinjstev. V Ljubljani zaradi pomanjkanja proračunskih sredstev nekatere ulice niso bile razsvetljene ali ponekod niso gorele vse žarnice. – Prav tam, str. 225.

glasilih pogosto pritoževali tudi zaradi slabega električnega omrežja ter zaradi pomanjkanja šol in vrtcev. Anketa med prebivalci ljubljanskih občin je pokazala, da so na splošno največjo težo pripisali neurejenemu prometu, otroškemu varstvu in onesnaženosti naselij. V lokalnem okviru pa so na drugo in tretje mesto uvrstili komunalne težave ter preskrbo prebivalstva.⁴³¹ Podeželski kraji večinoma niso imeli kanalizacijskega omrežja, tisti bolj oddaljeni so bili lahko še vedno brez pravega vodovoda in posodobljenega električnega omrežja. Mnogokrat je bilo vodovodno omrežje zastarelo, električna napetost pa preslaba za čedalje večje število električnih naprav. Elektro Ljubljana je imel zaradi novogradenj veliko novih prošenj za priklop elektrike, a razširitev omrežja je potekala počasi.⁴³²

Hitra demografska rast ni vplivala le na infrastrukturne težave, ampak tudi na delovanje javnih servisov, predvsem na področju vzgoje in izobraževanja. Mlade družine, ki so se večinoma priseljevale v nova ljubljanska naselja, so bile zaradi spremenjenega načina življenja in oddaljenosti od matičnih družin velikokrat odvisne od zavodov za dnevno varstvo otrok. Visoka rodnost je v sedemdesetih letih povzročila še večjo prostorsko stisko v vrtcih, ki so pogosto prekoračili predpisane normative. Število otrok v zavodih za dnevno varstvo se je med letoma 1970 in 1977 podvojilo s 6.279 na 12.650.⁴³³ Podobno je bilo v šolah, kjer se je povečevalo število učencev, vpisanih v osnovne šole, in število dijakov, vpisanih v srednje šole.⁴³⁴ V mestu so bile mnoge osnovne in srednje šole ter dijaški domovi potrebni adaptacije. A polnile so se tudi podeželske osnovne šole⁴³⁵ in večale so se potrebe po vrtcih, kar je bila posledica spremenjenega življenjskega sloga, naraščajočega števila otrok in nuklearnih družin. Za predšolske otroke so v prvi polovici desetletja na podeželju

---

431 Čepon, Mnenja občanov, str. 8.

432 Prav tam.

433 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 193.

434 *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 162.

435 Število osnovnih šol v celi Občini Ljubljana Vič – Rudnik se je celo zmanjšalo s 34 v šolskem letu 1969/70 na 30 v šolskem letu 1978/79, medtem ko se je število vrtcev povečalo s 13 v letu 1969 na 26 v letu 1979. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 324.

večinoma še skrbeli stari starši, vrtci so se tam v večjem številu začeli odpirati razmeroma pozno.⁴³⁶ Horjul in Podpeč sta na primer vrtca dobila leta 1977 s pomočjo sredstev iz samoprispevka. Ravno tako so pretežno s pomočjo samoprispevkov rasli nove šole, prizidki in telovadnice.

Tudi v zdravstvu so poudarjali prostorsko stisko in preobremenjenost zdravnikov. Število ordinacij splošne prakse se namreč kljub rasti prebivalstva ni povečevalo. Zato je začelo v začetku sedemdesetih let število pacientov na zdravnika naraščati, bolj intenzivno v mestnih predelih s hitro stanovanjsko gradnjo, povsod pa so morali bolniki dlje čakati na pregled.⁴³⁷ Leta 1975 je bil dograjen Univerzitetni klinični center, ki je bil takrat največji in najsodobnejši bolnišnični kompleks v tedanji Jugoslaviji. Zaradi spremenjenega načina življenja so se večje potrebe pokazale tudi na področju oskrbe starejših občanov. To desetletje je pomenilo začetek hitrejšega razvoja domov za starejše občane, zgradili ali razširili so na primer domove na Taboru, Poljanah, za Bežigradom, v Šiški in na Bokalcih. Razvoj mreže domov za upokojence je bil povezan tudi z naraščanjem števila starejših nad 65 let, pri čemer je izstopala Občina Ljubljana Center.⁴³⁸

Da bi izboljšali kapacitete javnih servisov, sta bila v sedemdesetih letih za vse ljubljanske občine uvedena dva samoprispevka, prvi leta 1971 za gradnjo šol in vrtcev, drugi leta 1976 pa poleg tega še za gradnjo zdravstvenih objektov in domov za ostarele. Samoprispevke so uvajale tudi posamezne občine in krajevne skupnosti, a predvsem za izgradnjo cestnega in komunalnega omrežja. V občini Moste – Polje je bilo v tem desetletju uvedenih

---

436 V 26 vrtcih Občine Ljubljana Vič – Rudnik je bilo v šolskem letu 1978/79 119 oddelkov. V njih je bilo vpisanih 2.555 otrok. – Prav tam, str. 326.

437 *Statistični letopis Ljubljane '72*, str. 305.

438 Obdobje intenzivnejšega razvoja oskrbe starejših občanov se je začelo v začetku sedemdesetih let. Leta 1972 je skrb za širitev mreže prevzel Sklad za gradnjo stanovanj in domov za upokojence pri Skupnosti pokojninsko-invalidskega zavarovanja Slovenije, ki je skrbel za gradnjo domov do leta 1990. Intenzivnost gradnje je sovpadala tudi z razvojem gerontološke stroke, na podlagi katerega so se spreminjali standardi in kakovost dela v domovih. Gl. Rendla, Razvoj domov za stare ljudi, str. 221–231.

16 samoprispevkov, v občini Šiška 28 in v občini Vič – Rudnik 22.⁴³⁹ S pomočjo sredstev iz skupnega samoprispevka vseh ljubljanskih občin so gradili nove šole in vrtce, obnavljali stare ali jim dodajali prizidke in telovadnice. Na ta način se je nekoliko povečalo število ustanov ali pa so se povečale njihove kapacitete. Število zavodov za dnevno varstvo otrok se je v ljubljanskih občinah na primer povečalo s 74 v šolskem letu 1973/74 na 104 v šolskem letu 1977/78.⁴⁴⁰ Število šol se je povečevalo počasneje. V šolskem letu 1974/75 je bilo v ljubljanskih občinah 81 osnovnih šol, v šolskem letu 1978/79 pa 83. Število oddelkov se je v istem obdobju povečalo s 1.099 na 1.227, število učencev pa s 30.003 na 33.502.⁴⁴¹ Toda gradnja objektov iz samoprispevka je potekala počasneje, kot so predvidevali, saj so programe in zazidalne načrte nenehno spreminjali, postopek pridobivanja zemljišč je bil dolgotrajen, slednja pa so bila pogosto tudi komunalno neurejena.⁴⁴² Stroški gradnje so se proti koncu desetletja večali skupaj z inflacijo, za gradnjo novih vrtcev in šol pa so najemali še posojila.

Podeželje se v sedemdesetih letih ni razvijalo tako hitro kot mesto. Cela Občina Ljubljana Vič – Rudnik, katere velik del je predstavljal podeželje, je dejansko gospodarsko nazadovala. Podatki o narodnem dohodku na prebivalca za leto 1970 so jo uvrščali na 21. mesto med šestdesetimi slovenskimi občinami. V letu 1975 je padla na 25. mesto in v letu 1978 že na 48. mesto.⁴⁴³ Med vsemi ljubljanskimi občinami je bila na zadnjem mestu. Zato je pogosto primanjkovalo proračunskih sredstev za izgradnjo vse potrebne infrastrukture in občina je bila še bolj odvisna od samoprispevkov, denarnih prispevkov delovnih organizacij ter drugih prispevkov občanov in njihovega prostovoljnega dela.⁴⁴⁴ Na ta način se niso asfaltirale le ceste ali gradili vodovodi, temveč tudi gasilski domovi, kulturne dvorane in domovi krajanov, ki so ostajali center lokalnega

---

439 *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 215.

440 Prav tam, str. 193.

441 Prav tam, str. 165.

442 Kaučič, Nič novega, str. 3.

443 *Dogovor o temeljih družbenega plana*, str. 38.

444 Skubic, Pijava Gorica tako in drugače, str. 4.

življenja. Od 22 samoprispevkov, ki jih je občina razpisala v tem desetletju, jih je bilo sedem namenjenih za ceste in mostove, sedem za vodovod in kanalizacijo, dva za šole, dva za zdravstvene in tele-snokulturne objekte, dva za električno omrežje in transformatorje ter dva za druge vrste komunalne ureditve. Le eden od vseh 22 je bil za več krajevnih skupnosti, 12 jih je bilo za posamezno krajevno skupnost, devet pa za del krajevne skupnosti.⁴⁴⁵ Tudi za izgradnjo te infrastrukture so morali dodatno najemati še posojila.⁴⁴⁶

Otroci pri legendarnem rdečem kiosku, delu oblikovalca Saše Mächtiga, junija 1979 v Štepanjskem naselju (MNZS, Fototeka, foto: Miško Kranjec)

⁴⁴⁵ *Statistični letopis Ljubljane '79*, str. 215.

⁴⁴⁶ *Naša komuna*, februar 1971, str. 4, KS Lavrica.

KRIZNA OSEMDESETA LETA

Vsakdanje življenje Ljubljančanov in prebivalcev podeželja so v tem desetletju bolj kot politična kriza zaznamovali slabi gospodarski trendi in visoka inflacija, ki se je ob koncu desetletja spremenila v hiperinflacijo. Po Titovi smrti leta 1980 je kriza, gospodarska in politična, postala odkrita. Nekonkurenčnost in tehnološka zaostalost, ki sta se nadaljevali iz sedemdesetih let, sta v osemdesetih postali glavni težavi podjetij. Tudi v Ljubljani so se že ob začetku desetletja pojavili negativni trendi, kot so izgube, padanje ekonomičnosti in rentabilnosti ter padanje realnih osebnih dohodkov. Občinska glasila so sočasno napovedovala ponovna poslabšanja razmer in težave v poslovanju. Politični poskusi rešitve gospodarstva so bili neustrezni. Poleg tega so v Sloveniji, ki je bila gospodarsko v boljšem položaju kot druge republike, ukrepi postopoma povečevali nezadovoljstvo in izražati se je začelo prepričanje, da Slovenija preveč plačuje za nerazvite dele države.

Pričevalci so se tega desetletja pogosto spominjali po pomanjkanju osnovnih življenjskih potrebščin, stanja v vrstah in omejitvah pri nakupih. Država je neposredno po Titovi smrti zamrznila cene in za 30 odstotkov devalvirala dinar, proti koncu leta 1980 pa dejansko uvedla racionirano preskrbo. Motena je bila preskrba z oljem, sladkorjem, pralnim praškom, toaletnim

papirjem, higienskimi vložki, kavo, bananami in še številnimi drugimi izdelki. V Sloveniji so namesto bonov uvedli količinske omejitve, kar so omogočale velike republiške blagovne rezerve.⁴⁴⁷ Ljubljancani in prebivalci podeželja so se pogosto pritoževali nad pomanjkljivo preskrbo z najnujnejšimi artikli, vrste in pomanjkanje so postali stalnica njihovega vsakdana. Zato so jih občinska glasila od začetka desetletja nagovarjala k odrekanju, ki naj bi pripomoglo k izboljšanju življenjskih razmer, jih prepričevala, naj ne kopičijo zalog, in zatrjevala, da je uspeh stabilizacijskih ukrepov odvisen od posameznikov v okviru delovnih organizacij.⁴⁴⁸ Toda čedalje slabša preskrba je kmalu odprla prostor za kritike tudi v občinskih glasilih. V člankih so se pogosto pritoževali nad slabo trgovsko mrežo, ki se v tem desetletju ni bistveno povečevala.⁴⁴⁹ Gradnja novih trgovin je bila zaradi slabih gospodarskih razmer počasna in pri trgovskih podjetjih velikokrat tudi ni bilo zanimanja za širitev mreže. V trgovinah je hitro zmanjkalo osnovnih živil, bile so slabo založene. Pri tem so bili v slabšem položaju obrobni deli mesta. Na Rudniku se je na primer šele leta 1984 odprl prvi večji trgovski center. Članki so poleg tega opozarjali, da se je kljub večanju prodajnih površin manjšala količina prodajne površine na prebivalca.⁴⁵⁰ Težave podeželskih prebivalcev so bile na področju preskrbe podobne kot v mestu, le da so se soočali s še slabšo trgovsko mrežo,⁴⁵¹ zato so pogosto nakupovali v Ljubljani.

Leta 1982 so zaradi pomanjkanja naftnih derivatov uvedli bone za nakup bencina. Z njimi so lastniki avtomobilov lahko kupili le 40 litrov bencina na mesec.⁴⁵² Ljudje so si na različne načine pomagali, da bi prišli do večje količine bonov, nekateri

---

447 Čepič, *Gospodarska kriza*, str. 1151.

448 Gl. npr. Troha, *Kupujmo le, kolikor potrebujemo*, str. 7.

449 Število trgovin na mestnem območju Ljubljane se je povečalo s 793 leta 1980 na 850 leta 1986, število samopostrežnih trgovin pa v istem obdobju z 79 na 91. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 88.

450 Kaučič, *Možnosti preskrbe* str. 2.

451 Trgovska mreža je dejansko stagnirala. Leta 1980 je bilo v celi Občini Ljubljana Vič – Rudnik 147 trgovin, leta 1989 pa 151. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 211.

452 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 465.

pričevalci so se spominjali tudi prekupčevanja. Vsi pa so se spominjali nakupovanja v Avstriji in Italiji, kjer so dobili izdelke, ki jih v domovini ni bilo. Ker se je država zavedala, da na ta način v tujino odteka denar, je leta 1982 uvedla plačevanje depozita pri potovanju v tujino. Nemoteno prehajanje meje so oteževali še poostreni carinski predpisi, zaradi česar so se na mejah večale kolone avtomobilov. Depozit, ki so ga posamezniki morali plačati pred odhodom v tujino, je bil razmeroma visok. Denar so ljudem sicer povrnili, vendar je znesek zaradi inflacije izgubljal vrednost. Ukrep je bil zelo nepriljubljen in so ga leta 1984 ukinili.⁴⁵³ Leta 1983 so gospodinjstva prizadele še redukcije elektrike, ki so jih uvedli za nekaj ur dnevno. Tudi televizijski program so predvajali le do 22. ure, da bi pomagali zmanjšati porabo elektrike.⁴⁵⁴ Tega leta se je vsakdanjega življenja ljudi nekoliko dotaknil še premik ure na poletni čas, saj je s tem prišlo do nevšečnosti s spremembami delovnega časa in voznega reda avtobusov. Stabilizacijski ukrepi so se nadaljevali skozi celo desetletje, na primer regulacija menjave valut, varčevanje in spodbujanje izvoza. Slovensko republiško vodstvo se je v osemdesetih letih veliko ukvarjalo s poskusi zaščite slovenskega gospodarstva, z njegovim usmerjanjem v izvoz na zahodne trge in z zagotavljanjem preskrbe prebivalstva z osnovnimi življenjskimi potrebščinami.⁴⁵⁵

Ljudje so se na pomanjkanje in omejitve prilagajali ter hkrati jezili. Lažje so se navadili na pomanjkanje kave, nekoliko težje je bilo preživeti brez pralnih praškov. V občinskih glasilih pa so se spraševali, kako je mogoče, da primanjkuje hrane, ki bi jo pravzaprav lahko pridelali doma.⁴⁵⁶ Prav tako so poudarjali, da so občani prizadeti predvsem takrat, ko zaznajo nepravilno delitev dobrin.⁴⁵⁷ Celo Jože Smole, takratni predsednik mestne konference zveze komunistov, je v intervjuju za enega od občinskih glasil

---

453 Rendla, »*Kam ploveš standard?*«, str. 388–389; Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 465–467.

454 Čepič, *Gospodarska kriza*, str. 1152.

455 Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 238.

456 *Javna tribuna*, februar 1983, str. 19, Dober trgovec – polne police.

457 *Dogovori*, 20. 12. 1982, str. 5, Bolj kot pomanjkanje boli nepravilna delitev.

Delitev bencinskih bonov decembra 1982
(MNZS, Fototeka, foto: Dragan Arrigler)

priznal, da so prebivalci Ljubljane nekatere ukrepe lažje sprejeli, medtem ko so bencinske bone, predvsem pa depozit za prehod državne meje močno kritizirali.⁴⁵⁸

Državi inflacije s svojimi ukrepi ni uspelo zmanjšati, temveč jo je še povečevala,⁴⁵⁹ kar je prinašalo omejitve v vsakdanje

458 Isajevič, Perspektiva ni v padcu standarda, str. 3.

459 Do leta 1984 je država krizo reševala s tečajno in obrestno politiko, omejitvami ali zamrzovanjem plač. V naslednjih treh letih je opuščala nadzor nad cenami in plačami, zaradi česar so cene neprestano rasle. Uvedba indeksacije je podjetjem, ki so poslovala pozitivno, ustvarjala knjigovodske izgube. Leta 1988 so ob podpori mednarodnega denarnega sklada sprejeli stabilizacijski načrt, s katerim so omejili plače, posojila in porabo javnega sektorja, odpravili nadzor nad cenami ter devalvirali dinar. A načrt je že po nekaj mesecih propadel. V začetku leta 1989 je prišlo do nove devalvacije dinarja, plače so začeli indeksirati mesečno in s tem znova spodbudili inflacijo. Zvezna vlada je konec leta predstavila nov stabilizacijski program, ki je spodletel po štirih mesecih. Predvideval je uvedbo konvertibilnega dinarja in določitev njegovega tečaja glede na nemško marko, zamrznitve tečajev, cen in osebnih dohodkov za obdobje pol leta ter druge omejitve. Pri tem je preveč bremenil podjetja, ki so izvažala izdelke, ni pa obvladoval javne porabe, kar je bila tudi slovenska kritika programa. Gl. Borak, Gospodarska struktura Slovenije, str. 1213–1214.

življenje in bilo mnogokrat pospremljeno s slabo voljo. V drugi polovici desetletja je začela sunkovito naraščati in je prerasla v hiperinflacijo, zaradi česar se je realna vrednost dinarja hitro zmanjševala. Leta 1986 je inflacija prvič preseгла 100 odstotkov na letni ravni, leta 1989, ko je bila najvišja, je znašala celo več kot 3.000 odstotkov na letni ravni.⁴⁶⁰ Od sredine osemdesetih let so cene izdelkov in storitev bliskovito naraščale, zlasti v letih 1988 in 1989, ko je dinar dnevno izgubljal vrednost. Zato so se tudi občinska glasila jezila nad zvezno protiinflacijsko politiko, očitala so ji, da spodbuja revščino, da njeni ukrepi slabijo podjetja, da so življenjski stroški v Sloveniji najdražji, medtem ko je produktivnost največja.⁴⁶¹ Ob naraščanju cen in padanju kupne moči se je v prispevkih čedalje bolj izražalo nezadovoljstvo. V Ljubljani in na podeželju so podobno kot drugod najbolj naraščale cene nekaterih živil in živilskih izdelkov, tekstilnih izdelkov, kulturnih storitev, obrtnih storitev, električnih aparatov, prometnih storitev, pohištva, kmetijskega orodja in najemnin.⁴⁶² Potrošniki so zaradi podražitev kupovali manj in bolj selektivno.⁴⁶³ Ljudje so v želji po čim manjših izgubah zmanjševali svoje premoženje v dinarjih. Denar so raje takoj porabili ali ga pretvorili v stabilno tujo valuto. Pri tem so bile najbolj priljubljene nemške marke, ki so jih mnogi kupovali na črnem trgu. S pomočjo inflacije so posamezniki na ta način lahko tudi zaslužili, kar so občasno poudarjali nekateri članki v občinskih glasilih. V prekupčevanju, goljufanju, preprodajanju, sprejemanju podkupnin ali oddaji nepremičnin so videli večanje socialnih razlik in bogatenje posameznih slojev, medtem ko so ostali ljudje živeli skromno.⁴⁶⁴

---

460 Letna inflacija je leta 1980 znašala 42,2 odstotka, leta 1981 42,7 odstotka, leta 1982 31,6 odstotka, leta 1983 62,5 odstotka, leta 1984 65,1 odstotka, leta 1985 89,4 odstotka, leta 1986 105,4 odstotka, leta 1987 190,4 odstotka, leta 1988 272,6 odstotka, leta 1989 3.084,5 odstotka in leta 1990 218,9 odstotka. Izračuni so narejeni na podlagi aplikacije za interaktivni preračun inflacije Statističnega urada Republike Slovenije. Za posamezno leto so narejeni od decembra preteklega leta do decembra tekočega leta. Gl. *Interaktivni preračun inflacije*.

461 Železnik, (Pre)živeti inflacijo, str. 5.

462 *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 108–110.

463 Vrhovec, Cene nikomur ne prizanašajo, str. 1.

464 Železnik, (Pre)živeti inflacijo, str. 5.

Tabela 2: Nekaj primerov podražitev cen med januarjem 1980 in januarjem 1988

Vrsta blaga	Cena v dinarjih		
	januar 1980	januar 1987	5. januar 1988
1 kg moke	11,06	239	670
1 kg sladkorja	15,54	318	788
1 l olja	27,20	631	1497
1 l mleka v tetrapaku	8,50	176	411
velika žemlja	2,15	55	128
0,80 kg belega kruha	8,90	260	867
1 konzerva sardin	10,12	230	437
1 kg krompirja	6,35	130	637
1 kg jajčnih testenin	23,71	548	1216
1 l Radenske	5,74	123	384
1 l Stila	11,82	193	616
1 kg svinjskega kareja	76,86	1737	3693
1 kg mortadele	68,44	2296	5962
1 kg pralnega praška	28,89	402	947
1 kg mlete kave	311,42	6689	10590

(Železnik, (Pre)živeti z inflacijo, str. 5)

Padanje kupne moči je povzročalo določeno mero negotovosti, toda stopnja osebne porabe ni padala enako hitro. K temu so pripomogli privarčevana sredstva, iznajdljivost ljudi in siva ekonomija, katere delež se je v tem desetletju še povečal.⁴⁶⁵ Tudi tisti z višjo stopnjo izobrazbe in na višjih delovnih mestih so živeli bolje. Ne samo da so imeli lažji dostop do potrošniških dobrin, imeli so tudi boljše možnosti za pridobitev ugodnih posojil, ki so jih nudila podjetja. Na splošno pričevalci tega desetletja ali vsaj prve polovice niso imeli v slabem spominu. Večina je že rešila stanovanjsko vprašanje, nekateri so še gradili in kupovali

⁴⁶⁵ Borak, *Gospodarska struktura Slovenije*, str. 1215.

stanovanja. Tisti, ki so v sedemdesetih letih ali v začetku osemdesetih najeli stanovanjska posojila, so jih relativno lahko odplačevali, saj banke posojil niso revalorizirale. Tudi izboljšane stanovanjske razmere so med drugim kazale, da življenjski standard le ni bil tako slab. Opremljenost s potrošniškimi dobrinami je dosegla vsa gospodinjstva. Večina pričevalcev je v tem desetletju redno preživljala svoje dopuste na morju, nekateri tudi in smučanju, tisti z boljšimi dohodki pa so že kupovali prve računalnike in druge izdelke zabavne elektronike. Njihov nakup je bil lažji in cenejši v tujini. Nekateri so redno odhajali po nakupih v tujino, drugi bolj poredko. Vsi so spomine na nakupe doma in v tujini ali na preživljanje dopusta pospremili z različnimi anekdotami, od izkušenj s »švercanjem« in dolgih vrst avtomobilov pred carino do avtomobilov, ki so na poti »zakuhal«, in zgodnjega vstajanja ob odhodu na morje.⁴⁶⁶ Življenjski standard je dejansko šele v drugi polovici osemdesetih let padel na raven šestdesetih let.⁴⁶⁷ Pri pomanjkanju živil so si Ljubljančani nekoliko pomagali tudi z vrtičkarstvom, za kar so uporabljali neobdelano zemljo. Vrtičkarstvo, ki je bilo prisotno tudi v preteklih desetletjih, se je v osemdesetih letih širilo. To dejavnost so leta 1985 na območju ljubljanskih občin uredili s posebnim odlokom o vrtičkarskem redu, s katerim so želeli urediti medsebojne odnose in poskrbeti za boljšo urejenost mesta.⁴⁶⁸ V vrtilčkarstvu so nekateri videli celo možnost za samooskrbo mesta, saj v začetku osemdesetih let ljubljanske tržnice zaradi gospodarske krize niso bile več tako založene.⁴⁶⁹

Inflacija je v osemdesetih letih sicer povzročila rast nominalnih osebnih odhodkov, a realni so padali.⁴⁷⁰ Poleg tega so posameznike obremenjevali vedno novi prispevki, od samopriskupkov, prispevkov za izvajanje programa občinskih blagovnih

---

466 Čeprav se pričevalci danes teh dogodkov zaradi časovne distance spominjajo z določeno mero humorja, so takrat velikokrat povzročali tudi stres ali celo občutek drugačnosti in sramu. Prim. Luthar, Shame, Desire and Longing, str. 367–370.

467 Repe, Slovenci v osemdesetih letih, str. 237.

468 *Javna tribuna*, januar 1985, str. 24, Vrtičkarski (ne)red.

469 Prim. Rendla, »Kam ploveš standard?«, str. 385–386.

470 *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 115.

rezerv do prispevkov za zaklonišča. Število zaposlenih v ljubljanskih občinah se je v osemdesetih letih kljub gospodarskim težavam v začetku še nekoliko povečevalo, upadlo je šele leta 1989. Pri tem se je število zaposlenih v negospodarstvu zmerno povečevalo, število zaposlenih v gospodarstvu pa je proti koncu desetletja znatno upadalo.⁴⁷¹ Že v začetku osemdesetih let so začeli opozarjati na težave pri zaposlovanju, predvsem mladi so lahko dolgo čakali na prvo zaposlitev, manjšalo se je število štipendij. Tega so se spominjali tudi nekateri mlajši pričevalci. Kljub vsemu je bila v osemdesetih letih brezposelnost relativno nizka, nižja kot v drugih delih Jugoslavije, povečala se je šele v letih 1988 in 1989, stopnja socialne varnosti pa je ostajala visoka.

Poslovanje nekaterih ljubljanskih podjetij je bilo v osemdesetih letih čedalje slabše. V občinskih glasilih so se začele pojavljati novice o stečajih, ukrepih družbenega varstva in sanacijskih programih za tiste z negativnim poslovanjem. Podjetja so se pritoževala, da administrativni posegi in predpisi dušijo trg ter da zaradi državnih stabilizacijskih ukrepov ne morejo načrtovati. Težave jim je povzročal predvsem predpis o oddaji deviz.⁴⁷² Tako imenovani devizni zakon je zmanjševal voljo pozitivnih izvoznikov na tuje. V drugi polovici desetletja se je gospodarski položaj še poslabšal. Podjetja so se borila z likvidnostnimi težavami, pomanjkanjem surovin in zadolženostjo. Tista, ki so se prilagodila in redno menjavala cene svojih storitev ali jih vezala na nemško marko, so poslovala pozitivno. Prav tako je bil za njihovo poslovanje pomemben izvoz na konvertibilni trg in o takih dosežkih so občinska glasila vedno poročala z navdušenjem. Ob prelomu desetletja je prišlo do prvih večjih stečajev, odmevni so bili predvsem stečaji Iskrinega kompleksa. Medtem ko so pisali, da je bil za Iskro Avtomatiko stečaj nujen, so za nekatere druge namigovali, da so bili umetno izzvani. V mislih so imeli predvsem stečaj Iskre Delte, nekdej

---

471 Leta 1980 je bilo 182.772 zaposlenih, leta 1988 195.207 in leta 1989 191.997. – Prav tam, str. 42–43.

472 Dimitrič, V letu 1983, str. 3.

enega najmočnejših računalniških podjetij v Jugoslaviji, ki je februarja 1990 pristala v stečaju v nikoli povsem pojasnenih okoliščinah. K njenemu stečaju so pripomogli neplačana tuja naročila, odpovedi naročil in srbski bojkot. Odpuščeni in razočarani delavci pa so krivili tudi vodstvene delavce in jim očitali, da so z denarjem Iskre Delte ustanavljali lastna podjetja.⁴⁷³ Ob soočenju s prvimi večjimi odpuščanji so se delavci začeli zavedati negotovosti svojega položaja.

Kljub negotovemu gospodarskemu položaju pa se je v tem desetletju postopoma povečevalo število samostojnih obrtnikov in tistih, ki so obrtno dejavnost opravljali ob redni službi.⁴⁷⁴ Do sredine osemdesetih let lahko v občinskih glasilih občasno še spremljamo nekatere negativne zapise o obrtnikih zasebnikih. Pritoževali so se na primer nad nestrokovnimi obrtniki ali nad tistimi, ki so obrt opravljali brez dovoljenja. Teh naj bi bilo največ med gradbeniki in avtomehaniki.⁴⁷⁵ Proti koncu desetletja se je odnos oblasti do zasebnega podjetništva začel spreminjati. Za njegov razvoj so bile ugodne tudi spremembe zakonodaje, ki so omogočile lažje poslovanje. Obrtniki so zato že sredi desetletja ugotavljali, da so se odnosi med njimi in občinskimi upravnimi organi ter strokovnimi službami bistveno izboljšali.⁴⁷⁶ Leta 1987 se je republiško vodstvo približalo zahtevam po razvoju drobnega gospodarstva in podjetništva,⁴⁷⁷ konec leta 1988 je tudi zvezna skupščina sprejela *Zakon o podjetjih*, ki je omogočil ustanavljanje mešanih in zasebnih podjetij.⁴⁷⁸ Občinske oblasti so se zavedale tehnološkega zaostanka v primerjavi s tujino in tega, da je zaposlitev v malem gospodarstvu za delavce čedalje bolj mamljiva. Proti koncu desetletja so mnogi kvalificirani delavci že odšli v obrtniške vode,⁴⁷⁹ prav tako so se začele odpirati nove zasebne trgovine.

---

473 Čurin, Iskra Delta, str. 1.

474 *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 78.

475 Jesenovec, Šušmarjem na prste stopiti, str. 4.

476 Jesenovec, Uspehi, spodbude za nove uspehe!, str. 5.

477 Prinčič, Pogled v zgodovino, str. 39.

478 Prav tam, str. 43.

479 *Naša komuna*, 21. 4. 1987, str. 5, Človek, dokler ne čuti, ne verjame.

Ne glede na vse je Ljubljana še vedno predstavljala pomembno možnost za zaposlitev podeželskih prebivalcev. V začetku osemdesetih let se je več kot 40 odstotkov aktivnega prebivalstva Občine Ljubljana Vič – Rudnik na delo vozilo v sosednje občine.⁴⁸⁰ Tako kot podjetja v mestu so se tudi podeželska podjetja v tem desetletju srečevala s slabo opremljenostjo, težavami pri nakupu surovin, izgubo naročil in denarnimi izgubami. A kljub težavam so se nekatera od njih širila, pri čemer jim je najbolj pomagal izvoz izdelkov na konvertibilno področje. Zaradi gospodarskih težav so si delavci s podeželja želeli predvsem tega, da ne bi bilo podražitev, da bi bile plače boljše, da bi podjetja lahko prišla do kakovostnih surovin, da bi delo nemoteno teklo in da bi njihove vasi dobile novo infrastrukturo.⁴⁸¹ Žal so se tudi tam podjetja proti koncu desetletja soočala s čedalje težjimi razmerami poslovanja, padcem proizvodnje, izgubami, likvidnostnimi težavami ali zastarelo opremo. Prav tako se je na podeželju začelo povečevati število samostojnih obrtnikov in tistih, ki so obrtno dejavnost opravljali ob redni službi.⁴⁸² Prostore za obrt so si pogosto uredili kar doma. Med poglavitnimi vzroki za zapuščanje služb so bile nizke plače in želja po boljšem zaslužku.⁴⁸³ Na samostojni poti so imeli obrtniki v tem času težave predvsem z nakupom surovin, saj jih je bilo težko dobiti, tudi proti devizni participaciji.⁴⁸⁴

Kmetijstvo je v tem desetletju stagniralo ali celo nazadovalo in kmetijske površine so pogosto namenjali za gradnjo.⁴⁸⁵ V občinskih glasilih lahko beremo, da so se oblasti trudile povečati proizvodnjo živil za domači trg ali oskrbovanje mesta, skrbela sta jih neobdelana zemlja in spreminjanje kmetijskih površin

---

480 V podatek so vključeni tudi mestni deli Občine Ljubljana Vič – Rudnik. Gl. *Dogovor o temeljih družbenega plana*, str. 35.

481 Čož, Peščica naših novoletnih želja, str. 10.

482 Leta 1968 je bilo v Občini Ljubljana Vič – Rudnik 567 prebivalcev zaposlenih v samostojni obrtni dejavnosti, leta 1979 1.144 in leta 1988 1.475. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '89*, str. 197.

483 Legat Čož, Anton živi za delo, str. 6.

484 *Naša komuna*, 20. 11. 1983, str. 3, Problemi obrti so predvsem družbeni problemi.

485 Vrhovec, Cesta je kriva kopici težav, str. 5.

v zazidljive. Kmetije so bile še vedno majhne, s povprečno le po tremi hektarji obdelovalne zemlje, veliko je bilo hribovskih. Sredi desetletja je bilo v Občini Ljubljana Vič – Rudnik 22.682 hektarjev obdelovalne zemlje, od tega skoraj 21.000 hektarjev v zasebni lasti. Največ je bilo travnikov, 5.658 hektarjev je bilo njiv, 613 hektarjev sadovnjakov in 2.062 hektarjev pašnikov, na 1.015 hektarjih pa se je razraščal manjvreden gozd. V občini je bilo le 18 odstotkov čistih kmetij. Kar 249 kmetij s 1.680 kmeti je bilo takih, kjer so bili gospodarji starejši od 65 let. Kmetje so imeli veliko težav zaradi uvoznih omejitev, primanjkovalo je umetnih gnojil, krmila so bila draga. Prav tako so jim težave povzročale omejitve nakupa naftnih derivatov, slabe odkupne cene ali pomanjkanje rezervnih delov za mehanizacijo. Kmetje so si želeli lažje dostopnih posojil, predvsem za nakup mehanizacije. Večina kmetij je bila usmerjena v živinorejo, a zaradi slabih odkupnih cen so začeli izgubljati zaupanje v vnaprej dogovorjeno proizvodnjo za zadruge in začeli iskati druge odkupovalce. Pogosto so si pomagali tudi s črnim zakolom.⁴⁸⁶ Oblasti so se zavedale, da bi morale s stimulativnimi ukrepi spodbujati kmetijstvo in predvsem mlade, da ostanejo na kmetijah, ter spodbujati mehaniziranost kmetij,⁴⁸⁷ ki se je začela izboljševati šele proti koncu desetletja.⁴⁸⁸ Ob ustanavljanju Slovenske kmečke zveze leta 1988 so postale čedalje bolj glasne tudi zahteve po vračanju razlaščene zemlje. Zavzemali so se še za enakopravnost družbenega in zasebnega kmetijstva, za enake odkupne cene, za spremembe invalidskega in pokojninskega zavarovanja ter ureditev poročniških dopustov za kmečke žene.⁴⁸⁹

Demografska rast, ki je bila značilna za pretekli dve desetletji, se v osemdesetih letih ni več nadaljevala. V Ljubljani se je rast števila prebivalstva zelo umirila. Leta 1980 je na mestnem

---

486 Vrhovec, Složno nad težave, str. 4; Vrhovec, Vse grenkejši kruh, str. 5.

487 *Naša komuna*, 16. 7. 1985, str. 4, O možnostih kmetijske proizvodnje.

488 Leta 1989 je bilo v občini registriranih 2.255 traktorjev, od tega večina v zasebni lasti. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 208.

489 Vrhovec, Kmet naj ne bo politik, str. 2; Žakelj, Ali mora kmet res le ubogati?, str. 2.

območju živelo 261.484 prebivalcev, leta 1989 pa 285.014.⁴⁹⁰ V Občini Ljubljana Center se je nadaljevalo upadanje, ki je zajelo tudi starejša predmestja. Prebivalstvo v starejših mestnih delih in starejših stanovanjskih soseskah se je staralo. Upadanje je bilo posledica različnih dejavnikov, med katerimi je imela pomembno vlogo okrepljena suburbanizacija. Ljudje so dohodke pogosto vlagali v individualno gradnjo, saj je bila na mestnem obrobju bivalna kakovost boljša, cene zemljišč in komunalnih prispevkov nižje, bivanje v enodružinski hiši pa je bilo želja mnogih posameznikov.⁴⁹¹ Prebivalstvo je naraščalo na obrobju mesta ali v obmestnih naseljih, v naseljih severno od Save, na zahodnem obrobju in tokrat v večji meri tudi na južnem obrobju mesta.⁴⁹² Mestni prebivalci so se pogosto selili še na podeželje. Zato so se naglo večala tudi nekatera podeželska naselja.⁴⁹³ Po letu 1981 so veliko rast prebivalstva zabeležili v naseljih Brezovica, Horjul, Ig, Lavrica, Notranje Gorice, Pijava Gorica, Preserje, Škofljica, Tomišelj in Vnanje Gorice.⁴⁹⁴ Kraji so počasi dobivali podobo podeželskih urbaniziranih naselij. Nekateri, na primer Škofljica, so se ob koncu desetletja spreminjali v bivalno naselje Ljubljane.⁴⁹⁵

V Ljubljani so se v tem desetletju zaključevali veliki gradbeni projekti iz preteklih obdobij, drugače pa so rasle samo posamezne poslovne in druge stavbe. Končala se je izgradnja Trga revolucije, kjer so leta 1981 postavili kip Edvardu Kardelju in naslednje leto spomenik Ivanu Cankarju pred Cankarjevim domom, ki je bil dokončan leta 1984. Dne 9. maja 1985 je bila slovesno odprta še Pot spominov in tovarštva, ki so jo začeli graditi 27. aprila 1973 z zasaditvijo prvega drevesa.⁴⁹⁶ Osemde-

---

490 *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 40.

491 Rebernik, *Prebivalstveni razvoj Ljubljane*, str. 51.

492 Prav tam.

493 Do začetka osemdesetih let je število prebivalcev v mestnem delu Občine Ljubljana Vič – Rudnik naraščalo hitreje kot v podeželskem. Občina je imela leta 1980 75.990 prebivalcev, leta 1989 pa 83.026. Ob popisu leta 1981 je v mestnem delu živelo 49.535 stalnih prebivalcev, v podeželskem 24.746. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 164; Popis prebivalstva 1981.

494 Rebernik, *Prebivalstveni razvoj Ljubljane*, str. 58.

495 Vrhovec, *Cesta je kriva kopici težav*, str. 5.

496 Pot so zastavili že v petdesetih letih, v začetku sedemdesetih pa je nastal predlog za obširnejšo ureditev. Gradili so jo tudi udarniško. Gl. *Arhitekturni vodnik*.

seta leta so pomenila zaton arhitekturne šole, ki se je uveljavila v petdesetih in šestdesetih letih, saj je ob koncu sedemdesetih let nastopila nova generacija. Njen pečat se kaže na primer v cerkvi Kristusovega učlovečenja v Dravljah, delu Marka Mušiča, ki je bila posvečena leta 1985 in je ena izmed najbolj izvirno oblikovanih sodobnih slovenskih cerkva. Drugi tak objekt je stanovanjsko poslovna stavba Novi peglezen Janeza Koželja na Poljanski cesti (1988).⁴⁹⁷

Poslovni stolpnici Ljubljanske banke in Iskre Commerce na tedanjem Trgu revolucije okoli leta 1985

(SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, foto: Viljem Zupanc)

V začetku osemdesetih let so bile dokončane tudi zadnje velike ljubljanske soseske: Trnovo, Štepanjsko naselje, Nove Fužine, Nove Jarše, stolpnice v Bežigrajski soseski 3, soseski ŠŠ 8 in Draveljska gmajna v Dravljah, soseska Vižmarje – Brod, Murgle, soseska VS 6 (Grba) na Viču. V povprečju je bilo v Ljubljani med letoma 1980 in 1989 zgrajenih 1.950 stanovanj na leto, največ v

---

497 Prav tam.

začetku desetletja, potem je število zgrajenih stanovanj upadalo.⁴⁹⁸ Prebivalci Ljubljane so se še vedno pogosto pritoževali nad prepočasno gradnjo stanovanj, zamudami pri gradnji in slabo gradnjo. Za stanovanja v novih soseskah so se prijavljali posamezniki in delovne organizacije, praviloma je bilo prisilcev več kot zgrajenih stanovanj. Sredi osemdesetih so se začele dvigovati cene novozgrajenih stanovanj, zaradi česar je bil dostop do njih še težji. Pri gradnjah so se vedno znova pojavljale težave zaradi zamud in slabega gradbenega materiala. Najbolj odmevna je bila sanacija blokov v Draveljski gmajni, ki se je vlekla celo desetletje, podobno je bilo v Trnovem. Poročali so o razpokah v zidovih, zamakanju zidov, izločanju vlage v stanovanjih, mašile so se kanalizacijske mreže,⁴⁹⁹ težave so imeli s plesnijo, z nekakovostno izdelavo oken in vrat ter s premajhno protihrupno zaščito.⁵⁰⁰ V osemdesetih letih so gradnjo družbenih stanovanj razširili tudi na podeželje Občine Ljubljana Vič – Rudnik. Na Igu so na primer zgradili manjše blokovsko naselje, v Horjulu večstanovanjski objekt, na Brezovici, v Vnanjih Goricah in Notranjih Goricah pa so že v začetku desetletja z urbanističnim načrtom predvideli ureditev stanovanjskih območij, s čimer so želeli rešiti stanovanjski problem prebivalcev širšega območja Ljubljane.⁵⁰¹

Na podeželju so se pogosto ukvarjali s prostorsko ureditvijo. Poleg težav s komunalno opremljenostjo so bile glavne težave črne gradnje in zazidava kmetijskih zemljišč ali neupoštevanje zakona o varovanju kmetijskih zemljišč.⁵⁰² Oblasti so vedele, da je za preprečevanje nedovoljenih gradenj treba skrajšati postopke in vzpostaviti bolj učinkovit nadzor.⁵⁰³ Na

---

498 Več stanovanj je bilo zgrajenih v letih 1981–1982, nekoliko tudi v letu 1986. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 123.

499 *Javna tribuna: Delegatska priloga*, junij 1984, str. 17–18, Informacija o sanaciji stanovanjskih objektov v soseski ŠŠ 10 – Draveljska gmajna; Čurin, Bo Draveljska gmajna res zgodovina?, str. 5.

500 *Naša komuna*, 16. 4. 1985, str. 10, Mrzla zima »odkrila« vrsto napak.

501 Legat Čož, Načrtno zidanje, str. 3.

502 *Naša komuna*, 12. 7. 1983, str. 2, Ne urejajmo prostora stihijsko.

503 Kaučič, Črno število črnih gradenj, str. 5.

podeželju je bilo največ črnih gradenj v krajevnih skupnostih Horjul, Barje, Lavrica in Brezovica. Poročali so, da je treba za gradbeno dokumentacijo čakati najmanj leto dni, samo za lokacijsko dovoljenje pa od šest do osem mesecev, kar je bil eden od poglobitvinih vzrokov za črne gradnje. Pogost vzrok je bil tudi to, da so ljudje želeli zidati na nezazidljivih zemljiščih.⁵⁰⁴ Večina črnograditeljev je bila pripravljena urejati dokumentacijo sproti ali po koncu gradnje.

Problematika črnih gradenj je bila večja v mestu, kjer so se občinske oblasti trudile urediti taka ali celo barakarska naselja. Zavedale so se socialne problematike in zdravstvenih težav, ki so se pojavljale zaradi slabih življenjskih razmer. Dogovor o organiziranem načinu odprave barakarskih naselij v mestu so sklenili leta 1977. Na njegovi podlagi so barakarska naselja skušali porušiti, njihove prebivalce pa preseliti v ustrežnejše bivalne prostore. A vedno znova so se pojavljali posamezniki, ki so si na ta način začasno rešili stanovanjski problem. Januarja 1980 so deloma podrli barakarsko naselje v Tomačevem.⁵⁰⁵ Črne gradnje so predstavljale težavo predvsem v občini Vič – Rudnik, najbolj na Rakovi Jelši, Kozarjah in v krajevni skupnosti Krim – Rudnik.⁵⁰⁶ Prav Rakovi Jelši so se pogosto posvečali, a je vse do konca desetletja za občinske oblasti ostala izziv. V začetku osemdesetih let so tam zabeležili večje število bolnikov s pljučno tuberkulozo in videti je, da so se oblasti bale večje epidemije. Poročali so, da so bolniki živeli v slabih stanovanjskih razmerah, včasih celo po deset ljudi v eni sobi.⁵⁰⁷ Naselje je bilo deloma na poplavnem območju, bilo je gosto pozidano, komunalno neurejeno, kanalizacija se je zlivala v odprte jaške. Število prebivalcev v tej krajevni skupnosti je hitro naraščalo, zgovorno pa je dejstvo, da je bilo od 3.200 ljudi, ki so tam prebivali, le 20 odstotkov Slovencev.

---

504 Prav tam.

505 Prvi rezultat dogovora je bil za Bežigradom, kjer so podrli barake ob Dečkovi cesti. 48 družin so preselili v Črnuče, medtem ko jih je v barakah ostalo še 200. Gl. *Zbor občanov*, 29. 1. 1980, str. 5, 48 družin pod trdno streho.

506 Kaučič, Črno število črnih gradenj, str. 5.

507 *Naša komunna*, 9. 2. 1982, str. 7, Tuberkuloza v KS Rakova Jelša.

Prebivalci Rakove Jelše so bili v 60 odstotkih podnajemniki.⁵⁰⁸ Oblasti so večkrat načrtovale legalizacijo naselja in gradnjo komunalne infrastrukture, a niso našle skupnega jezika za rešitev nastalega položaja ali za delitev stroškov s prebivalci. Pri poskusih rušenja črnih gradenj so naleteli na odpor občanov in včasih tudi zaposlenih na komunalnem podjetju. Črne gradnje so v manjšem obsegu pestile tudi druge krajevne skupnosti. Kljub prizadevanju za legalizacijo se je vedno znova pokazalo, da nekateri občani niso bili pripravljeni odšteti denarja za načrte ali za gradbeno dovoljenje.⁵⁰⁹

Občinske oblasti so se trudile izboljšati infrastrukturno urejenost v vseh naseljih, ne samo v tistih, ki so bila zgrajena na črno. A v tem desetletju so bili občinski proračuni čedalje bolj skromni, zato je pogosto zmanjkalo denarja za vrtce, šole, zdravstvene domove in trgovine. Predvsem v novih naseljih se je pokazalo pomanjkanje mest v vrtcih in šolah.⁵¹⁰ Kljub vsemu se je število odklonjenih otrok v vrtce v osemdesetih letih postopoma zmanjševalo. Število vrtcev v ljubljanskih občinah se je v tem desetletju povečalo s 117 leta 1980 na 131 leta 1989.⁵¹¹ V Občini Ljubljana Moste – Polje so se sredi desetletja soočali s takim pomanjkanjem finančnih virov za izgradnjo vrtca, nove osnovne šole in zdravstvenega doma, da je takratni predsednik izvršnega sveta skupščine občine podvomil o smislu nadaljevanja gradnje soseske.⁵¹² Tudi drugod se število ambulant splošne medicine ni več bistveno povečevalo.⁵¹³ Nekateri novi objekti, na primer prizidek k zdravstvenemu domu Vič ali zdravstveni dom na Metelkovi, so bili zgrajeni iz sredstev samoprispevka, toda hkrati so poročali o ukinitvi nekaterih ambulant. Na podeželju

---

508 *Naša komuna*, 15. 10. 1985, str. 4, Kanalizacija že, ampak ...

509 *Naša komuna*, 20. 11. 1983, str. 5, Složno k skupnim ciljem.

510 Število osnovnih šol se ni bistveno povečalo: z 88 v šolskem letu 1985/86 na 89 v šolskem letu 1989/90, se je pa zato povečalo število oddelkov. Število učencev je postopoma naraščalo do leta 1988/89 in potem spet nekoliko padlo. Gl. *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 128–129.

511 Prav tam, str. 137.

512 Juvan, Leto 1984, str. 2.

513 *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 145–149.

pa so se v tem desetletju postopoma le začeli odpirati novi vrtci, kar je bilo zaradi spremenjenega življenjskega sloga podeželskih prebivalcev zelo dobrodošlo za mlade družine. Leta 1983 je bilo na podeželju osem vzgojno-varstvenih organizacij, ki so zajele 44,3 odstotka otrok.⁵¹⁴ Tako kot v mestu se je v osemdesetih letih število odklonjenih otrok v vrtce manjšalo tudi na podeželju.

Za gradnjo objektov družbenega standarda je bil leta 1981 izglasovan nov, tretji skupni samoprispevek ljubljanskih občin, kljub temu da so že v preteklosti načrtovali objekte, za katere niso imeli zagotovljenih finančnih sredstev.⁵¹⁵ Kot pri preteklih samoprispevkih je tudi tokrat prihajalo do zamud in nepravilnosti pri gradnji. Gradnja je zamujala zlasti zaradi iskanja primernih lokacij, dolgih rokov projektantov in drugih strokovnih služb, dolgih postopkov za izdajo soglasij, višanja investicijske vrednosti in inflacije. Težave so imeli tudi z izvajalci gradbenih del in slabo kakovostjo gradnje, zaradi česar so zamujali s prevzemi. Pomanjkljivosti so bile tako velike, da več objektov ni dobilo uporabnega dovoljenja, na primer telovadnica osnovne šole na Igu, telovadnica osnovne šole v Velikih Laščah ali podružnična osnovna šola na Rakitni. Občine so načrtovale še četrti samoprispevek, s katerim so med drugim predvidevale ureditev odlagališča komunalnih odpadkov na Barju in sanacijo toplarne, a je bil zaradi slabih izkušenj in nezadovoljstva ljudi leta 1986 zavržen.⁵¹⁶ Tudi samoprispevki na ravni krajevnih skupnosti v drugi polovici osemdesetih let niso bili vedno izglasovani.

Na podeželju so bila za gradnjo objektov družbenega standarda (novi vrtci, šole, prizidki k šolam, telovadnice in nekatere zdravstvene postaje) načeloma predvidena sredstva iz samoprispevka, za gradnjo drugih infrastrukturnih objektov pa so računali še na sredstva iz solidarnostnega sklada komunalne skupnosti in sredstva delovnih organizacij. Še vedno so se zanašali

---

514 Domitrovič, Delo povzdigne človeka, str. 3.

515 *Javna tribuna*, oktober 1981, str. 5, Tu smo – vaši smo.

516 Glasovanja se je na območju vseh petih ljubljanskih občin udeležilo 73,4 odstotka volilnih upravičencev, za uvedbo samoprispevka jih je glasovalo le 30,34 odstotka. Gl. *Naša komuna*, 3. 12. 1986, str. 1, Izrekli smo se proti uvedbi samoprispevka.

tudi na prostovoljno delo krajanov, mladine in dijakov,⁵¹⁷ s čimer so reševali pomanjkanje finančnih sredstev.⁵¹⁸ Izvenmestne krajevne skupnosti so imele več komunalnih in drugih težav, česar so se zavedale tudi občinske oblasti. Prav tako so se zavedale, da bi brez pomoči občanov, ki so veliko prispevali sami, podeželski kraji težko napredovali.⁵¹⁹ Zaradi majhnih proračunskih sredstev so izvenmestne krajevne skupnosti del denarja, ki so ga imele za lastno poslovanje, namenjale za osnovno vzdrževanje infrastrukture – za vodo, urejene ceste, elektriko, telefon, osnovno preskrbo v trgovinah – ter se pri tem jezile, da so v slabšem položaju kot mestne krajevne skupnosti.⁵²⁰ Na podeželju je začetek osemdesetih let pomenil nadaljevanje razvojnih projektov iz preteklega desetletja, vendar je bila njihova realizacija zaradi pomanjkanja sredstev počasna. Mnogi članki v *Naši komuni* so bili zato posvečeni težavam krajevnih skupnosti ali pa napredkom, ki so jih dosegle, čeprav so bili še tako majhni. Kljub temu da je bilo kar nekaj infrastrukture zgrajene v sedemdesetih letih, je bilo podeželje še vedno zelo neurejeno, tudi objektov družbenega standarda je bilo manj kot v mestnih predelih. Cestno omrežje je bilo slabo razvito, veliko cest je bilo še vedno makadamskih.⁵²¹ Neustrezno je bilo tudi vodovodno omrežje, zato lahko občasno beremo celo o nekaterih zdravstvenih težavah. Kljub temu da je bila nova vodarna v Brestu na podeželju, je z vodo oskrbovala le Ljubljano, kar je povzročalo negodovanje domačinov.⁵²² Poročali so še o premalo zmogljivem električnem omrežju, velika želja podeželskih prebivalcev pa je bil telefonski priključek, za katerega so bili pripravljeni marsikaj storiti sami. Tudi pričevalci so se spominjali, da je bil prispevek za telefon najvišji od vse infrastrukture. Občani so morali del stroška za priključek plačati, del pa so lahko opravili z lastnim delom.

---

517 Gl. npr. Erhatic, Kanalizacija, vodovod in še kaj, str. 5.

518 Občani so za projekte včasih odstopili tudi del zemlje.

519 *Naša komuna*, 12. 7. 1983, str. 3, Premajhna usposobljenost zaposlenih v KS.

520 Praprotnik, Hribovska KS se ozira nazaj, str. 12.

521 Jesenovec, Sposoben krmar, str. 3.

522 Čož, Takojšnja sanacija, str. 6.

Bolj oddaljeni kraji v hribovitem zaledju občine so v razvoju še bolj zaostajali, tudi za tistimi kraji, ki so bili bližje Ljubljani. Njihova infrastruktura je bila slaba, možnosti za razvoj pa zaradi tega omejene. Pogosto so tam prevladovali starejši prebivalci, medtem ko so se mlajši odseljevali.⁵²³ Na izseljevanje so vplivale tudi možnosti za zaposlitev, zato so pogosto poudarjali, da želijo imeti v okviru svojih krajevnih skupnosti kakšno delovno organizacijo, predvsem pa so se borili za boljše avtobusne povezave z drugimi podeželskimi kraji in Ljubljano. Slabe avtobusne povezave so predstavljale težavo za delavce in šolarje. Podeželski prebivalci so v Ljubljani poleg tega opravljali še nakupe in koristili zdravstvene storitve.⁵²⁴ Zdravstvena oskrba je bila za primestne kraje organizirana večinoma v mestu, a občinske oblasti so se trudile, da bi zdravstvene postaje odprle tudi v oddaljenih krajevnih skupnostih. Leta 1985 so odprli zdravstveni dom v Velikih Laščah. V istem obdobju je bil zaradi neustreznih razmer ogrožen obstoj zdravstvene ambulante na Igu. Leta 1988 je bila odprta zdravstvena postaja Škofljica.

Čeprav so do konca desetletja marsikje uredili vodovode, ceste ali telefonske priključke, se je še vedno mnogo krajev v *Naši komuni* pritoževalo, da so na robu občine, da občina ne vlaga v njihov razvoj, da nima posluha za oddaljene kraje, počutili so se pozabljeni in zapostavljeni, naj je šlo za Ig, Brezovico ali bolj oddaljene Velike Lašče. Konec desetletja so se v Vnanjih Goricah pritoževali, da so le devet kilometrov od Ljubljane, a nimajo pitne vode.⁵²⁵ Glavna cesta do Želimelj je bila asfaltirana šele leta 1989. Zaradi tega so občani negodovali, da se Ljubljana obrne nanje le, če sama kaj potrebuje.⁵²⁶ Pogosto so se jezili tudi nad skupnimi občinskimi projekti, saj so bili mnenja, da od njih ničesar nimajo.⁵²⁷ Nezadovoljstvo so izražali celo delegati na sejah občinske skupščine, ki so bili mnenja, da se kraji v središču

---

523 Puh, Veliko zastavljenega, a malo izvršenega!, str. 4.

524 Jesenovec, Podmokrški dom partizanov, str. 6.

525 Jesenovec, Teče, ne teče vodica, str. 5.

526 Erhatic, Kanalizacija, vodovod in še kaj, str. 5.

527 Erhatic, Imajo vodarno Brest, str. 5.

republike ne bi smeli več srečevati z infrastrukturnimi težavami. Ko je delegat iz Horjula na eni od sej poudaril problem elektrifikacije v nekaterih zaselkih njihove krajevne skupnosti, so ga navdušeno podprli tudi drugi.⁵²⁸

Na drugi strani se je komunalna urejenost mesta v primerjavi s preteklim desetletjem vendarle izboljšala, čeprav so se nekatere razvojne težave še vedno nadaljevale. Počasi so se večale mreže plinskih vodov, javnega vodovoda in kanalizacije. Kot rečeno je bila novembra 1981 za izboljšanje oskrbe Ljubljane z vodo odprta vodarna Brest. Prav tako je bilo nujno potrebno posodobitve ljubljansko cestno omrežje, ki je zaradi povečanega voznega parka postalo močno preobremenjeno. V tem desetletju so postopoma obnavljali mestne ceste, ki so jih urejali skupaj s plinovodom, toplovodom, kanalizacijo in električno. Urejali so tudi mestne vpadnice. Leta 1985 je bila Tržaška cesta prenovljena in razširjena v štiripasovnico. Novo semaforizirano križišče Tržaške z Aškerčevo in »novo Prešernovo« cesto je bilo dograjeno ob začetku desetletja.⁵²⁹ Gradil se je sistem ljubljanskih obvoznic, ki naj bi povezal avtocestni križ in pomagal razbremeniti promet skozi mesto. Konec leta 1981 je bila odprta zahodna obvoznica od Kozarij do Kosez, konec leta 1983 prvi del severne obvoznice od Tomačevega do Celovške ceste in konec leta 1988 južna obvoznica od Kozarij do Malenc.⁵³⁰ Medtem ko mestne krajevne skupnosti ob koncu desetletja niso imele več težav s komunalno urejenostjo, so se v krajevnih skupnostih s predmetnim značajem nadaljevale. Tam so hitro rastoča stanovanjska naselja pogosto nastajala ob starih jedrih, rast komunalne ureditve pa jih ni dohajala. Njihovi prebivalci so se zato pritoževali nad neurejenimi vodovodi in kanalizacijo ter odrezanostjo od mestne infrastrukture. Potrebe v takih krajevnih skupnostih so bile še avtobusne povezave z mestom, asfaltirane ceste in novi telefonski priključki.⁵³¹ Tako je bilo v začetku osemdesetih let

528 *Naša komuna*, 5. 10. 1982, str. 1, Slabše gospodarjenje omejuje tudi razvojne možnosti.

529 Hudolin, Tržaška cesta, str. 58.

530 Ašanin Gole, Polenšek, *Slovenske avtoceste*, str. 16–19.

531 Prestor, Sem in tja po Kozarijih, str. 9.

kar nekaj cest na Rudniku, ki je dolgo ohranjal predmestni značaj, še makadamskih.

Telefonski priključek pa je bila ena od glavnih želja vseh Ljubljancev. Obstoječe omrežje je bilo zastarelo in ni zagotavljalo nemotenega delovanja. Kljub visokim cenam in dejstvu, da so morali novi naročniki ob širitvi telefonskega omrežja večino bremena nositi sami, je bilo zanimanje za telefonske priključke veliko. Leta 1984 je bilo čakajočih naročnikov že 42.000.⁵³² Ljubljanci so si želeli tudi bolj urejen center mesta, urejene javne površine in celostno urejen promet. Občinska glasila so še več pozornosti kot v prejšnjem desetletju posvečala turizmu, varstvu okolja in prizadevanjem za bolj čisto Ljubljano.

Število osebnih avtomobilov je raslo, čeprav ne tako hitro kot v preteklem desetletju, avtomobili pa so bili kljub omejitvam, kot je bil omejen izbor ali dolgotrajni postopki naročanja, čedalje bolj dostopni. Motorizirana je bila že večina gospodinjstev. Leta 1980 je bilo v ljubljanskih občinah registriranih 103.076 osebnih avtomobilov, leta 1989 pa 129.369.⁵³³ Javni potniški promet je nasprotno stagniral, število potnikov pa je upadalo. Leta 1985 je bilo v mestnem prometu 21 prog, leta 1989 se je število zmanjšalo na 20.⁵³⁴ Nad slabimi povezavami javnega prometa so se pritoževali predvsem podeželski prebivalci, ne samo tisti iz bolj oddaljenih krajev, temveč iz domala vseh krajev, od koder so se na delo vozili v Ljubljano. Avtobusov je bilo premalo, vozili so poredko, v prometni konici so bili prepolni, tako da včasih niso več pobirali ljudi, pogosto so bili dotrajani. Ljudje so se v *Naši komuni* zato pritoževali, da zamujajo v službo ali da pridejo prezgodaj in morajo čakati na začetek službe. Dodatno so stanje poslabšali stabilizacijski ukrepi ob začetku desetletja, saj je Integralov TOZD Obmestni potniški promet, ki je posloval z veliko izgubo, ukinjal nerentabilne proge. Zaradi slabih prometnih povezav so se vsi, ki so imeli možnost, na delo vozili z

---

532 *Naša skupnost*, 13. 3. 1984, str. 4, Telefoni, telefoni, telefoni!.

533 *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 81.

534 Prav tam, str. 84.

avtomobilom, kljub težavam pri oskrbi z gorivom, kar je razvidno tudi iz statističnih podatkov. V Občini Ljubljana Vič – Rudnik je število registriranih osebnih avtomobilov med letoma 1980 in 1989 naraslo z 20.109 na 25.795. Več avtomobilov je bilo registriranih le še v Občini Ljubljana Šiška.⁵³⁵

Dejansko so se osebni avtomobili čedalje bolj uveljavljali kot glavno prevozno sredstvo Ljubljančanov in tistih, ki so se vsakodnevno vozili v Ljubljano na delo. Predvsem v centru mesta je bila zato ena od večjih težav parkiranje. V mestnem središču naj bi dnevno parkiralo okoli 9.000 avtomobilov, medtem ko je bilo parkirnih prostorov le 3.000, nadzor nad napačnim parkiranjem pa je bil slab. Zato so že v začetku osemdesetih let pripravili predlog, ki je predvideval zaprtje mestnega centra, to je Tromostovja in Prešernovega trga, za promet, ukinitve nekaterih parkirnih prostorov in ureditev parkiranja na urejenih parkiriščih izven mestnega jedra.⁵³⁶ Predlog spremenjene prometne ureditve je pri mnogih zbujal veliko dvomov, bodisi zaradi tega, ker so se sami dnevno vozili v mesto in iz njega, bodisi zato, ker niso bili prepričani, da bo rešitev prinesla pričakovane rezultate.

Vseeno pa infrastrukturni izzivi in težave, ki so izvirali iz slabega gospodarskega položaja, le niso bili edina podoba osemdesetih let. Po eni strani so se domovi postopoma polnili z novo tehnologijo. Pogosto so Ljubljančani pa tudi prebivalci podeželja do tehničnih izdelkov prišli v tujini. V osemdesetih letih so se začeli množičneje pojavljati osebni računalniki, česar so se spominjali nekateri mlajši pričevalci. Zaradi uvoznih omejitev jih ni bilo mogoče kupiti doma, zato so jih pogosto kupovali v tujini. ZX Spectrum in Comodore 64 sta bila za mlade novo orodje za zabavo, igrice so se pogosto posredovale kar na piratskem trgu. Uveljavljali so se tudi osebni računalniki domačega podjetja Iskra Delta, ki jih je začelo razvijati konec sedemdesetih let, na primer Triglav.⁵³⁷ Osebni računalniki so si začeli utirati pot

---

535 Prav tam, str. 207.

536 Gajšek, Brez pločevine v središču mesta, str. 7.

537 Hvalc, Dolenc, Skrivnost vzpona in zatona.

na delovna mesta in od sredine desetletja tudi v izobraževalne ustanove. Slednje so se do konca desetletja že bolje opremile z njimi, čeprav so bile pri tem pogosto odvisne od finančne pomoči delovnih organizacij. V občinskih glasilih so se pojavljali prvi oglasi za računalniške tečaje za otroke in odrasle. Med mladimi so računalniki postajali statusni simbol, a sredi desetletja so jih imeli doma le redki, saj so bile njihove cene visoke.⁵³⁸

Računalnik si je utrl svojo pot tudi pri prodaji kart na ljubljanski železniški postaji (avgust 1984).

(MNZS, Fototeka, foto: Miško Kranjec)

Iz pričevanj je razvidno, da so v življenjski ravni meščanov in prebivalcev podeželja obstajale razlike, ki so se kazale v dohodkih, oblačilni kulturi, preživljanju prostega časa in tehnološki opremljenosti. Predvsem mladi s podeželja so občutili te razlike ob stiku z mestnimi sošolci. Na podeželju je imelo manj mladih računalnike ali drugo tehnologijo. Razlike med njimi so se kazale tudi v preživljanju prostega časa. Za mlade na podeželju in za njihovo druženje so bile še vedno pomembne mladinske

---

538 Nered, ZX SPECTRUM, str. 25.

organizacije, šport, gasilska društva ali ljubiteljska kultura, folklor, radioamaterji, taborniške organizacije ali razni krožki.⁵³⁹ Pojavile so se sicer že prve podeželske diskoteke, ki so bile redke, a mladi so se bili zaradi njih pripravljeni odpraviti tudi v več kilometrov oddaljene kraje. Šport je igral pomembno vlogo v življenju vseh Slovencev in uspešni slovenski smučarji so sprožili evforijo med navijači, ki so jih zvesto spremljali po televizijskih ekranih. Popularizirala jih je tudi oddaja Podarim Dobim. Televizije so bile del vsakdanjika in število televizijskih naročnikov se v tem desetletju ni več bistveno povečevalo.⁵⁴⁰ Novi filmi so v kinematografe prihajali hitreje, a obisk je dejansko upadal zaradi novih tehnologij, ki so počasi prodirale v gospodinjstva. Filme si je bilo mogoče ogledati na videokasetah, ki so pogosto prihajale s piratskega trga.⁵⁴¹

Za vsakdanje življenje v osemdesetih letih je bila prav tako značilna mešanica uradnega ponavljanja simbolike, na kateri je bila Jugoslavija zgrajena, in postopne, a čedalje glasnejše kritike. V začetku osemdesetih let opaznejših opozicijskih gibanj v Sloveniji ni bilo, subkulturna, ekološka ali mirovna gibanja so bila v začetni fazi.⁵⁴² Meje so začeli premikati mladi z uporabo proti družbenim normam, ki ga je prinesla glasba,⁵⁴³ in z razgaljanjem napak sistema. Mlade je zaznamovala in oblikovala popularna kultura. Jugoslovanska in tuja popularna glasba je skozi medije in diskoteke vstopala v njihovo življenje. Prav tako so bili del popularne kulture stripi, kot je *Alan Ford*. Prostor za kritiko so mladim nudili nekateri mediji, predvsem *Mladina* in Radio Študent.⁵⁴⁴ Alternativna gibanja je začela podpirati tudi Zveza

---

539 Jesenovec, *Ko presenetijo Ižanci*, str. 5.

540 *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 139.

541 Žun, *Zgodovina kinematografov v Ljubljani*, str. 124.

542 Repe, *Slovinci v osemdesetih letih*, str. 254–255.

543 Prvi je bil punk, ki se je v Sloveniji pojavil leta 1977, ko so imeli Pankrti svoj prvi nastop v Gimnaziji Moste. Prvo ploščo so izdali leta 1980. Punku sta bili v začetku osemdesetih let nenaklonjeni politična in javna sfera, a že sredi desetletja je postal del uveljavljene mladinske kulture. Gl. Jurjavčič, Strlič, *Nikoli jim ni bilo bolje?*, str. 32–33. Druga odmevnejša uporna skupina je bila Laibach, ki je nastala leta 1980 in je s svojim provokativnim slogom vzbujala pozornost z uporabo totalitarističnih ikonografij.

544 *Mladina*, ki je začela izhajati že med drugo svetovno vojno, se je v osemdesetih letih začela ukvarjati s svobodo tiska in govora, privilegiji socialističnih elit, vlogo JLA,

socialistične mladine Slovenije (ZSMS), ki se je na ta način oddaljevala od vloge partijskega podmladka.⁵⁴⁵

Kritika sistema je postopoma postajala glasnejša zaradi gospodarske in politične krize, s tem pa se je odpiral prostor za nova družbena gibanja. Sredi osemdesetih let je tudi slovensko politično vodstvo začelo jasneje izražati nasprotovanje zvezni politiki, gibalo družbenih sprememb pa so postala opozicijska in alternativna gibanja. Med ljudmi so našla odziv tudi zaradi agresivne srbske politike in zvezne gospodarske politike.⁵⁴⁶ Leta 1987 je izbruhnila plakatna afera, saj je Novi kolektivizem, ki je bil izbran za pripravo celostne podobe praznovanja dneva mladosti, z uporabo simbolike tretjega rajha kritiziral velikopotezno praznovanje s štafeto po Titovi smrti. Istega leta so opozicijski intelektualci v 57. številki *Nove revije* predstavili slovenski nacionalni program. Najbolj množično pa se je civilna družba odzvala na aretacijo in sojenje trem novinarjem *Mladine* in zastavniku JLA, ki so bili obtoženi izdaje vojaške skrivnosti. Tako imenovanega procesa proti četverici so se tudi mnogi pričevalci spominjali kot večjega mejnika, nekateri so se sami udeležili protestov v Ljubljani. Obtožene so množično podprli na protestnem zborovanju 21. junija 1988, ki ga je organiziral Odbor za varstvo človekovih pravic. Protesti so prav tako potekali pred vojaškim sodiščem.

Kljub čedalje večjemu javnemu izražanju kritike so občinska glasila v drugi polovici desetletja še vedno veliko pisala o samoupravljanju, poudarjala so praznovanje državnih praznikov, dediščino narodnoosvobodilne borbe, socialistične vrednote in spomin na Tita. Kritična so bila predvsem do gospodarskega položaja. *Naša komuna* na primer do konca osemdesetih let ni veliko pisala o

---

uspešnostjo samoupravljanja in socialističnega gospodarstva, represijo, osrednja tema pa je bilo spoštovanje človekovih pravic. Radio Študent je postal glavni medij punkovske in kasneje alternativne scene. Gl. Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 257–260; Gabrič, *Na zahodu vzhodnega sveta*, str. 1158–1160.

545 Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*, str. 256.

546 V drugi polovici desetletja se je začela medijska vojna med srbskimi in slovenskimi intelektualci, ki je trajala do razpada Jugoslavije. Srbija je leta 1989 proti Sloveniji uvedla gospodarsko blokado zaradi podpore kosovskim Albancem, ki so jo Slovenci januarja izrazili na zborovanju v Cankarjevem domu. Istega leta so slovenske oblasti prepovedale organiziranje t. i. »mitinga resnice« v Ljubljani. – Prav tam, str. 245–246.

družbenih spremembah, ampak je prostor še naprej posvečala delu družbenopolitičnih organizacij – zveze komunistov, SZDL, zveze borcev ali mladincev. Bežno je bila omenjena 57. številka *Nove revije*, medtem ko so kasneje obširneje predstavili temeljno listino. O procesu proti četverici niso pisali. Le včasih so se odzvali na javne razprave o povojnih pobojih in bili kritični do idej o spravi. Nekoliko so se ukvarjali še s padanjem članstva v zvezi komunistov, s predlogi ustavnih dopolnil, dotaknili so se tudi praznovanja dneva mladosti. Opazno pa je, da se je v tem času spremenila struktura člankov – čedalje več je bilo nepolitičnih tematik, posvečali so se razvoju krajev, njihovi urejenosti, turističnim možnostim ali delovanju društev. Še vedno so dajali več prostora družbenopolitičnim organizacijam in njihovi preobrazbi v stranke in šele v letu 1990 je glasilo odprlo svoj prostor tudi za ostale.

V javnosti pa se je v drugi polovici osemdesetih let čedalje bolj uveljavljalo prepričanje, da bo imela Slovenija boljše možnosti za razvoj izven jugoslovanskega okvira, kar se je pokazalo tudi v meritvah javnega mnenja. Iz pričevanj lahko razberemo, da so bili ob koncu desetletja ljudje zaskrbljeni, ne samo zaradi gospodarske krize, temveč zaradi naraščanja političnih in med-republiških napetosti v Jugoslaviji. V tem času so nastale nove politične stranke ali zveze,⁵⁴⁷ proces demokratizacije pa se je končal s prvimi demokratičnimi volitvami aprila 1990, na katerih je zmagal Demos, koalicija opozicijskih strank. 23. decembra 1990 je bila na plebiscitu z veliko večino potrjena želja po osamosvojitvi. Pričevalci so v osamosvojitvi Slovenije videli zlasti možnost za boljše življenje in nanjo polagali svoje upe za boljšo prihodnost. Tega obdobja so se spominjali pozitivno, predvsem po evforiji, ki je spremljala vse dogodke.⁵⁴⁸

---

547 Več o tem gl. Valič Zver, *Demos*, str. 132–196.

548 Leto 1988 je najbolj odločilno za družbene spremembe. Na množično družbeno gibanje je vplivala JLA, ki je grozila z uvedbo izrednih razmer, proces proti četverici pa je mobiliziral slovensko javnost. Gl. Repe, Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 153–166.

**DOJEMANJE
SOCIALISTIČNE
STVARNOSTI**

Kako razumeti socialistično stvarnost, je vprašanje, ki se nezadržno pojavlja pri analizi ustnih virov. Ali lahko iz njih razberemo, kako se spreminja pogled na to obdobje in na življenje v njem? Kaj ljudje pravzaprav razumejo pod besedo socializem? V nadaljevanju si bomo ogledali in primerjali javnomnenjske raziskave iz časa socializma ter spomine pričevalcev. Iz njih bomo skušali ugotoviti, kako so ljudje dojemali socializem na ravni političnega sistema in na ravni vsakdanjega življenja ter njegove kakovosti. Seveda bomo skušali prepoznati, ali in kje lahko med vrednotenjem socializma nekoč in danes najdemo vzporednice.

Čeprav je bila Jugoslavija zaradi svojega geopolitičnega položaja deležna nekoliko drugačnega razvoja in večje odprtosti na zahod kot druge vzhodnoevropske države, je bila z njimi primerljiva v tem, da je bila enopartijska država, kjer je imela vse vzvode odločanja komunistična partija. Tudi v gospodarskem razvoju se ni veliko razlikovala od njih. Ne glede na uvedbo samoupravljanja je bila gospodarska pobuda v rokah komunistične partije. Prevladovala je državna lastnina, gospodarske organizacije pa so bile pri svojem poslovanju pogosto ujete med trgov in politiko ali med industrializacijo in samoupravljanjem.⁵⁴⁹ Kljub gospodarskim uspehom v petdesetih letih je že v začetku šestdesetih let zašla v krizo, ki se je v prihodnjih desetletjih le še stopnjevala. Njena produktivnost je bila nizka, primerljiva z drugimi socialističnimi državami ter s Turčijo in Portugalsko.⁵⁵⁰ Slovenija je imela med jugoslovanskimi republikami poseben položaj, saj je bila najbolj razvita, meji z Avstrijo in Italijo pa sta ji omogočali lažje stike z zahodno kulturo.⁵⁵¹

A vseeno je bila v Jugoslaviji fleksibilnost političnega sistema ali dopuščanje, da prebivalci do določene mere uresničujejo svoje

---

549 Fikfak, *Direktorji med socializmom in kapitalizmom*, str. 9–11.

550 Marković, *Erinnerung und Realität*, str. 260–261; Bergson, *Comparative Productivity*, str. 342–357; Rendla, »*Kam ploveš standard?*«, str. 147–152. Princič sicer opozarja, da v Sloveniji dobiček ni bil vedno merilo za ugotavljanje uspešnosti podjetij, saj niso rada izkazovala prevelikega dobička. Raje so ga prispevala za druge namene, npr. za družbeni standard. Gl. Princič, *Največja in uspešna slovenska podjetja*, str. 211.

551 Repe, Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 9–10; Rendla, »*Kam ploveš standard?*«, str. 141–146.

interese izven uradnega sistema, večja kot v drugih državah vzhodnega bloka.⁵⁵² Čeprav je bilo gospodarstvo nestabilno in vpliv politike velik, je država veliko vlagala v socialno ureditev, v javni šolski in zdravstveni sistem. Vse te okoliščine so se odražale v vsakdanjem življenju in se vtisnile v spomine pričevalcev. Njihovi spomini na obdobje socializma so bili pogosto zelo raznoliki. Včasih so bili ujeti v javne diskurze, ki so po eni strani sporočali, da je socializem omogočal večjo socialno varnost in enakopravnost, ali po drugi strani poudarjali predvsem kršenje človekovih pravic, onemogočanje svobode izražanja in zasebne iniciative. A večina pričevalcev je vendarle iskala ravnotežje med obema poloma. Ne glede na vse je bila Jugoslavija nekoč njihova domovina, tam so živeli, delali, si ustvarjali družine, gradili, potovali in se družili. Za razumevanje vprašanja, kako so posamezniki doživljali socialistični vsakdanjik pa tudi socialistično ideologijo in vrednote, je zato treba preseči binarno delitev na dobro in slabo.⁵⁵³

Za pričevalce socializem ni bil le političnoekonomska ureditev, ki je temeljila na družbeni lastnini in enopartijskem vodstvu. Pravzaprav je bilo to v njihovih spominih pogosto drugotnega pomena. Slogan »bratstvo in edinstvo« so videli kot politični projekt, le nekateri so povezovalno vlogo pripisovali Titu. Za mnoge pričevalce je bil termin socializem dejansko abstrakten pojem, ki so ga povezovali z določenimi splošno veljavnimi značilnostmi, ne pa s svojim vsakdanjim življenjem. Zato so mi nekateri skušali posredovati le spomine, ki so bili skladni s to podobo. A skozi vse življenjske zgodbe se je videlo, da so se raje posvečali zasebnemu življenju in izboljševanju življenjskega standarda kot politiki.

---

552 Bernik, Fabjančič, Spomini na socializem, str. 1057–1060.

553 Ljudje niso enostavno zavračali ideologije ali jo izrabljali za lastno napredovanje. Tudi v Sovjetski zvezi so posamezniki uporabljali kreativne prakse, da bi ideologiji dali pomen v okviru lastnih vrednot. Yurchak to pokaže na primeru mladinske kulture, ki je poleg sovjetskih ideoloških vrednot uporabljala tudi zahodne, čeprav so slednje rutinsko obsojali znotraj ideološkega diskurza. Tako so v vsakdanjih praksah kršili veliko pravil, ki jih je vpeljala politika. Za Yurchaka perestrojka zato pomeni le javno manifestacijo sprememb, ki so se počasi in po tiho uveljavljale znotraj sistema. Gl. Yurchak, *Soviet Hegemony of Form*, str. 480–510.

SOCIALIZEM V JAVNOMNENJSKIH RAZISKAVAH

Z leti se pogled na preteklost spremeni in iz pričevanj ne moremo videti, kako so posamezniki dejansko razmišljali v času socializma, kaj se jim je zdelo pomembno ali kako so gledali na aktualno politično dogajanje. Zato sem te podatke poiskala v anketah, ki jih v longitudinalni empirični raziskavi z naslovom Slovensko javno mnenje (SJM) zbira Center za raziskovanje javnega mnenja.⁵⁵⁴ Za obdobje med letoma 1968 in 1990 je bilo značilno, da je bila vsakokratna raziskava oziroma vprašalnik rezultat izbora, ki ga je opravila raziskovalna skupina na podlagi relevantnih političnih ali medijsko izpostavljenih tem.⁵⁵⁵ Vprašanja so se šele postopoma oblikovala v standardizirano obliko. Najbolj zastopana so bila vprašanja o delovanju političnega sistema in institucijah oblasti, o delovanju družbenopolitičnih organizacij, organov samoupravljanja, o delovanju in razvoju gospodarstva, o doživljanju enakosti oziroma socialne varnosti, o razumevanju odnosov med posameznimi jugoslovanskimi

---

554 Center za raziskovanje javnega mnenja je bil ustanovljen leta 1966 v okviru tedanje Visoke šole za politične vede, predhodnice današnje Fakultete za družbene vede. Istega leta je bil zasnovan tudi projekt Slovensko javno mnenje, medtem ko je bila prva raziskava izvedena leta 1968. Čeprav je center nastal s podporo oblasti, je bil zaradi izsledkov deležen tudi kritik in odtegnitve finančnih sredstev. Zato se v letih 1974, 1975 in 1977 raziskave niso izvajale. Gl. Toš, Longitudinalni projekt, str. 126.

555 Prav tam, str. 125–126.

Ljubljana leta 1961, praznično okrašena z zastavicami.
Na levi je staro poslopje Metalke, na desni poslopje Glavne zadruške zveze.
(MNZS, Fototeka, foto: Edi Šelhaus)

narodi ter o življenjskem standardu.⁵⁵⁶ Raziskava je nastala znotraj danih sistemskih okvirov, kar je treba upoštevati pri njenih rezultatih, a je kljub temu beležila določeno kritičnost ljudi.

Iz raziskave SJM je razvidno, da je bil življenjski standard v veliki meri povezan z zadovoljstvom in zaupanjem v državo. Prebivalci Slovenije so bili do začetka osemdesetih let na splošno zadovoljni z življenjem v Jugoslaviji, z možnostmi za šolanje, socialno oskrbo, s kulturnim življenjem, z ugledom države, odnosi med ljudmi, možnostjo vplivanja na družbene odločitve, celo z gospodarskim napredkom in položajem vere.⁵⁵⁷ V sedemdesetih letih so anketiranci zadovoljstvo z življenjem v Jugoslaviji povezovali z občutnim izboljšanjem svojega standarda.⁵⁵⁸ Toda za ta leta je bila prav tako značilna konformnost javnega mnenja in pritrjevanje političnim izhodiščem,⁵⁵⁹ kar je treba upoštevati pri

556 Prav tam, str. 126.

557 Gašparič, Slovensko dojemanje druge Jugoslavije, str. 93.

558 Prav tam, str. 95.

559 Toš, Longitudinalni projekt, str. 137.

odgovorih anketirancev. Gospodarska kriza osemdesetih let je postopoma prinesla večje nezadovoljstvo z življenjskimi razmerami, ljudje so se zavedali, da živijo slabše kot prej, zato je bila čedalje bolj izražena kritika do države in politike. Kritično mišljenje se je odražalo tudi v zavzemanju za svobodo in človekove pravice, v zavesti o pomenu jezika, kulture in narodne pripadnosti, v ekološki zavesti ter v naraščajočem izražanju religioznosti. Do končnega obrata vrednot je prišlo konec osemdesetih let, ko so se jasno izrazile zahteve po odpravi monopolnega položaja partije, odpravi centralizacije, po demokratizaciji, večji samostojnosti republik in nacionalni avtonomiji, nadomeščanju družbene lastnine z zasebno in oživitvi podjetništva. Izrazilo se je tudi prepričanje, da socializem nima več perspektive, in pokazala se je želja po samostojni državi.⁵⁶⁰

Zaradi nestandardizirane oblike vprašalnikov med letoma 1968 in 1990 je za določene teme težko potegniti vzporednice čez celo obdobje. Vedno pa sta bili pri Slovencih visoko vrednoteni socialna varnost in enakost.⁵⁶¹ Ker so posneti pričevalci v svojem dojemanju socializma poudarjali tudi področji standarda in politike, so bili iz raziskave SJM povzeti še relevantni odgovori anketirancev na vprašanja s področij gospodarskega razvoja in odnosa do politike, družbenopolitičnih organizacij ter vloge Slovenije v Jugoslaviji. Ta področja so bila pomembna za primerjavo s posnetimi pričevanji in za razumevanje odnosa do socializma kot političnega sistema.

Zagotavljanje enakosti in socialne varnosti

Slovenci sistem javnega izobraževanja in zdravstva ter dobre življenjske razmere še danes razumejo kot ključne za

---

560 Prav tam, str. 138–140.

561 To vrednotenje je sicer značilno za cel evropski prostor, a v Sloveniji je še nekoliko bolj izrazito. Za Slovence je bila od nekdaj pomembna tudi socialna varnost, ki jo deloma nudi družina, deloma pa je povezana z vlogo države pri urejanju socialnih pravic, plačnih razmerij in javnih servisov. Gl. Markeš, Žerdin, Nimamo socialnih strategij, str. 4.

socialno varnost. Pri tem vidijo državo kot tisto, ki naj bi urejala razmerja, skrbela, da se za ta področja ne bi zmanjševala sredstva, in na ta način zagotavljala socialno varnost. Podobno velja za vrednotenje enakosti.⁵⁶² To je bilo izraženo tudi v obdobju socializma, saj lahko iz odgovorov anketirancev raziskave SJM vidimo, da sta bili socialna varnost in enakost za ljudi dve od najpomembnejših vrednot.

Enakost, pri ljudeh izražena kot majhne socialne razlike, je ena od temeljnih vrednot, ki je prisotna v vseh meritvah javnega mnenja, le med letoma 1985 in 1990 je bila nekoliko manj izražena. Anketiranci so možnosti za neenakost videli v plačnih razlikah, premoženju in življenjskem standardu ter v razlikah med vodilnimi in drugimi zaposlenimi ali razlikah v izobrazbi ali kvalifikaciji.⁵⁶³ Kot rešitev za zmanjšanje socialnih razlik so do konca navajali povečanje najnižjih plač in pokojnin ali zmanjšanje razlik v osebnih dohodkih. Država naj bi poleg urejanja plačnih razmerij skrbela tudi za zagotavljanje določenih javnih storitev. Tako si je že v prvem letu raziskave večina anketirancev želela, da bi šlo več denarja iz družbenih sredstev za zdravstvo, šolstvo, otroško varstvo, kulturo, gradnjo stanovanj, komunalne storitve, celo za telesno kulturo.⁵⁶⁴ To mnenje se je v kasnejših letih ohranilo.

V času gospodarskih izzivov so anketirance pogosto spraševali, kaj se jim zdi bolj pomembno zagotoviti, povečanje proizvodnje ali enakost med ljudmi, čeprav bi to pomenilo počasnejši razvoj. Leta 1969, ko se je to vprašanje prvič pojavilo, so bili odgovori zelo uravnoteženi. 45,5 odstotka vprašanih

---

562 Prav tam, str. 5–6.

563 Zanimivo je, da je to pokazala tudi analiza vrednot na področju dela, ki je bila v Sloveniji izvedena v letih 1992, 1995 in 1999. Pri vrednotenju pravičnosti na delovnem mestu je bilo za Slovence pomembno predvsem meritokratsko načelo pravičnosti, ki temelji na sorazmerju med delovnimi prispevki in prejemi. Tudi v drugih postsocialističnih državah je tako razumevanje pravičnosti nadpovprečno prisotno, kar pomeni, da večina drugačna merila nagrajevanja sprejema kot nepravična. So pa bili Slovenci pri vrednotenju dela bližje skandinavskim državam, saj so manjši pomen pripisovali materialnim vidikom dela in večjega dejavnikom osebnega razvoja. Gl. Rus, Toš, *Vrednote Slovencev in Evropejcev*, str. 8, 35–39, 47–49.

564 Toš, *Vrednote v prehodu I.*, str. 4.

je menilo, da je najbolj potrebno zagotoviti čim hitrejšo povečanje proizvodnje, četudi ob povečanju razlik med ljudmi, 43,4 odstotka vprašanih pa je bilo mnenja, da je najbolj pomembno čim več enakosti med ljudmi, četudi bi to pomenilo počasnejši razvoj.⁵⁶⁵ V sedemdesetih letih se je odstotek povečal v korist enakosti in to vrednotenje je vztrajalo do leta 1981/82, ko je prvič manjši odstotek anketirancev izbral enakost kot bolj pomembno vrednoto (31,5 odstotka).⁵⁶⁶ To se je ponovilo v letih 1986 (28,4 odstotka)⁵⁶⁷ in 1988 (22,0 odstotka).⁵⁶⁸ Močnejše vrednotenje ukrepov za učinkovitost gospodarstva v osemdesetih letih je bilo seveda posledica krize. Kljub temu tudi v tem desetletju anketiranci niso podpirali ukrepov, ki so jih videli kot poseganje v socialne pravice. Najbolj izrazito so bili proti zmanjševanju denarnih sredstev za šolstvo, zdravstvo in kulturo. Prav tako večina ni podpirala zmanjševanja sredstev za povečanje osebnih dohodkov in življenjskega standarda ter omejevanja zaposlovanja.⁵⁶⁹ Vidimo, da ljudje določenih ukrepov za učinkovitost gospodarstva niso povezovali z njegovo uspešnostjo ali rentabilnostjo, temveč z željo po ohranitvi socialnih pravic in življenjskega standarda.

Enakost je bila pri anketirancih zelo visoko vrednotena skozi celo obdobje socializma. Leta 1984 je na seznamu različnih vrednot kar 84,1 odstotka vprašanih socialno enakost, enake možnosti za vsakogar, brez privilegijev, označilo za zelo pomembne. Višje je bila vrednotena le svoboda (svobodna izbira, neodvisnost) s 93,6 odstotka.⁵⁷⁰ Največ, 30,7 odstotka, anketirancev je celo menilo, da socializem pomeni enakopravnost vseh, da ni razlik, socialno varnost, pravico do dela, brezrazredno družbo.⁵⁷¹

---

565 Prav tam, str. 41.

566 Zagotoviti čim hitrejšo povečanje proizvodnje je izbralo 52,9 odstotka vprašanih. – Prav tam, str. 350.

567 Prav tam, str. 521.

568 Prav tam, str. 616.

569 Vrednosti so izražene v odstotkih. – Prav tam, str. 92–93, 129, 190, 280–281, 348, 412–413, 460, 518, 616, 757.

570 Prav tam, str. 481.

571 Prav tam, str. 473. Vprašanje je bilo odprtega tipa, mogoča sta bila dva odgovora.

Gospodarske in življenjske razmere

V anketi iz leta 1968 je bilo prvo vprašanje, kaj si ljudje želijo, in 52,0 odstotka vprašanih je odgovorilo, da si želi boljše življenjske razmere ali standard.⁵⁷² V sedemdesetih letih, ko se je standard večine prebivalcev izboljšal, so bili anketiranci zadovoljni s svojim položajem. Različno so sicer vrednotili izboljšanje svojega materialnega položaja, toda večina je pričakovala, da bo v prihodnosti boljši ali vsaj enak. Leta 1975/76 je 58,3 odstotka vprašanih odgovorilo, da so se položaj njihove družine in razmere, v katerih živijo, od časa po osvoboditvi močno izboljšali, 35,9 odstotka pa je odgovorilo, da so se izboljšali.⁵⁷³ Večina anketirancev je menila, da se je njihov položaj najbolj spremenil zaradi dviga življenjskega standarda, boljših življenjskih razmer, možnosti pridobitve, gradnje in opreme stanovanj ter boljše prehrane, obleke in založenosti trgovin. To mnenje je vztrajalo do začetka osemdesetih let. Leta 1980 je še vedno 56,3 odstotka vprašanih menilo, da živijo bolje kot pred petimi ali šestimi leti, 17,0 odstotka pa, da živijo mnogo bolje.⁵⁷⁴

V sedemdesetih letih so se kritike na račun razvoja gospodarstva sicer pojavljale, a niso bile tako izrazite. Že od začetka raziskave so anketiranci najbolj poudarjali, da na vodilnih položajih v gospodarstvu ni dovolj kvalificiranih ljudi. Kritični so bili tudi do slabe organizacije in poslovne politike. V tem obdobju so kot rešitev navajali, da bi bilo treba hitreje uvajati modernizacijo industrije in zaposliti več strokovnjakov na vodilnih položajih. Poleg tega so anketiranci od vsega začetka ocenjevali, da bi morali manj razviti deli Jugoslavije bolj skrbeti za svoj razvoj. Sistem socialističnega gospodarstva z družbeno lastnino in samoupravljanjem za anketirance v sedemdesetih letih ni bil vprašljiv, kljub temu da družbena lastnina v javnem mnenju ni veljala kot učinkovita in da so dobro gospodarjenje pripisovali obrtnikom. Družbeni lastnini so v nasprotju s tem pripisovali enakost

---

572 Prav tam, str. 1.

573 Prav tam, str. 187.

574 Prav tam, str. 280.

in pravičnost.⁵⁷⁵ Anketiranci so v sedemdesetih letih videli potrebo tudi po razvijanju zasebnega sektorja. To velja predvsem za kmetijstvo pa tudi za obrt, manjša industrijska podjetja ter turistične dejavnosti. Kljub temu zasebne lastnine še niso postavljali kot alternative družbeni lastnini. Za kmetijstvo so ljudje zaznavali, da ima v obsegu socialistične ekonomije, ko je bil posamezniku določen maksimum obdelovalne zemlje, slabše možnosti za razvoj. Iz anket vidimo, kako je naraščalo prepričanje, da je odprava zemljiškega maksimuma pomembna za razvoj kmetijstva: od 51,0 odstotka leta 1969⁵⁷⁶ do 74,5 odstotka leta 1987.⁵⁷⁷ Anketiranci so zaznavali tudi problematiko tako imenovanega dvojnega dela, se pravi dela na kmetiji in v tovarni. V tem obdobju je bila večina prepričana, da bi bilo treba tako dvojno delo preprečevati, ker vodi do zanemarjanja obdelovalne zemlje ali ker zmanjšuje storilnost na delovnem mestu.

V osemdesetih letih je zaradi gospodarske krize in nezadovoljstva z življenjskimi razmerami postopoma opazna čedalje večja kritika sistema. Leta 1983 je večina anketirancev prvič menila, da živijo v slabših življenjskih razmerah kot pred petimi leti, da imajo slabše možnosti dobiti stanovanje ali zaposlitev, da je standard slabši kot pred letom dni, 42,4 odstotka pa jih je celo menilo, da bo čez eno leto še slabši.⁵⁷⁸ Ljudje so izražali nezadovoljstvo nad gospodarskim položajem, denar, ki so ga zaslužili, je izgubljal vrednost, varčevanje je bilo pogost predmet vprašanj v anketi. Anketiranci so se pri tem pritoževali nad pomanjkanjem, inflacijo in nizkimi osebnimi dohodki. V letu 1983 je večina anketirancev prav tako menila, da je treba dopuščati dvojno delo v tovarni in na kmetiji ali dodatno delo izven delovne organizacije.⁵⁷⁹ Leta 1984 je že 46,0 odstotka vprašanih ocenilo, da živijo slabše kot pred petimi leti. Večina je menila,

---

575 To so opažali že od začetka merjenja javnega mnenja. Gl. Toš, Longitudinalni projekt, str. 128–129.

576 Toš, *Vrednote v prehodu I.*, str. 31.

577 Prav tam, str. 566.

578 Prav tam, str. 406.

579 Prav tam, str. 417.

da so bolj varčni in da morajo skrbno gospodariti, za prihodnost pa je 44,6 odstotka vprašanih računalo, da bo položaj še slabši.⁵⁸⁰ Od sredine osemdesetih let je bilo čedalje bolj izraženo mnenje, da se standard slabša, da živijo dosti slabše kot pred leti, anketiranci pa so pričakovali, da se bo stanje še poslabšalo. Menili so, da se zaradi tega poglobljajo socialne razlike, kar so vrednotili negativno.⁵⁸¹

Od osemdesetih let naprej je bila večina anketirancev prepričana, da je za hitrejši gospodarski razvoj najbolj potrebna večja storilnost. Program stabilizacije gospodarstva so videli kot neučinkovit ali so bili mnenja, da celo slabša položaj.⁵⁸² Čedalje bolj so bili kritični do političnega vodstva in so v njem prepoznavali krivca za gospodarsko krizo. Krivce so videli tudi v vodilnih gospodarstvenikih. Anketiranci so izražali želje po večji avtonomnosti republik, po ohranjanju političnega življenja in gospodarstva v pristojnosti republik, prav tako so želeli, da druge republike Slovenije ne bi ovirale v razvoju.⁵⁸³ Sredi osemdesetih let se je začel spreminjati še odnos do zasebne lastnine, ki je postala alternativa družbeni lastnini.⁵⁸⁴ A vseeno je leta 1986 večina vprašanih še izražala zaupanje v socialistično samoupravljanje.⁵⁸⁵

Leta 1988 se je odstotek tistih, ki so ocenili, da so življenjske razmere slabše kot pred petimi leti, povečal na 66,7.⁵⁸⁶ Povečala pa se je tudi kritičnost anketirancev in večina jih je menila, da bi imela Slovenija nove možnosti za gospodarski razvoj izven jugoslovanskega okvira.⁵⁸⁷ Toda še vedno je 62,1 odstotka

---

580 Prav tam, str. 456.

581 Tako je menilo 69,0 odstotka vprašanih. – Prav tam, str. 520.

582 Prav tam, str. 516.

583 Patterson meni, da je podpiranje manj razvitih republik delovalo, dokler so imeli vsi bolj ali manj dovolj. Ko je kriza omejila zadostna sredstva za življenje, so prišle na površje stare zamere zaradi neenakosti in nepravilnosti, kar je dodatno zaostriло napetosti med republikami in etničnimi skupinami. Gl. Patterson, *Bought and Sold*, str. 318.

584 Toš, Longitudinalni projekt, str. 128.

585 Toš, *Vrednote v prehodu I.*, str. 527.

586 Prav tam, str. 614. Združeni so odstotki za odgovore »slabše« (52,6) in »dosti slabše« (14,1).

587 Prav tam, str. 627.

vprašanih odgovorilo, da je rešitev za gospodarstvo nova koncepcija samoupravljanja z uvedbo tržišča v gospodarstvu in demokratizacijo ter s pravico do avtonomnih političnih gibanj.⁵⁸⁸ Do dokončnega preobrata je prišlo leto kasneje, ko je bila večina anketirancev prepričana, da bi imela Slovenija boljše razvojne možnosti izven jugoslovanskega okvira ter da je smiselno razpravljati o odcepitvi.⁵⁸⁹

Posamezniki in politični sistem

Raziskava SJM je do druge polovice osemdesetih let beležila relativno veliko nezanimanje za politiko.⁵⁹⁰ Anketiranci so odgovarjali v skladu s sistemskimi normami, na vprašanja niso odgovarjali ali pa so odgovarjali, da niso seznanjeni s političnimi vprašanji. Leta 1973 je na primer 37,3 odstotka vprašanih odgovorilo, da ničesar ne vedo o razpravah o novi ustavi, in 49,0 odstotka, da so le nekaj slišali o tem.⁵⁹¹ Volitve so razumeli kot izpolnjevanje državljsanske dolžnosti.⁵⁹² Kljub temu lahko iz odgovorov razberemo, da so anketiranci izražali določeno kritiko, saj so v nestrokovnosti politično nastavljenih kadrov v gospodarstvu in v neprevzemanju odgovornosti videli vzroke za gospodarsko nazadovanje. Videti je tudi, da ljudje niso razumeli zapletenega delegatskega sistema. Leta 1978 je 29,3 odstotka vprašanih odgovorilo, da ničesar ne vedo o volitvah delegatov v delegacije in o njihovem evidentiranju. 23,9 odstotka vprašanih je odgovorilo, da uspešnejše delovanje delegatskega sistema ovira slaba informiranost, 19,1 odstotka pa, da ga ovira nezainteresiranost ljudi.⁵⁹³

Gospodarska in sistemska kriza sta v začetku osemdesetih let povzročili čedalje jasnejše izražanje nezadovoljstva nad

---

588 Prav tam, str. 664.

589 Prav tam, str. 736.

590 Gašparič, Slovensko dojemanje druge Jugoslavije, str. 95–96.

591 Toš, *Vrednote v prehodu I.*, str. 156.

592 Gašparič, Slovensko dojemanje druge Jugoslavije, str. 96.

593 Toš, *Vrednote v prehodu I.*, str. 234.

političnim vodstvom. Od leta 1984 je bilo vedno bolj izrazito prepričanje, da navadni občani ne morejo sodelovati pri odločanju o pomembnih vprašanjih ali da nimajo dovolj možnosti za vplivanje na odločitve.⁵⁹⁴ Še vedno pa so anketiranci v socializmu videli perspektivo. Leta 1986 je na primer 13,9 odstotka vprašanih v celoti zaupalo sistemu socialističnega samoupravljanja, 45,2 odstotka vprašanih pa večinoma zaupalo.⁵⁹⁵ A v drugi polovici osemdesetih let sta izražanje kritičnosti in odklanjanje avtoritarnih prvin sistema postala čedalje večja. Ob tem se je kazalo, da ljudje iščejo alternative v novih družbenih gibanjih. Večina anketirancev je bila mnenja, da ta gibanja delujejo v korist razvoja. Hkrati z nezaupanjem v politiko so izražali zavedanje o pomenu človekovih pravic in njihovega varovanja ter v skladu s tem obsojali proces proti četverici. Pomembna vrednota je postajala svoboda govora. Leta 1988 je 74,5 odstotka vprašanih menilo, da javna kritika sistema ni kriminalno dejanje.⁵⁹⁶ Jugoslovanska ljudska armada, zveza komunistov in Zvezni izvršni svet so v tem času izgubljali zaupanje, še vedno pa je večina zaupala slovenskemu političnemu vodstvu, da si prizadeva zagotoviti nadaljnji razvoj Slovenije v okviru federacije.⁵⁹⁷ Anketiranci so se čutili ogrožene tudi zaradi mednacionalnih trenj in omejevanja razvoja Slovenije. V tem obdobju se ni krepila samo želja po večji avtonomnosti republik, oblikovala se je tudi zavest o pomenu naroda, kulturnem prostoru, ki se razteza na manjšine in izseljence, ter pomembnosti jezika.⁵⁹⁸ Hkrati s prebujeno vlogo naroda se je oblikovalo prepričanje, da bi bilo treba priseljevanje iz drugih republik v Slovenijo omejiti, delavci, ki že živijo tukaj, pa bi se morali prilagoditi na tukajšnje razmere. Vprašanja na temo priseljevanja iz drugih republik so postala redna od osemdesetih let naprej. Odstotki, ki kažejo na

---

594 Prav tam, str. 471–472. To mnenje se ponavlja tudi v naslednjih letih.

595 Prav tam, str. 526–527.

596 Prav tam, str. 654.

597 Leta 1988 je slovenskemu političnemu vodstvu zaupalo 62,0 odstotka vprašanih. – Prav tam, str. 623.

598 Toš, Družba v prehodu in vrednote, str. 13.

to, da je treba zaposlovanje in priseljevanje iz drugih republik omejiti, so postopoma naraščali. Po mnenju anketirancev so bili s priseljevanjem ogroženi zaposlovanje Slovencev, slovenski jezik in slovenski običaji.⁵⁹⁹

Konec osemdesetih let se je prav tako korenito spremenil odnos do zveze komunistov in izrazita je postala želja po politični pluralnosti. Leta 1988 je večina anketirancev menila, da bi zveza komunistov morala biti le ena od političnih strank, da bi se morala odreči monopolu pri odločanju o družbenih zadevah, se zavzeti za pojasnitev političnih obračunavanj in napak v gospodarskem razvoju ter izključiti ljudi, ki so vanjo stopili iz koristoljubja.⁶⁰⁰ 71,2 odstotka vprašanih je odobravalo ustanovitev novih strank in drugih organizacij.⁶⁰¹ Ljudje so se zavzemali za demokracijo kot temeljno sistemsko prvino, za politični pluralizem in samostojnost nacionalnih politik.⁶⁰² Zahteve po avtonomiji Slovenije in suverenem odločanju o nadaljnjem razvoju so postajale čedalje glasnejše in se leta 1989 dokončno izoblikovale v prepričanje, da se bo Slovenija lažje razvijala kot samostojna država. Tega leta skoraj polovica anketirancev ni več zaupala v socializem, ki po njihovem mnenju ni imel več perspektive.⁶⁰³ Senzibilnost do vprašanj slovenske suverenosti, človekovih pravic in novih političnih strank se je pokazala tudi ob anketi o ustavnih dopolnilih.

---

599 Leta 1980 je 50,9 odstotka vprašanih ocenjevalo, da priseljevanje iz drugih republik ne ogroža Slovencev, in 32,3 odstotka, da jih. Leta 1990 se je že 53,0 odstotka anketiranih strinjalo, da priseljevanje iz drugih republik ogroža Slovence. Gl. Toš, *Vrednote v prehodu I*, str. 318, 760–761.

600 Prav tam, str. 636–637, 638.

601 Prav tam, str. 639. Združeni so odstotki za odgovore »v celoti odobrava« in »odobrava«.

602 Toš, *Družba v prehodu in vrednote*, str. 13.

603 Prav tam, str. 15.

SOCIALIZEM V SPOMINIH

Podoba socializma v spominih izraža drugačno (ne)kritičnost kot javno mnenje. Čeprav je časovna distanca od konca socializma omogočila pogled na preteklost, ki je osvobojen nekdanjih ideoloških okvirjev, so novi življenjske razmere spodbudile nastanek novih mitov ali obračunavanje s preteklostjo. Prevrednotenje preteklosti ni odvisno le od novih odkritij ter spoznanj slovenskega in evropskega zgodovinopisja, temveč tudi od spremenjenih političnih razmerij v Sloveniji in spremenjenih razmer v Evropi po padcu berlinskega zidu ter s tem povezanim drugačnim vrednotenjem preteklosti.⁶⁰⁴ Nostalgija za socializmom na primer izhaja iz nezadovoljstva s sedanjostjo in negotove prihodnosti. Pogosto je povezana z življenjem v nekdanji Jugoslaviji in njeno kulturno dediščino, kot je hrana, glasba ali simbolika. Lahko jo izražajo tudi pripadniki tistih generacij, ki so doživeli le zadnja leta socializma ali pa ga sploh niso več izkusili.⁶⁰⁵ Prav tako tudi totalitarni diskurz pove več o sedanjosti kot preteklosti. Sodelovanje z nekdanjim političnim sistemom se pri tem zanemarja, pozablja ali dobi novo vsebino, medtem ko lahko poudarjanje krivic in prikrito disidentstvo služita za dokazovanje nove lojalnosti. Pri tem je treba opozoriti, da se pri

604 Repe, Mit in resničnost komunizma, str. 285–292.

605 Marković, Der Sozialismus und seine sieben »S«-Werte, str. 153–155.

navadnih ljudeh spominjanje preoblikuje drugače kot pri političkih in intelektualcih, saj preteklost prvih ni v tolikšni meri povezana z družbeno sprejemljivostjo.⁶⁰⁶

»Ampak dobro se spomnim, takrat sem iz srca govoril, kako je Jugoslavija v tem socializmu lepa država. Danes, ko nisem več star osemnajst let [...] mislim čisto drugače. Takrat, ko sem bil mlad, sem očitno bil ali napačno vzgojen ali nisem bil vzgojen v pravi resnici, ampak čisto vse tiste, bom rekel, moje predstave izpred osemnajstih let so se absolutno spremenile, lahko bi rekel, da so se postavile na glavo.«⁶⁰⁷

Tudi v nekaterih pričevanjih se je pokazalo, kako se je podoba o preteklosti s spremembo političnega sistema modificirala. Pričevalec iz Ljubljane je na primer opisoval, kako je z navdušenjem hvalil jugoslovanski socializem, ko se je v študentskih letih na morju družil s tujci. V službi je vstopil v zvezo komunistov, služba mu je nudila možnost izobraževanja, do nje je čutil tudi lojalnost. Šele v osemdesetih letih je skozi delo za lokalno cerkev in ugotovitev, da je bil v otroštvu krščen, začel spremenjati mnenje, ki je bilo v času snemanja popolnoma nasprotno. Kljub temu da je Slovenijo primerjal celo s Severno Korejo in ta pogled podkrepil s krivicami, ki so se zgodile njegovi družini, ter s povojnimi poboji na splošno, je po drugi strani opisoval izboljševanje življenjskega standarda od šestdesetih let naprej, ugodnosti, ki jih je nudil družbeni sistem in ki jih je bil deležen tudi sam, na primer možnost izobraževanja. Vstop v zvezo komunistov pa je pripisoval lastni neizkušeni.

Pričevalci so se med seboj razlikovali po tem, kolikšen pomen so pretekle izkušnje imele pri njihovem razumevanju socializma. Nekateri so pretekle krivice uporabili za to, da so vedno znova podkrepili svojo zgodbo, pri tem pa so se izmikali tistim poglavjem iz preteklosti, ki se niso skladala s to podobo. Drugi

606 Kuljić, *Kultura spominjanja*, str. 85–86, 227.

607 Pričevanje M. B. (r. 1946).

so jih omenili mimogrede, kot del preteklosti. Tretji so v socializmu iskali pravičnejšo ureditev od današnje, tako, v kateri naj bi imeli več možnosti za uresničevanje svojih želja, celo večjo svobodo. Ena od pričevalk je bila na primer mnenja, da ji je Jugoslavija dala vse, kar ima, in da se je v času snemanja počutila dosti bolj omejeno. Vseeno se je večina pričevalcev trudila, da bi kar se da objektivno ovrednotila preteklost in svoj položaj v njej.

Ne glede na povedano so pričevalci posredno ali neposredno poudarjali nekatere splošne značilnosti, ki so jih povezovali s socializmom kot političnim sistemom. Vrednotili so jih pozitivno ali negativno, omenjali so jih vsi, vendar so jih v različni meri poudarjali. Pozitivne značilnosti so praviloma tiste, ki so pričevalcem izboljšale njihov življenjski položaj in zagotavljale socialno varnost,⁶⁰⁸ negativne pa tiste, ki so jim kratile življenjske pravice, jih omejevale, jim poslabšale položaj ali prinesle socialno razlikovanje. A videli bomo, da so le nekatere neposredno povezane s političnim sistemom.

Včasih je bilo lepo

»Je bilo pa tako, in v službi in v privatnem življenju, v tistem času smo bili prijatelji res prijatelji. Pomagali drug drugemu, vedno, recimo v službi, vedno pokrivali, če je kdo kaj narobe naredil. Vedno pokrivali, da se ni vedelo, kdo je to povzročil. Skratka eno tako prijateljstvo, druženja, vsak rojstni dan skupaj [...] V glavnem, to moram reči, da se je, s kapitalizmom se je v trenutku nehalo. Zdaj je popolno

---

608 Kakovost življenja se lahko meri z različnimi kazalci: z objektivnimi dejstvi, kot je bruto domači proizvod na prebivalca, ali s kazalci, ki merijo, v kolikšni meri so zadovoljene potrebe posameznikov. Kazalci se ne ujemajo vedno z dejansko kakovostjo življenja, ki ni nujno boljša zaradi gospodarske rasti ali bruto domačega proizvoda. Kakovost življenja je povezana s subjektivnim zadovoljstvom, zato je večplastna in odvisna od različnih dejavnikov, kamor spada tudi kakovost delovnega življenja, socialni kapital, možnost izobraževanja ali socialna varnost. V gospodarsko nerazvitih družbah je kakovost življenja odvisna od materialnih dobrin, v srednje razvitih družbah od količine in kakovosti izobraževalnih storitev, v visoko razvitih družbah pa od zdravstvenega stanja in zdravstvenih storitev. Gl. Rus, Toš, *Vrednote Slovencev in Evropejcev*, str. 17–21.

nasprotje tistega, kot je bilo prej. In prej smo cenili človeka tudi po tem, kaj ima v duši, kakšen je po karakterju, ne pa samo po tem, koliko je bogat.«⁶⁰⁹

Med pozitivne značilnosti socializma po pripovedih pričevalcev spadajo relativno dober življenjski standard, možnost izobraževanja, možnost zaposlitve, dobri medsebojni odnosi in solidarnost, občutek enakosti ter občutek varnosti. Kot vidimo iz odlomka, a tudi iz ostalih pričevanj, gre pogosto za primerjavo s sedanostjo, ki pa ni nujno drugačna zaradi spremembe političnega sistema, temveč zaradi sprememb v zaposlovanju, v gospodarskem položaju ali zaradi večje individualizacije posameznikov. Kljub temu so pričevalci te kategorije povezovali s socializmom. Socializem je pozitivno občutila predvsem srednja generacija, ki je doživela izgradnjo socializma in ki ni imela neposrednih izkušenj s politično represijo. Odločilno je bilo tudi to, da jo je rast življenjskega standarda zajela v formativnih letih, ko so iskali službe, ustvarjali družine in gradili hiše. Pri starejših, rojenih pred letom 1945, je odnos do socializma odvisen od okoliščin, v katerih so sami ali njihova družina preživeli drugo svetovno vojno. Ne glede na to je tudi ta skupina opisovala rast svojega življenjskega standarda, ki ga je primerjala s pomanjkanjem v med- in povojnih letih. Tisti, ki so bili rojeni po letu 1960, so odraščali v letih gospodarske in politične krize, a so kljub temu poudarjali določene pozitivne značilnosti. Njihovi spomini so bili pogosto povezani s spomini na otroštvo in mladost, prav tako s pristnimi medsebojnimi odnosi ter z varnejšim in enostavnejšim načinom življenja.

Dobro življenje in možnost rešitve stanovanjskega vprašanja

Vsi pričevalci so omenjali postopno rast življenjskega standarda od šestdesetih let naprej. Kljub temu da se ni mogel primerjati s tistim iz zahodnoevropskih držav, jim je njegova rast

---

609 Pričevanje G. K. (r. 1950).

omogočala ustvarjanje družine, gradnjo hiš ali nakup stanovanj, nakup novih luksuznih dobrin ter večini tudi počitnice na morju vsako leto. Zaradi odprtosti na zahod so bili jugoslovanski državljani deležni tujih kulturnih in potrošniških vplivov, ob nakupovalnih izletih pa so lahko opazovali tudi razlike v življenjskem standardu med Jugoslavijo na eni ter Avstrijo in Italijo na drugi strani. Čeprav se je v šestdesetih in sedemdesetih letih njihov življenjski standard izboljšal, je ponudba blaga v domačih trgovinah ostala mnogo skromnejša.⁶¹⁰ Nekateri pričevalci so lahko večkrat potovali v tujino, drugi manjkrat ali pa sploh niso. Iz pričevanj so vidne tudi razlike v standardu, ki so izhajale iz izobrazbe, delovnega mesta ali socialnega zaledja. Izboljšanje življenjskega standarda je bilo pogosto povezano z zaposlitvijo. Pričevalci iz mesta so omenjali, da je do prvega izboljšanja življenjskih razmer prišlo že v začetku šestdesetih let, medtem ko so tisti s podeželja to obdobje zaznavali po letu 1965. V sedemdesetih letih je bilo izboljšanje standarda opazno pri večini pričevalcev.

Relativno dober standard so pričevalci omenjali med pozitivnimi stranmi socializma, starejši pričevalci pa so poudarjali tudi pomanjkanje v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne, ko je večina dejansko živela v zelo skromnih razmerah. Vendar jih je kar nekaj pripomnilo, da o tem takrat niti niso razmišljali, saj je večina živela v podobnih razmerah, poleg tega so imeli tudi upanje v napredek. Pričevalci so pomanjkanje ponovno bolj intenzivno omenjali v spominih na osemdeseta leta. Ker so bili že navajeni določenega standarda, so se težje sprijaznili z omejitvami oziroma so bili zaradi tega nezadovoljni. Potrošništvo in popularna kultura, ki sta se razvila v šestdesetih in sedemdesetih letih, sta bila močno zasidrana v vsakdanjem življenju posameznikov. Zato so jih pomanjkanje in omejevalni ukrepi spodbudili k iznajdljivosti. Inflacija je imela za potrošnike dobre in slabe plati. Naučili so se namreč, kako omiliti njene učinke, in mnogi so jo znali izkoristiti v svoj prid.⁶¹¹

---

610 Patterson, *Bought and Sold*, str. 4–5; Rendla, *Založenost trga z blagom*, str. 137.

611 Duda, *Pronadeno blagostanje*, str. 390.

Dobro življenje je bilo ravno tako povezano z razširjenimi možnostmi za gradnjo individualnih hiš in ugodna posojila so pričevalci pogosto videli kot eno od prednosti socializma. Večina pričevalcev je stanovanjsko vprašanje reševala z individualno gradnjo, v manjši meri z najemom. Redki so imeli možnost pridobiti najemniško družbeno stanovanje. Gradnja individualnih hiš je potekala počasi, ko so to dopuščala finančna sredstva. Zaradi varčevanja je bil zelo velik vložek lastnega dela, gradbenega materiala pa je nenehno primanjkovalo. Skozi podjetja so lahko koristili ugodna posojila, a tudi banke so imele ugodno posojilno politiko. Ker v času velike inflacije niso revalorizirale posojil, so mnogi posojila tudi lažje odplačali.

Vidimo, da je bila ekonomska prosperiteta za pričevalce pomembna. Dobro življenje je v ljudeh zbujalo zadovoljstvo in pripomoglo k pozitivnemu odnosu do političnega sistema. Dokler so verjeli v možnosti za napredek in izboljšanje osebnega standarda, so verjeli tudi v državo. Ko je v osemdesetih letih gospodarski položaj postajal čedalje bolj nevzdržen, se je večalo tudi nezadovoljstvo ljudi. Zaradi gospodarske krize so s težavo ohranjali pridobljene potrošniške navade, kar je posledično pripeljalo do nezadovoljstva nad političnim sistemom.⁶¹² Pri tem je zanimivo, da je razen redkih izjem večina pričevalcev razpad Jugoslavije pripisovala političnim vzrokom, kot je Titova smrt ali srbski nacionalizem. Osamosvojitve so dojemali pozitivno, mnogi pa so poudarjali predvsem pričakovanje, da se bodo njihove življenjske razmere izboljšale.

Lahka pot do zaposlitve

Področja dela, odnosa do dela, delovnega okolja in možnosti zaposlovanja so bila pogosta tema v spominih, ki so jo pričevalci prav tako primerjali s položajem v času snemanja. Večina je poudarjala dobre možnosti za zaposlitev in njeno varnost. Razen dveh pričevalk so se vsi spominjali, da niso imeli težav z

---

612 Patterson, *Bought and Sold*, str. 316–319.

iskanjem zaposlitve. Službo so dobili po zaposlitvenih oglasih, svoji socialni mreži, štipendiranju ali predhodnem počitniškem delu. Nekateri pričevalci so povedali, da so morali napisati več prošenj za zaposlitev, a so dobili tudi več pozitivnih odgovorov. Delovnih mest je bilo dovolj, kljub temu da se je nezaposlenost prvič pojavila že v petdesetih letih.⁶¹³

»[...] ko sem iskala službo, sem se pa na devet koncev prijavila za v službo. Oziroma deset, devet mi je bilo odobrenih služb, ena pa ne. Potem sem pa Grosuplje izbrala, ampak je pa občina, zdaj, tam je bilo pa strogo takrat. [...] Oseminsedemdesetega. Ja, takrat, ko sem tisto šolo naredila, no. Jaz sem drugače trgovka, takrat ni bilo tega, faks pa to, če si poklic imel, si bil že kar nekaj. No, potem sem jaz pa še en tečaj strojepisni naredila, potem sem šla pa, pač razpisi so bili in sem potem pa v Grosupljem, no in zdaj sem skoz tam. Že sedemintrideset let.«⁶¹⁴

Zaradi povojne načrtne industrializacije je bilo ustvarjenih veliko novih delovnih mest, ki so nudila boljšo možnost zaslužka kot kmetijstvo, ki je v slovenski gospodarski usmeritvi prevladovalo pred vojno. Veliko ljudi je našlo zaposlitev še v gradbeništvu ali javni upravi. Večje število delovnih mest ni bilo odvisno le od gospodarskega razvoja, povezano je bilo tudi z nizko stopnjo tehnološke opremljenosti tovarn. Težave z modernizacijo gospodarstva so bile v Sloveniji prisotne v celem obdobju socializma. Pomanjkljivosti tehnologije, pomanjkanje surovin ali težave, ki so izhajale iz zapletene administracije, so tovarne pogosto reševale s presežkom delovne sile.⁶¹⁵ Dodatno se je nezaposlenost zmanjšala z odhodom delovne sile v tujino. Drugače pa so bile službe in plače zagotovljene, odpovedi niso bile pogoste. Pričevalci so načeloma poudarjali, da so imeli

613 Mlinar, *Slovenija 1945–1957*, str. 33.

614 Pričevanje M. G. (r. 1959).

615 Prim. Prinčič, *Modernizacija in gospodarski razvoj Slovenije*, str. 160–209; Vodopivec, *Družbene solidarnosti*, str. 142–143.

zaradi tega določeno varnost in stabilnost, da so se lahko odločali za družinsko življenje. Zaradi stabilnosti so se lažje odločali tudi za večje investicije pri reševanju stanovanjskega vprašanja, saj so bili prepričani, da bodo posojila lahko odplačevali.

Pričevalci so pogosto poudarjali, da so v službah vedno trdo delali. Mnogi so poleg tega čutili, da so njihovo mnenje upoštevali. Delavsko samoupravljanje, ki so ga pri tem poudarjali, je bilo kljub vsemu politični jezik, pogosto nerazumljiv in tehnokratski. Zato je bilo v času socializma ljudem večinoma tuje, kar se je kazalo v slabi zainteresiranosti za samoupravljanje, nesklepčnih skupščinah in neresnemu jemanju delegatskih obvez.⁶¹⁶

Delovna mesta so nudila socialno varnost za zaposlene in njihove družinske člane. Poleg rednega dohodka so prinesla še druge ugodnosti, na primer zdravstveno varstvo, pokojninsko zavarovanje, štipendije ali počitniško delo za otroke ter možnost, da jih po končanem šolanju zaposlijo. Nudila so tudi možnosti za preživljanje prostega časa in izobraževanje. S prejemanjem rednega dohodka so se povečale njihove možnosti za aktivno preživljanje prostega časa.⁶¹⁷ Večkrat so se s sodelavci družili še po koncu delovnika in v službah so se stkale mnoge vezi. Odnosi na delovnem mestu so bili pričevalcem pomembni, označili so jih kot prijateljske.

Prijateljstvo in solidarnost

Zanimivo je, da so pričevalci dobre medosebne odnose povezovali s socializmom in jih ocenjevali zelo pozitivno. Povedali so, da so se takrat v prostem času več družili s prijatelji in sodelavci ter si med seboj pomagali. Nekateri so solidarnost razumeli celo kot sistemsko prvino socializma, anomalije pa so pripisovali političnim elitam.⁶¹⁸ Dejansko je tudi sama politična ideologija oglaševala načelo solidarnosti kot eno od svojih

---

616 Zajc, Delavsko samoupravljanje med ljudmi, str. 137–144.

617 Prim. Sitar, »*Ne le kruh, tudi vrtnice!*«, str. 170–183.

618 Prim. Gašparič, Slovensko dojetje druge Jugoslavije, str. 97–100.

Za igro in druženje pride prav tudi odslužen avto
(Štepanjsko naselje, junij 1981).
(MNZS, Fototeka, foto: Miško Kranjec)

pomembnejših vrednot.⁶¹⁹ Kljub izrazitemu poudarjanju dobrih odnosov lahko iz pričevanj razberemo, da je v medosebnih odnosih prihajalo tudi do trenj. Negativne izkušnje so izvirale iz razlik v svetovnonazorski usmerjenosti, veroizpovedi, strogosti ali politični aktivnosti nadrejenih. Posamezni pričevalci so prav tako opisovali, da je v službah vladala hierarhija, medtem ko je izpolnjevanje norm spodbujalo tekmovalnost, ki je včasih povzročila tudi napete odnose in ljubosumje.⁶²⁰ Kljub slabim izkušnjam v službi, ki so jih zlasti z nadrejenimi izkusili nekateri pričevalci, so po drugi strani vedno poudarjali prijateljske odnose s sodelavci, solidarnost in medsebojno pomoč.⁶²¹

619 Vodopivec, Družbene solidarnosti, str. 137–138; Marković, Der Sozialismus und seine sieben »S«-Werte, str. 155–156.

620 Prim. Vodopivec, Družbene solidarnosti, str. 141–142.

621 Solidarnost in socialna varnost sta prvini, ki sta v vrednostnem sistemu Slovencev zelo pomembni. V raziskavah javnega mnenja vidimo celo zavzemanje za dohodkovno izenačevanje in ohranjanje solidarnosti kot temelj za reguliranje medosebnih in medskupinskih odnosov ter odnosov med posamezniki, skupinami in sistemom. Gl. Rus, Toš, Vrednotenje socializma in kapitalizma, str. 511–527.

Hkrati lahko vidimo, da so dobri odnosi pričevalcem omogočali različne oblike medsebojne pomoči in redistribucije dobrin. Socialna mreža, sestavljena iz sorodnikov, prijateljev, sodelavcev in znancev, je pričevalcem nudila pomoč pri večjih opravilih, gradnji hiš, iskanju služb ali iskanju izdelkov in storitev, ki jih je primanjkovalo, na primer gradbenega materiala, prednosti pri nakupu dobrin ali pri čakanju na telefonski priključek. Pričevalci so nekdanje medsebojne odnose vedno znova primerjali s tistimi iz časa snemanja. Pri tem vidimo, da je do sprememb v odnosih bolj kot zaradi spremembe političnega sistema prišlo zaradi drugih dejavnikov. Zaradi spremenjenega položaja delavcev v sodobnih podjetjih, spremenjene organizacije dela, bolj intenzivnega in fleksibilnega načina dela se je spremenil način druženja s sodelavci. Povečana individualizacija se čuti na delovnem mestu in v lokalnem okolju. Do nje je prišlo tudi zaradi tehnološkega razvoja. Televizija, računalnik ali čedalje večja uporaba osebnih avtomobilov prispevajo k temu, da posamezniki niso več toliko v stiku z drugimi ljudmi iz svoje okolice. Prav tako se zmanjšuje pomen medsebojne pomoči pri velikih opravilih, ki je včasih prispevala k družabnim odnosom. Nekoliko je k temu gotovo pripomoglo tudi širjenje naselij s priseljevanjem. Pričevalci so pogosto opazali, da so se takrat odnosi spremenili, saj se ljudje niso več poznali med seboj ali so bili celo nezaupljivi do novih priseljencev.⁶²²

Varnost, stabilnost in enakost

Željo po varnosti, stabilnosti in enakosti, ki so jih videli kot pozitivne značilnosti socializma, so pričevalci vedno znova poudarjali. Govorili so predvsem o socialni varnosti, nekateri pa tudi o fizični, saj so menili, da je bil nadzor nad kriminalom večji.⁶²³ Socialna varnost je izhajala iz zaposlitve in njene zagotovljenosti, kar je življenju dajalo stabilnost. Občutek varnosti je izhajal še iz gotovosti, da bo država poskrbela za svoje

---

622 Prim. Ravnik, *Galjevica*, str. 207.

623 Pri tem je treba upoštevati, da je država tudi prikrivala informacije o nasilju in kriminalnosti. Gl. Marković, *Der Sozialismus und seine sieben »S«-Werte*, str. 157.

državljan, za njihovo zdravstvo in šolstvo. Nekateri pričevalci so poudarjali občutek varnosti, povezan z izplačilom plač, saj je obstajal nadzor izplačevanja prispevkov za socialno varnost oziroma za pokojninsko in invalidsko zavarovanje. To so primerjali z aktualnimi novicami o neizplačevanju prispevkov. V primerjavi s časom snemanja so se jim zdela podjetja bolj varna pred propadom, čeprav so tudi v socializmu podjetja lahko zašla v finančne težave in dejansko propadla. Zanimivo je, da se je občutek materialne ogroženosti v devetdesetih letih kljub boljšim življenjskim razmeram povečal, saj sta bila zaposlitev in s tem zagotavljanje življenjskih sredstev bolj negotova.⁶²⁴

Vidimo, da so ljudje verjeli v državo in njene institucije ter zaupali, da bodo poskrbele za njihovo fizično in socialno varnost, čeprav so izražali tudi kritiko nad političnim sistemom in nekaterimi posamezniki.⁶²⁵ Tako paternalistično dojemanje države se je preneslo tudi v gospodarstvo, saj so verjeli, da bodo podjetja poskrbela za svoje zaposlene.⁶²⁶ Postsocialistična tranzicija je prinesla spremembo vrednot in interesov ter spremembo trga dela, kar se je globoko zarezalo v spomine posnetih pričevalcev in v njihovo vrednotenje socializma. V novih razmerah ohranjanje nekdanje industrije ni prednostna naloga, prej je razumljena kot težava, medtem ko se poudarjata dobiček in konkurenčnost. S tem ko nekdanje tovarne izginjajo in delovna mesta niso zagotovljena, delavci izgubljajo občutek varnosti. Vztrajanje delavcev pri vrednotah, odnosih in razmerah, ki so obstajali v socializmu, je zanje več kot način za doseganje boljše individualne obravnave ali oklepanje socialne varnosti, ki dejansko ni nikoli obstajala. Ponos na delo, tovarne in izdelke izraža željo delavcev, da bi bili družbeni akterji in bi kot taki sodelovali pri modernizaciji in napredku.⁶²⁷

---

624 Borak, *Gospodarska struktura Slovenije*, str. 1217.

625 Ljudje so imeli občutek, da so sistem in njegove institucije stabilni in večni, v pozitivnem in v negativnem smislu, česar danes ne občutijo več. Gl. Marković, *Der Sozialismus und seine sieben »S«-Werte*, str. 161.

626 Prim. Marković, *Erinnerung und Realität*, str. 268; Godina, *Zablode postsocializma*, str. 246; Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 149–159.

627 Petrovič, *Industrijsko delo v socializmu*, str. 33–35.

Občutek enakosti je izhajal iz tega, da ni bilo velikih socialnih razlik, ljudje so se prav tako ukvarjali s podobnimi življenjskimi izzivi ali težavami. Kljub temu je iz pričevanj razvidno, da so razlike med različnimi sloji prebivalstva vseeno obstajale, vendar niso bile prevelike.⁶²⁸ Razlike v življenjskem standardu so izvirale iz različnega dohodka ali zaposlitve, iz izobrazbe, socialnega položaja staršev, sive ekonomije in podobno. Predvsem pričevalci s podeželja so pogosto povedali, da so se razlike med njimi in prebivalci mesta videle v oblačenju, v bolj modni opremi ali šolskih potrebščinah, večji opremljenosti s tehničnim blagom, možnostih za preživljanje prostega časa in v tem, da prebivalci mesta niso bili več tako tradicionalno vzgojeni kot oni. Opisovali so predvsem tisti čas, ko so prišli v šolo v Ljubljano in so se začeli zavedati teh razlik. Tudi v kasnejših življenjskih obdobjih so opazili razlike v opremljenosti gospodinjestev z izdelki široke potrošnje in tehničnim blagom ali možnostih za preživljanje prostega časa. Večje socialne razlike so pričevalci pripisovali privilegijem določenih skupin prebivalstva, političnim funkcionarjem ali članom nekaterih družbenopolitičnih organizacij.

Možnost izobraževanja

»Če bi iz tako revne družine, kot sem bila jaz, s tolikimi otroki, pa s tem, da ne oče ne mati nista bila nikakor, ne politično nikakor angažirana, če bi bilo to danes, jaz tudi slučajno se ne bi mogla izšolati. Ne glede, da sem imela v šoli, da sem bila odličnjakinja [...] Jaz mislim, da sploh, jaz bi morala iti najbrž pri petnajstih delati, tako kot so šli nekateri starejši moji bratje pa sestre, no, mlajši trije smo se šli učiti takoj, oziroma štirje, ja. Ampak to je bila sigurno takrat prednost. Druga, ki se mi zdi utopija, ko sem že rekla, da ti šole še niti ne končaš, pa ti že nekdo pokaže službo [...]«⁶²⁹

628 Godina npr. trdi, da so se na Slovenskem tudi v preteklih stoletjih tolerirale le majhne neenakosti, velike pa ne. Ob tem opozarja, da je socialna neenakost v Sloveniji najmanjša v Evropski uniji, kljub temu Slovenci med državljani Evropske unije najbolj izražajo mnenje, da so te razlike prevelike. Gl. Godina, *Zablode postsocializma*, str. 241–242.

629 Pričevanje J. K. (r. 1956).

Večina pričevalcev je imela od šestdesetih let naprej dobre možnosti za izobraževanje, od takrat je tudi vidno, da se je povprečna stopnja izobrazbe poviševala. Pred tem so slabše možnosti za izobraževanje omenjali tisti, ki so izhajali iz večjih ali slabše situiranih družin. Pričevalci so razlagali, da se sami ali njihovi bratje in sestre zaradi pomanjkanja finančnih sredstev niso mogli izobraževati. Res pa je tudi, da se je večina želela čim prej osamosvojiti in da so zato obiskovali predvsem poklicne šole. Nekaterim so kasneje službe nudile možnost nadaljnega izobraževanja.

Posamezni, predvsem starejši pričevalci so možnosti za izobraževanje povezovali z medvojno pripadnostjo njihovih družinskih članov, toda iz pričevanj je razvidno, da so se tudi tisti, ki so izhajali iz družin, ki niso podpirale partizanskega gibanja, lahko izobraževali. Težave so imeli predvsem pri pridobivanju štipendij ali prostora v dijaških ali študentskih domovih, vsaj v prvem povojnem obdobju.

Politična represija, omejevanje in razlikovanje

Med negativne značilnosti, ki so jih poudarjali pričevalci, spadajo politična represija, privilegiji za določen sloj prebivalstva, omejevanje svobode govora in veroizpovedi, vpliv politike na druge segmente vsakdanjega življenja, kot je šolstvo, gospodarstvo ali nova kultura praznovanj, omejevanje zasebne iniciative ter občutek zaprtosti. Zanimivo je, da so privilegiji v nasprotju z enakostjo in solidarnostjo, ki so ju pričevalci poudarjali pri pozitivnih lastnostih socializma. Sicer pa je bila kritika socializma pri prvi generaciji tesno povezana s povojno politično represijo, ki so je bili deležni pričevalci sami ali njihovi sorodniki, in z omejevanjem svobode veroizpovedi. To kritiko je prva generacija prenesla na svoje otroke, čeprav so ti veliko govorili tudi o prednostih socializma. Čutili so predvsem omejevanje svobode veroizpovedi in govora, vpletanje politike v različne segmente vsakdanjega življenja, negativno so občutili tudi privilegije posameznih slojev prebivalstva. Tretja

generacija je bila kritična na drugačen način. Njihova kritika ni bila več v tolikšni meri odvisna od medvojne zgodovine, temveč povezana s politično in gospodarsko krizo, omejevanjem veroizpovedi, vmešavanjem politike v njihovo življenje, predvsem v okviru šole.

»Seveda mi niso nikoli dali štipendije ali pa karkoli [...] kakšne pomoči. Tudi velik problem je bil, da sem bila sprejeta v internat, v bivši Lichtenturn. To šele potlej v peti gimnaziji. [...] No, in potem sem maturirala, sem se vpisala na slavistiko. V dom nisem bila sprejeta. So rekli, da sem kulaški otrok. Pa tako me jezi, da si nisem tisto, tisti dopis spravila. Nisem ga. Revščino smo tolkli, saj veste, kaj si, pri raznih ljudeh si stanoval, povsod si bil bolj v nadlego kot ne. [...] ja, to bi morala še povedati, da so devetinštiridesetega leta, to se pravi jaz sem bila takrat najbrž v sedmi gimnaziji, mojega očeta zaprli. [...] takrat je bilo treba, tiste zadruge so začeli, so hoteli, da damo v zadrugo. [...] in so najprej zaprli očeta.«⁶³⁰

Povojni represivni ukrepi

Nekateri pričevalci so povojno politično represijo močno poudarjali, zlasti tisti, ki so bili prizadeti zaradi povojnih pobojev, v katerih so izginili njihovi družinski člani, zapornih kazni in delovnih taborišč, v katerih so bili zaprti njihovi starši, ali zaradi zaplemb premoženja. To je zelo vplivalo na njihova življenja in dojemanje socializma, velikokrat se je s tem poslabšal njihov gnotni položaj. Iz pričevanj vidimo, da so imeli represivni ukrepi posledice tudi za družinske člane žrtev. Pričevalci so opisovali predvsem razna šikaniranja, izpostavljanje v šoli ali na delovnem mestu. Nekateri pričevalci so slabe življenjske razmere iz prvega povojnega desetletja povezovali prav z njihovim nestrinjanjem z novo oblastjo. Spominjali so se, da niso bili deležni živilskih nakaznic, pomoči UNRRE ali Rdečega križa, da so imeli težave pri zaposlovanju ali pri opravljanju obrti. Toda iz pričevanj je videti,

---

630 Pričevanje I. Č. (r. 1932).

da so tudi mnogi pričevalci, ki so se načeloma strinjali z oblastjo, živeli v podobnih razmerah, res pa je, da so bili ti deležni pomoči.

Obdobje najostrejše politične represije je bilo med letoma 1945 in 1953, njena ostrina je bila odvisna od notranje- in zunanjepolitičnih dejavnikov.⁶³¹ Najhujši pritisk je začel popuščati v začetku petdesetih let, takrat se je zmanjšalo število sodnih procesov, izrečene kazni niso bile več tako ostre, že zaprtim političnim nasprotnikom pa so zmanjšali kazni ali jih odpustili.⁶³²

Privilegiji

Privilegije so pričevalci videli kot posebne ugodnosti določenih skupin pri dostopu do dobrin. Pripisovali so jih političnim funkcionarjem, lokalnim političnim veljakom, članom komunistične partije, borčevske organizacije ali njihovim družinskim članom. Pri privilegijih je lahko šlo za posebne trgovine ali možnost uvoza luksuznih dobrin, prednostni dostop do stanovanj, drugačne možnosti za izobraževanje, zdravstvene storitve in zaposlovanje.⁶³³ V lokalnem okolju se je njihova moč povezovala tudi v vplivanjem na politične odločitve, razvoj kraja in prednost pri urejanju komunalne in druge infrastrukture. Pričevalci so privilegije občutili negativno predvsem zato, ker so povzročali socialne neenakosti, ki so jih videli kot odstopanje v življenjskem standardu.⁶³⁴ Do takega odstopanja so bili bolj senzibilni v majhnih podeželskih skupnostih.

»Druga stvar je pa bila, ki sem jo pa jaz videl na vasi [...] Recimo samo en primer, so tam na Brezovici delali cesto in so že vse postavili, tudi take robnike [...] In tam na tem vogalu je imel pa bajto en gospod borec in njemu to ni bilo

---

631 Koncilijska, *Politično sodstvo*, str. 169.

632 Prav tam, str. 318–319.

633 Funkcionarji so lahko imeli poleg tega še ugodnosti pri letovanju, lovu in ribolovu, pokojninah in drugih prejemkih, dodeljevanju pohoštva in umetnin iz federalnega zbirnega centra. Gl. Keršič, Stres, *Dokumenti o privilegijih*.

634 Prim. Habinc, Prazniki in tvorjenje skupnosti, str. 30–36. Avtorica na primeru Brežic opisuje razlikovanje med vojaškimi priseljenci in »civilisti«. Pri tem pokaže, kako je s privilegijem vojaškega dela prebivalstva politični sistem, ki je uradno sicer razglašal enakopravnost, ljudi spodbujal, da so na nekaterih področjih to enakopravnost terjali sami.

všeč, je rekel, da tam bodo pa zdaj avtomobili pa pač tisti kamioni, saj takrat še ni bilo toliko prometa, bremzali in on da ne bo tega poslušal [...] in evo ti, so bili že postavljeni, pa so jih morali vse ven zmetati, to hočem reči, moč, ne vem, kako naj rečem, partije, borca, vplivneža, no, ulice. Pa druga stvar, kar sem, kar sem jaz videl, je bilo pa tudi to v zvezi s temi telefoni. To je bilo takrat prav ena taka zadeva, vsi ti borci so ga imeli, ti pa čakaj, no, če tako rečem. Se je tudi to videlo, no. Pa take stvari, no, vpliv na vasi. [...] Ali pa sosed naš, dve bajti od nas, na Brezovici, v tej ulici, ko sem jaz, je bil tudi borec, so imeli tudi že televizijo, no, ker mi smo imeli televizijo šele leta enainsedemdeset.«⁶³⁵

Dostop do dobrin, ki so omogočale boljši življenjski standard, so pričevalci omenjali predvsem za prvo povojno obdobje, nekoliko tudi kasneje, privilegije pri zaposlovanju in dostop do stanovanj pa skozi celo obdobje. Politični sistem, ki je uradno razglašal enakopravnost, je s privilegiranjem nekaterih skupin ljudi spodbujal, da so z določenimi praksami enakopravnost terjali sami.⁶³⁶

Kljub predstavam pričevalcev o razsežnosti privilegijev je bilo dejansko stanje nekoliko drugačno. Članov komunistične partije ali zveze komunistov je bilo relativno malo, članstvo ni nikoli preseгло sedem odstotkov. Njihovo število je hitreje raslo v sedemdesetih letih, vse do leta 1982, ko je bilo zabeleženo največje število članov, potem je članstvo začelo upadati.⁶³⁷ Večina pričevalcev se je prilagodila novemu političnemu sistemu in nadaljevala življenje. Niso se upirali, a prav tako se niso množično včlanjevali v zvezo komunistov, včlanil se je le manjši del pričevalcev.⁶³⁸ Tisti, ki so jih vabili in se niso želeli vključiti, niso

---

635 Pričevanje M. N. (r. 1956).

636 Habinc, Prazniki in tvorjenje skupnosti, str. 30–36.

637 Leta 1945 so člani zveze komunistov predstavljali 0,6 odstotka prebivalcev, leta 1954 3,4 odstotka, leta 1965 4,3 odstotka, leta 1974 4,3 odstotka, leta 1978 5,8 odstotka, leta 1982 6,7 odstotka in leta 1988 5,6 odstotka. Gl. Simoniti, Permanentna revolucija, str. 27.

638 Podobno velja tudi za ostale socialistične države. Gl. Hann, Introduction, str. 11–12.

govorili o kakšnih posledicah tega dejanja. Povedali so le to, da so imeli člani zveze komunistov na delovnem mestu večje možnosti za izobraževanje, napredovanje na boljše plačana delovna mesta in pridobivanje posojil ali stanovanj. Eden od pričevalcev je celo povedal, da se je kot član partije boril proti takim privilegijem.

Tudi članstvo v zvezi borcev, ki so ga prav tako pogosto povezovali s privilegiji, je bilo majhno. Do konca osemdesetih let je v Sloveniji padlo na dobrih pet odstotkov prebivalstva.⁶³⁹ Po ustavi sta bila borcem, vojnim invalidom in družinam padlih borcev zagotovljena socialna varnost in posebno družbeno varstvo. Pravice borcev in vojaških invalidov so bile uzakonjene predvsem z zakonom o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki sta urejala pravice glede pokojninskega staža, uveljavljanja starostne in invalidske pokojnine ter višine pokojnine.⁶⁴⁰ To so utemeljevali s tem, da so »borci in invalidi v revolucionarnem delu izgubili del delovne dobe in so zaradi pokvarjenega zdravja in ker niso izpolnili pogojev za šolanje in pridobivanje kvalifikacije, zaostali v tem pogledu za drugimi državljani.«⁶⁴¹ Prav tako so imeli ugodnosti pri reševanju stanovanjskega vprašanja.⁶⁴² Zveza borcev je skrbela za interese borcev, manj ali skoraj nič pa za interese drugih prizadetih skupin. Ohranjala je tudi partizanske tradicije, predvsem pa je bil zaradi politične moči nekdanjih borcev velik njen neformalni vpliv na politiko in proces odločanja.⁶⁴³ Drugih družbenopolitičnih organizacij,

---

639 Uradno Zveza združenj borcev narodnoosvobodilne vojne (ZZB NOV). Vključevala je borce in sodelavce narodnoosvobodilnega gibanja. Število vseh je znašalo 152.722. V primerjavi s prvim popisom leta 1948 je to predstavljalo okoli 11 odstotkov prebivalstva. Leta 1987 je bilo njenih članov 107.594, kar je predstavljalo okoli 5,5 odstotka vsega prebivalstva. Gl. Lenarčič, Borec NOV, str. 330.

640 Prim. Balkovec, Delavec in delavka, str. 155.

641 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 90, a. e. 220, Zapisnik 41. ločene seje Občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 30. 6. 1960, Poročilo o problematiki borcev in invalidov, str. 1–3.

642 Prav tam.

643 Repe, SZDL Slovenije danes?, str. 15.

SZDL,⁶⁴⁴ ZSMS⁶⁴⁵ in Zvezo sindikatov Slovenije (ZSS),⁶⁴⁶ pričevalci praviloma niso povezovali s privilegiji, omenjali so jih bolj v zvezi z lastnim delovanjem v njih.

Omejevanje svobode govora

Svoboda govora je bila dejansko omejena z zakonodajo, saj so bili kaznovani kakršnikoli domnevni ali resnični pozivi k rušenju oblasti ali socialistične ureditve ter neresnično prikazovanje družbenih in političnih razmer v državi, najprej z 9. členom *Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo*, kasneje s 133. členom *Kazenskega zakonika*. To je bilo občutno predvsem v prvem povojnem obdobju, a omejena je bila tudi kasneje, ko so se izmenjavala obdobja večjega in manjšega političnega pritiska. Predvsem starejši pričevalci so se spominjali, da so bili posamezniki lahko kaznovani zaradi svojih kritičnih misli. V prvem povojnem desetletju so oblasti s tem nadzorovale predvsem svoje politične nasprotnike. Ker je bilo lahko že jasno izraženo mnenje na javnem mestu ali posedovanje določene literature razlog za preganjanje, so se pogovori o povojnih pobojih, prebiranje nedovoljene literature ali kakršnekoli pripombe na račun oblasti umaknile v zasebnost. Politični in socialni pritiski ter drugi načini izključevanja so vodili v samocenzuro, ki so jo pričevalci izvajali v javnem življenju – v šoli, na delovnem mestu

---

644 Zaradi načina njenega dela, to je združevanja občanov, družbenopolitičnih in drugih interesnih skupin, je bilo članstvo SZDL zelo veliko.

645 Nastala je iz Zveze komunistične mladine Slovenije. Leta 1948 so jo preimenovali v Ljudsko mladino Slovenije, leta 1963 v Zvezo mladine Slovenije. Leta 1974 se je dokončno preimenovala v Zvezo socialistične mladine Slovenije. Formalna vloga ZSMS je bila združevati mlade ljudi in njihove interese posredovati v politični sistem odločanja, po drugi strani pa naj bi bila pripravljavnica kadrov za druge družbenopolitične organizacije. Ob koncu sedemdesetih let se je začela osvobajati svoje dotedanje vloge in izražati kritična mnenja do političnega sistema, odpirali so teme, ki so bile sprva aktualne predvsem za mlado generacijo. V začetku osemdesetih let je začela ZSMS sodelovati z novimi družbenimi gibanji. Do volitev leta 1990 je formalno sicer ostajala del vladajočega sistema, a je vedno bolj dobivala opozicijski značaj. Gl. Vurnik, *Nova družbena gibanja*, str. 347–364.

646 ZSS je od šestdesetih let naprej začela uveljavljati prakso, da so zaposleni s sklenitvijo delovnega razmerja avtomatično postali njeni člani. Število članov je bilo zato le nekoliko manjše od števila vseh zaposlenih. Leta 1978 je bilo npr. v sindikat vključenih 93 odstotkov vseh jugoslovanskih delavcev. Gl. Kavčič, *Zveza sindikatov Slovenije*, str. 264; Arzenšek, *Samoupravljanje i struktura moči*, str. 5.

ali v javnosti. Pogosto so se kritike na račun oblasti zato izražale v obliki šal, vendar se take šale niso govorile javno, sploh v prvem povojnem obdobju. Kasneje se je to nekoliko spremenilo, a še za osemdeseta leta so se pričevalci spominjali, da določenih stvari niso govorili javno. Javni prostor je humor dobil v nekaterih časopisih in humorističnih oddajah, a je bil politično korekten.

»Glej, jaz se spomnim, naša vas je bila, so bili domobranci. Cela vas. Dva v vasi naj pa ne bi bila, ampak to sta po vojni dokazovala, verjetno tudi zaradi tistih penzij [...] Tudi moj oče je bil po vojni zaprt. Mislim, da eno leto ali kako, pa potem pa po šestih mesecih, da so ga spustili, nikoli se nisem v to toliko poglobljala oziroma ga spraševala, ker se tudi niso upali dosti pogovarjati o tem, sploh če smo bili otroci zraven. So že kakorkoli si pomežiknili in se je debata ustavila, tako da o tistih časih niso govorili, tako, da bi o tem govorili, kakšno je bilo prepričanje ali pa kaj.«⁶⁴⁷

Od sredine petdesetih let so se izmenjavala obdobja večjega in manjšega političnega pritiska, vendar je svoboda govora ostajala omejena. To se je videlo na primer v cenzuri ali ukinitvi kritične literature in periodike ter v ideološki monopolizaciji preteklosti. Pričevalci so se spominjali predvsem slednje. Prav tako je po začetku petdesetih let, ko je politični pritisk začel popuščati, obstala samocenzura ter omejevala in obvladovala svobodo govora. Bila je eden ključnih vzvodov stabilnosti oblasti in zveze komunistov.⁶⁴⁸ Pričevalci so jo deloma občutili še v osemdesetih letih, vendar so ljudje proti koncu tega desetletja čedalje bolj kritično izražali svoja mnenja. Prav tako je do osemdesetih let ostala omejena svoboda izražanja v medijih.⁶⁴⁹ Nekateri pričevalci so se spominjali, da so v procesu demokratizacije predvsem videli možnost, da lahko končno izrazijo svoje mnenje.

---

647 Pričevanje J. K. (r. 1956).

648 Režek, *Cenzura v genih*, str. 31–32.

649 Nežmah, *Esej o zgodovini svobode izražanja*, str. 365–374.

Omejevanje svobode veroizpovedi

Nove komunistične oblasti so videle nasprotnika v vseh verskih skupnostih in njihovih ustanovah, saj so vzgajale v duhu, ki je bil nasproten marksistični ideologiji. V Sloveniji so od vseh največjega ideološkega in političnega nasprotnika videle v Katoliški cerkvi. Ta je bila namreč edina močna ustanova, ki ni bila pod nadzorom oblasti in ki je imela velik vpliv na kulturno in duhovno življenje ljudi.⁶⁵⁰ Poleg tega je bil odnos oblasti do nje povezan z delovanjem duhovnikov med vojno.⁶⁵¹ Cerkev je bila z ustavo ločena od države, toda oblasti so jo želele tudi politično in gospodarsko oslabiti, omejiti njeno delovanje, zlasti vpliv na vernike. Ko je v začetku petdesetih let najhujši politični pritisk začel popuščati, je v odnosu med oblastjo in Katoliško cerkvijo prišlo do stopnjevanja napetosti.⁶⁵² Povečalo se je število sodnih procesov proti duhovnikom, ki so vrhunec dosegli leta 1952. Istega leta so dokončno ukinili poučevanje verouka v šolah, oblasti pa so se trudile, da bi zmanjšale njegov obisk v cerkvenih poslopijih.⁶⁵³ Božič ni bil več dela prost dan in iz ljubljanske univerze so izločili Teološko fakulteto.⁶⁵⁴ Šele sredi šestdesetih let je Jugoslavija obnovila pogovore z Vatikanom ter kasneje tudi diplomatske odnose, s čimer so se postopoma začela reševati nekatera odprta vprašanja, nekoliko se je tudi omilila propaganda proti Cerkvi.⁶⁵⁵ A razmere so se koreniteje začele spreminjati šele

---

650 Gabrič, *Izključevanje Teološke fakultete*, str. 255–256; Griesser Pečar, *Katoliška cerkev v komunistični Sloveniji*, str. 132.

651 Duhovnikom, obtoženim sodelovanja z okupatorjem, so sodili že julija in avgusta 1945. Najodmevnejši je bil t. i. božični proces 23. 12. 1945. Proces je spremljala tudi močna propaganda. Gl. Griesser Pečar, *Božični proces*, str. 100–109.

652 Vzrokov za to je bilo več. Cerkev je večkrat uradno izrazila nestrinjanje z jugoslovansko proticerkveno politiko. Obsojala je duhovniška društva, po katerih so oblasti skušale vzpostaviti nadzor nad duhovniki in jih odvrniti od cerkvenega vodstva. Odnosi z Vatikanom so bili napeti tudi zaradi Svobodnega tržaškega ozemlja, saj so jugoslovanske oblasti menile, da Cerkev podpira italijanske interese. Povišanje Alojzija Stepinca v kardinala novembra 1952 je Jugoslavija pravzaprav le še izkoristila za dokončno prekinitev diplomatskih odnosov z Vatikanom. Gl. Režek, *Vprašanje svobode vere*, str. 369–383; Griesser Pečar, *Cirilmetodijsko društvo*, str. 429–432.

653 Šuštar, *Verouk v šoli*, str. 408.

654 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 342.

655 Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 349.

v osemdesetih letih.⁶⁵⁶ Takrat so se pokazale spremembe v vrednotenju religioznosti in zaustavil se je proces sekularizacije.⁶⁵⁷

»[...] v tretjem razredu smo imeli pa eno učiteljico, ki je bila zelo proti veri, in jaz sem bila edina od tistih, ki smo hodili v cerkev pa k verouku, ki sem imela odlične ocene. Na koncu leta je dala neke pohvale, vsem razen meni. [...] Enkrat smo imeli neko popoldne nadomeščanje, pa sem jaz rekla, da bom morala prej iti, ker imam verouk. Verouk je bil pa čisto tako, šola, čez cesto sta bila pa cerkev pa župnišče, kjer smo imeli verouk. In me je poslala ven iz razreda predčasno, ker je rekla, da sem nervozna, ker imam verouk. [...] To je prvo tako, da sem se zavedela, da sem jaz pa malo drugačna, ker hodim v cerkev, in napram tistim, ki niso bili v cerkvi. [...] ker smo bili verni, smo se nekako počutili odrinjene iz tega, tiste družbe.«⁶⁵⁸

Verni pričevalci so močno občutili napetosti med državo in Cerkvijo, njihovo izražanje veroizpovedi se je moralo umakniti v zasebnost. Pogosto so govorili o težavah, ki so jih imeli v šoli in službi, poudarjali so tudi težave pri praznovanju cerkvenih praznikov (spominjali so se predvsem božiča in miklavževanja) ter vpliv politike na družbeno in družabno življenje. Nesoglasja, ki so se razvila med vojno, so oblasti znale izkoristiti za ohranjanje napetosti med vernimi in nevernimi. Kljub kasnejšemu spreminjanju ozračja so nekateri pričevalci te razlike omenjali še globoko v osemdeseta leta. Pričevalci so imeli različne izkušnje, ki so bile pogosto odvisne od lokalnih razmer. Največkrat

---

656 Počasno izboljšanje odnosov med Katoliško cerkvijo in državo so omogočile spremenjene notranje- in zunanjepolitične razmere, a kljub temu so bili odnosi še vedno obremenjeni s preteklostjo. Z amandmaji leta 1989 je prišlo tudi do ustavne spremembe, ki je zagotavljala svobodo veroizpovedi. Demokratizacija je ponovno omogočila praznovanje cerkvenih praznikov, Cerkev je lahko širila karitativno dejavnost, duhovno oskrbo, šolsko dejavnost, gradila nove objekte in obnavljala stare. Gl. Repe, Kerec, *Slovenija, moja dežela*, str. 90–108.

657 Toš, Longitudinalni projekt, str. 138–139; Rus, Toš, *Vrednote Slovencev in Evropejcev*, str. 181–182.

658 Pričevanje K. K. (r. 1964).

so se spominjali slabih izkušenj v šoli, kar je bilo odvisno od posameznih učiteljev. Ena od pričevalk se je spominjala, da so imeli takoj po vojni verouk še na učiteljišču, kar se je kasneje spremenilo. Starejši pričevalci so poleg tega omenjali, da so v prvem povojnem desetletju učitelji pri pouku preverjali, kdo hodi k verouku. Ta ukrep je bil namenjen zmanjševanju obiska verouka. Od šestdesetih let naprej, ko so se odnosi med Cerkvijo in oblastmi začeli postopno mehčati, so slednje nekoliko omilile poglede na škodljivost verouka pri vzgoji mladine. Tudi pričevalci niso več poudarjali nadzora nad obiskovanjem verouka ali drugih administrativnih ukrepov, a hkrati je opaziti, da so se sami prilagodili, svoje verske dejavnosti so umaknili v zasebno sfero in se niso javno izpostavljali, še v osemdesetih letih.

Pričevalci so omenjali tudi nevšečnosti na delovnem mestu, ki so bile posledica njihove veroizpovedi ali njenega izražanja. Pod pritiskom so bili predvsem učitelji, nekoliko manj zaposleni v javni upravi, ostali poklici še manj. Težave so imeli zlasti v prvem povojnem desetletju, nekoliko tudi kasneje. Posamezni pričevalci so omenjali, da so njihovi nadrejeni na različne načine preverjali, kdo je veren. Razmere so bile odvisne od lokalnega okolja in posameznih nadrejenih. Večina se zato ni izpostavljala, ampak se je prilagodila ter verske aktivnosti ali nošenje verskih simbolov prenesla izključno v področje zasebnega.⁶⁵⁹ V povezavi s tem so govorili še o občutku odrinjenosti in nepripadnosti. Težav zaradi svobodnega izražanja veroizpovedi so se spominjale vse generacije pričevalcev, kljub temu da se je odnos oblasti do Cerkve skozi desetletja spreminjal. A vendarle mlajši pričevalci niso več omenjali tako velikih težav pri izražanju veroizpovedi kot predhodne generacije. Njihove slabe izkušnje so bile običajno povezane s posamezniki, na primer v okviru šole. Obstajajo tudi pričevalci, ki v službi ali šoli zaradi veroizpovedi niso imeli slabih izkušenj.

---

659 T. i. »praktični kristjani« so svojo versko dejavnost omejili na najnujnejše obveznosti. Gl. Habinc, Prazniki in tvorjenje skupnosti, str. 35.

Vpliv političnega sistema na druge segmente vsakdanjega življenja

Pričevalci so vpliv političnega sistema na druge segmente vsakdanjega življenja čutili različno intenzivno, pogosto je bilo to povezano z osebno ali družinsko zgodovino. Poudarjali so predvsem prepletenost politike in gospodarstva, vpliv politike na izobraževanje ter na politiko praznovanja, ki je povečevala medvojne dogodke. Negativno so vrednotili še omejevanje zasebne iniciative, omejevanje prostega pretoka blaga in prehoda čez meje. Moški so omenjali tudi služenje vojaškega roka kot tisto področje, kjer se je poznal vpliv politične ideologije.

Pri prepletenosti politike in gospodarstva so pričevalci omenjali večinoma boljše možnosti za zaposlovanje in napredovanje ter ugodnosti, ki so izhajale iz zaposlitve. Le posamezni pričevalci so omenili prilagajanje direktorjev na sistemsko pogojene načine odločanja oziroma na samoupravljanje. Direktorji so se morali prilagajati delavskemu svetu in partiji, če so želeli skrbeti za uspeh podjetja ali uveljaviti svojo voljo.⁶⁶⁰ Članstvo v partiji je omogočalo lažje ali nemoteno delovanje podjetij ter nudilo možnost mreženja, po katerem so dostopali do pomembnih informacij in denarnih sredstev.⁶⁶¹

»Nisi bil, pa če nisi bil v ZK-ju, pa nisi bil, vsaj v moji službi, nikoli šikaniran ali pa tako, to pa ne morem reči. [...] Ali pa da ne bi imel možnosti. En čas je bilo tako, če si hotel kandidirati za vodjo vrtca, ko so bile te enote, je bila to kar ena dosti močna, močen argument, če si bil v ZK-ju, tako da ponavadi se nisi potem prijavljal na te stvari. Se spomnim, da potem je bilo, mislim da okrog leta osemdeset, ja, ali pa dvainosemdeset, da je bila prva ena moja sodelavka, ki tudi ni bila nikoli v ZK-ju niti nič politično obremenjena, ko je prišla do mesta vodje vrtca.«⁶⁶²

660 Direktorji niso imeli nikoli popolne avtonomije nad vodenjem podjetja, razsežnost te avtonomije se je poleg tega spreminjala glede na posamezna obdobja. Politični nadzor je bil povezan tudi z interesi oblasti do podjetja. Gl. Bajuk Senčar, Direktorji in družbene mreže, str. 192–193; Fikfak, Direktorji med idejami in praksami, str. 259–265.

661 Fikfak, Med utopijo in tranzicijo, str. 138–139.

662 Pričevanje J. K. (r. 1956).

Na področju izobraževanja so pričevalci negativno videli enostransko ali prekomerno prikazovanje medvojne zgodovine. Pri tem jih je najbolj motila izključenost njihove družinske zgodovine. Nekateri so omenjali posamezne učitelje, ki so izpostavljali učence zaradi njihove družinske zgodovine ali verske pripadnosti oziroma dajali več poudarka ideološkim temam. Politična vzgoja se je namreč začela že v osnovni šoli. Vpliv politike na izobraževanje so povezovali tudi s sprejemom v pionirsko in mladinsko organizacijo ter praznovanji in komemorativnimi praksami.⁶⁶³ Med njimi so se pričevalci spominjali predvsem dneva mladosti in štafete ter kurirčkove pošte. Zanimivo je, da so tudi oblasti videle kurirčkovo pošto kot eno od najpomembnejših oblik prenašanja tradicij narodnoosvobodilnega boja na mladi rod.⁶⁶⁴ Tu so bili spomini različni, saj so nekateri pričevalci govorili o občutku izključenosti, drugi pa so imeli pozitivne spomine. Zadnje velja predvsem za drugo in tretjo generacijo. Bili so veseli prostih dni, športnih aktivnosti, praznovanja ali celo pogostitve, na svoje nastope pa so bili pogosto ponosni. Pričevalci so s političnim sistemom povezovali tudi druga praznovanja. Največkrat so omenjali praznovanje dneva republike 29. novembra in praznik dela 1. maja, ki so ju obeleževali v šolah, službah ali na občinski ravni. Drugih praznikov niso omenjali pogosto. Prazniki in z njimi povezani obredi so skrbeli za vzgojo državljanov, dajali pa so tudi ritem življenju.⁶⁶⁵ Kljub politični vsebini praznikov so bili spomini pričevalcev nanje velikokrat

---

663 Z vstopom v pionirsko organizacijo se je za posameznika začela »pravilna« socialistična vzgoja. Pionirjev niso učili le poštenosti in delavnosti, poudarjena sta bila tudi domovinska vzgoja in širjenje poznavanja narodnoosvobodilnega boja. Gl. Duda, *Danas kada postajem pionir*, str. 59–75.

664 *Naša skupnost*, julij–avgust 1968, str. 2, Ob dnevu borca.

665 Prazniki so se praznovali v šolah in delovnih kolektivih. 1. januar in dedek Mrzaz sta nadomestila božič. 27. aprila so praznovali ustanovitev Osvobodilne fronte. Na praznik dela 1. maja so sprva pripravljali parade, kasneje so ga mnogi izkoristili za piknike v naravi. Dan mladosti 25. maja je bil povezan s štafeto mladosti in sprejemom mladincev v mladinsko organizacijo, spremljale pa so ju tudi druge športne aktivnosti. Dan borca 4. julija se je praznoval manj intenzivno, ker je sovpadel s počitnicami. Na dan republike 29. novembra so uradno sprejeli pionirje v pionirsko organizacijo. Gl. Panić, *Od točke do kartice*, str. 10; Petelin, *Vsakdanje življenje v Ljubljani*, str. 488–507; Habinc, *Delovna tekmovalnost in prazniki*, str. 69–90.

manj povezani s proslavami kot s prostim časom in druženjem, dan republike so povezovali celo s kolinami.

Nekateri pričevalci so kot slabo stran socializma videli še različne omejitve. Čeprav so obrtniki zasebniki v času socializma lahko opravljali svojo dejavnost, so imeli v začetnem obdobju veliko administrativnih omejitev, s katerimi so oblasti skušale omejiti zasebno obrt. Omejevanje zasebnega podjetništva je mnoge posameznike spodbudilo, da so dejavnost opravljali v okviru sive ekonomije. Druga omejitev je bila onemogočanje prostega prehoda meje, ki so ga oblasti začele izvajati takoj po koncu vojne in je trajalo do začetka šestdesetih let. Večina pričevalcev tega ni omenjala, saj zaradi starosti tega verjetno niso več doživeli. Omejevanje prostega prehoda meje so navadno bolj povezovali s strogimi carinskimi postopki ter restriktivnimi ukrepi pri izvozu deviz in uvozu blaga, s katerimi se je večina srečevala pri nakupovalnih izletih v tujino, zlasti v osemdesetih letih. Predvsem tisti pričevalci, ki so imeli bolj pogoste stike s tujino, so to poudarjali kot težavo. Kljub preglavicam, ki so jih omejitve povzročale, jih zdaj mnogi pripovedovalci vidijo kot zanimive anekdote.

SOCIALIZEM NEKOČ IN DANES

V raziskavi SJM in spominih pričevalcev vidimo izraženo željo po enakosti in solidarnosti. Ljudje so zaznavali razlike v premoženju in življenjskem standardu ter anomalije v distribuciji virov, kar so občutili kot nepravilnost. Negativno so občutili predvsem večanje ali možnost za večanje socialnih razlik, ki so jo posameznim skupinam prebivalcev omogočali privilegiji. Še bolj kot materialna varnost jim je bila pomembna socialna varnost, ki jo je nudila zaposlitev. Socialno varnost sta zagotavljala tudi sistema javnega izobraževanja in zdravstva. Anketiranci v raziskavi SJM in pričevalci so v državi videli skrbnika teh javnih servisov. Pri pričevalcih poleg tega vidimo primerjavo aktualnih časov s socializmom. Pri tem so nekateri občutili, da so bile socialne razlike v preteklosti manjše. Pričevalci so kot pozitivne lastnosti poudarjali še dobre možnosti za zaposlitev in varnost delovnih mest ter prijateljske medsebojne odnose in solidarnost na delovnem mestu ali izven njega. Zanimivo je, da sta bili solidarnost in enakost po mnenju nekaterih pričevalcev sistemski prvini socializma, medtem ko so privilegije pripisovali političnim elitam.

Iz raziskave SJM lahko vidimo tudi, da je bil življenjski standard povezan z zadovoljstvom in zaupanjem v državo. Raziskava je pokazala, kako se je v osemdesetih letih zaradi hitre

inflacije in nižanja življenjskega standarda manjšalo zaupanje v državo, politike in politično ureditev. Tudi pričevalci so izražali kritičnost do Republike Slovenije zaradi gospodarske krize v času snemanja, a pogosto so na gospodarske razmere v času socializma in na življenjski standard gledali nekritično. Pri tem prav tako lahko zaznamo določeno mero nostalgije, saj so nekateri pričevalci želeli poudariti, da jim je bilo v času socializma bolje. Čeprav so se spominjali težav v obdobju visoke inflacije, ta spomin za njihovo vrednotenje obdobja ni bil tako odločilen kot aktualne težave. Nasprotno so nekateri pričevalci v socializmu iskali krivca za iste težave.

Ljudje se do druge polovice osemdesetih let v večji meri niso zanimali za politiko, kar je razvidno iz pričevanj in iz raziskave SJM. Pričevalci so se dosti bolj kot to trudili za izboljšanje življenjskega standarda. Nekateri zdaj vpliv politike na vsakdanje življenje in kršenje človekovih pravic bolj poudarjajo. Pri tem je razvidno, da so politično represijo in omejevanje svobode veroizpovedi povezovali z osebno ali družinsko izkušnjo, medtem ko so na privilegije gledali negativno tudi zaradi socialnega razlikovanja. Jasno je, da raziskava SJM glede na svojo zasnovu takih negativnih izkušenj v času socializma ni mogla zabeležiti. Je pa zabeležila kritičnost do omejevanja kmetov in obrtnikov zasebnikov. V drugi polovici osemdesetih let se je v skladu z družbenimi spremembami zanimanje za politično dogajanje izrazito povečalo, tudi pričevalci so se tega obdobja spominjali pozitivno, v pričakovanju političnih in gospodarskih sprememb.

**DEŽELA,
KJER SREČEN JE
DELAVSKI ROD**

Delo zajema pomemben del posameznikovega vsakdanjega življenja. Tu ne gre le za zaposlitev, čeprav ta zavzema pomemben položaj v spominih na socializem, temveč tudi za druge dejavnosti, ki zadovoljujejo materialne in nematerialne potrebe posameznikov ali skupnosti. Delu, odnosu do dela, delovnemu okolju in možnostim zaposlovanja so pričevalci posvetili precejšen del svojih spominov. Delo ni predstavljalo le nuje in obremenitve, poleg finančne neodvisnosti je prineslo še zadovoljstvo, samopotrditev, tudi ugled, hkrati pa je bilo delovno mesto pomemben prostor, kjer so posamezniki lahko zadovoljevali nekatere druge potrebe. Pričevalci so v svojih spominih pogosto opisovali službeno okolje, načine za obvladovanje tega okolja in prosperiranje v njem ter odnose s sodelavci. Vsi ti segmenti so pomembni za razumevanje vsakdanjega življenja v času socializma.

»[...] jaz, čim sem prišel iz vojske, sem se samo z eno gospo pogovarjal, naša sosedka je bila [...] pa prijateljica od [-] in so rekli, kar pojdi v ponedeljek na inštitut ali v Iskro, ne vem. Jaz sem potem šel tja v kadrovsko službo in so rekli, ja, tam boste delali. [...] Nič kaj posebnega, nobenih posebnih vlog, nobenih posebnih dokazil, razen seveda diplome. Kar takoj so me nekam dali in sem začel tam službo. Nobenega tistega življenjepisov, vlog, prepričevanj, da sem jaz najbolj primeren za to. Sem šel potem gor v eno službo, v en razvoj neke elektronike. Res pa je, da sem potem po dobrem letu ali pa dveh pa spoznal inženirja [-], ki pa je delal v laboratoriju za elektroakustiko, in sem ga začel obiskovati, tako ob kavi, v enem laboratoriju, elektroakustičnemu, ki smo mu rekli gluha soba. In potem je nekega dne se inženir [-] odločil, da službo zapusti v inštitutu, in je rekel, ali bi ti prišel v elektroakustični laboratorij, in jaz sem v sekundi rekel ja. V kadrovski službi so zrihtali in naslednji dan ali pa naslednji teden sem bil že v Inštitutu za kakovost in metrologijo [...]«⁶⁶⁶

---

666 Pričevanje M. B. (r. 1946).

Velikega pomena delu niso pripisovali le posamezniki, temveč tudi država. V Jugoslaviji je bilo vprašanje dela in politike dela eno izmed najpomembnejših političnih vprašanj. »*Samoupravni koncept sodobne jugoslovanske družbe temelji na procesu osvobajanja dela, katerega cilj je takšno pojmovanje dela, da le-to ne bo podrejeno ne ekonomski dominaciji kapitala ne politični dominaciji države. Doseči ga je mogoče le z razvijanjem ekonomske in politične moči delavca ter vseh družbenih mehanizmov, ki izvirajo neposredno iz dela,*«⁶⁶⁷ so zapisali v *Enciklopediji Slovenije* in tako pokazali na specifično vlogo dela v jugoslovanski socialistični družbi. Oblasti v socialističnih državah so predvsem industrijsko delo in razvoj industrije videle kot osrednji element socialistične izgradnje. To je izhajalo iz zgodovinskega razvoja delavskega razreda oziroma marksistične misli, ki je postala podlaga za organiziranje delavstva na političnem področju. Delavskemu razredu naj bi kot glavnemu gonilu nove družbene ureditve pripadala tudi politična moč.⁶⁶⁸

Ker je bila Jugoslavija pred vojno pretežno agrarna, je po vojni prišlo večinoma do formacije novega delavskega razreda na podlagi industrializacije, deagrarizacije, urbanizacije in modernizacije. Modernizacija in rast življenjskega standarda sta bili tisti, ki sta delavcem omogočali doseganje kakovosti življenja, ki je nikoli prej niso imeli. Biti delavec in delati pa je predstavljalo osnovni način družbenega življenja in socialne identifikacije, na temelju delavske solidarnosti in ponosa so se formirale medsebojne vezi.⁶⁶⁹ Politični sistem je gradil na identifikaciji delavskega razreda s socialistično ideologijo predvsem skozi sistem samoupravljanja, ki naj bi delavcem omogočal, da soodločajo pri upravljanju podjetij, in ki so ga predstavljali kot jugoslovansko posebnost. Druga značilnost gospodarstva v socializmu je bila personalna povezanost političnega in gospodarskega vodstva, kar je komunistični partiji in njenim vidnim članom omogočilo

---

667 Rus, Delo, str. 214.

668 Roth, Arbeit im Sozialismus, str. 9–22.

669 Krašovec, Žagar, Evropa med socializmom in neoliberalizmom, str. 195–202.

odločilno vlogo v načrtovanju in upravljanju gospodarske politike.⁶⁷⁰ A državi ni uspelo rešiti vseh težav delavcev, ki so gradili novo državo, ali uskladiti njihove delovne uspešnosti z njihovim materialnim položajem. Zato je ta področja kompenzirala s simbolnim priznanjem delavskega razreda, z rituali, ki so slavili delo, in z visoko stopnjo socialne varnosti.⁶⁷¹

Menza v Litostrouju (julij 1947)

(MNZS, Fototeka, foto: Leon Jere)

Razvoj samoupravljanja je bil povezan z geopolitičnim položajem Jugoslavije, ki se je spremenil po informbirojevskem sporu leta 1948. Jugoslavija je tako kot druge vzhodnoevropske države svojo gospodarsko politiko v začetku oblikovala po sovjetskem zgledu. Gospodarstvo je bilo plansko in centralistično upravljano, njegova osnova so bila spremenjena lastninska razmerja, ki so jih takoj po vojni začeli uvajati z agrarno reformo, nacionalizacijo in kolektivizacijo. Velik pomen se je pripisoval industrializaciji in tako imenovani socialistični preobrazbi vasi.⁶⁷² Z zakonodajo so

670 Prinčič, *Socialistično gospodarstvo*, str. 61–64.

671 Krašovec, Žagar, *Evropa med socializmom in neoliberalizmom*, str. 198–199.

672 Kmete sta že takoj po vojni prizadeli obvezna oddaja in agrarna reforma, odnos do njih pa je država zaostrela po sporu z informbirojem, ko so v boju proti t. i. kapitalističnim

omejevali zasebno podjetništvo in trgovino. Odmik od sovjetske politike kot ena od posledic informbirojevskega spora se je kazal tudi na gospodarskem področju. Jugoslavija je samoupravljanje začela uvajati julija 1950 s *Temeljnim zakonom o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih*, s katerim je državna lastnina postala družbena, z njo pa so upravljali delavski sveti kot predstavniki zaposlenih.⁶⁷³ Samoupravljanje naj bi delavcem omogočalo, da so odločajo pri vodenju delovnih organizacij in da so udeleženi pri delitvi dobička.⁶⁷⁴ V praksi je bila vloga delavskih svetov majhna in omejena na predlaganje boljše organizacije dela, odločanje o delovnem redu, normah in disciplini.⁶⁷⁵ Tudi v časopisju z začetka petdesetih let lahko zasledimo članke, ki so opisovali razmere v posameznih ljubljanskih podjetjih. Pri tem so opisovali, da so bile seje delavskih svetov zelo dolge in da so pogosto razpravljali o stvareh, ki niso sodile na zasedanja. Posamezni člani delavskih svetov so ob tem povedali, da dejansko ne vedo dosti o finančnem poslovanju podjetij.⁶⁷⁶ Članki so prav tako opisovali naloge, ki so jih delavski sveti že prevzeli, in ugotavljali, da bi morali imeti več pristojnosti. Po drugi strani pa so se že pritoževali tudi nad neaktivnostjo članov delavskih svetov.⁶⁷⁷ Kljub spremembam, ki so se začele v tem desetletju, so osnovna načela v gospodarstvu ostala nespremenjena. V novi, tako imenovani plansko-tržni usmeritvi je država ostala nosilka in načrtovalka gospodarskega razvoja, medtem ko funkcija, ki naj bi jo imelo tržišče, dejansko ni mogla zaživeti.⁶⁷⁸

---

elementom na vasi in velikim kmetom začeli pospešeno izvajati kolektivizacijo in ustanavljati kmetijske zadruge. Pri tem so neposlušne kmete nemalokrat tudi sodno preganjali. Gl. Čoh Kladnik, *Kulaški procesi*, str. 18–48.

673 *Uradni list FLR*, št. 43/5. 7. 1950, str. 789–793.

674 *Ljubljanski dnevnik*, 1. 9. 1951, str. 1, Razpravljamo in predlagamo.

675 Čepič, Prinčič, *Gospodarske spremembe*, str. 962.

676 *Ljubljanski dnevnik*, 9. 7. 1951, str. 2, Zakaj se delavski svet vevške papirnice ne more sestati.

677 *Ljubljanski dnevnik*, 8. 1. 1952, str. 2, V rokah delavskih svetov rastejo in se krepijo naša gospodarska podjetja.

678 Prinčič, *Socialistično gospodarstvo*, str. 53–57.

Iz gospodarstva se je samoupravljanje širilo na druga področja, prav tako z namenom, da bi ljudje v večji meri sodelovali pri odločanju in oblasti. Na lokalne skupnosti se je razširilo leta 1955, ko so uvedli komunalni sistem, ter z ustavo leta 1963 še na javno upravo in družbenopolitične organizacije. Nove spremembe samoupravljanja sta prinesla ustava iz leta 1974 in *Zakon o združenem delu* iz leta 1976. Sistem dogovornega gospodarstva, ki naj bi delavcem po delegatskem sistemu⁶⁷⁹ zagotovil soodločanje v okviru podjetij, ni prinesel želenih rezultatov, saj je bil neučinkovit in zapleten.⁶⁸⁰ Delegatski sistem so vpeljali tudi v javno upravo in politiko. Delegete so v organe odločanja izvolili iz gospodarstva, lokalnih skupnosti in družbenopolitičnih organizacij. Po njih so prejeli navodila za delovanje. Po ocenah naj bi v Sloveniji v drugi polovici sedemdesetih let najrazličnejše delegatske funkcije opravljalo skoraj 300.000 ljudi, toda vse pomembne odločitve so sprejemali v zvezi komunistov.⁶⁸¹ *Zakon o združenem delu* je želel zakonitosti tržnega gospodarstva nadomestiti z združevanjem dela in sredstev ter z dogovarjanjem. Gospodarske organizacije so se preoblikovale v organizacije združenega dela (OZD). Osnovna organizacijska oblika je postala temeljna organizacija združenega dela (TOZD), ki je imela svoje organe in svoj račun. Njen najvišji organ odločanja je bil zbor delavcev, medtem ko je bil delavski svet upravni organ. Uvajanje novih načel v gospodarstvu je prineslo številne težave in podjetja so bila dejansko razbita ter združena v nekakšne konfederacije samostojnih gospodarskih subjektov. Ob tem je padla produktivnost, narasli so administrativni stroški, zmanjšala se je poslovna iniciativa in povečala se je odvisnost od politike. Poleg tega so v samo podjetje uvedli trg, saj so si tozdi začeli med sabo prodajati izdelke in storitve tudi v okviru

---

679 Sistem predstavnških teles, uveden z ustavo iz leta 1974, kot neposredna oblika odločanja ljudi po delegatih, ki so jih izvolili.

680 Nekateri prav v ustavi iz leta 1974 vidijo vzrok za gospodarsko nazadovanje države. Gl. Lorenčič, *Kako smo živeli v drugi Jugoslaviji*, str. 135; Princič, *Socialistično gospodarstvo*, str. 58–59.

681 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 413.

istega podjetja.⁶⁸² Vse to je vplivalo na poslovno prakso podjetij in povečevalo njihovo nekonkurenčnost.⁶⁸³ Zakonodaja ni samo prestrukturirala podjetij, ampak je na ta način njihovo avtonomijo v veliki meri podredila področju politike.⁶⁸⁴

»Komunistična partija je bila prevladujoča in to sploh ni bila stranka, ampak ena organizacija, ki je bila nad vsem praktično. Socialistična zveza je bila ob tem zbirka delovnih ljudi. In to se je vse srečalo tudi v kraju. Dobro, v kraju se je še kar nekako, ker smo se res pogovarjali o določenih življenjskih stvareh, takrat, recimo, ko sem bil v SZDL jaz, pri komunistih v, na samem Igu nisem bil nikoli. Ampak v službi je bilo pa to čista formalnost, sestanki recimo teh, celice so rekli včasih. To, to je bilo, saj je bilo v redu, po svoje pa smešno, no. Posebej volitve, recimo, ko je bila kandidatna lista taka, da si moral vso voliti ali pa nič.«⁶⁸⁵

V osnovi so v sedemdesetih letih uvedli formalističen model samoupravljanja, za katerega so bila značilna številna zborovanja, glasovanja, neskončna pogajanja skozi sporazume in dogovore. Na nekaterih področjih so bile institucionalizirane nove oblike soodločanja, tako imenovane samoupravne interesne skupnosti.⁶⁸⁶ Na ta način so se ustvarile ugodne razmere za manipuliranje s predpisi na eni strani ter pasivizacijo delavcev in občanov na drugi. Podjetja so iskala možnosti znotraj zakonodaje in na njenih robovih, da bi lahko uspešno delovala, včasih so igrala dvojno igro.⁶⁸⁷ Zaradi neučinkovitosti in težav, ki jih je prinesel nov sistem odločanja, je že v začetku osemdesetih let prišlo do prvih kritik samoupravljanja.⁶⁸⁸ Ugotavljali so, da

---

682 Horvat, *ABC jugoslavenskog socializma*, str. 32–35.

683 Tudi direktorji sami so spremembe videli kot ekonomsko nepotrebne, saj so prinesle samo večje stroške. Gl. Bajuk Senčar, *Direktorji in večplastnost identitete*, str. 154–161.

684 Čepič, Princič, *Ustava 1974*, str. 1101–1102.

685 Pričevanje A. Ž. (r. 1943).

686 Horvat, *ABC jugoslavenskog socializma*, str. 36–37.

687 Fikfak, *Direktorji med idejami in praksami*, str. 259–260.

688 Rus, *Petintrideset let jugoslovanskega samoupravljanja*, str. 3–15.

so v osemdesetih letih v Jugoslaviji pogosto kršili vsa načela, na katerih naj bi temeljila učinkovitost samoupravnih podjetij, še posebno pa to, da posamezniki niso nosili posledic za svoje odločitve.⁶⁸⁹ Javnomnenjske raziskave so v osemdesetih letih beležile vse manjšo udeležbo delavcev v samoupravnih organih. Anketiranci so menili, da je njihov vpliv pri odločanju v delovnih organizacijah majhen ali zelo majhen. Leta 1983 je 47 odstotkov vprašanih menilo, da nimajo dovolj možnosti za vplivanje na odločitve o pomembnih družbenih problemih.⁶⁹⁰ Tudi občinski časopisi so se spraševali, zakaj delegatski sistem ne deluje tako, kot bi moral, zakaj je udeležba na sejah slaba, ter pogosto ugotavljali, da so vzroki predolga in nerazumljiva gradiva za seje.⁶⁹¹

Hkrati s spremembami v gospodarski politiki sta se spreminjala sestava delavstva in odnos države do posameznih skupin. Deklarativno naj bi bil politični sistem bolj naklonjen industrijskim delavcem, katerih število je raslo zaradi pospešene industrializacije in odpiranja novih delovnih mest. Industrializacija in neugodna kmetijska politika sta povzročili opuščanje kmetovanja. Čeprav se je državna politika do kmetov kasneje nekoliko omilila, ti še dolgo časa niso bili izenačeni z delavci.⁶⁹² Kmetje so se zato od šestdesetih let naprej intenzivneje zaposlovali v nekmetijskih dejavnostih, ki so nudile boljši zaslužek in socialne ugodnosti, ki so izhajale iz delovnega razmerja, medtem ko so popoldne obdelovali še kmetijo. Tako se je razvil nov razred delavcev, ki so bili pol delavci in pol kmetje. Zaradi tega so bili še vedno odvisni od ritma kmečkih opravil, poleg tega pa obremenjeni z dvojno zaposlitvijo. Z dvojno zaposlitvijo so bili obremenjeni tudi tisti, ki so se v popoldanskem času – legalno ali na črno – ukvarjali z obrtjo.

---

689 Horvat, *ABC jugoslavenskog socijalizma*, str. 20–25, 75–78. Samoupravljanje se je po Horvatovem mnenju v sedemdesetih letih razvilo v sistem, v katerem je imela država politični monopol v vseh družbenih sferah.

690 Prav tam, str. 4; Toš, *Vrednote v prehodu I.*, str. 424.

691 Čož, Poročilo malo drugače, str. 3.

692 Socialno zavarovanje za različne skupine je bilo izenačeno šele v osemdesetih letih. Starostno zavarovanje kmetov so uvedli leta 1972, leta 1984 pa še obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Gl. Kresal, Zavarovalništvo in socialno zavarovanje, str. 150.

Čeprav je politični sistem gradil na enakosti, se je družba dejansko začela razslojevati. Če je v prvem povojnem obdobju veljalo, da se je novi razred privilegiranih oblikoval iz ozkega sloja politikov in funkcionarjev, se je v sedemdesetih letih oblikoval nov srednji sloj, sestavljen iz srednjih in višjih uradnikov, pomembnejših političnih aktivistov in gospodarstvenikov ter novih zasebnih obrtnikov, ki so se posvečali predvsem dvigu materialnega stanja, politični sistem pa so pogosto sprejemali iz pragmatičnih razlogov.⁶⁹³ Mnogi prebivalci so si izboljšali gmo-tni položaj z delom v tujini ali delom na črno.

»Gastarbajterji« na ljubljanski železniški postaji februarja 1974
(MNZS, Fototeka, foto: Svetozar Busić)

Iz posnetih pričevanj vidimo, da na področju dela ni bilo toliko razlik med mestom in podeželjem. Le malo posnetih pričevalcev s podeželja se je ukvarjalo s kmetijstvom. Večinoma so v zvezi s tem govorili o dodatni obremenitvi, ki je izhajala iz kmečkih opravil. Vsi pričevalci so v svojih spominih poudarjali zlasti to, da ni bilo težko dobiti zaposlitve, da so bila delovna

693 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 419.

mesta zagotovljena, kar je nudilo stabilnost in izboljšanje življenjskega standarda, da so njihovo mnenje upoštevali, a da so kljub temu trdo delali. Poudarjali so tudi, da so bili odnosi na delovnem mestu zelo dobri, celo prijateljski. Zaposlitev ni bila pomembna le zaradi rednega priliva dohodkov, temveč tudi za organiziranje drugih segmentov vsakdanjega življenja: oblikovanje socialnih mrež, strukturiranje družabnega življenja in prostočasnih dejavnosti za zaposlene in njihove družinske člane, reševanje stanovanjskega vprašanja ali izobraževanje. Prav tako je nudila socialno varnost in pomoč za družinske člane. Ker je bilo službeno življenje pogosto prepleteno z zasebnim, so pričevalci v svojih spominih na zaposlitev velikokrat govorili o povezanosti in pripadnosti.⁶⁹⁴ Pričevalci so ne glede na generacijsko pripadnost podobno opisovali delovno okolje. Zadnja generacija se je nekoliko razlikovala po tem, da v času njihovega iskanja prve zaposlitve te ni bilo več tako samoumevno dobiti. Pri marsikom iz starejših dveh generacij je bilo iz pripovedi mogoče razbrati, da se je identificiral s podjetjem, kjer je delal praktično celo življenje. Pri mlajših pričevalcih tega občutka ni bilo več.

Področje dela so pričevalci velikokrat primerjali z aktualnim gospodarskim položajem v času snemanja. Pri tem so kot prednosti socializma poudarjali boljše možnosti za zaposlitev, drugačne odnose na delovnem mestu, s socializmom so povezovali tudi socialno varnost in nekatere ugodnosti, ki so izhajale iz zaposlitve.⁶⁹⁵ Za mnoge je bila pozitivna podoba socializma

---

694 Roth npr. trdi, da sta bila v socialističnih državah svet dela in zasebnega življenja ločena, a hkrati prepletena. To je omogočala struktura socialističnih podjetij, kjer so bili odnosi med vodstvom in delavci urejeni hierarhično in paternalistično, kar se je izrazilo v avtoriteti na eni in osebni skrbi za zaposlene na drugi strani. Podjetja so delavce nagrajevala simbolično (nagrade in priznanja) ali z razdeljevanjem omejenih virov (stanovanja, tehnični izdelki, prostor v počitniških domovih, štipendije, izobraževanje). Pogosta so bila tudi skupna praznovanja in izleti. Ugodnosti in druženi niso bili deležni le zaposleni, temveč tudi njihove družine. Na ta način sta se svet dela in vsakdanjega življenja prepletala, sodelavci pa so tvorili socialne mreže in si nudili medsebojno pomoč. Gl. Roth, *Arbeitswelt – Lebenswelt*, str. 9–18. Podjetja so se skozi praznovanja ali skrb za izgradnjo infrastrukture povezovala tudi z lokalnim okoljem.

695 Marković je identificiral sedem vrednot, ki se v nostalgичnem diskurzu povezujejo s socializmom: solidarnost, varnost, stabilnost, socialno vključenost, družabnost, stabilnost/zanesljivost in samospoštovanje. Spomin na socializem je po njegovem mnenju odvisen

povezana z izboljšanjem življenjskih razmer in drugimi ugodnostmi, ki jih je prinesla zaposlitev. Vpliv politike na delovnem mestu so sicer zaznavali, vendar so ga nekateri relativizirali s tem, da so rekli, da je to vedno tako. Drugi so rekli, da se s politiko niso želeli ukvarjati. Pri tistih, ki so imeli odklonilen odnos do nekdanje politične ureditve, je bilo opaziti, da so močno poudarjali vpliv komunistične partije, družinske zgodovine ali poznanstev na področje dela in zaposlovanja. Ti pričevalci pogosto niso želeli govoriti o pozitivnih posledicah zaposlitve, čeprav je iz njihovih pripovedi mogoče razbrati, da so jih bili prav tako deležni.

---

od spola, generacijske pripadnosti in socialnega statusa pripovedovalca. Pogosto se spomini na socializem mešajo tudi s spomini na mladost. Dodaten dejavnik, ki je po njegovem mnenju značilen predvsem za balkanske dežele, je prepletanje procesov industrializacije, modernizacije in socializma, kar vpliva na podobo o socializmu. Nostalgijo je opaziti tudi med pripadniki tistih generacij, ki so živeli v času gospodarske in politične krize v osemdesetih letih, ne samo med tistimi, ki so živeli v obdobjih rasti življenjskega standarda. Gl. Marković, *Der Sozialismus und seine sieben »S«-Werte*, str. 153–164.

VZGOJA DELOVNEGA ČLOVEKA

Odnos do dela zaseda pomembno mesto v spominih pričevalcev, pri čemer ne gre le za opisovanje službenega življenja, temveč delo na splošno. To se je kazalo v njihovem poudarjanju vzgoje, v naštevanju vseh opravil, ki so jih morali opravljati že kot otroci, v organizaciji delovnega dneva ali v poudarjanju, da so v njihovi službi vedno veliko delali. Pričevalci so bili ponosni tudi na opravljeno delo pri gradnji hiš ali urejanju infrastrukture. Vse generacije pričevalcev so se spominjale, kako so jih starši navajali na delo ali kako so morali delati že kot otroci. Mnogi, predvsem tisti iz podeželskega okolja, so se spominjali strogosti svojih staršev in pomena kmečkega dela za preživetje. A med generacijami so bile vidne tudi razlike.

»No, zdaj čisto tako, zelo zgodnjega otroštva, vem, se tako spomnim kot zelo mali otrok, da me je vedno jemala s sabo na njivo, recimo, pa si spal tam v tisti koreti ali v tistem vozičku pa tako, čim smo bili tako veliki, da si lahko že kaj pomagal, smo pa delali. To pa ja. Meni je oče naredil recimo grabljice take manjše, vile take manjše, tako da si vse to delal in potem smo imeli ti trije, ki smo še živeli doma, zmeraj razdeljeno, v štali, recimo, kjer smo imeli tri, tri repe v štali, je bilo tako, en dan je morala sestra skidati, pa jaz s karjolo ven

speljati, drugi dan obratno [...] ali pa vem, da sva morali hišo poribati, posodo pomivati, skoz, skoz smo bili v delu, sploh pa poleti, ko se je začelo kositi, to si moral zjutraj vstati, vem, to se najbolj spomnim, da mi je bilo grozno težko vstati, ko si moral že ob sedmih zjutraj zajtrk očetu nesti, ker je kosil. [...] Drugače pa ne vem, tako, nismo se nič upirali delati. To je bilo vsakodnevno, in to že predno si šel v šolo, recimo, si tako pomagal pač po svojih močeh.«⁶⁹⁶

Prva generacija pričevalcev je bila vpeta v delo že od zgodnjega otroštva. Podeželski otroci so pomagali pri delu na kmetiji in pri drugih opravilih: delali so na polju, pasli živino, skrbeli za mlajše otroke, pospravljali, prali ali kuhali. Mestni otroci niso opravljali takega fizičnega dela, a so bili kljub temu vzgajani strogo in so morali pomagati pri določenih opravilih, kot je skrb za gospodinjstvo. Pri drugi, povojni generaciji se je vpetost v delo družinske skupnosti polagoma začela spreminjati. To je veljalo predvsem za mestne otroke in otroke delavskih družin, ki niso več toliko delali doma. Gospod iz delavske družine, ki je živel v Šiški, se je celo spominjal, kako je učil sošolce s podeželja, ki so imeli zaradi obilice dela doma v šoli slabše ocene. Otroci na podeželju so še vedno od ranega otroštva ostali vpeti v delo na kmetiji, prav tako kot generacija pred njimi so pomagali pri paši živine, delu na polju in pospravljanju pridelkov, nošenju drv in vode, pospravljanju hiše in okolice, kuhanju in podobno. Šele za zadnjo generacijo pričevalcev se je otroško delo popolnoma spremenilo, saj ni več vključevalo težkih del, ampak lažja opravila pri pomoči na kmetiji in v gospodinjstvu. Večina pričevalcev iz te generacije se je spominjala, da so morali kot otroci hoditi v trgovino ali stati v vrsti, ko so v osemdesetih letih čakali na določene izdelke. Hkrati je opazno, da se je dojemanje otroštva spremenilo. Otrokom in njihovim potrebam so posvečali več časa, kljub vsemu pa so od njih še vedno pričakovali določeno samostojnost, na primer da so znali samostojno hoditi v šolo ali v trgovino.

---

696 Pričevanje J. K. (r. 1956).

Učenca industrijske šole Litostroj pri praktičnem pouku (januar 1951)
(MNZS, Fototeka, foto: Vlastja Simončič)

Pozna adolescenca in zgodnja odrasla doba sta pričevalcem prinesli vstop v službeno življenje. Kako hitro so se zaposlili, je bilo pogosto povezano z možnostjo izobraževanja in tudi tu vidimo generacijske razlike. Prva in druga generacija sta imeli slabše možnosti za izobraževanje, kar se je odražalo v povprečno nižji stopnji izobrazbe pri pričevalcih, sploh pri prvi skupini. Zlasti na podeželju so bile življenjske razmere v prvem povojnem obdobju slabše in primanjkovalo je denarja za šolanje. Po končani osnovni šoli je bilo izobraževanje pogosto omogočeno le enemu izmed otrok, medtem ko so se ostali morali zaposliti, četudi bi se želeli še naprej izobraževati. Poklicna pot je bila prav tako odvisna od staršev, njihovih zmožnosti, pričakovanj in želja. Spremembo v možnostih za izobraževanje sta prinesla izboljševanje življenjskega standarda in šolska reforma. Do te je prišlo v letu 1958, ko so poenotili sistem osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja. Ideološka izhodišča za reformo so izhajala iz odprave socialnih in razrednih razlik, razlik med mestom in podeželjem ter med bolj ali manj sposobnimi

učenci.⁶⁹⁷ Nov sistem šolanja je od šestdesetih let naprej omogočal, da se je lahko izobraževalo vedno več otrok. Tudi posamezni pričevalci so poudarjali, da so se lahko izšolali zaradi sistema javnega šolstva. Kljub vsemu so mnogi povedali, da so si želeli čim prej v službo, saj je plača pomenila možnost za osamosvojitvev in drugačen način življenja, zato so se odločali za krajše poklicne srednje šole.

»Končala osemletko, tastarejša sestra je bila že v Ljubljani, je bilo treba zanjo sobo plačevati pa vse. Zame, ti ne moreš iti, ker ne bomo, nam ne znese finančno, da bi še tebi plačevali, tako kot oni. Ti boš morala iti pa kar delati. No, in je bilo v Rakitni pa to mladinsko zdravilišče. Sem pa že med počitnicami šla pomagat [...] Septembra, oktobra, se dobro spomnim, so me pa že, me je direktorica poklicala in je rekla, če bi delala z njimi pri otrocih, da bi bila v skupini. Sem rekla, joj, zelo zelo rada. Že ko sem to delala, sem opazovala, kaj se dogaja po skupinah pa to. In mi je bilo blazno všeč. Res. No, in potem sem, pet let sem delala tam gor, potem sem se poročila, prišla dol v Ljubljano, sem se zaposlila pa v vrtcu na Orlovi. In bila tam do penzije.«⁶⁹⁸

---

697 Gabrič, *Šolska reforma*, str. 51–92.

698 Pričevanje A. P. (r. 1952).

VSTOP V SLUŽBENO OKOLJE

Dobiti službo v času socializma po pripovedih pričevalcev ni bilo težko. Le mlajši pričevalci so povedali, da v drugi polovici osemdesetih let ni bilo več tako samoumevno zaposliti se takoj po končanem šolanju, čeprav sami niso imeli večjih težav. Večina pričevalcev je prav tako menila, da do službe niso prišli po poznanstvih. Kljub temu so mnogi navajali, da so se pri iskanju službe naslonili na svojo socialno mrežo. Starejši dve generaciji sta uporabljali dva poglobljena načina poti do zaposlitve – prošnje za zaposlitev po končanem izobraževanju ali neposredno povpraševanje pri delovni organizaciji. Večina tistih, ki so pošiljali prošnje za zaposlitev, se je spominjala, da so imeli možnost izbire, saj so jim odobrili več prošenj. Pri povpraševanju v delovni organizaciji so si pogosto pomagali z znanci ali sorodniki, po katerih so preverili možnost zaposlitve ali iskali priporočila. Za nekatere se je v delovni organizaciji oglasil eden od njihovih staršev, drugi so se sami pozanimali, ali obstaja potreba po kakšnem delavcu. Eden od pričevalcev bi moral po končani vojaški obveznosti začeti delati v podjetju, kjer je prejemal štipendijo. Ker ni želel, se je pozanimal kar pri vratarju na enem od ministrstev, ki ga je napotil na kadrovsko službo. Po prošnji in razgovoru je bil sprejet. Moški, ki so bili po nastopu službe pogosto kmalu vpoklicani v vojsko, so pripovedovali, da jih je delovno mesto po končani vojaški obveznosti vedno čakalo.

»[...] glejte, je bila kadrovska štipendija, jaz sem jo tudi imela oziroma sem imela iz mestne vlade štipendijo. [...] Pač jaz sem bila na tej šoli tudi kot učenec in sem imela jasno veliko nastopov in to, za vse te praznike partizanske in za prvi maj in tako dalje. In preko teh vseh izkazovanj so potem zaprosili, je šola pravzaprav zaprosila, če lahko dobim potem tisto štipendijo. [...] In potem si pa moral tako, če si pač šel kam drugam mal to, si moral vrniti denar, če ne si bil pa v službi. Vem, da je bilo pa že težko takrat, ko sem jaz končala študij [...] in potem sem pa slučajno jaz službo dobila. Ker je moja kolegica malo prej rodila [...] Brat moj je imel pa v Gradisu štipendijo, ker je bil pa od začetka že vezan na Gradis, se pravi od štirinajstega leta starosti je tja hodil že pomagat, malto mešat, zidake nosit, vozit s karjolo ali karkoli, je tudi dobil potem v Gradisu, so ga radi imeli. In potem je gradbeno delal, fakulteto.«⁶⁹⁹

Veliko pričevalcev je do zaposlitve prišlo še skozi opravljane prakse, počitniškega dela in štipendiranja. To so omenjali predvsem pričevalci iz druge in tretje generacije. Pričevalka se je spominjala, da so njej in vsem sošolkam, ki so bile štipendistke na vzgojiteljski šoli, takoj po končanem šolanju v sedemdesetih letih določili, kam gredo v službo. Ne samo učitelji in vzgojitelji, tudi drugi profili, ki jih je štipendirala država ali podjetja, so lahko računali na zaposlitev takoj po koncu šolanja. Tudi nekoliko mlajša pričevalka se je spominjala tega, čeprav so v začetku osemdesetih, ko je šla prvič v službo, določeni profili že težje dobili delovno mesto.

Le dve pričevalki sta omenjali težave pri zaposlovanju. Ena ob koncu sedemdesetih let ni bila sprejeta na že obljubljen delovno mesto, ker je povedala, da je noseča. Druga se je spominjala, da po končanem študiju pedagogike in sociologije v začetku sedemdesetih let ni bilo povpraševanja po njenem profilu, zato tudi po več poslanih prošnjah ni dobila službe. Po poznanstvih je

---

699 Pričevanje J. Ž. (r. 1960).

potem dobila službo v državni upravi. O posebnih težavah pri zaposlovanju in na delovnem mestu je govorila prva generacija pričevalcev. To je povezovala z drugačnim ideološkim prepričanjem, medvojno aktivnostjo sorodnikov ali z izražanjem veroizpovedi. Največkrat so o tem pripovedovali učitelji, ki sicer načeloma niso imeli težav s pridobivanjem zaposlitve, saj je učiteljskega kadra primanjkovalo, predvsem izrazito po šolski reformi. Toda zaradi spremenjenih družbenopolitičnih razmer po vojni so bili mnogi podvrženi kriterijem tako imenovane »ideološke primernosti«, saj jim je bila zaupana vzgoja mladine, nad katero država ni želela izgubiti vpliva.⁷⁰⁰ O težavah z ideološko neprimernostjo so govorili tudi pričevalci, ki so bili zaposleni v drugih javnih službah.

»Morda bi človek res mislil, da je lažje, samo ti povem, da sem napisala sedemnajst vlog za službo. No, medtem sem bila jaz, med mojim študijem na filozofski, sem bila ves čas preko študenta zaposlena na Inspekt [...] In če bi jaz imela tisto smer ali lesarstvo, agronomijo, ekonomijo, pravništvo, bi jaz tam direktno ostala. Ker sem pa imela to pedagogiko pa to, z mano niso imeli kaj početi, sem morala iskati. No, in karkoli sem potem napisala v tistih prošnjah, kdor me je sicer povabil na razgovor, je rekel, pa napišite, da znate malo nemščine, pa da znate malo, ne vem, ruščine, je več vredno kot tisti vaš faks. Dobesedno. No, in urajmalo se je, da je potem ena oseba slišala, da to, da iščem, in se je povezala takrat z mano. Je rekla, a hočeš delati malo na tem področju prizadetih otrok. Sem rekla ja in tako sem začela takrat na sekretariatu za zdravstvo.«⁷⁰¹

---

700 Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 344.

701 Pričevanje V. C. (r. 1949).

DELAVCI IN POLITIČNI SISTEM

Zanimivo je, da so pričevalci pogosto omenjali vpliv politike in članstva v družbenopolitičnih organizacijah na področje zaposlovanja. Iz posnetih pričevanj se vidi, da je bila v prvem obdobju po vojni za zaposlitev na izpostavljenih delovnih mestih bolj pomembna politična pripadnost ali to, da posamezniki niso bili kakorkoli povezani z medvojno protipartizansko stranjo. Tako ideološko primernost so opisovali zlasti nekateri pričevalci, ki so govorili o težavah v učiteljskem poklicu ali v javnih službah. Učitelji in vzgojitelji so bili pod budnim očesom nadrejenih. Nekateri so pritisk doživljali že v šoli, po končanem izobraževanju pa so jih z dekreti pošiljali v šole, ki so bile daleč od njihovega rojstnega kraja. Nekateri so poleg tega opisovali težave zaradi obiskovanja verskih obredov. Mnogi zato svojega verskega prepričanja niso več upali javno izražati. A dejansko večina pričevalcev ni imela težav z zaposlitvijo, saj je delovne sile primanjkovalo. Tudi če so bili politično obremenjeni s preteklostjo, so se naučili, da je bolje, da se ne izpostavljajo, kar jim je zagotovilo mirno službeno življenje. Ko je politični pritisk v petdesetih letih začel popuščati, pričevalci niso več omenjali večjih težav zaradi svoje preteklosti, govorili pa so o občutku nepripadnosti zaradi tega.

V tovarni Iskra Pržan ob Titovi smrti maja 1980
(MNZS, Fototeka, foto: Miško Kranjec)

Nekateri pričevalci so videli vpliv politike na področje zaposlovanja pri včlanjevanju v partijo, ki naj bi po njihovem mnenju prinašalo določene ugodnosti.⁷⁰² Pri tem so omenjali možnosti za napredovanje ali pridobivanje službenih stanovanj in ugodnih posojil, vendar so neradi govorili o tem, če so bili ugodnosti deležni sami. Bolj kot to so poudarjali ugodnosti drugih oseb, na primer sodelavcev, in jih pripisovali članstvu v partiji. Vpliv politike na področje zaposlovanja so večkrat omenjali tisti pričevalci, ki so imeli težave pri zaposlovanju ali napredovanju, deloma so s tem opravičevali svoj položaj v delovni organizaciji ali neuspeh pri napredovanju. Prav tako so partiji velik vpliv pripisovali tisti, ki se niso strinjali s političnim sistemom ali so občutili krivice na delovnem mestu. Kljub vsemu je iz pripovedi pričevalcev videti, da so lahko normalno delali in napredovali tudi brez članstva v partiji. Nekateri so sicer čutili, da zaradi

702 Prim. tudi z Marković, *Erinnerung und Realität*, str. 267. Kljub izraženemu mnenju, da je članstvo v partiji prinašalo določene ugodnosti, je bilo dejansko število članov majhno, nekoliko je začelo naraščati šele v sedemdesetih letih. Gl. Simoniti, *Permanentna revolucija*, str. 27.

političnega ali verskega prepričanja ne spadajo v kolektiv, vendar je iz njihovih pripovedi opazno, da so vseeno dobili delovno mesto ali bili celo v določenih organih svoje delovne organizacije. Le en pričevalec je imel osebne izkušnje s političnim kadrovanjem, saj mu je bilo kot sinu odstavljenega politika onemogočeno opravljanje dela v pravosodju, kar si je želel. Tudi za delovno mesto v gospodarstvu je moral dobiti ustrezno privolitvev. Kljub temu je povedal, da je posameznik lahko delal kariero znotraj podjetja, tudi če ni bil v partiji, le da ni bil aktiven nasprotnik. Ostali pričevalci političnega kadrovanja niso omenjali iz lastnih izkušenj, ampak kot značilnost socializma.

»[...] jaz nisem bil v partiji, sem bil pa zmeraj na mestu recimo vodja kadrovske službe, vodja pravne službe, pomočnik direktorja, nikoli pa direktor [...] smo mi dali tudi razpise in jaz sem zmeraj zagovarjal, da mora biti človek, ki je v partiji, mora biti direktor. Zakaj? Ne zaradi njegove politične stvari, to me ni nič zanimalo, ampak me je zanimalo to, kako bo firma živela. Namreč takrat je Jugoslavija dobivala to pomoč, enkrat od zapada, enkrat pa od Rusije, od vzhoda, smo dobivali in potem se je to razdelilo na te republike, iz republike pa na medobčinske svete ZK-ja, potem pa še na občinske svete ZK-ja. V teh občinskih svetih zveze komunistov so pa sedeli, so bili pa direktorji [...] in ti so si potem razdelili tisti kolaček, ki je padel [...] recimo ko sem imel enega znanca, ki je bil direktor [...] ene kmetijske zadruga je bil, pa ni bil v partiji in mi je to potem na svojem primeru, pravi, jaz ne morem več konkurirati, pa smo cene spustili, pa smo racionalizirali, pa je imel čisto moderno oblikovano recimo shemo vodenja in teh stvari, pa vseeno ni mogel konkurirati.«⁷⁰³

Vpliv politike na kadrovanje vodilnih kadrov je dejansko obstajal. Do začetka šestdesetih let so imela politična merila prednost pred strokovnimi. Funkcija direktorja je bila namenjena

703 Pričevanje A. Z. (r. 1935).

nekdanjim borcem in članom zveze komunistov. Sredi šestdesetih let so začeli bolj poudarjati strokovne kompetence direktorjev in govoriti o zamenjavi neuspešnih direktorjev, tudi zaradi gospodarske krize.⁷⁰⁴ V sedemdesetih letih, po obračunu z liberalnejšo linijo komunistov, je družbenopolitična sprejemljivost ponovno pridobila pomen. »Moralno-politična merila« so razlagali tudi v občinskih glasilih. Pod njimi so razumeli pozitiven »*odnos do socialistične revolucije; bratstva in enotnosti; zavzetosti do razvijanja samoupravnih odnosov in delitve po delu,*« na vodstvenih položajih pa naj bi bili le tisti, ko so bili »*privrženci našega samoupravnega socialističnega sistema*«. ⁷⁰⁵ Tudi ob krizi v osemdesetih letih se politični vpliv na vodstvene delavce ni zmanjšal. Delež članov zveze komunistov med poslovnim kadrom je začel upadati šele leta 1986.⁷⁰⁶ Vidimo, da je bila funkcija direktorja nenehno v konfliktu med ideološkimi in ekonomskimi zahtevami. Direktorjev položaj pa je bil pogosto odvisen od politične volje ali naklonjenosti zveze komunistov in njenih vidnih članov.⁷⁰⁷ Eden od pričevalcev, ki je bil zaposlen v Mladinski knjigi, se je na primer spominjal, da je moral okoli leta osemdeset mestni komite zveze komunistov soglašati z imenovanjem njihovega direktorja, in pri tem poudaril vlogo Vinka Hafnerja.⁷⁰⁸ Zanimivo je, da ga je omenjal tudi pričevalec iz predhodnega odstavka, ki je občutil težave s političnim kadrovanjem.

Le manjši del pričevalcev se je odločil za članstvo v partiji, čeprav so pogosto govorili o tem, da so jih vabili. Iz njihovih zgodb lahko razberemo, da so se za to odločili, ker so verjeli v sistem ali zaradi lojalnosti do službe. Članstvo v partiji lahko vidimo tudi kot strateško simbiozo, na primer pri vodilnih kadrih.⁷⁰⁹ V partijo so pričevalce večinoma vabili na delovnem mestu, moške

---

704 Prinčič, *Direktorska funkcija*, str. 57–79.

705 Vrhunc, *Kako razumeti moralnopolitične kriterije*, str. 2.

706 Prinčič, *Direktorska funkcija*, str. 88–93.

707 Gl. tudi Fikfak, *Direktorji med idejami in praksami*, str. 261.

708 Vinko Hafner je bil sekretar komiteja mestne konference ZKS Ljubljana med letoma 1972 in 1978, predsednik republiškega sveta ZSS med letoma 1978 in 1982 ter predsednik skupščine SRS med letoma 1972 in 1986.

709 Bajuk Senčar, *Direktorji in večplastnost identitete*, str. 156–162.

tudi v vojski. Pri tem je bilo nekaterim rečeno, da so jih izbrali, ker so dobri delavci. Eden od pričevalcev, ki je delal kot učitelj, je povedal, da je šel v partijo zato, da bi imel mir in bi lahko nemo-teno deloval v kulturnem društvu, kar se ni zgodilo. Mu je pa to pomagalo, ko je bil v vojski, vendar ne zaradi privilegijev, temveč zato, ker so imeli drugačno zaupanje do njega. Druga pričevalka pa se je spominjala, da so jo kot bodočo vzgojiteljico vabili že v šoli. Po navedbah pričevalcev so od zaposlenih članstvo v partiji pričakovali predvsem v državni upravi, na občinah ali v drugih javnih uradih, v šolah in vrtcih ter na višjih položajih v gospodarstvu. Nekateri moški pričevalci so poudarili, da so članstvo v partiji pričakovali tudi v posebnih enotah vojske. Medtem ko članstvo v partiji ni bilo obvezno, pa je bilo ob nastopu službe obvezno članstvo v sindikatu.

Tisti pričevalci, ki so se vključili v partijo, niso omenjali kakšnih neposrednih ugodnosti. Kljub temu vidimo, da se jih je kar nekaj v partijo vključilo v sedemdesetih letih, ko je članstvo pomenilo tudi lažji dostop do vodilnih delovnih mest, napredovanja ali drugih ugodnosti, ki so izhajale iz delovnega razmerja (družbena stanovanja, posojila, možnost izobraževanja).⁷¹⁰ Nekateri so svoje članstvo v partiji relativizirali, da je bil to tak čas, ali so se opravičevali, da takrat niso vedeli, kaj to pomeni. Drugi se svojega članstva niso sramovali in so sami spregovorili o njem. Nekateri pričevalci so se spominjali, da so jih vabili v partijo, pa se niso hoteli včlaniti. Kot vzroke so navedli, da so izhajali iz verne družine, da partije niso videli kot pozitivne organizacije ali da se niso želeli ukvarjati s politiko. Večjih težav zaradi tega niso imeli. Bolj kot to je težavo na delovnem mestu predstavljalo izražanje veroizpovedi. Nekateri so čutili pritisk, da ne smejo hoditi v cerkev, ki pa je bil pogosto le posreden. Pri tem so večkrat navajali, kako so videli ali slišali za težave drugih.

---

⁷¹⁰ Večji priliv novih članov v zvezo komunistov na jugoslovanski in slovenski ravni je bil opazen med letoma 1973 in 1982. V teh letih je bilo članstvo v zvezi komunistov bolj pomembno za pridobitev delovnega mesta kot takoj po vojni. Kljub vsemu pa je bilo v Sloveniji v začetku osemdesetih let okoli 125.000 članov, kar je pomenilo le 6,6 odstotka prebivalstva. Gl. Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 410.

POGLED NA SAMOUPRAVLJANJE

Čeprav so že raziskave iz obdobja socializma pokazale, da večina delavcev ni čutila, da lahko delavci in delavski svet vplivajo na upravljanje podjetij,⁷¹¹ so se v spominih te percepcije deloma spremenile. Pričevalci so pogosto povedali, da so čutili, da so v času socializma njihovo mnenje upoštevali.⁷¹² Toda dejansko so že takrat ugotavljali, da so imeli delavci najmanj moči pri upravljanju podjetij, največ so jo imele uprave. Kar tri petine delavcev so v začetku osemdesetih let menile, da niso imele nobenega vpliva na samoupravne organe.⁷¹³ Delavske svete in samoupravljanje so omenjali predvsem tisti, ki so bili tudi sami aktivni na tem področju. Nekateri od njih so se v povezavi s tem spominjali, da je šlo za dolga sestankovanja brez konkretnih rezultatov. A vseeno so mnogi v sistemu samoupravljanja videli pozitivne elemente, medtem ko so anomalije, ki so jih zaznavali, pripisovali posameznikom, ki naj bi izkoriščali sistem. Načelna participacija v odločitvah podjetja, ki so se je pozitivno spominjali pričevalci, je bila povezana tudi s socialno inkluzijo. Pri delavcih je namreč spodbudila prepričanje, da njihova beseda

---

711 Prim. Vodopivec, *Družbene solidarnosti*, str. 138; in Toš, *Vrednote v prehodu I.*, str. 356, 474–475.

712 Prim. Godina, *Zablode postsocializma*, str. 17–18.

713 Arzenšek, *Samoupravljanje i struktura moči*, str. 3–5.

nekaj velja, zaradi česar so se počutili kot del podjetja. To je poudarilo več pričevalcev.

»Čeprav pravijo samoupravljanje, veš kaj, jaz včasih gledam, ko se toliko pregovarjamo pa, zdaj, mogoče, ravno KIG, ali je bil kakšna izjema, ne vem, kako je bilo drugod, samo, jaz moram reči, da v KIG-u je bilo to samoupravljanje kar dosti na višku in je to kar funkcioniralo. Ni šlo kar tako, na upravi se ni dalo kar tako z levo roko, je bila takoj uzbuna in je šlo tako daleč [...] da se je morala, ali se je moralo pri plačah kaj popravili, ali se je moralo povedati, kaj je narobe. Je bil, je bil tak glas [...] je bil ta delavski svet.«⁷¹⁴

Samoupravljanje je bilo ljudem v resnici tuje ali so si ga razlagali po svoje.⁷¹⁵ Bilo je prežeto s političnim jezikom, ki je bil težko razumljiv, in hkrati priročna rešitev za vsako težavo ali pomanjkljivost.⁷¹⁶ Dejansko je bila udeležba ljudi v organih samoupravljanja v sedemdesetih in osemdesetih letih zelo majhna.⁷¹⁷ Delavski sveti so pogosto le sprejemali odločitve, ki jih je predlagalo vodstvo podjetja.⁷¹⁸ Kljub navedenemu so nekateri pričevalci poudarjali vlogo delavskega sveta, ki so jo videli predvsem v zaščiti interesov in pravic delavcev.

---

714 Pričevanje V. K. (r. 1932).

715 Čeprav Godina trdi, da je bila identifikacija s samoupravljanjem pogojena z zgodovinskim razvojem slovenskega naroda (povezovanje v manjše socialne skupine, neformalni odnosi med posamezniki znotraj skupine, soodločanje, utemeljeno na skupnem delu in interesih), njeni kritiki problematizirajo navajanje izjav intervjuvanih ljudi, ki so izražali željo po soudeleženi v upravljanju države. Gl. Godina, *Zablode postsocializma*, str. 235–251, 287–289; Slukan, Vesna Vuk Godina, str. 91–93.

716 Občinska glasila npr. niso nudila prave razlage, kaj je samoupravljanje, pisala so predvsem o tem, kaj bi moralo biti. Gl. Zajc, *Delavsko samoupravljanje med ljudmi*, str. 137–144.

717 Marković, *Der Sozialismus und seine sieben »S«-Werte*, str. 158. Prim. tudi Vodopivec, *Socialistični spomini in postsocialistične izkušnje*, str. 166.

718 Marković, *Erinnerung und Realität*, str. 265; Vodopivec, *Družbene solidarnosti*, str. 138.

POMEN DELA IN ZAPOSLOTITVE V ŽIVLJENJU LJUDI

Kot smo videli, so pričevalci svoje delovne navade pogosto pripisovali staršem in njihovi vzgoji, sami pa so se videli kot delovni ljudje. S poudarjanjem trdega dela iz časa socializma so zavračali obtožbe diskurzov, ki izpostavljajo slabe delovne navade, prevzete iz obdobja socializma.⁷¹⁹ Iz njihovih zgodb lahko razberemo, da so bili ponosni na opravljeno delo in da so imeli občutek, da so prispevali k rasti podjetja. K temu jih je spodbujala tudi državna retorika, ki se je skozi desetletja spreminjala. V obdobju izgradnje socializma se je pisalo udarno, v časopisju beremo o delovnih zmagah. Od sredine petdesetih let se je ta diskurz počasi umikal in začelo se je govoriti o modernizaciji.⁷²⁰ Obdobje gospodarske krize je prineslo diskurz o stabilizaciji. Neodvisno od obdobja so povečanju delovne produktivnosti pripisovali politični in moralni pomen, saj je bilo to razumljeno kot prispevek delavcev k celotni socialistični družbi.⁷²¹

»No, potem seveda, potem je bilo treba pa fabriko zidati. No in je, še spomnim se, ko sem bila na delavskem svetu, no, je rekel, zdaj bomo pa začeli v fabriki delati, ampak dobička pa ne boste dobili, je rekel. Pa smo bili za to. Vsi. Od delavca do

719 Prim. Vodopivec, *Preoblikovanje tovarniških režimov*, str. 194–195. Avtorica poudarja, da vodstva podjetij in mediji delavce pogosto povezujejo s socialistično preteklostjo in jim zaradi tega pripisujejo nemodernost.

720 Gl. tudi Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 35.

721 Prav tam.

direktorja. Vsi smo bili v eno. In res, naredile so se delavnice. Seveda potem je bilo treba pa še upravo preseliti, ker je bila pa uprava pa na drugem koncu. [...] pa smo že spet, je bil ta delavski svet, pa pravi, ja, pravi, nič ne bomo še delili, ampak bomo še upravo zidali. Ko bomo pa to vse podelali, je rekel, boste naredili, potem bo pa dobiček. Nikdar nismo videli dobička. [...] Pač je bilo samo, če je bil dobiček, si dobiček dobil od tiste vrednosti, kolikor si tisto leto, tistega meseca delal. To je bilo od te plače, si toliko dobil dobička. To je bilo vse, kar je bilo. In smo bili zadovoljni.«⁷²²

Delavci so se pogosto identificirali tudi s podjetjem, predvsem če so delali v tovarni. Živeli so z njo, imeli so jo za svojo, s sodelavci so se družili tudi v prostem času in so verjeli, da gradijo svoje tovarne, ko so presežke vlagali vanje, namesto da bi jih razdelili v plače.⁷²³ Rekli so jim, da je to njihova lastnina, zato mnogi niso mogli razumeti propada podjetij v postsocializmu. Tudi zato so se nekateri jezili nad stanjem v gospodarstvu, saj so v propadu nekdanjih tovarn videli uničenje svojega dela. Pričevalci so pogosto poudarjali uspešnost svojih podjetij, a hkrati so pozabili na leta gospodarske krize. Nekateri so celo menili, da naj bi včasih ustvarjali večje dobičke, kot jih podjetja danes. Takratne uspehe so povezovali z delavnostjo in s poštenostjo, medtem ko naj bi bili dobički današnjih podjetij doseženi na nepošten ali celo nelegalen način. Povezanost z delovnim mestom je lahko izhajala tudi iz dobrih odnosov med zaposlenimi, iz organiziranosti življenja zaposlenih skozi delovne organizacije in iz ugodnosti, ki jih je zaposlenim nudilo podjetje: druženje na organiziranih »sindikalnih« izletih in skupnih praznovanjih, ugodna posojila, uporaba službenih kapacitet za preživljanje počitnic, možnosti za izobraževanje in štipendiranje.⁷²⁴

---

722 Pričevanje S. G. (r. 1947).

723 Prim. Vodopivec, Socialistični spomini in postsocialistične izkušnje, str. 165–166. Avtorica ugotavlja, da spomini tekstilnih delavk, ki jih je intervjuvala, bolj govorijo o povezanosti in pripadnosti kot o samoupravljanju in odnosu do lastnine.

724 Prim. Šorn, Odnos med zaposlenimi, str. 259–265. Delovne organizacije so se redno spominjale tudi svojih upokoencev, jim nudile majhne ugodnosti in s tem priznavale njihov doprinos k razvoju.

»RAZUMELI SMO SE KRASNO«

Dobre odnose na delovnem mestu in medsebojno pomoč je poudarjala večina pričevalcev. Odnosi naj bi bili po njihovem mnenju prijateljski, sodelavcem so zaupali, nudili so si pomoč pri delu, včasih so tudi kaj potrpeali. V primerjavi s časom snemanja so videli veliko razliko, saj naj bi se po njihovem mnenju prav medsebojni odnosi močno spremenili. Solidarnost je bila eden od temeljev socialistične ideologije, ki jo je propagirala tudi država.⁷²⁵ A iz posnetih pričevanj je videti, da je medsebojna pomoč na delovnem mestu pravzaprav bolj izhajala iz prijateljskih odnosov. Kajti kljub načelnim dobrim odnosom, o katerih so govorili pričevalci, v njihovih spominih naletimo tudi na drugačne podobe. Pričevalci, ki so delali v tovarnah, so na primer govorili o normah in tekmovanju med zaposlenimi, kar je imelo včasih za posledico napete odnose ali ljubosumje, če je kdo preveč presegel normo. Ena od pričevalk, ki je delala v tovarni, se je spominjala, da pozimi nihče v njihovi delavnici ni želel zakuriti, čeprav jih je zeblo, saj se je vsak trudil, da bi čim hitreje izpolnil normo. Tudi zaposleni v javni upravi ali v vzgoji in izobraževanju so se spominjali določenih konfliktnih položajev, do konca petdesetih let zaradi verskega prepričanja, kasneje

---

⁷²⁵ Npr. preko t. i. prostovoljnega dela. Gl. Vodopivec, Družbene solidarnosti, str. 137–138.

Delavke v Tobačni tovarni novembra 1965
(MNZS, Fototeka, foto: Marjan Ciglič)

tudi zaradi drugih razlogov. Konflikti so nastajali med delavci in vodstvenim kadrom ter med samimi delavci.

Pričevalci so prav tako pogosto kot dobre odnose omenjali občutek enakosti med ljudmi. Enakost se je kazala pri podobnem standardu, vsaj pri večini prebivalcev. Opazimo jo lahko pri opremljenosti gospodinjstev, urejenosti stanovanj, velikosti hiš ali oblačilih pa tudi pri enakih možnostih za izobraževanje ali preživljanje prostega časa. A popolne enakosti vendarle ni bilo. Tudi pričevalci so se spominjali razlik v standardu, ki so se ohranjale predvsem v otroških spominih, ko so začutili, da imajo manj kot okolica. V okviru zaposlitve so razlike izhajale iz višine dohodkov, ki so bili večji glede na položaj in izobrazbo. Te razlike so delavci sprejemali, pri tem pa so bila za občutek enakosti pomembna plačna razmerja. Številni posneti pričevalci

so v svojih spominih poudarjali, da ni bilo tako velikih razlik v plačah, kar se jim je zdelo pozitivno. Delavci v industriji so poleg fiksnega dela plače, ki je bil določen na podlagi vrednotenja delovnega mesta, dobivali še variabilni del, ki je bil odvisen od dobička, delavčeve strokovne usposobljenosti in izobrazbe. Z variabilnim delom so podjetja skrbela za ravnovesje plač. Tista podjetja, ki so imela nižje delavske plače, so več odstotkov celotne plače namenjala raznim dodatkom na podlagi delovne uspešnosti, tista, ki so imela višje delavske plače, pa manj.⁷²⁶ Iz položaja in izobrazbe je izhajala tudi hierarhija med zaposlenimi. Nekateri pričevalci so povedali, da so imeli v njihovem podjetju inženirji več veljave kot delavci ali da je bilo v njihovem vrtcu strogo razdeljeno, katera dela so primerna za vzgojiteljico in katera za varuško. Iz posameznih pričevanj lahko celo razberemo, da je občutek enakosti izhajal bolj iz druženja in tega, kako so nadrejeni skrbeli za organizacijo dela, medtem ko sta hierarhija in distanca do podrejenih pri delavcih zbužala nelagodje ali celo strah.

»Razumeli smo se krasno. Mi smo bile štiri ženske v eni pisarni, se pravi, delala sem v računovodstvu, delali smo veliko, to moram povedati, da smo veliko delali, ampak je bil odnos tudi stoprocentno drugačen, kot je danes. Odnos je bil prijeten, tovariški, bi rekli v tistih časih, mi smo tudi vsak mesec enkrat šli ven, na večerjo, smo se tudi sicer družili in se družimo še danes. [...] Tam sem bila potem do, koliko časa sem pa jaz zdaj v Cankarjevem domu? [...] ene šestindvajset. Ja, no, toliko časa sem jaz že v Cankarjevem domu. [...] Ja, v teh šestindvajsetih letih so se zelo spremenile. Včasih smo, pač, bolj tovariški smo bili, mi smo bili prijatelji, šli smo tudi, recimo, tukaj v Cankarjevem domu smo v sredo delali cel dan ali do petih ali kako, do šestih včasih, smo, direktorji so imeli kolegij, mi smo šli pa v Grila pit. To je bilo vsako sredo. Smo se tam vse zmenili pa tudi skregali smo se, fino smo se

---

726 To je povečevalo tudi razlike v produktivnosti. Gl. Wachtel, *Workers' Management*, str. 540–560.

skregali včasih, no, ampak smo se vse zmenili. No, zdaj pa vse, zdaj gre pa to vse preko elektronske pošte, tisti pristen medčloveški odnos se je ohladil, ga ni več.«⁷²⁷

Kljub vsemu so se v službah ustvarili mnogi prijateljski odnosi. Službe so skrbele tudi za družabno življenje svojih zaposlenih: organizirale so izlete, piknike, praznovanja večjih državnih praznikov, letovanje na morju. Od praznikov sta imela na primer pomembno vlogo dan žena (8. marec) in praznik dela (1. maj). Za otroke zaposlenih je bilo organizirano obdarovanje za dedka Mraza. Skozi praznovanja državnih praznikov so se podjetja povezovala z lokalnim okoljem, saj so na prireditvah pogosto nastopali šolski otroci. Mnogi sodelavci so se družili in povezovali tudi izven službenega časa ali skupaj letovali na morju. Marsikateri pričevalec je poudaril, da še zdaj ohranja stike z nekdanjimi sodelavci. Socialna mreža, ki se je stkala med sodelavci, je posameznikom poleg tega nudila možnost menjave storitev in dostopa do dobrin, ki jih je primanjkovalo. Mreženje ni značilno le za socializem, čeprav je v tem kontekstu pogosto prikazano le kot posledica ali orodje za premagovanje pomanjkanja. Povezuje se tudi s korupcijo,⁷²⁸ česar pa iz posnetih pričevanj ni mogoče razbrati. Pričevalci so poudarjali pristne odnose med sodelavci in prijateljstva, ki so se ohranila. Zanimivo pa je, da so spremenjene odnose na delovnem mestu povezovali s spremembo političnega sistema in s kapitalizmom, čeprav so dejansko govorili o čedalje večji individualizaciji, ki je posledica globalnega (tehnološkega) razvoja in spremenjenih produkcijskih razmerij.⁷²⁹

---

727 Pričevanje M. S. (r. 1957).

728 V razumevanju socialističnih in kapitalističnih odnosov obstaja razlikovanje, ki je nesnovano. Po tem predvidevanju naj bi bili v kapitalističnem okolju odnosi med družino in prijatelji pristni, odnosi med sodelavci pa neemocionalni in bežni. V socialističnem okolju se nasprotno poudarjajo tesni odnosi med sodelavci, mreženje in velika količina časa, ki ga sodelavci preživijo izven delovnega mesta. To naj bi oviralo tudi miren prehod v kapitalizem. Tatjana Thelen trdi, da prevzemanje kapitalističnih konceptov za razumevanje socializma spodbuja konstrukcijo »drugačnosti« socialistične družbe. Gl. Thelen, Shortage, Fuzzy Property, str. 51–53.

729 Gl. npr. Marković, Der Sozialismus und seine sieben »S«-Werte, str. 160.

OSNOVA ZA NAČRTOVANJE ŽIVLJENJA

V času socializma so posamezniki na istem delovnem mestu ostali daljše časovno obdobje, bili so prepričani, da so bila njihova delovna mesta varna. To jim je dajalo občutek stabilnosti in gotovost pri načrtovanju prihodnosti.⁷³⁰ Pričevalci so v svojih spominih pogosto opozorili, da sta jim ekonomska varnost in stabilnost nudila možnost za načrtovanje družine in gradnjo hiše ali nakup stanovanja. Seveda so za doseganje teh ciljev morali varčevati in se odpovedovati, toda vedeli so, da službe ne bodo zlahka izgubili. Prav to je večina uporabljala kot argument, zakaj so bili mladi v času snemanja pričevanj v slabšem položaju. To so še posebno poudarjali tisti, katerih otroci ali vnuki so bili v negotovem položaju ali so dolgo časa iskali prvo zaposlitev. V socializmu delovnih mest večinoma ni primanjkovalo. Deloma je bilo za to odgovorno prezaposlovanje, ki je nadomeščalo nezadostno tehnologijo in pomanjkanje surovin, deloma je k temu pripomogel velik odtok delovne sile v tujino. Čeprav so bile plače v primerjavi z zahodnim svetom občutno nižje, so delavci to kompenzirali z drugimi materialnimi in nematerialnimi ugodnostmi: s stabilnostjo delovnih mest, socialno varnostjo, z dodatki k fiksnemu delu plače, z dostopom do izobrazbe,

---

⁷³⁰ Prav tam, str. 157.

stanovanj ali ugodnih posojil, z možnostjo štipendiranja, počitniškega dela ali redne zaposlitve za otroke.⁷³¹

»V glavnem, jaz sem službo takoj dobil in tudi moja žena je takoj dobila in takrat sploh ni bil problem dobiti službe in je to res čisto neprimerljivo z današnjim stanjem. [...] tudi to moram reči, seveda, to, da si dobil službo, da nisi bil brezposeln, je pomenilo materialno varnost. In takrat mladi sploh nismo bili tako ogroženi. Takrat je tudi moja žena lahko takoj šla tudi na porodniško. Skratka, sistem socializma je bil v tem pogledu zaščite družine ali pa možnosti, da se postaviš na svoje noge, da kupiš stanovanje, da najameš stanovanje, da si osnuješ družino, da greš brez strahu, je bil pa tisti sistem bolj varen.«⁷³²

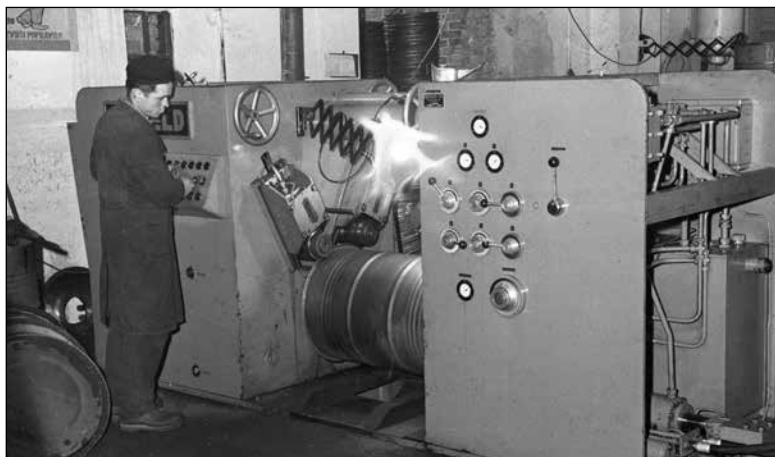
Zaposlitev je seveda v prvi vrsti pomenila izboljšanje življenjskih razmer. Večina pričevalcev je povedala, da se je njihov standard ali standard družine izboljšal, ko so se zaposlili sami ali drugi družinski člani. Ljubljana je z raznolikimi delovnimi mesti privabljala delovno silo iz svojega zaledja, a tudi na podeželju je načrtna industrializacija poskrbela za odpiranje novih delovnih mest. Nekateri pričevalci so se spominjali slabših in boljših obdobj svojih podjetij, vendar je večina izboljšanje standarda postavila v šestdeseta leta, nekateri v začetek, drugi od sredine naprej. Takrat so mnogi pričevalci dobili zaposlitev, starejši pričevalci pa so omenjali, da so se takrat izboljšale plače. Tudi ko je konec sedemdesetih let gospodarska kriza pokazala svoj obraz in so se pojavile prve omejitve na trgu, so se pričevalci še vedno spominjali lepega življenja, ki so ga omogočali stabilna plača pa tudi ugodna posojila.

Večina pričevalcev je ostala v istem podjetju ali organizaciji več let, mnogi celo službeno pot, vendar tudi menjave zaposlitev niso bile tako redke. Nekateri so povedali, da so ostali praktično

---

731 Vodopivec, Socialistični spomini in postsocialistične izkušnje, str. 167.

732 Pričevanje M. B. (r. 1946).

Nova možnost zaposlitve na podeželju. Na fotografiji je delavec v Kovinski industriji Ig, ki je nastala leta 1948 na podlagi nacionaliziranega premoženja. (MNZS, Fototeka, foto: Svetozar Busić)

ves čas v isti stavbi, a imajo v delovni knjižici vpisanih več zaposlitev. To se je pokazalo predvsem od druge polovice sedemdesetih let, ko je prihajalo do prestrukturiranih podjetij. Kljub negotovemu gospodarskemu položaju v posameznih obdobjih socializma so pričevalci menili, da je bil v celem obdobju njihov položaj na delovnem mestu zaščiteno, plače pa zagotovljene. Pri tem so občutek zanesljivosti in varnosti vedno primerjali s sedanjostjo. Veliko pričevalcev je na primer poudarjalo nadzor nad izplačevanjem prispevkov za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, ki ga je izvajala Služba družbenega knjigovodstva, in to primerjalo z aktualnimi, medijsko izpostavljenimi zgodbami. Čeprav noben pričevalec dejansko sam ni imel slabih izkušenj, so pripovedovali, kako so posamezniki ob želeni upokojitvi izvedeli, da ne izpolnjujejo pogojev zaradi neizplačanih prispevkov, ali niso mogli koristiti zdravstvenih storitev. Pričevalci so delovno okolje v socializmu primerjali še s krajami premoženja ali izkoriščanja delavcev, o katerih so poslušali v času snemanja. Veliko jih je poudarjalo, da v socializmu tega ni bilo in da so

mnogi delali v dobro družbe. Kljub temu so se nekateri spominjali sodelavcev, ki niso smotrno ravnali z družbeno lastnino. Prav tako so občasno poudarjali, kako so v času socializma nekateri posamezniki izkoriščali zaščitenost delovnih mest, saj so bile odpovedi delovnega razmerja redke. Izkoriščanje so povezovali z lenobo ali koruptivnostjo teh posameznikov oziroma z zaščito, ki jim jo je nudilo članstvo v partiji, ne pa s samim sistemom. Ker nihče ni opisal konkretnih primerov, se zdi, da gre bolj za mnenja, in ne za dejstva.

DRUGI POZITIVNI VIDIKI DELOVNEGA RAZMERJA

Delovno razmerje v družbenem sektorju je prinašalo določene ugodnosti, ki jih samozaposleni, kmetje ali nezaposleni niso bili deležni. Tu gre v prvi vrsti za zdravstveno, pokojninsko in invalidsko zavarovanje⁷³³ ter ugodnosti porodniškega dopusta in otroških dodatkov,⁷³⁴ ki so izhajali iz dela. Poleg tega je zaposlitev nudila druženje, možnosti za preživljanje dopusta, dostop do družbenih stanovanj ali ugodnih posojil,⁷³⁵ možnosti za izobraževanje in štipendiranje. Čeprav so se te ugodnosti skozi desetletja spreminjale, so pričevalci velikokrat govorili na splošno za celo obdobje socializma.

733 Pokojninsko zavarovanje je bilo eden od temeljev pri skrbi za socialno varnost starejših, a njegova organizacija je bila deležna številnih sprememb. Ob koncu leta 1946 so bila poenotena zavarovanja za vse delavce in nameščence. Po letu 1954 so bili v socialno zavarovanje vključeni še nekateri samostojni poklici in obrtniki. Kljub temu zavarovanje za vse skupine prebivalstva ni bilo enotno. Borcem so bile npr. priznane posebne ugodnosti pri upokojevanju in višini pokojnine, medtem ko so bili kmetje nekaj časa izključeni iz sistema zavarovanja. Leta 1959 je bil sicer sprejet zakon o uvedbi zdravstvenega zavarovanja kmetov, toda za njih je bilo starostno zavarovanje uvedeno šele leta 1972, obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovanje pa leta 1984. Gl. Kresal, Zavarovalništvo in socialno zavarovanje, str. 149–150; Remec, Začetki pokojninskega zavarovanja, str. 92–103; Balkovec, Delavec in delavka, str. 150–159.

734 Ženskam, ki so bile zaposlene, je leta 1946 pripadal porodniški dopust, ki je trajal dvanajst tednov. Dolžina porodniškega dopusta se je postopoma višala in šele leta 1986 dosegla eno leto. Kmetice, samozaposlene ženske ali študentke niso bile upravičene do plačanega porodniškega dopusta. Gl. Leskošek, Vpliv porodniškega dopusta, str. 72–83.

735 Od leta 1965 je stanovanjska zakonodaja omogočala komercialna stanovanjska posojila in posojila skozi delovne organizacije. Gl. Rendla, Stanovanjska politika, str. 216.

Večina pričevalcev se je spominjala, da so poletni dopust pogosto preživljali v apartmajih, hiškah ali prikolicah, ki so bile last njihovih delovnih organizacij. Nekateri so imeli ob tem urejeno tudi prehrano. Pripovedovali so, da je bilo tako letovanje zelo ugodno in da so si ga lahko privoščili vsako leto. Tisti, ki niso bili zaposleni, na primer kmetje, te možnosti niso imeli. Po-deželski prebivalci do sredine šestdesetih let pogosto niso hodili na morje tudi zaradi večjih kmečkih opravil v poletnem času. Nekateri pričevalci so omenjali še preživljanje zimskega dopusta v službenih kapacitetah, vendar je bilo teh manj. Pričevalci niso omenjali, da bi imeli določeni zaposleni, na primer višji kadri, drugačne ugodnosti za uporabo počitniških kapacitet. Razlike so se pojavljale med delovnimi organizacijami, saj so imele nekatere več razpoložljivih počitniških objektov, druge manj. V slednjih je bila konkurenca večja. Zato so nekateri pričevalci koristili počitniške kapacitete drugih delovnih organizacij, kjer so bili na primer zaposleni njihovi sorodniki. Večina pričevalcev je na morje hodila na Hrvaško, izmenjavali so se na teden ali deset dni. Pogosto so z anekdotami opisovali dolgo pot na morje z majhnimi avtomobili, do vrha napolnjenimi s prtljago.

»Jaz se spomnim, kar sva se midva poročila, smo šli vsako leto. Brez izjeme, smo imeli denar ali pa ne, smo si ga pa sposodili. Samo praviloma smo šli prva leta, vsaj petnajst let ali pa dvajset, smo hodili v razne domove delovnih organizacij. Zmeraj smo se prislinili h komu, ali v hiše Mizarstva ali v kakšne druge, pa SDK-ja pa tako naprej, zmeraj smo bili priključeni h kakšnemu in smo lepo bili, tako, da bi sami najeli počitniške objekte, je bilo samo ene dvakrat, trikrat prvih dvajset let. Zmeraj smo šli tako, lepo nabrali denar, prisedli v avto k tistim, ki so ga imeli, in smo šli. V fičotu dve familiji, prtljaga na strehi. Tako da to je bilo zmeraj. Ampak praviloma smo šli za dober teden. Potem se je to povečalo na deset dni, ko so bile pač take menjave, in mi smo se v to vključili, tudi v te policijske počitniške domove smo šli in

slovenske firme in slovenski državni organi so imeli ogromno počitniških domov, predvsem pravzaprav zunaj. Na Hrvaškem. [...] Ogromno smo hodili. Kasneje smo pa tudi že eni pač kupili svoje tamale prikolice, vse sorte, smo pa hodili v lastni režiji, dolgo časa, kampirali, od Savudrije do dol, od Pule južno največkrat, pa Pašman in tako naprej. Kempirali, ko nas je pa to minilo, to je bilo tam od leta dvainosemdeset do osemnosemdeset, približno, potem smo pa spet začeli pa že z majčkeno višjim standardom hoditi v razne objekte pa tudi privatno smo že šli.«⁷³⁶

V Jugoslaviji se je najprej začel razvijati socialni turizem, namenjen delavcem in njihovem počitku, kar naj bi ugodno vplivalo tudi na rezultate dela. Pravica do dvotedenskega plačnega dopusta je bila uvedena leta 1946, do leta 1965 se je letni dopust razširil na 14 do 30 dni, odvisno od starosti in dolžine zaposlitve. Pri socialnem turizmu so pomembno vlogo igrali sindikati, njegov razvoj pa je bil povezan s finančnimi podporami za delavce in gradnjo subvencioniranih počitniških centrov.⁷³⁷ Od šestdesetih let naprej so oblasti začele poudarjati pomen komercialnega turizma, državljanom se je odprla priložnost tudi za potovanja v tujino. A še vedno je prevladoval domači, sindikalni turizem, ki je bil namenjen oddihu, zabavi in počitku, predvsem pa je bil ugoden in z izboljšanjem življenjskega standarda čedalje bolj dostopen. Sčasoma so se ljudske množice navadile nanj in v njihovi zavesti se je počasi ustalil občutek pravice do plačnega letnega dopusta in uporabe službenih kapacitet.⁷³⁸ Posamezniki so letovali tudi v lastni režiji, priljubljeno in ugodno je bilo kampiranje. Kasneje, ko se je življenjski standard izboljšal, so si nekateri lahko kupili prikolice, s katerimi so letovali v kampih Istre ali Dalmacije, nekateri pa so se odločili tudi za nakup zemljišča v Hrvaškem primorju.

---

736 Pričevanje A. Ž. (r. 1943).

737 Duda, *Adriatic for All*, str. 290–292.

738 Patterson, *Yugoslavia as it once was*, str. 378–380.

Sonja in Jože Piškurić na sindikalnem potovanju
Mizarstva in tapetništva Ig v Benetke leta 1968
(Arhiv družine Piškurić)

Druga ugodnost iz zaposlitve, ki jo je omenjala večina pričevalcev, je bila možnost pridobitve posojil za gradnjo hiše ali nakup stanovanja. Ta posojila so bila bolj ugodna kot tista, pridobljena v banki, obroke pa so zaposlenim trgali od plače. Ob koncu šestdesetih let ter v sedemdesetih in osemdesetih letih je marsikdo na ta račun lahko kupil zemljišče in začel počasi graditi hišo. Zaradi velike inflacije v osemdesetih letih je bilo odplačevanje posojil relativno enostavno. Nekateri pričevalci so s pomočjo službe imeli možnost dobiti tudi najemniško družbeno stanovanje.

Posamezni pričevalci so omenjali še ugodnosti na področju izobraževanja. Omogočeno jim je bilo notranje izobraževanje,

ki so ga delovne organizacije priznavale pri napredovanju, ali redno izobraževanje, ki je bilo pogosteje omogočeno višjim kadrom. Tako izobraževanje so jim delovne organizacije tudi plačale ali jim omogočile proste dneve za študij. Prav tako so delovne organizacije skrbele za izobraževanje in zaposlovanje otrok svojih zaposlenih. Starši so otrokom v svojih službah lahko priskrbeli štipendijo ali počitniško delo. Na ta način so se nekateri pričevalci zaposlili v isti delovni organizaciji, kjer je delal eden od njihovih staršev.

»[...] ko sem jaz hodila v srednjo šolo, sem imela štipendijo na SDK-ju. No, tudi to moram povedati, da to ni bila moja izbira smeri. Na ekonomsko sem šla v bistvu zaradi moje mami, ki je vztrajala na tem, da mi bo lahko priskrbela nekakšno službo. Če boš to študirala, bo nekakšno zagotovilo, ti bom lahko nekako zrihtala štipendijo in potem boš lahko šla v službo k nam. [...] se pravi, v srednji šoli opravila prakso obvezno na šalterju, to je nasproti Bežigrada, nasproti Gospodarskega razstavišča so bile, je bila ekspozitura. Plačilni promet se je tam izvajal, za tele firme, se pravi, to so podjetja, ki so si izplačevala plače pa potne naloge, vse, kar je šlo iz firme na firmo, so morali k nam priti na SDK z virmani, račun, plačilo tega pa tega računa, kontrolor je pa spremljal njegov račun, koliko ima še sredstev, ali se lahko izplača plača ali se ne more in tako naprej.«⁷³⁹

---

739 Pričevanje A. L. (r. 1971).

**NAŠ MALI AVTO
IN DRUGE DOBRINE**

Informacije o življenjskem standardu in potrošnji so bile najbolj prisotna tema v pričevanjih.⁷⁴⁰ Pričevalci so naštevali, kaj so si lahko privoščili, kdaj se je izboljšal njihov življenjski standard, opisovali so obdobja pomanjkanja in obdobja boljšega življenja. Pri tem so omenjali strategije za dostop do zelenih dobrin ali tistih, ki jih je primanjkovalo, in opisovali potrošniške prakse. Včasih so svoj življenjski standard primerjali s tistim, ki so ga videli na drugi strani meje ob nakupovalnih izletih v Avstrijo in Italijo ali na drugih potovanjih. Prav tako so standard v Jugoslaviji primerjali z razmerami v drugih državah vzhodnega bloka, bodisi na podlagi lastnih izkušenj bodisi na podlagi splošno uveljavljene podobe o prednostih jugoslovanskega tipa socializma. Jugoslavija, ki se je zaradi zunanje-političnih razlogov odmaknila od sovjetskega vpliva in se začela odpirati na zahod, je namreč tudi sama poudarjala prednosti svojega tipa socializma in samoupravljanja.⁷⁴¹ Kljub temu da se je z osamosvojitvijo Slovenije predstava o nekdanji državi v javnih diskurzih redefinirala, je v spominu mnogih pričevalcev jugoslovanski socializem ostal sistem, ki je omogočal relativno dobro življenje in enakopravnost ter v katerem vpliv politike in njenih omejitev ni bil tako močan kot v drugih vzhodnoevropskih državah.⁷⁴²

Pričevalci so v svojih pripovedih primerjali obdobja, ko sta bila standard nižji in pomanjkanje dobrin večje, s tistimi, ko se je njihov življenjski standard izboljšal in jim omogočal rešitev stanovanjskega vprašanja, letovanje na morju ali nakup

---

740 Prim. Luthar, Shame, Desire and Longing, str. 341–377. Potrošništvo je tudi najbolj pogosta tema raziskav o socializmu. Pri tem so mnogokrat poudarjene razlike med vzhodnimi in zahodnimi potrošniškimi praksami. Pri prvih se poudarja čakanje v vrstah, slaba kakovost izdelkov ali zastarana moda. Prav tako se potrošništvo pogosto povezuje z nostalgijo ali pa se dojema kot edini prostor, kjer so navadni ljudje aktivno delovali. Gl. Petrović, Towards an Affective History, str. 510.

741 »Socializem s človeškim obrazom« je bila retorika političnih elit, a vanj so verjeli tudi ljudje in celo raziskovalci, medtem ko se o političnih in gospodarskih težavah v javnosti dolgo ni govorilo. Večja svoboda gibanja, ki so jo tudi pričevalci videli kot posebnost med državami vzhodnega bloka, pa je imela več kot z demokratizacijo opraviti s političnoekonomskimi dejavniki. Prim. Marković, Erinnerung und Realität, str. 259–260; Repe, Mit in resničnost komunizma, str. 297–299; Repe, *Rdeča Slovenija*, str. 109–114; Pirjevec, Iskranje socializma s človeškim obrazom, str. 763–776; Cvijić, Rdeči potni list, str. 186–188.

742 Prim. Gašparič, Slovensko dojemanje druge Jugoslavije, str. 102–103.

avtomobilov, gospodinjskih aparatov, modernega pohištva in drugih izdelkov široke potrošnje. Nekateri so zmožnost dostopanja do dobrin pripisovali domnevnim ali resničnim privilegijem določenega sloja prebivalstva. Na splošno se iz posnetih pričevanj vidi, da so se pričevalci obdobj boljšega življenjskega standarda velikokrat spominjali bolj pozitivno kot tistih, ko je bil življenjski standard slabši.⁷⁴³ Hkrati so v svojih pripovedih pogosto zamenjevali obdobja ali se niso mogli spomniti, katere značilnosti ali kateri restriktivni ukrepi so sodili v določeno obdobje. Nekateri pričevalci so v isti sapi opisovali in povezovali različna obdobja. To velja predvsem za sedemdeseta in osemdeseta leta. Ena od pričevalk je na primer hkrati govorila o »švercanju« računalnikov tik pred osamosvojitvijo in oblačil, ko je bila še v šoli, nekje ob koncu sedemdesetih let. Oboje je povezovala s pomanjkanjem in omejitvami pri prehodu meje.

Nekatere potrošniške prakse, ki so jih opisovali pričevalci, lažje umestimo v posamezno obdobje. Nakupovanje v tujini se je na primer začelo uveljavljati z odprtjem mej v šestdesetih letih, večji razmah pa je doživelo v naslednjih dveh desetletjih. Posamezne prakse ali oblike distribucije in izmenjave dobrin so bile značilne za celo obdobje socializma, toda včasih se iz pričevanj ni dalo razbrati, za katero obdobje je šlo. Potrošniške prakse pričevalcev so bile lahko povezane s pomanjkanjem, ki je bilo odvisno od ekonomskih razmer v državi in se je skozi desetletja spreminjalo, z željami po novih potrošniških izdelkih ali pa so bile univerzalne, kot je na primer varčevanje. Vidimo lahko, da so pričevalci v svojih spominih največkrat poudarjali predvsem tisto, kar je bilo drugačno od sedanjosti ali neobičajno. Zanimivo je, da so redko omenjali prihod samopostrežnih trgovin in razlike v nakupovanju, ki so jih te trgovine uvedle. To je omenil le en pričevalec. Večina se je spominjala nakupovanja v majhnih trgovinah, kjer so stregli za pultom. Pri potrošniških praksah ni bilo

---

743 Tudi v drugih državah vzhodnega bloka posamezniki dobra in težka obdobja iz preteklosti povezujejo z dostopnostjo dobrin ali z njihovim pomanjkanjem. Gl. Vultur, *Daily Life and Constraints*, str. 179–184.

veliko razlik med mestom in podeželjem, sploh od sedemdesetih let naprej. Razlika je bila predvsem v standardu in v tem, kdaj so bile prebivalcem določene dobrine množičneje dostopne.

Poudarek na pomanjkanju, ki pogosto zaznamuje študije o socializmu, po eni strani predstavlja nevarnost za posploševanje,⁷⁴⁴ hkrati pa lahko v slovenskem oziroma jugoslovanskem primeru le deloma pojasni navade in strategije prebivalcev. Jugoslavijo so tako kot druge socialistične družbe seveda do določene mere zaznamovali pomanjkanje in omejitve na trgu, a slednje so se skozi desetletja spreminjale. Hkrati je partijsko vodstvo kot eno od svojih prioritet že sredi petdesetih let postavilo zvišanje življenjskega standarda prebivalcev in boljšo preskrbo s potrošniškimi dobrinami.⁷⁴⁵ Zviševanje življenjskega standarda je bilo povezano tudi z ugodnimi gospodarskimi razmerami med letoma 1957 in 1962, ko se je povečalo število zaposlenih, izboljšala preskrba in je povpraševanje po izdelkih široke potrošnje postalo izrazitejše. Ponovno pomanjkanje v kasnejših desetletjih je bilo posledica slabe gospodarske politike, zadolževanja in globalnih ekonomskih razmer.⁷⁴⁶ Pomanjkanje, na katero se osredotočamo tu, ni bilo toliko odsotnost luksuznih dobrin kot osnovnih življenjskih potrebščin, stanovanj ali gradbenega materiala, predvsem v povezavi s tem, kako je vplivalo na strategije ljudi. Ljudje so se gospodarskim razmeram po eni strani prilagodili in iskali alternativne poti za zadovoljevanje

---

744 Ekonomske teorije o socialističnem gospodarstvu razumejo pomanjkanje na vseh ravneh kot rezultat pomanjkljivih lastniških razmerij in napačne razporeditve sredstev ali državnega lastništva. Tako razumevanje ponuja poenostavljen pogled na socializem in lahko ovira razvoj drugačnih teoretičnih konceptov. Nekateri raziskovalci potrošnje v času socializma tako ne razumejo kot socioekonomskega vprašanja, temveč nanj gledajo kot na politično vprašanje, pomanjkanje pa pripisujejo ideološkim vzrokom. V državi vidijo regulatorko proizvodnje, ki centralistično določa količino izdelkov in ceno na trgu, medtem ko zanemarja potrebe potrošnikov, kakovost, izbiro in zalogo blaga. Pri tem socializem primerjajo s kapitalizmom in ga vidijo kot pomanjkljivega. Gl. Thelen, *Shortage, Fuzzy Property*, str. 43–61; Verdery, *What Was Socialism*, str. 26–29.

745 Leta 1955 je ob obisku v Karlovcu zvišanje standarda napovedal Josip Broz - Tito. Prav tako je program Zveze komunistov Jugoslavije iz leta 1958 med drugim že predvideval udobnejše življenje za državljane, boljšo preskrbo s potrošniškimi dobrinami ter skrb za odmor in zabavo. Gl. Duda, *Pronadeno blagostanje*, str. 18; Princič, Čepič, *Urbanizacija in življenjska raven*, str. 1013.

746 Duda, *Pronadeno blagostanje*, str. 23–109.

svojih potreb. Kljub temu so pričevalci med drugim povedali, da so se pomanjkanja dejansko zavedeli šele takrat, ko so bili sposobni primerjave z drugimi. Na strategije in prakse posameznikov pa niso vplivale le omejitve na trgu. Pri razumevanju strategij in praks moramo upoštevati tudi okolje in kulturo, v katerih so posamezniki živeli, ter naravno potrebo ljudi, da si izboljšajo življenjske razmere ali uredijo stanovanjsko vprašanje, ki ni odvisna od političnega sistema.

Ob tem je velik vpliv na potrebe in želje potrošnikov imela hitro razvijajoča se potrošniška kultura, ki ima v Jugoslaviji začetke v obdobju najvišje gospodarske rasti, od sredine petdesetih let do začetka šestdesetih let. Rast življenjskega standarda od šestdesetih let naprej je omogočila relativno dobre življenjske razmere za večinski del prebivalstva in hitrejši razvoj potrošniške kulture.⁷⁴⁷ Jugoslavija se je v tem času bolj odprla na zahod in njeni prebivalci so se začeli v večji meri ozirati za zahodnoevropskim načinom življenja, ki so ga spoznavali na svojih potovanjih in izletih.⁷⁴⁸ Potrošniško kulturo, ki so jo srečali tam, je omogočila povojna ekonomska rast, ki je tudi jugoslovanskim državljanom posredovala podobe o tako imenovanem »dobrem življenju«. V tem pogledu se je Jugoslavija razlikovala od drugih držav vzhodnega bloka, saj je bila bolj odprta na zahod in so njeni državljani lahko brez večjih težav potovali tja. Prav tako je uživala relativno visok standard v primerjavi z ostalimi deželami vzhodnega bloka, toda še zdaleč ni dosegla potrošnje v kapitalističnem svetu. Jugoslovansko potrošništvo se je v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih postopoma razvijalo, toda količine in kakovosti izdelkov ni bilo mogoče primerjati z zahodom.

Na splošno je za potrošniško kulturo značilno, da ljudje veliko časa in energije vlagajo v iskanje in pridobivanje dobrin, ki predstavljajo pomemben del njihovega življenja, osebne

---

⁷⁴⁷ Patterson trdi, da je transformacija jugoslovanske družbe, ki se je zgodila v šestdesetih in sedemdesetih letih na področju življenjskega standarda in potrošnje, državo spremenila v izjemo med socialističnimi državami, saj je bilo relativno dobro življenje prvič dostopno večini prebivalcev. Gl. Patterson, *Bought and Sold*, str. 1–18.

⁷⁴⁸ Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 90–94.

identitete, smisla ali zadovoljstva.⁷⁴⁹ V Jugoslaviji se je razvila potrošniška kultura, ki je bila netipična za vzhodnoevropske države. Država ni pretirano ovirala razvoja potrošništva in čezmejnih nakupovalnih navad, dejansko jih je odobraval, saj je novi življenjski standard poudarjal blaginjo socialistične družbe kot celote⁷⁵⁰ in dokazoval uspešnost njenega modela socializma. Z novoodkrito blaginjo je hkrati krepila zadovoljstvo domačega prebivalstva, ki se je soočalo z omejitvami na trgu.⁷⁵¹

V trgovini Nama maja 1960
(MNZS, Fototeka, foto: Edi Šelhaus)

749 Duda, *U potrazi za blagostanjem*, str. 24–25.

750 Država je sicer uvajala omejitve pri prehodu meje in uvozu dobrin, vendar so se njeni državljani pri tem obnašali predvsem kot pragmatični potrošniki, ki želijo najprej zadostiti svojim potrebam. Na ta način je socialistična kultura proizvedla državljane, ki so bili hkrati lojalni in nelojalni, toda ne nujno zaradi političnega prepričanja. Gl. Vučetić, *Potrošačko društvo po američkom modelu*, str. 277–298; Vidmar Horvat, *Memory, Citizenship, and Consumer Culture*, str. 145–162. Čezmejno nakupovanje ni bilo značilno le za Jugoslavijo, vendar so imele druge vzhodnoevropske države nekoliko drugačne možnosti, kar je vplivalo na razvoj njihovih potrošniških praks. Gl. Chelcea, *The Culture of Shortage*, str. 16–43.

751 Duda, *Pronadeno blagostanje*, str. 391; Patterson, *Bought and Sold*, str. 318.

Večji razmah je jugoslovanska potrošniška kultura doživela v sedemdesetih letih in začela prevzemati zahodni model oglaševanja.⁷⁵² Pogoji za razvoj potrošništva so bili poleg novih proizvodov in povišanja kupne moči še razvoj trgovinske mreže in dovolj velika zaloga izdelkov v njih. Prebivalci so si nedvomno želeli novih proizvodov, ki so postajali statusni simboli. Nove nakupe so jim omogočali povečana kupna moč, posojila in obročno odplačevanje.⁷⁵³ Kljub omejitvam v preskrbi so se želje po potrošniških dobrinah skozi desetletja povečevale. Glede na posneta pričevanja so bile te v mestu in na podeželju podobne. Hkrati vidimo, da je bil standard v Ljubljani boljši kot na podeželju. Tam so bolje živela tista gospodinjstva, katerih dohodek je izhajal (tudi) iz delovnega razmerja, kot tista, ki so se preživljala izključno s kmetijstvom. Zaposlovanje v neagrarnih panogah je podeželskim prebivalcem prineslo boljši zaslužek in rast življenjskega standarda.

»Potem pa je naša mama, mislim, da leta oseminpetdeset, dobila službo v SDK-ju. To je bila Služba družbenega knjigovodstva in takrat je ona začela hoditi v službo, mi pa smo takrat še hodili, bom rekel, v osnovno šolo pa v gimnazijo jaz, sestra v osnovno šolo. Takrat se je pa začelo malo izboljševati, ona je, mama je imela službo. [...] Potem vem, da sem potem enkrat leta dvainšestdeset pri Radio centru v Ljubljani na Cankarjevi ulici kupil en tak televizor iz enih prihrankov. Ja, televizijo smo potem takrat imeli. Potem takrat sem tudi, tam leta trinšestdeset en star gramofon kupil. [...] Ja, takrat se je začelo potem, pa plošče smo začeli dobivati, pa potem smo začeli poslušati plošče, spomnim se, ko sem kupil tiste ameriške plošče

---

752 Duda nekoliko hudomušno začetek hrvaške potrošniške kulture postavlja v leto 1958, ko je na glasbenem festivalu v Opatiji zmagala pesem *Mala djevojčica* Iva Robića, pesem o deklici, ki si želi vse, kar se da ali česar se ne da kupiti. Dodaja, da je bilo takratno rojstvo bolj plod stanja duha kot dejanskega materialnega blagostanja, in ugotavlja, da se je na Hrvaškem potrošniška kultura bolj razmahnila šele v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so potrošniki z rastjo standarda dobili več možnosti za uresničitev svojih (potrošniških) želja. Pri tem se je razvijala njihova zavest o kakovosti izdelkov in možnostih za cenejši nakup, deloma tudi zaradi jugoslovanskega gospodarskega položaja. Gl. Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 18–22, 36–69; Erdei, *Čekajući Ikeu*, str. 64–65.

753 Duda, *Tehnika narodu!*, str. 373–374.

soula, vau. Ja, takrat se je potem začelo tisto lepše obdobje, študentska leta. Glasbe je bilo vse več v mojem življenju. Tom Jones je bil takrat. Pa tako, no, mislim, takrat se je začelo potem malo lepše, ja, šestdeseta pa sedemdeseta leta. Saj nam ni bilo nič hudega pravzaprav, nič hudega. Konec koncev nam je socializem omogočil šolanje. Vprašanje, kako bi šel jaz danes na fakulteto, ne. [...] Tudi na inštitutu potem sem se lahko došolal pa mi je inštitut plačal šolanje, pa, ne vem, ali tiste proste dneve sem dobil, tako da. Danes tega ne bi mogel.«⁷⁵⁴

V prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne je večinski sloj prebivalstva živel skromno. Preskrba prebivalstva je bila ena od največjih težav. Nekateri pričevalci so sicer poudarjali, da so imeli slabše življenjske razmere, ker so izhajali iz družin, ki med vojno niso podpirale narodnoosvobodilnega gibanja, vendar je iz ostalih pričevanj razvidno, da so tudi tiste družine, ki so ga podpirale, v tem obdobju živele skromno. Na splošno so pričevalci izboljšanje življenjskega standarda postavljali v šestdeseta leta, tisti iz mesta v začetek desetletja, tisti s podeželja pa v obdobje od sredine šestdesetih do začetka sedemdesetih let. Izboljšanja standarda so se spominjali predvsem po povečani kupni moči, nakupih prvih avtomobilov, televizij ali gospodinjskih aparatov, po nakupovalnih izletih v tujino in možnosti za gradnjo hiš. Iz pričevanj je razvidno, da so lahko Ljubljanci prej kupili izdelke široke potrošnje, predvsem tehnične izdelke, s katerimi so bila konec šestdesetih let mestna gospodinjstva že množičneje opremljena. Na podeželju so bili televizije, pralni stroji in avtomobili takrat še redki, le radijske aparate je imelo več gospodinjstev.⁷⁵⁵ Pričevalec iz funkcionarske družine se je na primer spominjal, da so televizijo imeli že leta 1958. Drugi pričevalci iz mesta so omenjali, da so televizijo kupili v začetku šestdesetih let, tisti s podeželja pa šele konec šestdesetih ali na začetku sedemdesetih let. Nekateri pričevalci s podeželja so se

---

754 Pričevanje M. B. (r. 1946).

755 Čepič, Zvišanje življenjske ravni, str. 1090.

zato spominjali, da je bilo gledanje televizije v šestdesetih letih družaben dogodek, saj so se vsi dobili pri tisti hiši, ki jo je imela. Pomanjkanja pričevalci niso omenjali več, vendar so hkrati povedali, da materialnih dobrin ni bilo v takšnem izobilju kot danes.

»Nekaj časa je bil⁷⁵⁶ tudi na delu v Nemčiji in iz tega je izhajalo potem tudi to, da smo bili relativno dobro situirani, zaradi tega, ker je pač iz tistega denarja lahko kupil zemljišče za hišo, ki sta jo potem z mamo na novo gradila, iz tistega denarja je kupil avto, je kupil pralni stroj, tako da pralni stroj so imeli moji tudi po moje istočasno kot televizijo. S tem, da je moral narediti še v, kako se reče, zajetje vode oziroma pač podtalnice tam pri nas je itak dovolj visoko, tako da je voda bila na razpolago, kako se je pa reklo tisti napravi, ki je vodo črpala, se pa zdajle ne spomnim. [...] v glavnem, naredil je hišni vodovod, da je pralni stroj lahko delal.«⁷⁵⁷

Podoba Ljubljane se je začela v šestdesetih letih intenzivno spreminjati in modernizirati, podeželje je bilo deležno hitre deagrarizacije. Pričevalci iz Ljubljane so v začetku desetletja že odhajali na prve nakupovalne izlete v Italijo. Prav tako se je povečevalo število prebivalcev, ki so odšli na delo v tujino. Tisti pričevalci, katerih sorodniki so odšli na delo v tujino, so povedali, da se je s tem znatno izboljšal standard družine, ki je ostala doma. Tudi doma so plače hitro rasle, od leta 1960 do leta 1970 so se povečale za šestkrat.⁷⁵⁸ Razlika med plačami nekvalificiranih delavcev in delavcev z visokošolsko izobrazbo je bila razmeroma majhna, nekako v razmerju ena proti tri. Plače zaposlenih v negospodarstvu so bile v povprečju nekaj višje kot plače zaposlenih v gospodarstvu.⁷⁵⁹ Pričevalci so pogosto poudarjali še to, da je bila razlika med meščani in prebivalci podeželja vidna v oblačilih. Ta razlika se je ohranjala vse do konca osemdesetih let.

756 Oče, op. J. P.

757 Pričevanje D. B. (r. 1960).

758 Čepič, Zvišanje življenjske ravni, str. 1088.

759 Prav tam.

Vrsta fičkov, parkiranih ob Dunajski cesti pri Gospodarskem razstavišču, okoli leta 1970.

(SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, foto: Viljem Zupanc)

Sedemdeseta leta so za večino prebivalcev pomenila nadaljevanje rasti življenjskega standarda, ki je bil najboljši v vsem povojnem obdobju. Cene življenjskih potrebščin so sicer rastle, vendar so še vedno rasli tudi osebni dohodki, počasneje kot prej, a dovolj za izboljšanje standarda.⁷⁶⁰ Ugodna posojila so omogočala večji razmah individualne gradnje, počitnice na morju si je lahko privoščilo čedalje več družin, avtomobili, televizije, gospodinjski aparati in drugi potrošniški izdelki so bili dostopni večini gospodinjestev. Pogoj za večje število gospodinjskih aparatov ni bilo le povečanje življenjskega standarda, temveč tudi elektrifikacija.⁷⁶¹ Kljub temu da je bil konec petdesetih let elektrificiran že večji del Slovenije, so se pričevalci s podeželja za to obdobje spominjali, da so bili na električno omrežje največkrat priključeni le razsvetljava in morebiti radio ali kakšen drug mali aparat. V sedemdesetih letih, ko je število gospodinjskih in

760 Rendla, *Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji*, str. 189–190.

761 Sitar, *Modernizacija pranja*, str. 455–458.

drugih aparatov naraslo, je začelo prihajati do preobremenjenosti električnega omrežja. Prav tako je v tem desetletju intenzivnejše postalo nakupovanje v tujini. Šele ob koncu desetletja so se kot posledica slabe gospodarske politike iz preteklih desetletij pojavili težave v preskrbi in prvi državni ukrepi, ki so omejevali osebno porabo.⁷⁶² Pričevalci so se težje sprijaznili z omejitvami, saj so že bili navajeni določenega standarda. To se je še posebno pokazalo pri pomanjkanju naftnih derivatov in uvedbi vožnje na parne in neparne registrske številke. Zaradi izboljšanega standarda ali privarčevanih sredstev so se nekateri ukrepu lahko izognili tako, da so kupili še en avtomobil.

Na prelomu v osemdeseta leta so se pojavile težave pri preskrbi z oljem, sladkorjem, pralnim praškom, kavo, južnim sadjem in toaletnim papirjem.⁷⁶³ Živila in naftne derivate so lahko kupovali v omejenih količinah. Vzrok za naraščajočo krizo je bilo velikopotezno zadolževanje Jugoslavije v sedemdesetih letih, kar je privedlo do pomanjkanja deviz, zmanjševanja uvoza in pomanjkanja vsakodnevnih dobrin na trgu.⁷⁶⁴ Pričevalci so na spremembe odgovarjali z novimi strategijami, toda v osemdesetih letih so se življenjske razmere samo še slabšale. Kljub stabilizacijskim ukrepom je inflacija strmo naraščala in prerasla v hiperinflacijo, kar je pomenilo nenehne podražitve in dnevno padanje vrednosti dinarja. V letu 1988 je bila rast cen osnovnih živil tako visoka, da so se nad tem pritoževala tudi občinska glasila.⁷⁶⁵ Nekateri pričevalci so se celo spominjali, da so dobivali plače dvakrat na mesec. Kljub temu so tisti na bolje plačanih delovnih položajih ali tisti, ki so imeli dohodke iz sive ekonomije,

---

762 Že na začetku šestdesetih let se je pokazalo, da je jugoslovansko gospodarstvo zašlo v težave. Poskusi reform niso uspeli in gospodarski položaj se je le še slabšal. Jugoslavija se je zadolževala v tujini, kar je imelo negativne posledice ob izbruhu naftnih kriz. Prva naftna kriza v letih 1973 in 1974 sicer še ni imela takega vpliva, saj je Jugoslavija dobivala poceni nafto iz Libije. A v drugi polovici sedemdesetih let v časopisju čedalje pogosteje beremo o stabilizaciji. Gospodarske težave so postale očitne ob drugi naftni krizi v letih 1979 in 1980, saj se Jugoslavija nanjo ni znala pravočasno prilagoditi, podjetja, reorganizirana v tozde, pa so bila čedalje bolj nekonkurenčna. Gl. Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 27; Lorenčič, *Kako smo živeli v drugi Jugoslaviji*, str. 133–137.

763 Rendla, *Založenost trga z blagom*, str. 135.

764 Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 388.

765 Železnik, *(Pre)živeti z inflacijo*, str. 5.

živeli dobro. Predvsem pa je veliko pričevalcem v spominu ostalo to, da so lahko zaradi visoke inflacije posojila, ki so jih najemali za gradnjo hiš ali nakup stanovanj, lažje poplačali. To je ljudem sicer pomagalo pri življenjskem standardu, banke in državo pa potisnilo v še večje denarne težave. Zaradi gospodarske krize se je večala kritika ljudi in raziskave javnega mnenja so v osemdesetih letih beležile čedalje večje nezadovoljstvo. Ljudje so krizo začeli dojemati tudi kot nedelovanje socialističnega sistema oziroma samoupravljanja.⁷⁶⁶ Tudi to je vplivalo na množično podporo demokratičnim spremembam ob koncu desetletja. Marsikateri pričevalec se je spominjal, da mu je proces osamosvajanja Slovenije prinesel upanje na boljše življenje in večjo uspešnost Slovenije izven okvira Jugoslavije.

Podobno kot pri področju dela so tudi tu pričevalci v svojih naracijah praviloma primerjali življenjske razmere v času socializma z aktualnimi, lahko namenoma, da so poudarili svojo zgodbo, ali nehote. Nekateri so pri tem poudarjali pomanjkanje, ki so ga občutili, naštevali, česa se ni dalo dobiti, včasih so omenjali tudi občutek prikrajšanosti, kar so pripisovali političnemu sistemu in nestrinjanju z njim. Drugi so poudarjali pozitivne okoliščine: gradnjo hiš in odplačevanje posojil, dopust na morju, možnosti, ki so prišle z izobraževanjem in zaposlitvijo. Pri vseh je opazno, da so na njihovo pripoved vplivali aktualne življenjske okoliščine, politično ali nazorsko prepričanje, medijska podoba preteklosti in družinska zgodovina. Njihove pripovedi so se razlikovale tudi glede na generacijsko pripadnost. Generacija tistih, ki so bili rojeni do leta 1945, se je močno spominjala pomanjkanja in bolj preprostega ali tradicionalnega življenjskega ritma. Nekateri od pričevalcev so poudarjali tudi povezanost z naravo. Prav tako so bili s pomanjkanjem v otroških letih zaznamovani tisti, ki so bili rojeni med letoma 1946 in

---

766 Toš, Longitudinalni projekt, str. 128; Patterson, *Bought and Sold*, str. 294–319. Patterson celo trdi, da so povečana pričakovanja javnosti, ki so prišla z razvojem potrošniške kulture, naredila ekonomski propad države še bolj neznosni. Potrošništvo je najprej pomagalo zagotavljati stabilizacijo družbe in zadovoljstvo njenih državljanov, na koncu pa je igralo tudi pomembno vlogo pri propadu države.

1959, toda njihova formativna leta in leta ustvarjanja družine so padla v obdobje, ki je bilo glede na življenjske razmere kljub nestabilnemu položaju na gospodarskem in političnem področju najbolj ugodno.⁷⁶⁷ Generacija, ki je bila rojena med letoma 1960 in 1973 je imela v spominu predvsem konec sedemdesetih let in osemdeseta leta, ko so se življenjske razmere zaradi gospodarske krize in visoke inflacije spet začele slabšati.

»Potem spominjam se, kako je bilo takrat, ko smo morali avtomobile naročati, takrat ni bilo avtomobilov kar tako, da si jih kupil v trgovini kot danes ali pa na avtosejmu, takrat si moral ti pol leta čakati, da si dobil kakšno zvezo, in spomnim se dveh potovanj po Jugoslaviji. En avto smo našli, eno stenko smo našli v Osijeku, sem potoval v Osijek po avto, da sem ga lahko pripeljal v Slovenijo, v Ljubljano. Drugi avto sem pa dobil čisto na romunski meji, v Boru, in sem potoval potem tja z avtobusom, z vlakom do Beograda pa z avtobusom tam do Bora. Je bilo lepo pravzaprav tisto. Prvič sem takrat bolj spoznal ta del Jugoslavije. Ampak, saj pravim, tisti sistem naročanja, da te avto čaka pa da ga lahko kupiš, pa da si moral iti v Bor, da ga nisi mogel v Ljubljani dobiti, ker so bile vrste dve leti, to je bila samo ena od anomalij tistega sistema.«⁷⁶⁸

Spomini na standard in potrošniške navade niso bili nujno povezani s spolom pričevalcev, čeprav so ženske več govorile o vsakodnevnih dobrinah, ki so bile pomembne za gospodinjstvo, moški pa so postregli z več anekdotami in strategijami za večje nakupe ali tehnične izdelke. Ker so pričevalci znaten del svojih spominov namenjali dostopu do dobrin ali pomanjkanju dobrin, lahko

---

767 Najugodnejša življenjska raven Slovencev je bila v sedemdesetih letih. Takrat je prišlo do spremembe v strukturi življenjskih stroškov. Izdatki gospodinjstev za hrano, obleko in obutev so se zmanjšali, medtem ko so se izdatki za izdelke višjega standarda, gradnjo ali opremljanje stanovanj, kulturo, izobrazbo in higieno povečali. Patterson to obdobje za celo Jugoslavijo postavlja med leti 1965 in 1978. Gl. Rendla, *Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji*, str. 191–192; Patterson, *Bought and Sold*, str. 38–39.

768 Pričevanje M. B. (r. 1946).

sklepamo, da so v nakupe poleg denarja vložili tudi veliko svojega časa, energije in ne nazadnje iznajdljivosti. Iz zgodb pričevalcev je bilo deloma razvidno tudi to, kako se je razvijala potrošniška družba oziroma zavest, saj so od opisovanja pomanjkanja počasi prehajali na opisovanje strategij za nakup dobrin, ki jih je primanjkovalo. V sedemdesetih in osemdesetih letih so bili pričevalci že ozaveščeni ne samo o tem, kje je bilo kakšne izdelke mogoče kupiti, temveč tudi o tem, kje so bile cene bolj ugodne. Prav tako so imeli oblikovano mnenje o tem, katere znamke so bile boljše. S tem so izkazovali značilnosti potrošnikov, kot jih poznamo še danes.

Pričevalci so prav tako pogosto opisovali načine, kako izkoristiti vire, ki so bili na voljo, in iz njih največ iztržiti. Pri tem so pokazali različne mere iznajdljivosti in pragmatičnosti. Nekateri so se s svojo iznajdljivostjo tudi pohvalili. Strategije, kako izboljšati svoj življenjski standard ali priti do blaga in storitev, so bile prisotne pri vseh slojih prebivalstva, ne glede na socialno ozadje, situiranost ali spol. Tudi pričevalec, ki je izhajal iz funkcionarske družine, je pripovedoval, kaj vse je moral narediti, da so mu v stanovanju priključili elektriko ali telefon. Čeprav nekateri avtorji potrošniškim praksam pripisujejo subverzivno dimenzijo ali upor,⁷⁶⁹ lahko v zgodbah pričevalcev v prvi vrsti razberemo pragmatičnost ali željo po zadovoljitvi potreb in izboljšanju življenjskih razmer. Ljudje v politični sistem niso dvomili, dokler so bile njihove življenjske razmere dovolj dobre ali dokler so videli možnost napredka. Dvom se je pojavil šele v drugi polovici osemdesetih let. Država je določene prakse tolerirala, na primer »švercanje« ali nakupovanje v tujini pa tudi sivo ekonomijo, saj si je s tem zagotovila socialni mir.⁷⁷⁰ Ne nazadnje so jih uporabljali tudi njeni funkcionarji.⁷⁷¹

769 Švab, *Consuming Western Image*, str. 74–75.

770 Vzroki za neodobravanje teh praks so bili deloma ideološki, v primeru nakupovanja v tujini je to pomenilo tudi odliv denarja, toda država ga razen z restriktivnimi carinskimi ukrepi ni omejevala. Gl. Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 94–95.

771 Ilegalna trgovina je v času socializma postala celo državna praksa. Tihotapstvo je vodila Uprava državne varnosti, ki je v ta namen leta 1947 ustanovila posebne gospodarske oddelke, ki so se ukvarjali z legalno in ilegalno trgovino, ustanavljanjem podjetij in obveščevalnih mrež. Čeprav so te oddelke razpustili v letih 1953 in 1954, dejavnosti ilegalne trgovine niso ugasnile. Gl. Trobič, *Kontrabant in tihotapstvo*, str. 33–35.

KRMARJENJE SKOZI OMEJITVE NA TRGU

Kljub temu da pomanjkanje ni bilo edini dejavnik, ki je vplival na vsakdanje življenje prebivalcev, njihove prakse in strategije, iz pričevanj vidimo, kako se je odražalo v upravljanju omejenih virov. Strategije in prakse so se skozi desetletja nekoliko spreminjale, saj so bile odvisne od spreminjajočega se gospodarskega položaja. Nekatere so ostale prisotne skozi vsa obdobja. Prav tako niso neposredno povezane s časom socializma, a vendar so bile prisotne zaradi omejenih virov, kar je bila posledica neuspešne gospodarske politike.

Racioniranje

Ni bila samo država tista, ki je racionirala preskrbo, tudi prebivalci sami so si načrtno razdelili porabo življenjskih potrebščin čez mesec ali leto, da so jih lahko enakomerneje uporabljali. Določene dobrine so uporabljali le ob posebnih priložnostih ali praznikih, na primer boljše jedi, priboljške ali bel kruh. To je bilo izrazito predvsem v otroških spominih starejših generacij, saj so bile boljše jedi za njih nekaj posebnega, povezanega z emocijami in željami. Medtem ko so bili bomboni nekaj izjemnega za starejši generaciji, je bil za zadnjo generacijo spomina vreden priboljšek sladoled ali tortica. Kljub temu je ena od

pričevalk iz zadnje generacije povedala, da je bila zanjo priboljšek tudi kupljena žemlja, saj so kruh vedno pekli doma.

Čeprav so pričevalci govorili predvsem o racioniranju prehrabnih izdelkov, so hkrati poudarili, da niso bili nikoli lačni. Opisovali so bolj zmerno življenje in drugačne prehranjevalne navade. Hrana je bila pogosto enolična, še posebno na podeželju, kjer so do sedemdesetih let velikokrat jedli tisto, kar so pridelali sami. Seveda moramo pri opisovanju racioniranja paziti na razlike v posameznih desetletjih. Po koncu vojne je bilo življenje res skromno in življenjske potrebščine bolj omejene. Ko so se konec sedemdesetih let in v osemdesetih letih znova pojavile omejitve na trgu, so pričevalci ponovno govorili o racionirani porabi izdelkov, ki jih je primanjkovalo, toda življenjski standard se je občutno razlikoval od tistega po koncu vojne.

Kopičenje zalog

Kopičenje zalog v ugodnih gospodarskih in tržnih razmerah nima takega pomena kot v obdobju pomanjkanja ali vojne, saj si ljudje na ta način zagotovijo nekatere osnovne življenjske potrebščine za daljše časovno obdobje. V prvih letih po vojni pričevalci pravzaprav niso govorili o tej praksi, saj jim nizek življenjski standard ni dovoljeval večjih nakupov. Spominjali so se, da je družina večje nakupe opravila enkrat na mesec, sicer pa so bili nakupi v trgovini redki. Na podeželju so kupovali le tiste izdelke, ki jih niso pridelali doma.

»Ker je bilo pomanjkanje, si letal od štacune do štacune, da boš dobil. In potem se ti je zgodilo, da si imel doma, recimo, ne vem, petnajst kil praška, ki ga danes nikoli nimam. A veš, danes kupiš eno vrečo, ko porabiš, greš drugo, takrat si se pa bal, in enako se je dogajalo, ne vem, z oljem. Čeprav jaz ne vem v kakšno, že zato, ker je bilo stanovanje majhno, količine nisem šla, se pa spomnim sodelavke, ki so bili, so imeli hišo pa to, in ona nam je v službi povedala, da imajo doma sto litrov olja, in mene je, še zdaj, jaz to nisem nikoli

pozabila, jaz sem si kupila, jaz sem ga imela ene pet litrov, recimo, kar danes tudi nimam, ker si ne delam teh zalog.«⁷⁷²

Kopičenje zalog je bilo dosti bolj prisotno v spominih na osemdeseta leta. Pričevalci so se spominjali težav v preskrbi z oljem, sladkorjem, pralnim praškom ali kavo. Pri tem so opisovali iskanje izdelkov v različnih trgovinah, prav tako so jih skušali kupiti v čim večjih količinah. Gospodinjstva so bila zaradi tega opremljena z več kilogrami pralnega praška ali litri olja, saj so se bali, da ga ne bo mogoče kupiti. Zaloge so nastajale tudi zato, ker so ljudje v letih hiperinflacije prisluženi denar pogosto takoj unovčili za nakup osnovnih živil ali celo gradbenega materiala, da ne bi izgubil vrednosti. Zadnja generacija se je kopičenja zalog včasih spominjala le še kot zanimivosti, medtem ko sta bila pri starejših pomanjkanje in kopičenje zalog lahko povezana s spomini na pomanjkanje iz preteklih desetletij ali celo iz časa vojne.

Recikliranje in »naredi sam«

Recikliranje oziroma ponovna uporaba izdelkov ali materialov, ki bi jih drugače zavrgli, je izhajalo iz pomanjkanja blaga in surovin. Ljudje so zbirali embalažo, na primer škatle, papirčke od bombonov, prtičke, plastične vrečke ali posodice in podobno. Embalažo, kovinsko in kasneje plastično, so shranjevali zato, da bi jo ponovno uporabili. Plastična embalaža je bila redka, zato so shranjevali tudi lončke od jogurtov ali plastične vrečke. Lepa embalaža, na primer kovinske škatle, je imela tudi dekorativno vrednost. Zaradi lepega videza so zbirali tudi prtičke, papirčke od bombonov in pločevinke.⁷⁷³

772 Pričevanje J. K. (r. 1956).

773 Slavenka Drakulić je v svojih spominih na socializem poudarjala predvsem pomanjkanje in nezmožnost države, da bi zadovoljila osnovne potrebe državljanov, iz česar sta po njenem izhajala tudi zbiranje in recikliranje. Predmete je delila na splošno uporabne predmete, predmete, »ki jih normalni ljudje v normalnih državah ponavadi mečejo stran«, predmete iz tujine in predmete, ki jih lahko zmanjka. Pri tem je slikovito opisala zbirateljske podvige in predmete, ki so jih reciklirali, od oblačil do jogurtovih lončkov in zarjavelih žebļjev. Nekatere od teh praks lahko zasledimo tudi v spominih pričevalcev. Gl. Drakulić, *Kako smo preživeli komunizem*, str. 187–195.

Krpalnica rajona Vič - Rudnik decembra 1948

(MNZS, Fototeka, foto: Leon Jere)

»Potem spomnim se seveda glede obleke, sem obleke dobival po starejših, novega nismo ali pa so mi kakšno stvar, ko sem bil že v gimnaziji. To se pravi, to so bila že šestdeseta leta, kasneje, sem eno jakno imel, sem imel tisto jakno, so mi jo sešili. Konfekcije nismo kupovali, konfekcije ni bilo. Se spomnim, so šivali, ali stare stvari sem dobil od drugih, ali pa so h krojaču šli ali pa k šivilji, pa so kaj sešili, ali pa sestra malo sešila in tako naprej. Prve konfekcije, da sem recimo jaz kupil, celo dobil, mogoče, ko sem bil študent, da sem prve stvari kupil, to je bilo pa po letu petinšestdeset, no.«⁷⁷⁴

Po drugi strani so oblačila in obutev popravljali, dokler se je dalo. Stara oblačila so lahko tudi predelali in iz njih naredili nova. Ženske so pogosto šivale in krpale oblačila, kvačkale ali pletle.⁷⁷⁵

774 Pričevanje M. M. (r. 1945).

775 Slavenka Drakulić se je npr. spominjala, da so v času njenega otroštva vse ženske znale šivati. Ob tem je dodala, kako so jo prevzela moderna oblačila, ki so jih lahko kupili na zahodu. Gl. Drakulić, *Kako smo preživeli komunizem*, str. 29–30.

Pričevalci so domačo izdelavo oblačil in predelavo starih oblačil omenjali v zvezi s celim obdobjem socializma. Predvsem se je ta praksa ohranila na podeželju, a uporabljale so jo tudi gospodinje v mestu. Praksa, da se je marsikaj naredilo doma, je deloma izhajala iz pomanjkanja blaga in surovin, predvsem v prvem povojnem desetletju pa tudi kasneje. V spominih pričevalcev jo lahko prav tako spremljamo od šestdesetih let naprej, ko se je jugoslovansko potrošništvo začelo razvijati, pa vse do osemdesetih let. Ženska in otroška oblačila so se redno posredovala naslednjim generacijam, oblačila boljše kakovosti pa so pogosto veljala za del družinske dediščine. Prav tako so boljša in trdnejša oblačila spremenili za nadaljnjo uporabo.⁷⁷⁶ Ne nazadnje se je z domačim delom in recikliranjem dalo tudi nekaj privarčevati. Eden od pričevalcev se je spomnil, da je sestra surovine včasih prinesla tudi iz službe, delala je v Angori, kjer naj bi ji dovolili odnesti ostanke volne. Od sredine petdesetih let naprej so domači časopisi postopoma začeli poročati o modnih trendih in navodilih za ročna dela, obširneje pa od šestdesetih let naprej. Leta 1953 je bil v Ljubljani ustanovljen Zavod za napredek gospodinjstva, ki je izobraževal ženske predvsem o pravilni prehrani ter tudi o zdravju, vzgoji otrok, razbremenitvi žensk v vsakdanjem življenju in domačih opravilih. Z razvojem potrošništva so ženske pri izdelavi oblačil skušale slediti tujim modnim trendom in jih kopirale iz revij, ki se jih je dalo dobiti iz tujine ali v kasnejših letih kupiti tudi doma. Revija *Jana* je na primer v sedemdesetih letih bralkam v prispevkih svetovala, kako porabiti ostanke blaga, volne in drugih materialov za izdelavo modnih oblačil. Poudarjali so tudi »naredi sam« modo, prispevki pa so bralkam ponujali različne tehnike in načrte.⁷⁷⁷

Pričevalci so omenjali še reciklažo gradbenega materiala, ki ga je primanjkovalo ali ga je bilo težko dobiti. Moški so hkrati opravljali dela, ki so bila povezana z gradnjo in vzdrževanjem

---

776 V obdobju socialističnega potrošništva in naraščajočega standarda so rabljena oblačila večinoma zbirale samo humanitarne organizacije in v tem času so jih začeli povezovati z revščino, kar kaže med drugim tudi na to, da so obstajale socialne razlike med ljudmi. Gl. Habinc, Izjemnost trgovanja z rabljenimi oblačili, str. 64–73.

777 Pušnik, Kaj obleči to sezono?, str. 171–176.

stanovanj. Obrtnike so najemali poredko, saj so bili dragi, raje so se sami lotili raznih popravil ali celo gradbenih del.

Pridelava domače hrane

Ljudje so v času omejenih virov pogosto lažje preživali s pomočjo lastnih pridelkov. Takoj po vojni so tudi Ljubljanci na domačem vrtu gojili zelenjavo ali redili domače živali. Pridelke so med drugim prodajali, pogosto pa je šlo za blagovno menjavo izdelkov in storitev. Gojenje malih živali je bilo v Ljubljani tako razširjeno, da so ga v mestnem središču leta 1951, ko so Ljubljano začeli bolj intenzivno urejati, prepovedali. Tudi pričevalci s podeželja so povedali, da so v prvem povojnem desetletju živeli predvsem od doma pridelanih živil. Pridelke, zelenjavo in živali, so skušali tudi prodati, kar jim je nudilo dodaten zaslužek in lažje življenje. Pri tem so poudarjali, da so dohodke uporabili za plačilo visokih davkov ali za razna popravila na kmetiji. Tudi kasneje na podeželju niso kupovali veliko živil, le tista, ki jih niso pridelali, na primer sol, sladkor, kis, olje ali moko, če niso imeli žita. Pričevalci, ki so bili doma s kmetij, so o nakupih izključno osnovnih izdelkov govorili še v osemdesetih letih.

»[...] vem, kako so ljudje jamrali tukaj okoli, kakšni davki so bili takoj, ker jaz se v prvih letih spominjam, mogoče sem bil star pet, šest let, so takrat jamrali, koliko morajo, za davke niso imeli nič in so morali davke spravljati in po nekih hišah je bilo pa obupna revščina. Mi smo imeli, ker je imel oče službo pa kmetijo, je bil priliv denarja, je bila gotovina pri hiši, so lahko davek plačali, drugi pa niso imeli kaj prodati [...] Hrane je imel, gotovine pa ni imel, da bi davke dal, ali pa. Potem so prišli, so ti zapletli. No, to je bilo, bi rekel, eno pomanjkanje, čeprav danes vidiš, kako je bilo pomanjkanje, takrat je bilo pa to normalno, takrat nisi nič čutil, da je pomanjkanje [...] stvari so bile take, kot so, in si vzel take, kot so, in tisto je bilo normalno in nisi nič trpel, ker nisi vedel,

kako bi bilo lahko drugače, ker nisi bil informiran, je bilo tisto, tisto pač dobro. [...]»⁷⁷⁸

Čeprav se je življenjski standard od sredine šestdesetih let izboljšal, se je navada pridelovanja hrane ohranila, ne samo na podeželju, kjer je večina imela lasten vrt ob hiši. Z naraščanjem števila delavskih družin so se seveda tudi tam spreminjale navade. Medtem pa se je v mestu uveljavilo tako imenovano vrtničkarstvo, ki se je od ohišnic premaknilo na posebej za to urejene vrtničke. Pogosto se je v ta namen uporabljala opuščena zemlja, ki je bila last splošnega ljudskega premoženja. Na ta način so dobili vrtove tudi tisti, ki so stanovali v blokih. Ta pojav lahko spremljamo v vseh desetletjih socializma, prav tako so družinske vrtničke omenjali marsikateri mestni pričevalci. V osemdesetih letih je vrtničkarstvo postalo še bolj razširjeno. V časopisju so ga takrat razumeli kot alternativo omejitvam v preskrbi, kar so lokalne oblasti spodbujale.⁷⁷⁹ V časopisju zasledimo tudi želje po prostorski ureditvi vrtničkov in njihovega videza.⁷⁸⁰

Stanje v vrsti

»Tako da tega se spomnim, da ni se dalo vsega pri nas dobiti. Ni se dalo dobiti gradbenega materiala, takrat ko smo še hišo gradili, se spomnim, da je oče hodil k Valiču, to je bila ena taka železnina, se je reklo, trgovina tam blizu, in je stal v vrsti ali pa mene je poslal, da naj stojim v vrsti, ker bo prišel kamion s cementom in moramo cement dobiti, da bomo lahko gradili. In cementa ni bilo, in če smo kamion zamudili, tudi cementa nismo dobili in smo morali ponovno iti čakati.«⁷⁸¹

---

778 Pričevanje M. M. (r. 1945).

779 Gl. npr. Šegula, Vrtničkarji, organizirajmo se!, str. 11.

780 Npr. *Naša skupnost*, 30. 10. 1985, str. 8, Vrtničkarji se bodo organizirali; Šegula, Vrtničkarški (ne)red?, str. 12.

781 Pričevanje K. K. (r. 1964).

Vrsta pred Petrolom na Celovski cesti leta 1982, ki jo je povzročila uvedba bencinskih bonov.

(MNZS, Fototeka, foto: Janez Bogataj)

Čakalne vrste in stanje v teh vrstah sta pogosti prispevni za pomanjkanje v socializmu, ki ju posamezniki in nekateri diskurzi včasih posplošijo na celo obdobje, čeprav so med desetletji obstajale razlike. Starejši pričevalci so se spominjali, da so v prvih letih po vojni stali v vrstah za osnovna živila, kruh, mleko ali meso, ki so jih dobili na nakaznice. Taka slika je prisotna tudi v časopisju do sredine petdesetih let, toda s postopno rastjo življenjskega standarda ni bila več aktualna. Ponovno jo zasledimo šele ob koncu sedemdesetih in v osemdesetih letih, ko je na trgu prišlo do pomanjkanja nekaterih osnovnih dobrin. Potrošniki so bili spet prisiljeni čakati v vrstah, kar se je seveda ohranilo v spominu večine pričevalcev. Za čakanje v vrstah živilskih trgovin so pogosto uporabljali otroke. Toda v vrstah niso čakali le za živila, ampak tudi za gradbeni material ali tehnično blago. Gradbenega materiala je primanjkovalo skozi celo obdobje socializma in marsikateri pričevalec je povedal, da je bilo pomembno biti na kraju

samem, ko je prišla nova zaloga opek ali cementa, če so ga hoteli kupiti. Veliko pričevalcev je opisovalo tudi posebnosti pri nakupu avtomobilov. Avtomobila se ni dalo kar tako kupiti v trgovini, ampak ga je bilo treba naročiti veliko prej, pričevalci so omenjali, da do dve leti prej, poleg tega pa še vzdrževati svoj položaj v čakalni vrsti. Nekateri so avtomobil po povezavah našli v drugih krajih Jugoslavije in na ta način hitreje prišli do njega.

POMEN MREŽENJA IN SOCIALNEGA ZALEDJJA

Nakup dobrin ni bil odvisen le od finančnih zmožnosti posameznikov, temveč tudi od njihovega socialnega kapitala. Pričevalci so v svojih zgodbah pogosto poudarjali, da je bila za določene nakupe pomembna njihova socialna mreža, od sorodnikov, prijateljev in znancev do poslovnih stikov. Čeprav so pri tem velikokrat opisovali obdobja večjega pomanjkanja, lahko vidimo, da je bila strategija prisotna v vseh obdobjih socializma.

V skromnih povojnih razmerah so pričevalci dostop do dobrin radi povezovali s privilegiji določenih skupin prebivalstva. Pri njih so videli boljši standard, ki se je kazal v prehrani, oblačilih ali opremljenosti z izdelki, od tehničnih izdelkov do igrac. Poudarjali so, da naj bi posebne ugodnosti izhajale iz sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju, političnih funkcij ali članstva v družbenopolitičnih organizacijah. Večinski sloj prebivalstva je živel skromno, ne glede na prepričanje, res pa je, da so politiki, funkcionarji in višji državni uslužbenci živeli bolje in imeli drugačne možnosti dostopa do dobrin. Ti posamezniki so lahko kupovali v posebnih trgovinah, ki so bile bolje založene, v njih so bili na voljo izdelki, ki so jih ostali prebivalci lahko dobili le na nakaznice v sistemu racionirane ali zagotovljene preskrbe. Za njih so obstajali možnost uvoza luksuznih izdelkov, drugačen standard pri zdravstvenih storitvah in šolanju, boljša prehrana, gospodinjske pomočnice, prednost pri reševanju

stanovanjskega vprašanja, počitniške kapacitete na morju in v gorah.⁷⁸² Edini pričevalec, ki je izhajal iz funkcionarske družine, je kljub posebnemu položaju, ki ga je imela njegova družina, govoril o določeni skromnosti, seveda pa je opisoval tudi vse omenjene prednosti. Pri tem je razložil, da je tudi med funkcionarji vladala hierarhija, ki se je med drugim kazala v opremljenosti s tehničnimi izdelki, kot so bili avtomobili ali televizije.

Posebne ugodnosti so uživale še družine častnikov JLA. Prav tako kot funkcionarji so imeli posebne trgovine in drugačne možnosti za pridobitev stanovanja. Tega sta se spominjali dve pričevalki, ki sta izhajali iz tega okolja, ena za obdobje petdesetih oziroma šestdesetih let, druga, mlajša pa za obdobje osemdesetih let. Tu je bila hierarhija določena glede na čin in staž služenja v vojski. Obe pričevalki sta zato vseeno govorili tudi o omejitvah in skromnem načinu življenja, saj nista pripadali višjim ravnam hierarhije.

Vse opisane ugodnosti, ki jih večina prebivalcev ni bila deležna, so povzročale socialno razlikovanje, zato so bile ustrezno negativno vrednotene. V kasnejših obdobjih, ko je bila glavnina prebivalstva deležna izboljšanja življenjskega standarda, pričevalci niso več v taki meri omenjali privilegijev. Še vedno pa so opisovali prednosti drugih in jih vrednotili negativno. Tako se je ena od pričevalk spomnila, kako jih je pri nakupu premoga prehitela sosedka, zaposlena v Kurivoprodaji. Čeprav niti zdaj ni neobičajno, da imajo zaposleni prednost pri nakupu izdelkov svojega podjetja, so v obdobju omejenih virov ljudje to zaznavali kot anomalijo in se nad tem pritoževali.

»Praška pa kavice ni bilo. Jaz vem, da ko je zmanjkalo kofeta, samo trka. Mama je v Rakitni hodila, kadar je prišel, pa so ga delili po deset dek. Je šla, bog ve kolikokrat, da je vsaki nekaj dala. Potem jaz hvala bogu zvrtram, tukaj v Mercatorju je ena prodajalka, ki je bila moja sovaščanka včasih, mi je malo pod

---

782 Nekatere od teh ugodnostih so predstavljene tudi v zbirki dokumentov: Keršič, Stres, *Dokumenti o privilegijih*.

roko dala. [...] No, za bencin se pa dobro spomnim, ko je bil par-nepar. Takrat si bil ravno ti majhen.⁷⁸³ V glavnem je bilo ravno zoprno, na avtobus sem ga morala nesti pa peški. Lepo v vrtec pa nazaj spet. Ker ni šlo drugače.«⁷⁸⁴

A dejansko so predvsem v obdobju omejenih virov vsi, ki so lahko, skušali uporabiti svoja poznanstva. Domala vsi pričevalci, ne glede na socialni položaj ali status, so govorili o izkoriščanju svojih poznanstev pri nakupih dobrin ali storitev. Opisovali so majhne nakupe prehrabnih izdelkov in oblačil ter nakupe tehničnega blaga (koles, avtomobilov, televizij, pralnih strojev) ali gradbenega materiala. Socialni kapital se je zaradi omejitev in pomanjkanja na trgu izkazal kot še posebno pomemben ob koncu sedemdesetih in v osemdesetih letih, pri vsakodnevnih nakupih in pri večjih izdatkih. Za prašek, kavo ali oblačila je bilo dovolj že, če je posameznik poznal prodajalko v trgovini. Za uspeh pri večjih nakupih, v zasebnem in poslovnem življenju, sta bili pomembni velikost socialne mreže in razširjenost stikov na več področij. Pričevalci so pogosto opisovali svojo iznajdljivost pri iskanju blaga ali storitev, ki jih brez poznanstev ne bi mogli dobiti. S pomočjo poznanstev so prej prišli na vrsto, dobili prednost pri storitvah, kot je priklon telefonskega priključka, ali si povečali možnost nakupa dobrin, ki jih je primanjkovalo. Lahko so kupili večjo količino bencinskih bonov, jih kupovali na črnem trgu ali pa jih izmenjevali s tistimi, ki jih niso potrebovali. Za vse opisano so tudi sami rekli, da so se znašli.⁷⁸⁵ Zanimivo je, da je tudi pričevalec iz funkcionarske družine opisoval enake strategije, s pomočjo katerih je poskrbel za svoje potrebe, a verjetno je imel prav tako bolj razširjeno socialno mrežo.

---

783 Se je obrnila k sinu, ki je bil prisoten na snemanju, op. J. P.

784 Pričevanje A. P. (r. 1952).

785 Ker deklarirani sistem enakopravnosti pri distribuciji dobrin ni deloval, so si jo ljudje vzeli sami. Mateja Habinc to poimenuje *dirty togetherness* – kako pretentati formalni sistem, ki je enakopravnost deklariral, a je ni udejanjil. Podobno je veljalo pri delovanju socialističnih podjetij. T. i. »nadmudrivanje« je bilo eden od bistvenih konceptov pri poslovanju. Pomenilo je navidezno priznavanje in sprejemanje formalnih predpisov ali okoliščin, dejansko pa so jih skušali prilagoditi svojim potrebam. Gl. Habinc, Prazniki in tvorjenje skupnosti, str. 35–36; Fikfak, Direktorji med idejami in praksami, str. 260.

S SKROMNOSTJO DO CILJA

Vsi pričevalci so se spominjali, da so za dosego svojih ciljev varčevali, ne glede na obdobje in gospodarske razmere. V ta namen so živeli skromno, se odpovedovali novim oblekam ali prežvljanju dopusta na morju in preostanek denarja vlagali v reševanje stanovanjskega vprašanja ali večji nakup. Motorno kolo in avtomobil sta pomenila mobilnost, ki je do takrat niso imeli, hiša ali stanovanje pa možnost za osamosvojitvev in neodvisnost, saj so pred tem večinoma živeli v skupnem gospodinjstvu z drugimi člani širše družine. Avtomobil ali pralni stroj je bil glede na osebne dohodke velik strošek, še večji je bilo vlaganje v gradnjo hiše ali nakup stanovanja. Pričevalci so bili potrpežljivi in so postopoma dosegali svoje cilje. Mnogi so dodali, da so bili navajeni drugačnega življenja, kot je zdaj, pri tem so poudarjali predvsem skromnost in trdo delo.

»In najbolj sem bila tudi vesela, ko sem, pri osemnajstih sem naredila vozniški izpit, pri dvajsetih sem si pa svoj avto kupila. Je pa ravno iz te službe, ko sem jaz dobila prvo službo v Ljubljani v Nami, jaz sem imela, veš, koliko, še enkrat tolikšno plačo kot drugi v Mercatorju. Ta Nama je bila res takrat zlata jama. In takrat sem jaz toliko denarja našparala, samo sem pa res šparala v nulo. Druge so rekle punce, da sem, da sem nora. Druge so si kupovale zlato pa krznene plaščke pa

tako, pa obleke. Jaz pa čisto, čisto, čisto nič. Ker sem si tako grozno želela, da bom čim prej do avta prišla. In takrat sem si jaz kupila novega fičota, da sem se jaz peljala potem z avtom domov, da me ni bilo strah.«⁷⁸⁶

Tehnični pregled avtomobila v Ljubljani leta 1975
(MNZS, Fototeka, foto: Nace Bizilj)

Ni pa bilo le skromno življenje tisto, ki je pričevalcem omogočalo varčevanje. Tu je bila še rast osebnih dohodkov, ki je bila najbolj intenzivna med letoma 1955 in 1964.⁷⁸⁷ Osební dohodki so rasli tudi v sedemdesetih letih, a počasneje, medtem ko je v osemdesetih letih njihova realna vrednost začela padati.⁷⁸⁸ Pričevalci so za reševanje stanovanjskega vprašanja namensko varčevali še v okviru podjetij ali na banki, kar jim je zagotavljalo možnost stanovanjskega posojila. Dodatna možnost za prihranek ali izboljšanje življenjskega standarda so bili tudi dohodki iz sive ekonomije ali iz dela v tujini.

786 Pričevanje M. Ž. (r. 1954).

787 Osební dohodki so med letoma 1955 in 1959 realno naraščali s 6,7-odstotno letno mero, med letoma 1960 in 1964 pa z 8-odstotno letno mero. Gl. Rendla, Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji, str. 173.

788 Prav tam, str. 174.

KREDITI IN INFLACIJA

Prva stanovanjska posojila so bila na voljo že v petdesetih letih,⁷⁸⁹ od sredine šestdesetih let pa so postala bolj dostopna. Leta 1965 spremenjena stanovanjska zakonodaja je namreč omogočala komercialna stanovanjska posojila in posojila skozi delovne organizacije.⁷⁹⁰ V sedemdesetih letih se je gradnja individualnih hiš razširila in s tem tudi poraba stanovanjskih posojil. Z njimi so pričevalci lažje kupovali gradbeni material in gradili hiše, redki so jih uporabili za nakup stanovanj. Poleg stanovanjskih so obstajala tudi potrošniška posojila, ki so jih pričevalci prav tako začeli množičneje uporabljati v sedemdesetih letih. Sicer so bila na voljo že pred tem, a so bila omejena, v sedemdesetih letih pa se je njihova uporaba povečala v skladu z rastjo življenjskega standarda in željo po novih dobrinah. Z njimi so se odločili predvsem za večje nakupe, kot so bili avtomobili, pa tudi za nekatere manjše nakupe, ki so še vedno presegali povprečno plačo: televizije in druge tehnične ter gospodinjske aparate.

Pričevalcem so v spominu najbolj ostala stanovanjska posojila, ne toliko zato, ker so jim omogočala gradnjo hiš, temveč predvsem zato, ker so jih brez večjih težav poplačali v relativno kratkem času. Omenjali so, da so jih poplačali v petih do desetih

⁷⁸⁹ *Ljubljanski dnevnik*, 25. 11. 1952, str. 4, Arhitektovo mnenje o stanovanjih.

⁷⁹⁰ Rendla, *Stanovanjska politika*, str. 216.

letih. V osemdesetih letih, ko se je zaradi inflacije zmanjševala vrednost dinarja in banke niso revalorizirale posojil, se je izkazalo, da so bila ta posojila zelo ugodna, saj so vsi, ki so jih v tem času odplačevali, imeli od tega korist.

»Saj včasih so bili krediti čudni. Si vzel, kaj jaz vem, tudi za gradnjo smo dobili kredit, v službi, recimo, in tisti je zaradi inflacije zelo hitro. So bile pa fiksne [...] fiksni obroki. Ne obrestne mere. To itak. Ampak fiksni obroki in zaradi inflacije je nazadnje kredit bil vreden, ne vem, dve kosili. Tako da pravzaprav vsi tisti, ki smo takrat kredite dobivali, smo kar dobro skoz prišli. Samo preskromni smo bili pa znali nismo, nismo si kakšne parcele kupili ali karkoli. Samo tisto smo zgradili, kar je bilo mus. Enako avto. Tako da tudi prvi trije avtomobili so bili vsi s kreditom kupljeni, pravzaprav na obroke, smo rekli včasih. Edino tazadnji ne, no. In ta inflacija je bila celo tako huda, da smo se zmenili [...] da koristimo do petnajstega plačo enih, dve družini, po petnajstem plačo drugih. Zato, da smo čim prej tisti denar ponucali, dokler je bil še kaj vreden.«⁷⁹¹

Potrošniki so se v času inflacije naučili, da je ugodno tudi kupovanje na čeke. Pri tem so plačilo odložili za en mesec, hkrati se je zaradi inflacije zmanjšala še vrednost nakupa. Tak način plačevanja je postal priljubljen sredi osemdesetih let.⁷⁹² Nekateri pričevalci so omenjali, da so si na ta način omogočili preživetje dopusta na morju, saj so stroške letovanja dejansko plačali dosti kasneje.

»Samo je pa recimo tudi stvari, ki so bile, jaz sem iz svojih nosečniških oblek naredila za punčki za obe krilca, obleke. Vsako leto sta onidve, še danes imata lepe spomine na to, da sta, vsako leto smo pa šli na morje v tisti sindikalni, ali

---

791 Pričevanje A. Ž. (r. 1943).

792 Gl. tudi Duda, *Pronađeno blagostanje*, str. 46, 390.

prikolico ali kakorkoli. Bili smo čisto brez denarja, ampak smo šli tja, pa smo na čeke kupili, ker tisti čeki, ki so pa iz Jugoslavije prišli do, preden do Ljubljane, so tudi tri mesece hodili in smo vedeli, da gremo lahko popolnoma brez denarja in smo tam na čeke nakupili vse, pa smo plačali šele čez dva meseca to.«⁷⁹³

---

793 Pričevanje M. Ž. (r. 1954).

»RINEJO ČEZ MEJO VSI«

Nakupovanje v tujini je bilo deloma povezano s pomanjkanjem v domovini in deloma z razvijajočo se potrošniško kulturo.⁷⁹⁴ Sklepamo lahko, da izdelki, ki so jih potrošniki kupovali v tujini, doma niso bili na voljo ali pa ne v zadovoljivem številu ali kakovosti. Nakupovanje v tujini in tako imenovano »švercanje«, nezakonito vnašanje drobnega potrošnega materiala ali večjih izdelkov v domovino, je bilo v spominih pričevalcev pogosto prisotno. Z njim je bila povezana tudi konstrukcija preteklosti, ki se je med pričevalci razlikovala.⁷⁹⁵ Pričevalci, ki ne bi vsaj enkrat odšli po nakupih v tujino, so bili redki. Nekateri pričevalci so še vedno z določeno mero nelagodja pripovedovali o takih nakupovalnih izletih. Včasih zato, ker so želeli poudariti, da so v socializmu živeli slabše kot danes, in niso želeli izpostavljati, da so potrošniške dobrine kljub vsemu vstopale v njihova gospodinjstva. Drugič zato, ker so imeli v zavesti, da so kršili zakone, in o tem niso želeli govoriti, toda ti so bili redkejši. Mnogi so,

---

794 Potrošniki so običajno večji iskanja boljših, drugačnih ali ugodnejših dobrin v sosednjih mestih in državah. Duda posebnost nakupovanja v tujini vidi v tem, da so jugoslovanski potrošniki potovali v države z drugačnim političnim sistemom in potrošniško kulturo. Na ta način je nastajala hibridna potrošniška kultura, ki je zadovoljevala državljane in oblasti. Gl. Duda, *Pronađeno blagostanje*, 69.

795 Prim. Vidmar Horvat, *Memory, Citizenship, and Consumer Culture*, str. 152–154. Avtorica razlike v konstrukciji preteklosti pokaže na primeru treh časopisnih člankov, v katerih se avtorji sklicujejo na podobo »švercerja«.

nasprotno, z anekdotami poudarjali svojo iznajdljivost. Ena od pričevalk pa se je celo spominjala, kako je ob enem od nakupovalnih izletov v začetku osemdesetih let občutila, da svoje nakupovalne strategije nevede prenaša na svoje otroke.

»Ko sem bil mulec, plošč ni bilo. Tisto, kar je bilo, kupiti nisi mogel. [...] In te vinilke od takrat, ko so bili Tom Jones, Paul Anka pa vsi ti, smo mi hodili v Italijo, v Trst. Šverckomerc. Tam nakupili, pa pripeljali sem. Pa ni bilo drago, mislim, ni bilo, pač, toliko si zbral in si tiste. Z bratom vem, da sva, vsakič ko smo šli, smo šli pa kar velikokrat, midva sva šla vedno za, ali za stekleničke alkoholne [...] Sva to hodila, pa plošče. Sva plošč ogromno privlekla. Katarina Valente je bila takrat, pa Ivo Robić, ampak ne v hrvaščini, v nemščini, ker je v nemščini pel, ker je bil tam gor. Smo morali iz Italije, ker v Sloveniji ga ni bilo. Vse te plošče si od tam dobil in tukaj jih nisi dobil. Pa tudi, če bi tako rekel, kakšno dobro majico, ali pa srajco, ali pa hlače. Tukaj nisi, moram reči, da kavbojk, ne vem, se ne spomnim, da bi takrat kupovali. Verjetno so bile predrage oziroma še ni bilo toliko, smo imeli drugačne hlače. [...] Pa vem, da smo šli, to že kasneje, po pralni stroj, Candy. Kje bi tukaj kakšen pralni stroj, že, še Gorenje ne vem, če ga je že, verjetno ga je že delal, ampak je bil drag kot žafran. Candy je bil tam soliden. Edino čez ga je bilo težko prepeljati, v fičotu sploh ne. V Škodi ga je potem mama prepeljala, ampak ni noben nič rekel, mislim, verjetno je plačala carino, tega, toliko se ne spomnim. Vem pa, da so na carini vedno spraševali, če imamo kaj za cariniti, pa nikoli nismo imeli nič. Pa nikoli nas niso gledali. [...] Je pa mama, ker smo imeli avto, imeli smo fičota, ta dobrega. Leta petin-, štiriinšestdeset, triinšestdesetega smo kupili fičota.«⁷⁹⁶

Nakupovalne navade so se skozi desetletja spreminjale. Prebivalci osrednje Slovenije v prvem obdobju po vojni gotovo

796 Pričevanje F. Ž. (r. 1946).

niso imeli enakih možnosti za prehod čez mejo kot prebivalci obmejnega pasu med Italijo in Jugoslavijo. Redki pričevalci so imeli izkušnje s potovanjem čez mejo in nakupovanjem iz tega obdobja. Jugoslavija je namreč tudi v petdesetih letih omejevala prehode čez mejo. V začetku šestdesetih let je omilila pridobivanje potnih listin, ki jih je bilo potem mogoče dobiti brez posebnih administrativnih težav. Leta 1962 je bilo mogoče prvič po koncu vojne legalno kupiti tuje, zahodnoevropske valute, pogovorno priljubljeno imenovane devize.⁷⁹⁷ To je bil čas, ko so se pričevalci večinoma spominjali prvih nakupovalnih izletov v tujino. Ljubljancani so po nakupih v tujino odhajali že v začetku šestdesetih let, medtem ko jih pričevalci s podeželja za to obdobje še niso omenjali. Podeželski prebivalci so takrat stik s tujino imeli po sorodnikih in prijateljih, ki so tja odšli na delo. Nekateri pričevalci so v tujino potovali na obisk k sorodnikom, toda ti so bili redki. Pričevalci so ob odprtju mej večinoma hodili v Italijo, kjer so kupovali obleke, plošče ali tehnično blago. Eden od pričevalcev se je spominjal, da so njegovi starejši bratje po zvezi iz Trsta kupovali rabljene avtomobile, za sestro pa so kupili novo kolo. Posamezni pričevalci so imeli srečo, da so jim pri nakupih lahko pomagali sorodniki ali znanci iz Primorske, ki so imeli maloobmejne prepustnice. Sicer pa so blago iz tujine prinašali tudi delavci na začasnem delu v tujini, predvsem za svojo družino in prijatelje, včasih tudi kot uslugo za druge.

V sedemdesetih in osemdesetih letih se je nakupovanje v tujini še bolj razmahnilo. Postalo je pravi kulturni fenomen, za katerega so obstajali politični in gospodarski dejavniki. Poleg tega sta na navade posameznikov, njihove želje in potrebe že v večji meri vplivali domača in tuja potrošniška kultura.⁷⁹⁸ Mnogi nakupovanja v tujini kaže, da razmere na domačem trgu zaradi gospodarske krize in omejitev v preskrbi niso zadovoljevale potreb in želja prebivalcev. Nakupovalne navade pričevalcev so bile različne in odvisne od njihovih zmožnosti. Nekateri

---

797 Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 93.

798 Švab, *Consuming Western Image*, str. 67.

so v tujini nakupovali enkrat na leto ali manj, drugi vsak drugi mesec. Ljudje so bili navdušeni nad večjo in boljšo ponudbo ter izdelki, ki jih niso videli v domačih trgovinah, nad njihovim lepim videzom ali boljšo kakovostjo. Hkrati so opazali, da so bili izdelki v tujini pogosto cenejši. Kakovost izdelkov pa ni bila vedno nujno boljša. V Trstu so mnogi kupci obiskovali trg Ponterosso, kjer so prodajali predvsem poceni blago.⁷⁹⁹ Pričevalci so se poleg tega v tujini naučili kupovati blagovne znamke, ki so doma veljale za boljše, na primer gospodinjske aparate Candy, določene prehranske izdelke ali pralne praške.⁸⁰⁰ Nekateri pričevalci so pri tem poudarjali, da se je po izdelkih iz tujine ocnjeval standard posameznika.

Na mejnem prehodu Ljubelj leta 1986
(MNZS, Fototeka, foto: Nace Bizilj)

799 Prav tako vsi socialistični izdelki niso bili slabi in so jih kot dobre dojemali tudi v času socializma. Medtem ko je za pralni prašek veljalo, da je v Italiji boljši, so jugoslovanski tekstilni izdelki med potrošniki veljali kot dobri. Gl. Repe, »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka«, str. 94; Vidmar Horvat, *Memory, Citizenship, and Consumer Culture*, str. 151.

800 Prim. Švab, *Consuming Western Image*, str. 69–70.

Tisti, ki so veliko nakupovali v tujini, so imeli dobre informacije o tem, kje se splača nakupovati. V sedemdesetih in osemdesetih letih so pričevalci na nakupovalne izlete hodili predvsem v obmejne kraje Avstrije in Italije. Tisti posamezniki, ki so imeli boljše možnosti za potovanja v druge kraje, poslovno ali turistično, so to pogosto izkoristili tudi za nakupe. Nekateri pričevalci so razlikovali med nakupovalnimi destinacijami. Povedali so, da so v Italijo hodili predvsem po oblačila, v Avstrijo pa po prehranske ali tehnične izdelke. Drugi niso delali razlike. Gotovo je bila destinacija nekoliko tudi geografsko pogojena, hodili so namreč tja, kjer je bilo bližje, a za osrednjo Slovenijo, ki je predmet raziskave, to ni bilo tako odločilno, saj so bile razdalje približno enake. V osemdesetih letih, ko so zaradi velike inflacije cene živil hitro rasle, so pričevalci začeli v tujini še bolj kupovati osnovne življenjske potrebščine, ki jih doma ni bilo na voljo, na primer južno sadje, kavo, pralni prašek ali toaletni papir. A kupovali so tudi tehnično blago, ki ga zaradi omejitev uvoza v domovini ni bilo mogoče dobiti. V osemdesetih letih so postajali priljubljeni osebni računalniki, predvsem med mladimi, čeprav še zdaleč niso bili množično prisotni v domovih. O kupovanju računalnikov so dejansko govorili le nekateri pričevalci iz mesta. Sicer pa so pričevalci omenjali še nakupe radijskih aparatov, televizij in gospodinjskih aparatov. V tem času se je razvilo tudi piratstvo, saj je razmah tehnike omogočal snemanje glasbe in videoigric na kasete po radijskih valovih.⁸⁰¹

---

801 Priljubljen vir širjenja igrice je bil Radio Študent. Gl. Pogačar, »GAME OVER«, str. 326–345.

MED LEGALNIM IN LEGITIMNIM

V prizadevanju, da bi si izboljšali standard, prišli do cenejšega blaga ali blaga, ki ga je primanjkovalo, so ljudje občasno ali redno uporabljali strategije, ki so bile na meji legalnega ali pa so z njimi dejansko kršili zakonodajo. Država se je proti določenim oblikam teh strategij borila (na primer črni trg), druge je tolerirala («švercanje» ali delo na črno). V osemdesetih letih so ugotavljali, da so imela gospodinjstva ključne vire premoženja izven rednega dela v družbenem sektorju. Ti so bili dediščine in darila, delo v tujini, opravljanje zasebne kmetijske, obrtne ali gostinske dejavnosti, dopolnilno delo, dežurstva, delo na črno in ugodni posojilni pogoji. Taki viri so omogočali bogatenje določenih slojev prebivalstva.⁸⁰²

»[...] tudi hišo tole sem s tem naredil, tudi ko sem drugim tudi delal, ko sem bil pač poznan v Ljubljani, za te splošne akte, kako je treba organizirano delati, pa so bili odvetniki, pa so me, recimo primer iz cvetličarne, tam prosili [...] Ja zato, ker ste vi znani v Ljubljani, da vi to delate in poznate. [...] No, saj pravim, s takim sistemom, tukaj so ljudje obstali, ker niso razumeli samoupravljanja, kaj je to. Zdaj

---

802 Rendla, »Kam ploveš standard?«, str. 376–381.

se to vklaplja v celoto, v podjetje, no, saj pravim, s tem sem jaz mogoče malo preveč povedal, ampak s tem sem se jaz ukvarjal. Zato sem tudi tole hišo naredil, a veste. Zato, ker to je bilo od vseh vrtcev v Ljubljani, vsi so k meni hodili, od šol, potem pa zdravstvenih ustanov [...]»⁸⁰³

Nespoštovanje zakonodaje se sicer v javnih diskurzih pogosto povezuje s socializmom, toda pričevalci dejansko niso veliko govorili o tem. To so omenjali bežno pri nekaterih poglavjih iz svojega življenja. Nekateri so se tudi izmikali konkretnim opisom, če so menili, da so povedali preveč, so zamenjali temo. Bolj kot nespoštovanje zakonodaje so poudarjali svojo iznajdljivost pri tem, kako oddati manj živil v času obveznih oddaj, plačati manj pristojbin, zaslužiti več, dobiti blago po nižji ceni ali zastonj, »prešvercati« blago, kupljeno v tujini, torej to, kako so v sivih conah iskali ugodnosti.⁸⁰⁴ Nekateri pričevalci so opisovali, kako so zidali hiše brez dovoljenj ali da so lažje zidali zato, ker je nekdo iz gospodinjstva zaslužil s pomočjo sive ekonomije. Hkrati so zatrjevali, da je bila plačilna disciplina včasih boljša, da jim ni prišlo na misel, da ne bi plačevali računov, ter vse to primerjali z današnjimi časi. Nekatero prakse so se skozi desetletja zaradi drugačnih življenjskih razmer spreminjale, druge so ostale. V nespoštovanju zakonodaje in iskanju sivih con lahko vidimo prikrit upor proti oblastem ali kulturno prakso, ki je razlikovala med legalnim in legitimnim.⁸⁰⁵ Strategije, ki so se gibale v sivih conah, so pričevalcem omogočale lažje preživetje v kriznih časih, a so bile tudi sredstvo za prosperiranje.

---

803 Pričevanje A. Z. (r. 1935).

804 Prim. Fikfak, Med utopijo in tranzicijo, str. 141.

805 V sredozemskih državah je npr. globoko ukoreninjeno prepričanje, da se družba deli na tiste, ki vladajo, in tiste, ki jim vladajo. Zato ljudje javno življenje, ki ga predstavlja država, smatrajo za tujega, podporo in varnost pa iščejo znotraj zasebnega življenja, v družini, sorodnikih in botrih. Podobno velja za balkanske države. Tudi razvoj hajduštva v Srbiji, ki izhaja iz družbenih neenakosti in dvojnega sistema vrednot, lahko razumemo kot upor proti državni oblasti. Hajduk je borec za svobodo, tudi če ropa, saj to počne sovražniku ali okupatorju. Gl. Giordano, Pravna država i kulturne norme, str. 43–59; Nedeljković, Organizovani kriminalitet, str. 235–269.

Črni trg

Nezakonito ali nedovoljeno trgovanje se razvije v obdobjih pomanjkanja ali takrat, ko delovanje trga omejujejo državni ukrepi. Po koncu vojne je črni trg deloval zaradi obeh dejstev. Kmetje so na primer skušali svoje pridelke prodati izven sistema racionirane preskrbe in so klali živino na črno. Cena izdelkov na črnem trgu je bila namreč dosti boljša in je lahko večkrat preseгла predpisano ceno.⁸⁰⁶ Kmetom je dodatni dohodek omogočal lažje preživetje in plačilo davkov pa tudi nekoliko višji standard. Oblasti so proti črnemu trgu nastopile z *Zakonom o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže*, ki so ga mnogokrat uporabile tudi za obračunavanje z nasprotniki in zaplembo njihovega premoženja.⁸⁰⁷

»Plače smo dobili pa dvakrat na mesec zaradi tega, da nam ni inflacija vse požrla. Zdaj tisti, ki ni drugega rabil, recimo, ker je že vse imel ali pa kakorkoli, so marke kupovali, dnevno. In tam se je največ zaslužilo. Midva sva pa v glavnem material za hišo ali pa karkoli si rabil. [...] Saj zraven tega so bili pa še razni taki poskusi, pa smo imeli, seveda otroke za v vrtec peljati in so se spomnili, da registrske številke par-nepar. Joj, potem so rekli, potem smo kupili dva avta, pa registrirali tako, da sta en dan z enim en dan z drugim. Potem bencina ni bilo, so rekli bone. Potem smo bone ali na črnem trgu kupovali, pa smo imeli še dva avta, smo dobili, pa motorno žago pa kosilnico pa ne vem kaj smo še vse zbongali, da smo dobili toliko bonov, da smo se nekako vozili.«⁸⁰⁸

---

806 Drnovšek, Graditev ljudske oblasti, str. 60.

807 Najbolj oster boj oblasti proti t. i. špekulantom je bil konec leta 1945 in v začetku leta 1946, potekal pa je tudi kasneje. Franca Čebularja, strojarja z Iga, so npr. leta 1948 obtožili prikrievanja trgovskega blaga: čevljev, usnja in čevljarских potrebščin, čeprav dejansko ni bil trgovec. Obsodili so ga med drugim na zaplembo prikritega blaga in celotnega premoženja. Gl. SI_ZAL_LJU/0031/1, t. e. 2, a. e. 105, Komisijski zapisnik, str. 1–5, Sodba K 577/48; Čepič, Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi, str. 899.

808 Pričevanje M. Ž. (r. 1954).

Črni trg je začel ponovno aktivneje delovati v osemdesetih letih. Takrat so se ljudje zaradi hiperinflacije prisluženi denar trudili čim prej pretopiti v tuje valute, predvsem v nemške marke, da ne bi izgubil vrednosti. O tem obdobju so pričevalci največkrat govorili ali opisovali svoje strategije. Črni trg je deloval tudi na drugih področjih, na primer pri trgovanju z bencinskimi boni.

Delo na črno

Pričevalci so govorili o različnih dopolnilnih dejavnostih, ki so jih opravljali za izboljšanje svojega standarda. Pri tem ni šlo nujno za delo na črno. Od drobne obrti, ki so jo prebivalci podeželja od nekdanj opravljali, so omenjali izdelovanje zobotrebcev, ki so jih prodajali zadrugam. Dodatni zaslužek sta za pričevalce predstavljala še nabiranje zelišč in gozdnih sadežev (gobe, borovnice) ter prodaja zelenjave (regrat, solata), eden od pričevalcev pa je za dodatni zaslužek pisal članke. Kot dejansko delo na črno lahko štejemo opravljanje neregistriranih obrtnih storitev v popoldanskem času. K temu je zagotovo nekoliko pripomogla restriktivna zakonodaja, nekoliko pa želja po izboljšanju standarda. Po koncu vojne je Jugoslavija v skladu z ideološko usmeritvijo namreč nastopila proti zasebnim obrtnikom. Mnogim so zaplenili ali nacionalizirali objekte, ki so postali osnova za državna podjetja. Kljub temu so zasebni obrtniki še vedno delovali in državna politika do njih se je kasneje nekoliko omilila. Leta 1965 je prišlo do prvih sprememb v zakonodaji, ki naj bi prinesle enake finančne obveznosti za obrtnike zasebnike in za družbeni sektor, a težave z najemom posojil, nakupom deviz in materiala, velikostjo obrtnih prostorov so še vedno ostajale.⁸⁰⁹ Število obrtnikov, predvsem avtoprevoznikov, se je začelo znatneje povečevati konec sedemdesetih in v osemdesetih letih.⁸¹⁰

Od pričevalcev so redki izvajali delo na črno. Nekateri so omenili, da se je s tem ukvarjal eden od njihovih družinskih članov. Pogosteje so koristili storitve s področja sive ekonomije,

809 *Statistični letopis Ljubljane '69*, str. 87; Jurčič, Razvoj obrti v občini, str. 4.

810 *Statistični letopis Ljubljane '80*, str. 90–91; *Statistični letopis Ljubljane '90*, str. 78.

včasih je šlo tudi za izmenjavo uslug. Pričevalci so kot dejavnost sive ekonomije najpogosteje opisovali gradbena dela, na primer beljenje ali zidanje, ali razne storitve. V manjši meri so omenjali dodatne zasluzke iz kmetijske dejavnosti.

»K sreči, tukaj je bilo sreča, da moj oče je bil precej, je bil zidar, je veliko teh ljudi poznal. On je bil zelo dober zidar in je delal tukaj po Ljubljani, pri vseh teh, če bi tako rekel, za tiste čase gospodih, no, veliko pri takih, pa pri doktorjih pa to, saj pravim, je bil dober, je obvladal posel in so ga dostikrat prišli, kot bi rekel, za fuš iskat. On je, pač denar se je pa tudi rabil, saj pač tudi od tega živiš, tudi takrat in zdaj.«⁸¹¹

Obseg sive ekonomije v Jugoslaviji je bil sorazmerno velik in je skozi leta naraščal. Njen delež so leta 1961 ocenjevali na od 4,4 do 6,6 odstotka družbenega proizvoda, leta 1981 je ta delež narasel na od 16,6 do 24,9 odstotka.⁸¹² V osemdesetih letih so porast sive ekonomije pripisovali padcu blaginje zaradi gospodarske krize, nerazvitosti gospodarstva, ki ni zagotavljalo ustrezne ponudbe dobrin in storitev, ter slabemu delovanju samoupravljanja. V Sloveniji je bil delež sicer nekoliko nižji, a je bila ta dejavnost zelo pestra, oblikovala pa se je glede na potrebe gospodinjstev. Obsegala je predvsem gradnjo in vzdrževanje stanovanj, popravila gospodinjskih aparatov in avtomobilov, kmetijska dela, neregistriran prevoz in okoriščanje v trgovinski dejavnosti (goljufanje kupcev, prodajo blaga na črno), strokovne, administrativne in intelektualne storitve, pomoč pri gospodinjskih delih, oddajanje sob v podnajem, šivanje, pletenje, izdelavo predmetov domače obrti, frizerske in kozmetične storitve ter določene nezakonite storitve (preprodajo tujih valut, tihotapljenje deficitarnih dobrin iz tujine in njihovo preprodajo). Storitve iz sive ekonomije so bile praviloma cenejše.⁸¹³

811 Pričevanje M. N. (r. 1956).

812 Rendla, *Življenjska raven Slovencev v času socializma*, str. 336; Glas, *Razsežnost sive ekonomije v Sloveniji* (1), str. 619–620.

813 Rendla, *Življenjska raven Slovencev v času socializma*, str. 336–338.

Po podatkih iz ankete, opravljene leta 1988 med delavci in delavkami, zaposlenimi v slovenskih podjetjih, je bilo na področju sive ekonomije v povprečju aktivnih 43,7 odstotka delavcev in 32,6 odstotka delavk. Občasno se je s sivo ekonomijo srečala večina delavcev.⁸¹⁴ Siva ekonomija je različno vplivala na izboljšanje življenjskega standarda. Pri desetini anketiranih je dodatni zaslužek iz sive ekonomije v povprečju znašal 71,2 odstotka rednega zaslužka. Pri 40 odstotkih je dodatni zaslužek znašal 30,1 odstotka rednega zaslužka, pri preostali polovici, ki je bila na področju sive ekonomije manj aktivna ali neaktivna, pa 9,1 odstotka rednega zaslužka.⁸¹⁵ Iz tega lahko vidimo, da je bila siva ekonomija za polovico prebivalstva pomembna preživetvena strategija, ki je pripomogla k izboljšanju življenjskega standarda. Nekaterim pričevalcem je siva ekonomija omogočila nakup drugega avtomobila, gradnjo individualne hiše ali vikenda.

»Za prvi avto, to je bila stoenka, Zastava 101, sva vzela oba kredit. Pa meni se zdi, da po dve leti. In je bil avto izplačan. Je pa tudi tako, recimo, za stanovanje midva nisva porabila stroške, pa se mi zdi, da niso bili tako visoki kot sedaj. On⁸¹⁶ je precej delal še popoldne, je fušal, je tudi zaslužil. [...] tako da recimo po tem, ko je bil [sin] star dva, tri mesece, še ne, je rekel, ja, ti moram avto kupiti. Pa je šel, pa mi je kupil fičota. Recimo brez kredita.«⁸¹⁷

»Švercanje«

Tako imenovano »švercanje« je bilo tesno povezano s prakso nakupovanja v tujini. Ker je država omejevala uvoz, so se ljudje navadili skrivanja nakupljenega blaga pred cariniki, kar so prakticirali tako rekoč vsi, ki so nakupovali v tujini. Posamezni pričevalci so to prakso omenjali že v šestdesetih letih, le eden v

---

814 Glas, Razsežnost sive ekonomije v Sloveniji (2), str. 909–910.

815 Prav tam, str. 912–913.

816 Mož, op. J. P.

817 Pričevanje A. P. (r. 1952).

povezavi s prekupčevanjem blaga. Praksa »švercanja« je postala bolj razširjena v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko je nakupovanje v tujini postalo množično in je država s strogimi carinskimi ukrepi pojav skušala omejiti. Ljudje pa so se na ta način izognili plačevanju carine. Pri večini pričevalcev je šlo za stvari za osebno uporabo v manjšem obsegu za preprodajo. Izdelke so skrivali pod sedeži avtomobila, oblekli so si več kosov oblačil, posebej iznajdljivi pa so morali biti pri uvozu tehničnega blaga. O tihotapljenju in preprodajanju deficitarnega blaga je govoril le eden od pričevalcev.

S »švercanjem« se niso ukvarjali samo posamezniki. Ker je na domačem tržišču od konca sedemdesetih let, predvsem pa v osemdesetih letih primanjkovalo materiala in ker so bila podjetja omejena pri uvozu, so se znašla tako, da so »švercala« material ali pa z drugimi podjetji menjavala pravice za nakup deviz ali za uvoz. To je opisoval eden od pričevalcev, ki je bil zaposlen v Iskri.

ZIDAMO MARLJIVO

Pričevalci so kot eno od prednosti socializma velikokrat poudarjali možnost rešitve stanovanjskega vprašanja in prihod infrastrukture v njihovo lokalno okolje. Pri tem iz virov vidimo, da je šlo pri vprašanju stanovanjske politike in izgradnje infrastrukture v obdobju socializma za večplastno podobo. Od konca druge svetovne vojne do osemdesetih let je nenehno primanjkovalo stanovanj. Tu govorimo predvsem o družbenih stanovanjih, saj je bila gradnji teh namenjena pozornost države. Gradnje novih stanovanjskih kompleksov so potekale počasi, še bolj pa je to veljalo za individualno gradnjo. Pričevalci so opisovali različne strategije in prakse za doseganje svojih ciljev in pri tem pokazali tudi iznajdljivost pri kompenziranju pomanjkanja virov. Iz njihovih pripovedi vidimo, da so reševanju stanovanjskega vprašanja ali gradnji in urejanju domačega prostora posvetili veliko svojega prostega časa.

Po drugi svetovni vojni se je moral del stare arhitekture umakniti ali se asimilirati, a ne le zaradi ideoloških razlogov, kot se je zgodilo s preobrazbo uršulinskega vrta v monumentalni kompleks Trga revolucije ali namestitvijo Viba filma v cerkvi sv. Jožefa na Poljanah, temveč čedalje bolj tudi zaradi modernizacije in razvoja. Javni prostor je po eni strani služil interpretaciji zgodovine in demonstraciji uspeha socialističnega sistema. Na usodo okupirane Ljubljane je spominjala Pot spominov in tovarištva, zgodovino narodnoosvobodilnega boja so prikazovali spomeniki in poimenovanje ulic po zaslužnih osebnostih.⁸¹⁸ Prav tako so bili s socializmom povezani industrializacija in urbanizacija ter v skladu s tem določen tip arhitekture, ki pa se je vendarle zgledovala tudi po evropskih vplivih. V vsakdanjem življenju niso poudarjali monumentalnih gradenj ali spomenikov, temveč uporabno arhitekturo: stanovanja v novih socialističnih soseskah, individualne hiše, tako imenovane objekte družbenega standarda (vrtce, šole, zdravstvene domove), trgovinske mreže ter komunalno in cestno infrastrukturo. Čeprav so bile smernice za razvoj slednjih prav tako politično načrtovane, se

---

818 Petelin, *Vsakdanje življenje v Ljubljani*, str. 243–248.

je država morala prilagajati potrebam ljudi, ki so v mestu in na podeželju čedalje bolj zahtevali urejeno infrastrukturo. Gotovo je bil določen vpliv namenjen tudi domačemu prostoru, toda od šestdesetih let naprej so zaradi razvoja potrošništva in odpiranja na zahod želje prebivalcev čedalje bolj sledile sodobnim trendom. Domovi so se počasi polnili s sodobnejšim pohištvo, gospodinjskimi in drugimi uporabnimi izdelki, ki so bili pogosto delo slovenskih podjetij.

V drugi svetovni vojni je škodo utrpelo predvsem podeželje, kjer je bilo uničenih veliko stanovanjskih in gospodarskih poslopij, medtem ko Ljubljana ni bila huje poškodovana, tam so bili porušeni večinoma infrastrukturni objekti. Stanovanjska stiska v Ljubljani je deloma izvirala iz predvojnega časa, po vojni pa je večje pomanjkanje stanovanj povzročilo priseljevanje, ki je bilo posledica industrializacije in deagrarizacije podeželja.⁸¹⁹ Država je skrb za stanovanjsko politiko že v petdesetih letih prenesla na podjetja, ki so se posvečala gradnji in distribuciji stanovanj ter stanovanjskih posojil.⁸²⁰ Pri dostopu do družbenih stanovanj so imele določene skupine prebivalstva prednosti, ostali so stanovanjsko vprašanje reševali z individualno gradnjo, v manjši meri z najemom.⁸²¹ Rešitev stanovanjskega vprašanja z gradnjo individualne hiše je bila za mnoge edina mogoča pot, razrast te aktivnosti pa so spodbujali tudi država in podjetja z ugodno kreditno politiko.⁸²² Čeprav v spominih pogosto zasledimo podobe o možnosti gradnje za vse in o posojilih, ki so jih z lahkoto odplačevali, viri dejansko govorijo o tem, da je delo potekalo počasi, da so ljudje postopoma zbirali finančna sredstva, da je gradbenega materiala v vseh obdobjih primanjkovalo ter da je bil vložek lastnega dela velik. Iz občinskih glasil vidimo, da je bil vložek lastnega denarja in dela velik tudi pri izgradnji pripadajoče infrastrukture. Zaradi take strukture stanovanjske politike je prihajalo do izrazite dvojnosti v načinu pridobivanja

819 Petelin, *Stanovanjske razmere v Ljubljani*, str. 78–79.

820 Rendla, *Stanovanjska politika*, str. 211.

821 Mandič, *O distribuciji stanovanjskih virov*, str. 59–71.

822 Malešič, *Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma*.

stanovanj in prebivalci dejansko niso imeli enakih možnosti za rešitev stanovanjskega vprašanja.⁸²³

»[...] včasih v glavnem, da si imel za materialne stroške, drugo se je pa zelo veliko udarniško naredilo. To je, praktično so prišli vsi pomagati, ali sodelavci ali pa iz vasi. Recimo ko smo mi gradili, ko je mama gradila, pa oče, ker je oče imel kmetijo, star, mislim, oče od mame, kmetijo in so bili ti kmetje, on je šel okrog in je praktično za celo ostrešje dobil smreke zastonj. Ampak je tudi on drugič dal, mislim, to je bilo tako, blagovna menjava, bi rekel.«⁸²⁴

Skozi desetletja je zaradi novih gradbenih projektov pa tudi politične želje po zabrisu meje med urbano in ruralno krajino prihajalo do velikih sprememb v mestu in na podeželju, hkrati pa so se med obema ohranjale razlike. V mestu so na eni strani nastajali moderni urbanistični načrti, po katerih so od druge polovice šestdesetih let naprej rasle nove socialistične soseske in zagotavljale večje število stanovanj. Seveda so tudi v mestu obstajale soseske individualnih gradenj in z njimi so se pojavljali posamezni predeli črnih gradenj. Ti so bili večinoma na robu mesta in v predmestnih predelih, ponekod so se pojavila celo barakarska naselja. Nekateri obrobni deli mesta so imeli še v osemdesetih letih bolj podeželski ali primestni značaj.⁸²⁵ Ljubljana se je od šestdesetih let naprej, ko so sprejeli GUP, širila bolj načrtno, medtem ko so se podeželski kraji širili zelo nenačrtno. Na področju reševanja stanovanjskega vprašanja in gradnje infrastrukture pravzaprav vidimo največje razlike med mestom in podeželjem. Podeželski prebivalci so bili veliko bolj odvisni od lastne iniciative in denarnih sredstev pri zagotavljanju osnovne infrastrukture, občina jim je na tem področju že zelo zgodaj prepustila pobudo. Tudi pri reševanju stanovanjskega vprašanja

823 Prim. Mandič, O distribuciji stanovanjskih virov, str. 59–71; Malešič, *Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma*; Rendla, Stanovanjska politika, str. 209–222.

824 Pričevanje K. M. (r. 1949).

825 Rendla, »*Kam ploveš standard?*«, str. 166–172.

niso imeli enakih možnosti kot prebivalci mesta. Posneti pričevalci s podeželja so v redkih primerih kupili stanovanje, le eden je dobil možnost najema družbenega stanovanja, večinoma so gradili hiše. Zaradi pomanjkanja stanovanj je tak način gradnje spodbujala tudi država. Povečano gradnjo individualnih hiš so v sedemdesetih letih omogočala ugodna stanovanjska posojila in izboljšanje življenjskega standarda⁸²⁶

Razlike med generacijami na področju reševanja stanovanjskega vprašanja in infrastrukture so bile majhne. Vidimo jih predvsem v tem, da je bil stanovanjski položaj za prvo in deloma za drugo generacijo na začetku izredno skromen, medtem ko je zadnja generacija odraščala v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so njihovi starši večinoma že zgradili lastno hišo ali pridobili stanovanje, sami pa so bili mnogokrat še premladi, da bi začeli reševati to vprašanje. Prvi dve generaciji sta prav tako poudarjali, da je bila največja želja čimprejšnja osamosvojitve in ureditev lastnega doma. Kljub temu da so pričevalci velikokrat poudarili, kako morajo zdaj prevzemati skrb za socialno varnost svojih otrok s tem, da jim odstopijo stanovanje, hišo ali prostor v svoji hiši, tudi v socializmu ni bilo dosti drugače. Na začetku svoje odrasle poti so pričevalci pogosto stanovali pri starših ali pa so jim starši po svojih močeh nudili materialno in nematerialno pomoč.

---

826 Malešič, *Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma*.

PROBLEMATIKA DRUŽBENIH IN DRUGIH STANOVANJ

Po koncu druge svetovne vojne je bilo v Ljubljani veliko pomanjkanje stanovanj, primanjkovalo naj bi jih okoli 2.200.⁸²⁷ Najprej so ga reševali z razporejanjem v obstoječa stanovanja, kamor so lahko naselili po dve, tri ali več družin. Nekdanji lastniki ali uporabniki stanovanj so izgubili svoje dotedanje pravice, država pa jim je lahko stanovanje vzela, jih omejila le na del stanovanja ali jih preselila.⁸²⁸ Običajno so stanovanja vzeli ali jih nacionalizirali tistim, ki so jih šteli za nasprotnike sistema ali za veleposestnike. Dve pričevalki sta opisovali, kako so jim po vojni v stanovanje ali hišo namestili tako imenovane stranke. Ker so dobile stanovanjsko pravico, jih tudi kasneje niso mogli kar tako izseliti ali pa so jim morali najprej zagotoviti ustrezno stanovanje.⁸²⁹

»[...] po vojni so dali v to hišo, ker to je v bistvu od mamine tete hiša bila, teta je živela pa njen mož pa sina enega sta imela, ko so jim pa ubili leta enainštirideset ga na Golovcu [...] In po vojni so nam pa dali v vsako sobo stranke notri. Pet sob je in v vsaki sobi je bila ena stranka. Oziroma ne ena, cela družina je bila notri. In to je bilo pa, tako je

---

827 Princič, Čepič, Urbanizacija in življenjska raven, str. 1009.

828 Prav tam, str. 1011.

829 Prim. Dujo Jurjevčič, »Zasedena stanovanja«, str. 189–207.

zgedalo, ena kopalnica je bila, potem je bila ena kuhinja dol in to se je voda in vse prenašalo po lesenem stopnišču, po lesenih parketih, to se je polivalo, to se je pralo, se je kuhalo, tako da so bili litoželezni radiatorji tudi v sobah. [...] Vsaka stranka je imela verjetno tam en štedilniček pa labor [...] In seveda, naša mama je potem to vse negovala, rihtala, da, ker so le v škornjih hodili po tistem lesenem stopnišču, in to je bilo treba vse, vse skoz čistiti. No, zadnja stranka je šla pa ven leta triinsedemdeset, šele, ki je v kleti živela, ja. Pa zelo težko, no, se je to uredilo. Ker si moral le stanovanje dobiti za njih pa tako, pa en kup prošenj pisati. Saj še v redu, da je bil oče zdravnik in da je imel nekje eno tako pozicijo, ko je lahko malo pač drezal.«⁸³⁰

Povojne stanovanjske razmere v Ljubljani so bile velikokrat skromne, družine so bile utesnjene v majhnih prostorih, stanovanja so si delila nekatere skupne prostore, predvsem stranišče, občasno tudi kuhinjo. Podobno je bilo na podeželju, kjer so bile hiše skromno opremljene, v njih so stanovale razširjene družine oziroma več generacij. Drugih vrst stanovanj je bilo v tem obdobju na podeželju malo. Stanovanjske razmere so na podeželju ostale zelo skromne do sredine šestdesetih let, toda tudi v Ljubljani se niso izboljševale tako hitro. Leta 1948 je imelo v Ljubljani vodovodno napeljavo 68 odstotkov hiš ali 55,4 odstotka stanovanj, kanalizacijo 71,8 odstotka hiš ali 57,3 odstotka stanovanj in električno napeljavo 95,9 odstotka hiš ali 97,3 odstotka stanovanj. Kopalnico je imelo 23 odstotkov stanovanj. Pri tem so bile bolje opremljene hiše v središču mesta, tiste na obrobju pa manj.⁸³¹ Tudi anketa, ki so jo leta 1961 opravili v 195 stanovanjih v Savskem naselju, je opozorila na deloma še zelo tradicionalne stanovanjske razmere. Rezultati so pokazali, da stanovanja niso bila opremljena z najmodernejšim pohištvom in da je bila opremljenost s pohištvom povezana z izobrazbo.

---

830 Pričevanje J. Ž. (r. 1960).

831 Petelin, Stanovanjske razmere v Ljubljani, str. 78–79.

Tisti z nizko izobrazbo in nizkimi materialnimi možnostmi so imeli tradicionalno in funkcionalno nediferencirano pohištvo, tisti s srednjo in še posebno tisti z visoko izobrazbo pa so imeli boljše in bolj funkcionalno diferencirano pohištvo. Le ena desetina družin je ob preselitvi v stanovanje kupila novo pohištvo. Razlika v stanovanjih in njihovi opremljenosti je izhajala tudi iz različnih faz gradnje tega naselja.⁸³² Hladilnik je imela le ena četrtnina stanovanj. V stanovanju so prale več kot štiri petine gospodinj, in to večinoma ročno, pralni stroj je imela vsaka štirinajsta gospodinja.⁸³³ Stanovanja so se ogrevala lokalno s pečmi, v največji meri se je vsak dan ogrevala kuhinja.⁸³⁴ Iz pripovedi posameznih pričevalcev pa je razvidno, da so bile njihove stanovanjske razmere pogosto skromne še v začetku sedemdesetih letih. Šele dvig življenjskega standarda in ugodna posojila v sedemdesetih letih so omogočila modernejšo opremo stanovanj.

Kljub temu da so konec štiridesetih let v Ljubljani začeli graditi nova stanovanjska naselja, se je pomanjkanje stanovanj povečevalo, saj je bila Ljubljana poleg rasti prebivalstva deležna tudi priseljevanja delovne sile iz podeželskega zaledja, drugih slovenskih krajev in kasneje iz drugih jugoslovanskih republik. Po podatkih iz popisa prebivalstva in popisa stanovanj iz leta 1949 je bilo v Ljubljani 11.000 gospodinjstev več kot stanovanj, leta 1954 je to število kljub gradnji novih stanovanj naraslo na 15.500.⁸³⁵ Ker je bilo reševanje stanovanjskega vprašanja pomembna težnja socialistične ureditve, so oblasti na začetku same urejale stanovanjsko oskrbo. A kmalu je postalo jasno, da jim za to primanjkuje sredstev in da gradnja novih stanovanj ne dohaja povpraševanja, zato so začele spodbujati delovne organizacije, da same aktivno rešujejo stanovanjsko problematiko svojih zaposlenih, predvsem od začetka petdesetih let.⁸³⁶ V Lju-

---

832 Ivanjšek, *Družina, stanovanje in naselje*, str. 27–31, 89–102.

833 Prav tam, str. 73–83.

834 Prav tam, str. 104–105.

835 Prinčič, Čepič, *Urbanizacija in življenjska raven*, str. 1009.

836 Od sredine petdesetih let so tudi mestne oblasti intenzivneje spodbujale gospodarske organizacije, naj prevzamejo odgovornost in skrb za gradnjo stanovanj za svoje uslužbenke in delavce. Mestni svet se je zavedal, da manjše organizacije nimajo dovolj sredstev

bljani je kot prvo od stanovanjskih kompleksov, ki so ga gradile delovne organizacije, začelo rasti naselje ob tovarni Litostroj. Kmalu so se mu pridružile še druge organizacije. Prvi načrt za Litostrojsko naselje je bil izdelan leta 1946, kasneje se je investicija razdelila na dva dela, enega je gradil Litostroj za svoje delavce, drugega je gradil mestni ljudski odbor. Soseska je bila zgrajena med letoma 1948 in 1954.⁸³⁷

V petdesetih letih so začeli za namen gradnje ustanavljati tudi stanovanjske zadrugе, v katere so se združevali ljudje, da bi skupaj gradili hiše. Pogosto so jih ustanovljale delovne organizacije za svoje zaposlene. Prednost zadrug je bil med drugim dostop do ugodnejših zemljišč. Iz arhivskega gradiva oziroma občinskih zapisnikov lahko razberemo, da so stanovanjske zadrugе zaprosale za zemljišča iz splošnega ljudskega premoženja. Prav tako so za zemljišča za gradnjo stanovanj zaprosala nekateri podjetja.⁸³⁸ Skozi stanovanjske zadrugе so se gradile predvsem vrstne hiše.⁸³⁹ V Ljubljani je bilo leta 1956 registriranih 35 stanovanjskih zadrug in leta 1959 že 177.⁸⁴⁰ Zadrugna gradnja se kljub zakonski podpori v Sloveniji ni razvila, tudi zaradi izboljšanja možnosti za individualno gradnjo v šestdesetih letih.⁸⁴¹ Prva stanovanjska posojila za individualno gradnjo so se pojavila v petdesetih letih. Leta 1955 je bil uveden še obvezni stanovanjski prispevek za vse zaposlene, ki so ga plačevali od svojih osebnih dohodkov. Njihovi prispevki so se stekali v kreditne sklade.⁸⁴² Prošnje podjetij, ustanov in stanovanjskih zadrug za dodelitev posojil iz sklada za gradnjo stanovanjskih hiš so se proti koncu

---

za gradnjo, želel pa je, da taka podjetja združujejo sredstva in si med seboj pomagajo. Gl. SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 84, a. e. 214, Zapisnik 13. redne skupne seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 20. 11. 1958, Poročilo Sveta za stanovanjske zadeve OBLO Ljubljana Vič, str. 11.

837 Čelik, *Modernistične soseske v Ljubljani*.

838 Gl. npr. SI_ZAL_LJU/0078, t. e. 1, Zapisnik 12. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Rudnik, 13. 12. 1958, Poročilo Sveta za gradbene in komunalne zadeve za leto 1958, str. 9.

839 Rendla, »*Kam ploveš standard?*«, str. 157.

840 Čelik, *Modernistične soseske v Ljubljani*.

841 Malešič, *Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma*; Kolarič, *Stanovanjska politika*, str. 192.

842 Čepič, *Zvišanje življenjske ravni*, str. 1091.

Otroci na igrišču v Savskem naselju julija 1960
(MNZS, Fototeka, foto: Marjan Ciglič)

petdesetih let povečevale in kazale na razvoj živahne gradbene dejavnosti.⁸⁴³

Po letu 1957 se je položaj za obsežnejšo stanovanjsko gradnjo izboljšal.⁸⁴⁴ Z leta 1958 sprejetim *Zakonom o nacionalizaciji najemnih zgradb in gradbenih zemljišč* je država nacionalizirala še najemne stanovanjske in poslovne stavbe ter nezazidana gradbena zemljišča. Vzrokov za to zadnjo fazo nacionalizacije je bilo več, večina je izhajala iz neučinkovitosti razlastitvenih postopkov ter pomanjkanja stanovanj in stavbnih zemljišč zaradi pospešene urbanizacije.⁸⁴⁵ Zaključila se je sredi leta 1962 in omogočila večji razmah gradnje stanovanj na novopridobljenih nacionaliziranih zemljiščih.⁸⁴⁶ V tem obdobju so začeli nastajati

843 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 83, a. e. 213, Zapisnik 22. redne seje OBLO Ljubljana Vič, 28. 6.

1957, Izvlečki poročil odnosno obrazložitev k posameznim točkam dnevnega reda, str. 22.

844 Rendla, »*Kam ploveš standard?*«, str. 155.

845 Prinčič, *Nacionalizacija najemnih zgradb*, str. 193–201.

846 Prinčič, Čepič, *Urbanizacija in življenjska raven*, str. 1011.

tudi prvi urbanistični načrti za večje stanovanjske soseske.⁸⁴⁷ Prvi načrt, ki je sledil načelom stanovanjske soseske, je bil zaidalni načrt za Savsko naselje s konca petdesetih let. Naselje je sicer nastalo že v štiridesetih letih, a se je v tem desetletju intenzivno širilo.⁸⁴⁸

Do novih sprememb v stanovanjski politiki je prišlo sredi šestdesetih let. Takratna stanovanjska reforma je bila pravzaprav del gospodarske reforme. Leta 1965 je bil ukinjen sklad stanovanjskega prispevka in uzakonjena je bila gradnja stanovanj za trg.⁸⁴⁹ Banke so prevzele komercialna stanovanjska posojila, država pa je reševanje stanovanjske problematike v veliki meri prepustila delovnim organizacijam, podjetjem in javnim ustanovam, ki so začele omogočati ugodna stanovanjska posojila ali najemniška stanovanja za svoje zaposlene, medtem ko so gradbena podjetja lahko začela stanovanja tudi prosto prodajati.⁸⁵⁰ Posamezni pričevalci iz mesta so se spominjali, da so v tem obdobju dobili možnost nakupa stanovanja. Pri tem so poleg privarčevanih sredstev koristili še posojila delovnih organizacij ali sredstva iz stanovanjskega sklada. Tudi občinska glasila so ob stanovanjski reformi pisala o novih pogojih stanovanjskega varčevanja in seveda o nekaterih zapletih. Leta 1966 so bila ustanovljena stanovanjska podjetja, ki so v svoje upravljanje prevzela večino stavb v družbeni lasti. Z ukinitvijo stanovanjskih skladov so se spremenili cene in pogoji pogodb, ki so jih prebivalci sklenili za nakup stanovanj, včasih pa se je celo podaljšal rok za izgradnjo. V glasilu Občine Ljubljana Moste – Polje na primer zasledimo nezadovoljstvo občana, saj delo na njegovi stolpnici ni napredovalo, dobil je povabilo za sklenitev nove pogodbe, s katero naj bi kupci povečali lastno udeležbo s 50 na 80 odstotkov, in še cena stanovanja se je ponovno dvignila.⁸⁵¹ V tem ob-

---

847 Koncept soseske kot zaključene celote je začel uvajati Edvard Ravnikar v začetku petdesetih let. Gl. Malešič, *Nastanek in rast ljubljanskih stanovanjskih sosesk*, str. 64.

848 Prav tam, str. 65.

849 Rendla, *Stanovanjska politika*, str. 216.

850 Mandič, *Stanovanje in država*, str. 137. Srna Mandič pri tem poudari razliko s Sovjetsko zvezo, kjer sta bili gradnja in distribucija stanovanj določeni s centralnim planom.

851 *Naša skupnost*, april 1967, str. 8, O stolpnici, ki jo gradijo že četrto leto.

dobju so bile pritožbe ali vprašanja glede stanovanjske reforme v občinskih glasilih zelo pogosta.

»In takrat je bila tudi možnost, da si na Akademiji⁸⁵² prišel do stanovanja tako, da si toliko in toliko procentov imel svojih sredstev, toliko in toliko procentov je dala služba in toliko in toliko procentov je pa dal sklad za, stanovanjski sklad ali kaj je že bilo. In si potem pač odplačeval. Sem si potem tam priborila tako manjše dvosobno stanovanje, jaz ne vem, koliko sem bila stara, morda ene triintrideset let, kar je bila moja življenjska sreča. Veste, težko je biti kar naprej, si lahko mislite, da sem bila od enajstega leta zdoma pri vseh mogočih ljudeh in v vseh mogočih pogojih in potem sem enkrat imela ključ od svojega stanovanja.«⁸⁵³

Ljubljanske občine so začele določati gradbene okoliše in urbanistično urejati posamezne mestne predele že v petdesetih letih. Od začetka šestdesetih let naprej so začele načrtovati tudi zazidalne načrte za primestne in nekatere podeželske predele, kjer so predvidevali predvsem individualno gradnjo.⁸⁵⁴ Občinski sveti za komunalne zadeve so se zavzemali za prepoved individualnih gradenj na tistih območjih, kjer še niso bili izdelani urbanistični načrti. Prav tako so menili, da bi morala urbanistična obdelava vključevati še komunalno ureditev, to je vodovod, elektriko in kanalizacijo. Kljub urbanističnim aktivnostim so v Ljubljani šele leta 1966 sprejeli GUP, na podlagi katerega se je mesto začelo načrtnije in intenzivneje širiti.⁸⁵⁵ Šestdeseta leta so dejansko prinesla začetek organizirane gradnje velikih stanovanjskih pa tudi reprezentativnih in poslovnih kompleksov, naraščala je tudi gradnja zasebnih stanovanj. V centru mesta so bile možnosti za večje stanovanjske

---

852 Pričevalka je bila zaposlena na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, op. J. P.

853 Pričevanje I. Č. (r. 1932).

854 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 90, a. e. 220, Zapisnik 38. redne ločene seje Občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 22. 4. 1960, Poročilo sveta za komunalne zadeve OBLO Ljubljana Vič za leto 1959, str. 1.

855 Vidmar, *Nedokončane modernizacije*, str. 10.

komplekse omejene, zato so se soseske širile najprej v Šiški in za Bežigradom, kasneje tudi na Viču in v Mostah. Prve večje soseske so bile: Bežigrajska soseska 6 (med Dunajsko ulico, Šarhovo ulico, Ulico Pohorskega bataljona in Hubadovo ulico, zasnovana leta 1962), Šišenska soseska 6 (med Celovško in Vodnikovo cesto, zasnovana leta 1966 in zgrajena v drugi polovici šestdesetih let) ter Bežigrajska soseska 7 (Bratovševa in Glinškova ploščad, zasnovana leta 1967). Za soseske je značilno, da so zaokrožene celote, ki naj bi vključevale vso infrastrukturo, potrebno za vsakdanje življenje, kot so vrtec, šola, trgovine, zelene površine, glavne prometne poti pa naj ne bi vodile znotraj soseske. Poleg blokov so načrtovali tudi večje javne zelene površine. Čeprav so bile soseske grajene po skandinavskih vzorih, se niso vzpostavile kot družbeni centri z zdravstvenimi, izobraževalnimi in kolektivnimi storitvami, temveč so prevzele predvsem organizacijski in prostorski vidik. Običajno so realizirali le stanovanjska poslopja, ponekod še vrtce, šole in trgovine, a kljub temu je to pomenilo veliko spremembo v kakovosti bivanja.⁸⁵⁶ Soseske, grajene med letoma 1965 in 1972, so bile osnovane za 3.000 do 5.000 prebivalcev, tiste, grajene med letoma 1972 in 1985, pa za 10.000 in več prebivalcev.⁸⁵⁷

Poleg sosesk so v Ljubljani gradili tudi posamezne stanovanjske bloke. Leta 1965 so začeli graditi prvo fazo naselja vrstnih in atrijskih hiš v Murglah po skandinavskem vzoru. Naselje je edini primer nizke stanovanjske gradnje v tako velikem obsegu pri nas, zaradi svoje ločenosti od avtomobilskega prometa in urejenih zelenih površin pa je še vedno zelo priljubljeno.⁸⁵⁸ Že v sedemdesetih letih lahko v časopisih preberemo prve očitke, da je tam nastajalo mondeno naselje, in zanimivo je, da se naselju še vedno pripisuje tak značaj.

Čeprav naj bi se leta 1971 število stanovanj ujemalo s številom gospodinjstev, je družbenih stanovanj še vedno

---

856 Malešič, *Nastanek in rast ljubljanskih stanovanjskih sosesk*, str. 63–66.

857 Rendla, »*Kam ploveš standard?*«, str. 163.

858 Gradnja naselja je potekala v štirih fazah: 1965–1969, 1968–1978, 1976–1982 in od leta 1980 naprej. Zaradi tega sta se spreminjali tudi velikost florisov in tehnika gradnje. Gl. Vidmar, *Nedokončane modernizacije*, str. 59.

Naselje nizkih stanovanjskih hiš v Murglah (marec 1978)
(MNZS, Fototeka, foto: Miško Kranjec)

primanjkovalo.⁸⁵⁹ V začetku sedemdesetih let se je odgovornost za stanovanjsko politiko prenesla na republike in občine, v skladu z ustavnimi spremembami so se tudi na stanovanjskem področju pojavile samoupravne interesne skupnosti, ki naj bi združevale sredstva za gradnjo stanovanj, določale politiko in program gradnje ter upravljale družbena stanovanja.⁸⁶⁰ Sredi sedemdesetih let so se uveljavila še tako imenovana solidarnostna stanovanja, s katerimi so na občinski ravni skušali zagotoviti stanovanje tistim skupinam prebivalstva, ki ga niso mogle dobiti na podlagi zaposlitve: socialno ogroženim, brezposelnim, invalidom ali mladim družinam.⁸⁶¹ A občinska solidarnostna stanovanja niso bila namenjena le najranljivejšim skupinam, temveč tudi nekdanjim borcem.⁸⁶²

---

859 Čepič, Zvišanje življenjske ravni, str. 1092.

860 Rendla, Stanovanjska politika, str. 217.

861 Prav tam, str. 213.

862 Mandič, O distribuciji stanovanjskih virov, str. 63.

»[...] ko so stanovanja dobivali [...] ali pa ko smo za kredite kandidirali, na tistem je bilo tudi, si dobil toliko in toliko točk, če si bil v ZK. Seveda, jaz sem tiste točke zgubila tam, ampak nekje sem jih pa drugje dobila, tako da sem vseeno se nekako uspela do tega kredita prikopati. Druga stvar je bila, ko so bila pa ta solidarnostna stanovanja oziroma, ne vem, ja, mislim, da se je reklo solidarnostna. Tam pa je, zdaj ne vem, verjetno, ker, če tako razmišljam, kateri so dobili takrat, potem je bilo to sigurno nekaj tudi v temu. Recimo od nas, pa nas je bilo sedem otrok, pa vsi s take revščine, niti eden ni dobil tega stanovanja, recimo. Zato mislim, pa tudi vem, ko je sodelavka bila, ko je za večjega zaprosila, pa je hitro dobila in potem se je še hvalila s tem, da se je zato vpisala v komuniste, da bo imela tam malo več. Zdaj, a je bilo to res, ali ni bilo, ampak predvidevam pa, da ja, da si imel možnosti.«⁸⁶³

Do najintenzivnejše gradnje stanovanj je v Ljubljani prišlo med letoma 1971 in 1980. V sedemdesetih letih so se nadaljevale gradnje velikih stanovanjskih sosesk, ugodna posojilna politika je omogočala lažje nakupe stanovanj in povečevala se je tudi kupna moč za nakup stanovanja.⁸⁶⁴ Nove stolpnice so rasle v vseh ljubljanskih občinah in spreminjale podobo mesta. Lep primer je Trnovo, ki je bilo kljub bližini centra do sedemdesetih let še zelo ruralno. V tem desetletju so začeli urbanisti načrtovati rušenje starih hiš in gradnjo stolpnic ter enodružinskih hiš. Kljub nasprotovanju domačinov in delni spremembi načrtov se je podoba tega dela mesta urbanizirala, med stolpnicami pa so ponekod ostale stare kmetije. Soseska je bila dograjena sredi osemdesetih let.⁸⁶⁵ V sedemdesetih in osemdesetih letih so bile zgrajene še soseske Koseze (ŠŠ 9 in ŠŠ 10), Draveljska gmajna, Bežigrajska soseska 3, soseska VS-4 (Bonifacija) na Viču, Nove Fužine, Nove Jarše in Štepanjsko naselje.⁸⁶⁶ Gradili sta se tudi druga in tretja faza soseske Murgle in naselje Ferantov vrt ob Rimski

863 Pričevanje J. K. (r. 1956).

864 Rendla, Stanovanjska politika, str. 183–186.

865 Aplenc, To Develop the Acceptably Modern, str. 7–22.

866 Malešič, Nastanek in rast ljubljanskih stanovanjskih sosesk, str. 66.

ulici. Za nekatere od teh so načrti nastajali že konec šestdesetih let. Kljub intenzivni gradnji stanovanj v sedemdesetih letih lahko v časopisju iz tega obdobja spremljamo nenehne pritožbe, da je gradnja stanovanj prepočasna, težave je povzročala tudi komunalna ureditev. Prav tako so se pojavljale razprave glede cen in kategorizacije stanovanj, tudi zaradi pomanjkanja meril o stanovanjskih standardih.⁸⁶⁷ Ljubljanska naselja so imela različne stanovanjske standarde, ki niso bili povezani le z velikostjo stanovanj in tipom gradnje, ampak tudi z lokacijo. Vse to je pogojevalo ceno stanovanj in s tem selekcijo stanovalcev na podlagi dohodka in družbene moči.⁸⁶⁸

V začetku osemdesetih let sta sledila hitra rast cen stanovanj in zniževanje kupne moči.⁸⁶⁹ Zmanjšalo se je tudi število zgrajenih stanovanj,⁸⁷⁰ gradnja velikih stanovanjskih sosesk se je postopoma zaključila do sredine osemdesetih let. V tem desetletju so nastali prvi manjši bloki z družbenimi ali solidarnostnimi stanovanji tudi v nekaterih večjih podeželskih krajih, na primer na Igu in v Horjulu. Ob koncu socializma so ugotavljali, da je Jugoslavija po prostorskih standardih (število oseb na sobo in stanovanjska površina na osebo) zaostajala za razvitimi evropskimi državami, kar se je pravzaprav nadaljevalo že od začetka sedemdesetih let. V Sloveniji je bilo stanje nekoliko boljše od državnega povprečja.⁸⁷¹ Kljub temu je bilo zadovoljstvo s stanovanjem relativno veliko, 65,9 odstotka populacije v Sloveniji v stanovanju ni nič motilo. Še večje je bilo zadovoljstvo na podeželju, čeprav je bil mestni prostor deležen večine stanovanjskih investicij in dosežkov sodobne arhitekture, saj si je podeželsko prebivalstvo v veliki meri pomagalo s samogradnjo kot neformalno obliko stanovanjske izgradnje.⁸⁷²

---

867 *Javna tribuna*, marec 1973, str. 1, 16, Stališča o stanovanjski gradnji v Šiški.

868 Mandič, O stanovanjski segregaciji, str. 143–144.

869 Rendla, Stanovanjska politika, str. 186–187.

870 Prim. Kolarič, Stanovanjska politika, str. 191.

871 Mandič, Prispevek k opisu stanovanjske preskrbe, str. 78–79; Mandič, *Stanovanje in država*, str. 65–67. Jugoslavija je s popisi stanovanj zbirala osnovne podatke o velikosti, komunalni opremljenosti, letu izgradnje in številu oseb v gospodinjstvih. Na državni ravni se je povprečna površina na osebo povečala z 9 m² leta 1951 na 17 m² leta 1981. V Sloveniji je bilo leta 1990 povprečno stanovanje veliko 69 m², povprečno število oseb v stanovanju je bilo 3,1. 87 odstotkov stanovanj je imelo tuš ali kopalnico, 63 odstotkov pa centralno ogrevanje.

872 Mandič, Prispevek k opisu stanovanjske preskrbe, str. 79–83.

Gradnja stanovanjske soseske za Bežigradom (april 1975)
(MNZS, Fototeka, foto: Marjan Ciglič)

Opisana stanovanjska politika je privedla do različnih načinov stanovanjske gradnje. Glavni so bili družbena gradnja, zadružno organizirana gradnja in individualna ali zasebna gradnja. Kategorij družbenih stanovanj je bilo več. Največ jih je bilo v lasti delovnih organizacij, manj v lasti republike ali občin. Ob koncu socializma leta 1990 je bilo na primer v lasti delovnih organizacij 68 odstotkov družbenih stanovanj, v lasti občin 30 odstotkov in v lasti države le 2 odstotka.⁸⁷³ V okviru delovnih organizacij so delovali stanovanjski skladi in stanovanjske komisije, ki so določale, koliko denarja, ki so ga imeli skladi, se bo namenilo za pridobivanje družbenih stanovanj in koliko za stanovanjska posojila, ki so jih zaposleni potrebovali za nakup stanovanja ali gradnjo hiše.⁸⁷⁴ Občine so razpolagale s solidarnostnimi stanovanji, ki so bila namenjena delavcem z nizkimi dohodki, upokojujencem, invalidom in borcem. Republika je

---

873 Občine so stanovanja pridobile predvsem na podlagi povojnih nacionalizacij. Gl. Mandič, *Stanovanje in država*, str. 139.

874 Prav tam, str. 138.

imela nadomestna stanovanja za primer rušenja ali kadrovska stanovanja za pomembnejše funkcionarje.⁸⁷⁵

Čeprav je bilo izboljšanje stanovanjskih razmer ena izmed prednostnih nalog socialnega programa jugoslovanske socialistične ureditve, se je izkazalo, da je distribucija družbenih stanovanjskih virov povzročala socialne neenakosti. Posamezne prebivalstvene skupine so imele različne možnosti dostopa do družbenih stanovanj. Lažji je bil za višje statusne skupine.⁸⁷⁶ Družbena stanovanja niso bila podvržena tržnim zakonitostim, cena njihove uporabe je bila določena administrativno in je bila v primerjavi z drugimi možnostmi, kot je bil najem, nakup ali gradnja, zelo nizka.⁸⁷⁷ Zaradi omejenega števila družbenih stanovanj in velikega povpraševanja po njih je bila konkurenca velika, prosilci pa so bili podvrženi selektivnim ukrepom. Le manjše število državljanov je bilo upravičenih do občinskih in republiških stanovanj, tisti, ki so imeli možnost za pridobitev družbenega stanovanja, so večinoma računali na stanovanje kot ugodnost iz zaposlitve.

Pričevalci iz prve in druge generacije so se spominjali, da so bili njihovi samostojni začetki ali začetki v okviru nove družine skromni. Pogosto so najprej živeli v majhnih najemniških stanovanjih ali v stanovanjskih hišah staršev in drugih sorodnikov. Njihova stanovanja so bila majhna in slabo opremljena. Le redki so v tej fazi omenjali družbena stanovanja. Večinoma so omenjali, da so takoj ob nastopu službe začeli namensko varčevati, v okviru podjetja in na banki, kar jim je kasneje omogočilo pridobitev stanovanjskega posojila. V glavnem so povedali, da so ob oblikovanju svoje družine prvo stanovanje pridobili v družinski hiši ali stanovanju. To velja za prvo povojno obdobje in za sedemdeseta leta. Zaradi tega je bila njihova želja po osamosvojitvi in lastnem stanovanju velika. Večinoma so se odselili po poroki ali osnovanju družine.

---

875 Mandič, O distribuciji stanovanjskih virov, str. 62–63.

876 Prav tam, str. 59–71.

877 Prav tam, str. 63.

»No, potem pa sva šla z mojim sedanjim možem, takrat sva bila še fant pa punca, on je stanoval, je imel podnajemniško sobico na Rudniku in je tam vprašal, če se lahko jaz tudi priselim, in so dovolili. Zdaj ti bom tako rekla, tista sobica, da jo jaz danes niti za prenočevanje ne bi oddala. Bila je podstrešna, neizolirana in je imela ene pet kvadratnih metrov. Tako da notri je bila ena postelja, omara je bila vzdigna in bila je še peč na olje, taka, ta mala. In tam notri sva midva stanovala eno leto pa pol. Aja, pa kopalnica je bila pa skupna, ker so imeli več podnajemnikov. [...] Eno leto pa pol sem se od tam vozila v službo [...] No, potem sva se pa čez eno leto, dobro leto pa pol, ja, sva se pa selila v stanovanje od mojega svaka, ki je bilo, tako, ni bilo zastoj, ampak je bilo neprimerno cenejše kot, je bilo pa v bloku, stanovanje v redu tudi tako. In takrat sva, se pravi, to je bilo leta šest-, osemindeset, ja, in sva potem v tistem bloku stanovala pet let, v tistem stanovanju.«⁸⁷⁸

Večina posnetih pričevalcev ni imela možnosti za pridobitev družbenega stanovanja ali te možnosti ni koristila. Pričevalci so bili pogosto prepričani, da so imeli prednost pri delitvi družbenih stanovanj tisti posamezniki, ki so bili člani družbenopolitičnih organizacij, predvsem zveze komunistov in zveze borcev, ali ki so bili na vodilnih ali višjih delovnih mestih. Pri tem niso navajali lastnih izkušenj, ampak so največkrat govorili o sodelavcih in drugih posameznikih iz njihovega okolja ali pa je njihovo mnenje izhajalo iz splošnega prepričanja. Nekateri so svoj neuspeh pripisovali lastni »politični neprimernosti«.⁸⁷⁹ Posamezni pričevalci so bili celo mnenja, da so imeli prednost priseljenci iz drugih republik, ali pa so navajali vpliv socialne mreže. Večina tistih, ki so se trudili dobiti družbeno stanovanje, je navajala vlogo svoje ali partnerjeve delovne organizacije,

878 Pričevanje J. K. (r. 1956).

879 Prim. Marković, Erinnerung und Realität, str. 267. Marković poudarja, da so imeli prednost pri dostopu do stanovanj tisti na vodilnih položajih, prav tako so imela določena podjetja prednost pri dodeljevanju stanovanj.

posredno pa je razvidno, da je bil uspeh v tem postopku odvisen tudi od višine delovnega mesta. Ali so imeli sami prednost kot člani zveze komunistov, pričevalci niso povedali. Za pridobitev stanovanja je bilo v prvi vrsti pomembno, kje so bili posamezniki zaposleni, saj so le določene delovne organizacije imele na voljo stanovanja za svoje zaposlene. Tisti, ki niso delali v takih organizacijah, so bili avtomatično prikrajšani za to vrsto rešitve stanovanjskega vprašanja. Z določeno kvoto stanovanj so razpolagali državni organi, sekretariati, službe, tudi vojska je bila pomemben dejavnik pri gradnji in distribuciji stanovanj. Mnoga večja podjetja so gradila stanovanja za svoje zaposlene ali pa so jim omogočala ugodna posojila za nakup stanovanj ali gradnjo hiš. Čeprav so vse delovne organizacije nudile ugodna stanovanjska posojila, so imele večje na razpolago več stanovanj, manjše pa malo ali nič.

»Spomnim se, recimo, jaz sem imel otroka, družino, štiriinšedemdesetega je [sin] rojen bil, in v Kovinski, kjer sem bil v službi, nisem mogel dobiti stanovanja. [...] en direktor je dobil stanovanje, jaz sem pa konec koncev blizu tega bil, ga pa nisem dobil. Potem sem dobil eno najemniško stanovanje, ki je bilo pa zasedeno, in nisem imel nobene šanse do tistega stanovanja v resnici priti. Tako da, no, potem smo najemniško stanovanje, je pa [žena] preko SDK-ja dobila [...]«⁸⁸⁰

Mnogokrat se je izkazalo, da so bili navadni delavci prikrajšani pri delitvi teh virov. Na splošno so v Sloveniji družbena stanovanja v večji meri koristili prebivalci urbanega okolja, prednost so imele višje izobrazbene skupine, prav tako so višji sloji pogosteje pričakovali, da bodo tako stanovanje dobili.⁸⁸¹ Kdor ni imel možnosti pridobitve družbenega stanovanja, se je moral odločiti za najem, nakup stanovanja ali gradnjo hiše, možnost za

---

880 Pričevanje M. G. (r. 1950).

881 Mandič, O distribuciji stanovanjskih virov, str. 67.

lastniško stanovanje je bilo še dedovanje ali darovanje.⁸⁸² To je omenjala le ena od pričevalk. Največ se jih je odločilo za gradnjo individualne hiše, ki je bila za mnoge edina možnost za rešitev stanovanjskega vprašanja.

---

882 Prav tam, str. 63.

HIŠA – NAJBOLJ ZAŽELENA OBLIKA STANOVANJA

Gradnja lastne hiše v obdobju socializma je dejavnost, ki se je je spominjala večina pričevalcev. Država je spodbujala tako reševanje stanovanjskega vprašanja, saj je s tem nadomeščala pomanjkljivosti v svoji stanovanjski politiki.⁸⁸³ Iz pričevanj je razvidno, da je lastna hiša zaradi relativno ugodnih pogojev gradnje in široke razširjenosti te prakse postala nekakšen razpoznavni znak socializma oziroma želja mnogih. Tudi javnomnenjske raziskave in raziskave o kakovosti bivanja iz šestdesetih let so pokazale, da je bila lastna enodružinska hiša z vrtom najbolj zaželena oblika stanovanja, ki si jo je želela več kot polovica anketiranih.⁸⁸⁴ Pri pričevalcih je poleg tega opazno še primerjanje s sedanostjo ali idealiziranje preteklosti, saj mnoge od nekdanih praks zaradi drugačnega družbenega in ekonomskega položaja niso več mogoče in je s tem gradnja lastne nepremičnine na neki način postala mnogo težja. Nekateri so poudarjali, kako je bila gradnja za njih ugodna in dostopna, predvsem zaradi ugodnih posojil, ki so jih zaradi visoke inflacije zlahka odplačevali. Drugi so poudarjali delo, ki so ga morali opraviti, velikokrat s pomočjo družinskih članov in prijateljev, ter težave pri pridobivanju

---

883 Rendla, »Kam ploveš standard?«, str. 177.

884 Rendla, Stanovanjska politika, str. 221; Ivanišek, *Družina, stanovanje in naselje*, str. 46–47.

gradbenih dovoljenj in gradbenega materiala. Iz naštetih razlogov je gradnja hiše praviloma potekala več let. Pri tem so bili največkrat udeleženi še drugi družinski člani. Vanjo so vlagali svoj čas, denar in energijo. Aktivno so uporabljali tudi svoj socialni kapital za pomoč pri delu ali iskanju gradbenega materiala.

Večina pričevalcev s podeželja je velik del svojega življenja stanovala v individualnih hišah in tudi marsikateri pričevalec iz mesta. Tudi na področju individualne gradnje so se že od vsega začetka videle socialne razlike. Individualna gradnja je doživela večji razmah od sredine šestdesetih let naprej v skladu s spremembami v stanovanjski politiki,⁸⁸⁵ seveda je na to vplival tudi dvig življenjskega standarda. Na podeželju so se pričevalci prvih gradenj spominjali z začetka šestdesetih let, večjega obsega pa od konca desetletja naprej. Toda medtem ko so si nekateri pričevalci v šestdesetih letih komaj reševali prvo stanovanjsko vprašanje, so tisti z višjim standardom ali družbenopolitični delavci že gradili prve vikende v naravnem okolju na obrobju Ljubljane. Priljubljeni so bili na primer Iški vintgar, Golo in Kurešček, Rakitna ali razgibani Polhograjski dolomiti. Ena od pričevalk iz Rakitne se je spominjala, kako je kot otrok že pomagala vikendašem, da si je prislužila kakšen dinar. Vikendi so na podeželje postopoma prinesli spremembe, saj so njihovi lastniki zaradi lastnih potreb spodbujali razvoj lokalne infrastrukture, a že v sedemdesetih letih lahko v občinskih glasilih beremo, da so se lokalni prebivalci pritoževali tudi nad prevelikim številom vikendov in onesnaženostjo. Prav tako so se v določene dele mesta naselili politiki in funkcionarji. V Rožni dolini je po vojni nastalo naselje, ki so ga poimenovali kar »partizanska vas«, kot je povedal eden od pričevalcev.

Do šestdesetih let je bila gradnja hiše fizično naporno opravilo, ki je zahtevalo veliko časa, energije in dela. Tudi v kasnejših letih se način gradnje ni bistveno spremenil, le več je bilo mehanizacije, ki je deloma nadomestila ročno delo: konjske vprege

---

885 Delež zasebnih stanovanj ali hiš se je povečal s 26,7 odstotka leta 1960 na 57,3 odstotka leta 1970. Gl. Rendla, Stanovanjska politika, str. 216.

so zamenjali tovarnjaki, mešanje malte na roko pa mešalci za malto. Obseg individualnih gradenj se je v sedemdesetih letih še povečal, kar so omogočali dvig življenjske ravni in dostopnejša stanovanjska posojila. Zato so se posamezniki pogosto z nostalgijo spominjali tega obdobja, pri čemer so poudarjali prav možnost gradnje individualnih hiš in možnost ugodnih stanovanjskih posojil. Kljub povečani gradbeni dejavnosti so pričevalci še vedno poudarjali, da je gradnja hiš potekala počasi in postopoma, kar je bilo pogosto povezano s prilivom finančnih sredstev. Tak način gradnje se je nadaljeval tudi v osemdesetih letih. Da si je nekdo lahko privoščil obrtnike, ki so mu postavili hišo, je bil znak boljše situiranosti posameznika.

»[...] in jaz se spomnim, da, ko sem bil star dvanajst let, je prvi brat začel graditi hišo v Polju. In to je bil seveda velik izziv poleg dela na tej kmetiji, ki ga nikoli ni bilo zmanjkalo, smo potem začeli graditi in so bile vse take težave. Izjemno veliko ročnega dela je bilo, izjemno veliko. Jaz sem se takrat kar počitnic bal, ker potem sem bil tudi na gradbišču in smo morali pomagati drugim mojstrom in pripravljati, ne vem, malto, ali pa kar kopati, premetavati in tako naprej, smo bili, smo bili delavci, že od dvanajstega leta naprej sem moral delati, ali pa skrbeti, ali pa prevažati malico, ali pa nositi karkoli drugega, kar si moral. Tudi moji drugi bratje so bili zraven. To je bila velika, bi rekel, družinska ali pa sosedska pomoč. Kar so bile pa večje akcije, to je bilo znano takrat, recimo, če so bila večja dela pri hiši, je bilo, so prišli sorodniki, prijatelji, sosedje, znanci in takrat se je zbralo mogoče petnajst, dvajset tudi trideset ljudi, recimo, ko so bile zahtevne plošče ali pa velike plošče pri hišah. In je bila solidarnost.«⁸⁸⁶

Iz zgodb pričevalcev se vidi, da je bila pri gradnji za posameznike zelo pomembna socialna mreža. Medsosedska pomoč kaže na ohranitev tradicionalnih odnosov, značilnih predvsem

886 Pričevanje M. M. (r. 1945).

za podeželje, ko je bila pomoč pri večjih opravilih nujna. Pričevanja odkrivajo, da socialna mreža ni bila omejena le na sorodstvo in ožje lokalno okolje, temveč se je širila na prijatelje, znance, sodelavce in kolege. Nudila je kandidate za fizično pomoč in lažji dostop do gradbenega materiala, ki ga je pogosto primanjkovalo, ali do možnosti priklopa elektrike, telefona in drugih storitev. Zaradi pomanjkanja gradbenega materiala ter dolgih postopkov za pridobivanje gradbenih dovoljenj in infrastrukture so takšna poznanstva postala celo bolj pomembna kot fizična pomoč. Vse oblike pomoči so temeljile na vzajemnosti in solidarnosti. Načini pomoči in sodelovanja na tem področju so bili lahko v skladu z zakoni ali ne.⁸⁸⁷ Nekateri pričevalci so zato imeli težave odkrito spregovoriti o svojih praksah in strategijah, tudi če je šlo za splošno uporabljene navade, kot je na primer začetek gradnje brez gradbenega dovoljenja. Pri tem večjih kršitev zakona, kot so kraje družbenega premoženja ali gradbenega materiala, v pričevanjih ni bilo zaslediti. Seveda obstaja možnost, da bi pričevalci bolj odkrito govorili v neformalnih pogovorih. Zanimivo je, da so pričevalci sami nekatere prakse razumeli kot nepravilne, a so jih hkrati relativizirali in poudarjali nujnost za služka in preživetja.

Stanovanjska posojila

V Ljubljani so prva stanovanjska posojila razpisali že v petdesetih letih. V *Ljubljanskem dnevniku* lahko preberemo, da so leta 1950 razpisali prvo brezobrestno posojilo za gradnjo novih hiš. Posamezniki, ki so se odločili za gradnjo, so poleg tega lahko dobili še zemljišče pod ugodnimi pogoji, a že po enem letu so se ta posojila zaustavila.⁸⁸⁸ Stanovanjska posojila so postala bolj dostopna od sredine šestdesetih let naprej, ko so banke

---

887 Prim. Dobrega, *Ein eigenes Haus bauen*, str. 13–32. Avtorica poudarja, da je medsebojna pomoč v Bolgariji izhajala iz recipročnosti, torej da so prebivalci pomoč dobili kot protiuslugo za pomoč, ki so jo sami nudili. Pomoč, ki jo opisuje, je bila lahko v skladu z zakoni, na meji ali izven zakona (npr. kraje ali »porazdelitve« družbenega premoženja, predvsem gradbenega materiala).

888 *Ljubljanski dnevnik*, 5. 11. 1952, str. 4, Arhitektovo mnenje o stanovanjih.

prevzele komercialna posojila in ko so jih podjetja v večji meri začela nuditi za svoje zaposlene. Namenska sredstva, ki so bila na voljo za stanovanjska posojila, so bila skladi delovnih organizacij, bančna sredstva (pridobljena na podlagi namenskega varčevanja, vezave denarja v domači ali tuji valuti ali prodaje tuje valute) in sredstva vzajemnosti na občinski ravni.⁸⁸⁹ Pričevalci so omenjali le prvi dve možnosti. Ugodna stanovanjska posojila so opisovali predvsem v sedemdesetih in osemdesetih letih, čeprav so jih nekateri omenjali tudi v šestdesetih letih. Pričevalci so pogosto omenjali, da so pridobili več posojil. Večinoma sta ga oba zakonca dobila od delovne organizacije ter vsaj eden še od stanovanjskega varčevanja v banki. Pri sklenitvi posojila so včasih priskočili na pomoč tudi sorodniki, ki so posojilo vzeli na svoje ime. Ugodna posojila so posamezniki najemali za gradnjo hiš in opremo stanovanj. Tisti, ki so se odločili za črno gradnjo, niso bili upravičeni do stanovanjskega posojila.

»[...] jaz sem bila osemnajst let stara, to se pravi, takoj ko sem šla v službo, sem dala en del plače, takrat se je reklo temu namensko varčevanje. Se pravi, sem šparala in pri triindvajsetih letih, bom rekla, sem jaz imela denarja našparanega, da smo to hišo dvignili pod streho. To se pravi, postavili smo streho, koliko, v štirih, v štirih letih smo jo postavili. No, potem so moji starši dali za okna pa za vrata. Potem sem pa jaz dobila kredit pa mož je dobil kredit, da smo gor vse te napeljave napeljali. Potem sem pa jaz službo zamenjala, sem pa v Cankarjevem domu dobila še kredita ogromno, toliko, da smo naredili še fasado, da smo vse opremili notri, in to dosti luksuzno opremili.«⁸⁹⁰

Kljub večji dostopnosti posojil gradnja ni bila lahka. Pričevalci so se spominjali, da so morali zaradi načrtovane gradnje varčevati in živeti skromneje. Kljub temu se večina ni bala

---

889 Mandič, O distribuciji stanovanjskih virov, str. 63.

890 Pričevanje M. S. (r. 1957).

stanovanjskih posojil. Čutili so se varne, službe so bile stabilne, prav tako osebni dohodki, tako da niso pomislili, da bi ostali brez službe ali da ne bi mogli odplačevati posojila. Za posojilo je jamčila tudi njihova delovna organizacija. Pričevalci so zato pogosto poudarili, da so včasih lahko načrtovali za deset ali dvajset let naprej, medtem ko njihovi otroci zaradi finančne negotovosti v sedanosti tega ne morejo več. Najbolj so se spominjali enostavnega odplačevanja posojil in bili so si enotni, da je bilo za poplačilo potrebno le malo denarja, bodisi da so govorili iz lastnih izkušenj bodisi navajali izkušnje drugih. Najbolj verjetna se zdi izjava pričevalke, ki se je spomnila, da je preostanek posojila po desetih letih poplačala z eno plačo, pri čemer ji je pomagala inflacija. Banke in podjetja, ki so dajala stanovanjska posojila svojim zaposlenim, posojil niso prilagodila visoki inflaciji. Dolgoročna stanovanjska posojila med letoma 1985 in 1987 so na primer podjetja dajala po fiksni obrestni meri, ki je znašala od 4 do 10 odstotkov, inflacija na letni ravni pa je bila v tem obdobju med 89,4 odstotka in 190,4 odstotka.⁸⁹¹ Taka politika stanovanjskih posojil je še dodatno poslabšala gospodarski položaj v državi. Le redki pričevalci so se zavedali, da je tudi to pripomoglo k finančni nestabilnosti države, večina je bila zadovoljna s tem, da je z lahkoto odplačala posojilo.

Nekateri pričevalci so tudi v kontekstu stanovanjskih posojil opozorili na neenakosti pri stanovanjski politiki, predvsem na to, da niso mogli vsi v enaki meri koristiti posojil in tako imenovanih stanovanjskih skladov. Pričevalci so anomalije videli predvsem v tem, da so imeli pri prošnjah za posojila večje možnosti člani zveze komunistov. Ponovno je šlo le deloma za konkretne individualne izkušnje, večinoma pa za osebna prepričanja. Posamezni pričevalci so nepravilnosti opisovali še pri uporabi stanovanjskega sklada. Pri tem so se spominjali, da so sami ali njihovi družinski člani več let vlagali v sklad, a so ga

---

891 Mandič, *Stanovanje in država*, str. 143. Stopnja inflacije je preračunana na podlagi interaktivne aplikacije Statističnega urada Republike Slovenije od decembra preteklega leta do decembra tekočega leta. Gl. *Interaktivni preračun inflacije*.

lahko koristili le v omejenem obsegu.⁸⁹² Anomalije so opisovali predvsem tisti pričevalci, ki so se čutili oškodovane. Pri tem je treba dodati, da so funkcionarji res imeli drugačen dostop do stanovanj, praviloma boljših, lahko so jih zamenjevali za večja ali lastninske pravice prenašali na otroke.⁸⁹³ Iz posameznih pričevanj je razvidno, da je članstvo v zvezi komunistov prosilcem za posojila in družbena stanovanja v okviru delovnih organizacij prinašalo dodatne točke pri vrednotenju prošenj.

Samogradnja

Večina pričevalcev, ki je pripovedovala o gradnji hiše v socializmu, je gradila na podeželju. Toda individualne hiše so se gradile tudi v mestu. Gradnja hiše je bila dejansko velik zalogaj, ker je zaradi pomanjkanja finančnih sredstev, pomanjkanja materiala in kasneje tudi inflacije večinoma potekala zelo počasi. Inflacija namreč ni pomenila le možnosti za lažje odplačevanje posojil. Zaradi hitrega naraščanja cen oziroma stroškov gradnje in padanja vrednosti osebnih dohodkov je imel marsikateri pričevalec težave pri nakupu gradbenega materiala. Delo je bilo tudi fizično naporno, kajti bilo je veliko ročnega dela. Starejši pričevalci so se spominjali gradenj lastnih hiš v šestdesetih letih, ki jih je omogočal boljši življenjski standard, večina pa je opisovala gradnjo v sedemdesetih in osemdesetih letih. Mlajši pričevalci so začeli graditi hitreje na svoji življenjski poti.

»Tudi ko sva hišo začela delati, sva vedela, da bova lahko naredila, ker te ni moglo nič ustaviti. Plačo si imel tako, da si lahko tisti material po malem kupoval pa vlagal. Pa vedel si, da to ne bo od danes do jutri, tako kot je danes lahko, ampak da bo to nekaj časa trajalo, preden boš kaj naredil. Midva sva se vselila petinsedemdesetega leta. Oken nobenih, vrat nobenih. Pod nujno sva se vselila. Nobene stvari ni bilo. Kuhinjo sem delal, tisto, ker sva aprila šla sem, sem

---

892 Prim. Rubič, *Afternoon Moonlighting*, str. 134.

893 Keršič, *Stres, Dokumenti o privilegijih*, str. 37–68.

kuhinjo delal, mi je kolega pomagal ometavati, da sem se jaz naučil ometavati pa da sem se naučil vrata notri vgraditi pa okno vgraditi, ki je bilo na kuhinjski strani. Ampak to je, glej, vedel si, da boš moral narediti pa da boš enkrat naredil, ko bo. In imela sva to srečo, da sva tudi naredila.«⁸⁹⁴

Samogradnja ali gradnja v lastni režiji je pri gradnji individualnih hiš prevladovala. Omogočala je gradnjo, razpotegnjeno na več let, in nadomeščanje finančnih sredstev z naravnimi ali nematerialnimi viri. V prvi vrsti sta bila to lastno delo in pomoč v delu, ki so jo nudili sorodniki in prijatelji. Naravni viri so bili večinoma v obliki zemljišča ali gradbenega materiala.⁸⁹⁵ Tisti, ki so lahko dobili finančno pomoč od sorodnikov na začasnem delu v tujini, so gradili hitreje. Drugi so praviloma gradili postopoma, kot so to omogočala finančna sredstva. Marsikdo se je zaradi nuje vselil kar v nedokončano hišo, ki jo je potem postopoma urejal naprej. Opremljanje stanovanja so mnogi pričevalci vzeli v svoje roke, naj je šlo za ometavanje in pleskanje, polaganje ploščic ali celo izdelavo kuhinje. Obrtnike so najemali le za zahtevnejša opravila, predvsem krovce, vodovodarje in električarje, tudi za vgradnjo stavbnega pohištva, manj pa zidarje in pleskarje. Najeti obrtniki so bili velikokrat priučeni ali nekakšni vaški mojstri. Obrtnike je bilo treba plačati in nekateri pričevalci so se spominjali, da so bile njihove cene visoke, da nekateri obrtniki niso bili zanesljivi in niso prišli na dogovorjen dan ali da jih je bilo težko dobiti, ker so bili prezasedeni. Zaradi vsega naštetega so se nekateri odločali, da čim več del opravijo sami, pri čemer so omejeni finančni viri igrali veliko vlogo. Včasih je šlo pri obrtnih delih tudi za izmenjavo uslug. Obrtniki so namesto plačila za storitev varčevali na ta način, da so drugemu obrtniku v zameno opravili storitev v njegovi hiši.

---

894 Pričevanje F. Ž. (r. 1946).

895 Mandič, O distribuciji stanovanjskih virov, str. 63.

Gradbena dejavnost na Rakovi jelši (marec 1978)

(MNZS, Fototeka, foto: Miško Kranjec)

Iz pričevanj izvemo, da sta pri gradnjah hiš medsebojna pomoč in solidarnost zaradi velikega obsega del in finančne obremenjenosti igrali pomembno vlogo. Gradnja betonskih plošč, pogovorno imenovanih »plat«, je bila tisto opravilo, ki je zahtevalo največ pomoči, saj je zaradi pomanjkanja mehanizacije terjalo veliko ročnega dela in bilo fizično naporno. Moški so opravljali težka fizična dela, ženske lažja ali pa so poskrbele za hrano in pijačo, kar je bil obvezen del tega skupinskega dela. Pogosto so se poleg sorodnikov pri gradnji betonskih plošč zbrali prijatelji, sosedi in drugi, ki so bili pripravljeni pomagati. Ko je gradil kdo od njih, se je zato lahko tudi sam zanašal na pomoč svoje okolice. Vsekakor je družina pri gradnji prispevala najpomembnejši delež pomoči. Poleg fizičnega dela je pričevalcem nudila nematerialno pomoč ali pomagala pri mreženju. V pomoč je bila še pri nakupu gradbenega zemljišča. Na podeželju in v predmestjih so pričevalci gradbeno zemljišče lahko dobili v dar ali kupili od družinskih članov, ki so jim omogočili ugodno ceno ali lažje odplačevanje. Družina je pomagala tudi pri

najemanju in odplačevanju stanovanjskih posojil. Včasih je pri-
spevala gradbeni material, na primer les iz lastnega gozda.

Način gradnje se je skozi leta spreminjal. Po vojni je bilo
gradbenega materiala malo, zato so se pričevalci spominjali re-
cikliranja opek, strešnikov ali kamenja, ki so ostali od rušenja
drugih nepremičnin. Nekateri pričevalci so omenjali, da so bili
materiali slabši. Do konca šestdesetih let je bilo tudi več ročnega
dela, saj je bilo treba na primer beton mešati na roko. V šestde-
setih letih je prišlo še do ene spremembe. Tradicionalno je bilo
kmetom težko oddvojiti del svoje zemlje za zazidalno zemljišče,
tudi za svoje otroke. V tem desetletju se je položaj počasi začel
spreminjati. Podeželski prebivalci so kmetovanje postopoma
opuščali ali je to za njih postala dopolnilna dejavnost, zato so
začeli kmetijske površine z lažjim srcem namenjati za gradnjo,
najprej svojim otrokom, kasneje so jih začeli tudi prodajati kot
zazidljive parcele. Deloma je bila za to zaslužna še menjava ge-
neracije, saj nova ni bila več v taki meri navezana na zemljo.

V sedemdesetih letih, ko je individualna gradnja doživela
razcvet, so posamezniki že več opravil oddali obrtnikom, a še
vedno so sami postorili vse, kar se je dalo, saj delo obrtnikov ni
bilo poceni. Nenehno težavo ali izziv je predstavljalo pomanj-
kanje gradbenega materiala. Starejši pričevalci, ki so gradili v
šestdesetih letih, so navajali, da so večje količine gradbenega
materiala, kot je cement ali opeka, naročili neposredno pri pro-
izvajalcih, potem pa je bilo treba to pošiljko z železniške postaje
s konjsko vprego ali kasneje s traktorji prepeljati do gradbišča.
Kot razlog za tako naročilo so navajali nižje cene ali pomanjka-
nje materiala. Včasih je tudi več ljudi skupaj naročilo eno po-
šiljko, tu in tam so gradbeni material tudi preprodajali. Opeka,
strešniki, pesek, cement, železje, vse to je bilo nujno potrebno
za gradnjo, a težko dostopno. Ljudje so si zato pomagali; eden
od pričevalcev se je na primer spominjal, da so si med seboj od-
stopali material, ki jim je ostajal od gradnje. Zanimivo je, da so
pričevalci uspeh pri nakupu gradbenega materiala povezovali
z iznajdljivostjo. Poleg solidarnosti je bila spet nujna pomoč

socialne mreže, saj si do gradbenega materiala lažje prišel po poznanstvih, zlasti pa si tako preskočil vrsto. Velikokrat so povedali, da so morali biti ob pravem trenutku na pravem kraju. Kdor ni imel »veze« ali je zamudil priložnost, ko je bil material v trgovini, je moral čakati na novo pošiljko. Tudi v naslednjih desetletjih so se pričevalci pogosto spominjali, da je bilo treba dolgo čakati na gradbeni material. Omenjali so čakanje v vrstah, kajti zaradi pomanjkanja je bilo pomembno, da so bili ljudje pravočasno v trgovini ali tovarni, kjer so želeli prevzeti blago. S porastom inflacije v osemdesetih letih so se pojavile nove težave, kajti dinar je nenehno izgubljal vrednost in pričevalci so se trudili čim prej kupiti material. Včasih so ga lahko rezervirali, plačali pa šele čez nekaj dni, ko so dobili plačo. Tudi v tem desetletju niso bile redke izkušnje pričevalcev, da so vstajali ob zgodnjih jutranjih urah, da bi imeli prednost v čakalni vrsti, kajti ko je zmanjkalo zalog, so ostale čakajoče poslali domov.

»[...] takrat seveda je bilo pa veliko pomanjkanje stvari. Vem, kako so se trudili, ko so zidali takrat, potem je zidala še sestra, pa še tretji brat, in, tako da smo imeli štiri gradnje, smo imeli v tistem obdobju, v kakšnem obdobju desetih let, in je bilo pomanjkanje materiala. In vem, da so prosili in hodili in iskali zveze, kako bodo prišli do cementa, kako bi prišli do opeke in kakšne so bile kombinacije. In potem so naročili, se spomnim, opeko iz, tudi so bili v kakšnih gradbenih zadrugah, opeko iz Srbije, iz Vojvodine [...] Moji bratje so bili bolj podjetni in so bili toliko starejši, no, in seveda jaz sem bil zadnji, mogel, nisem jaz organiziral, oni so organizirali, da smo hodili [...] to je bilo pomanjkanje od gradbenega, železa, cementa in tako naprej. In so naši dobili ne vem kakšno zvezo, smo hodili preko meje v Trst ali pa blizu Trsta, tam nad Trstom nekje, ko so bila, eno skladišče ali trgovina, jaz sem zdajle malo pozabil, in smo naložili cele kamione, recimo železo, pa smo ga sem vozili in se je to potem preprodajalo. Ali pa cement. In to, to je

bila ilegalna trgovina, na črno, ampak je šlo preko carine, ne vem, kar pač dogajalo se je.«⁸⁹⁶

Pričevalci so gradili počasi, več let. Kljub posojilom, ki so omogočala razrast individualne gradnje, plače niso bile velike, zato so najprej kupili zemljo in nato počasi zidali sami. Pričevalci so poudarjali, da so zato živeli skromno, varčevali in se marsičemu odrekli. Eden od načinov varčevanja je bila lahko tudi gradnja po tako imenovanih tipskih načrtih, ki so jih pripravili nekateri arhitekti, posamezniki pa prilagajali svojim potrebam.⁸⁹⁷ Toda pričevalci večinoma niso govorili o fazi načrtovanja hiše, bolj kot to so poudarjali vložek svojega dela pri gradnji. Gradili so popoldne po službi, če je to omogočalo vreme, ali ob prostih dnevih in praznikih. Nekateri so za gradnjo hiše porabili tudi dopust. Tisti iz bolj tradicionalnih okolij so se še vedno držali tega, da niso gradili ob nedeljah in cerkvenih praznikih, mnogi pa se tega niso več držali. Pričevalci so se poleg dopusta na morju odrekli tudi drugim nakupom, da so privarčevali za gradbeni material. Povrh tega se je ohranila navada, da so delavci poleg plačila dobili še pogostitev, malico ali kosilo, tako da je bila boljša hrana v prvi vrsti namenjena zanje. Na podeželju so v ta namen varčevali s suhomesnatimi izdelki iz časa kolin.

Težave s pridobivanjem gradbenega dovoljenja so omejnili le nekateri pričevalci. Ena pričevalka je to povezovala s politično pripadnostjo oziroma medvojno zgodovino njene vasi ter oviranjem njenega razvoja, toda podobne težave s pridobivanjem dovoljenj so imeli tudi drugi. Predvsem je šlo za dolgotrajne postopke. Eden od pričevalcev se je na primer spominjal, da je njegov sorodnik začel graditi brez dovoljenja, saj so imeli pripravljen že ves gradbeni material, vloga za gradbeno dovoljenje je bila oddana, a nikakor niso dobili rešitve. Zaradi tega ga je obiskala tudi inšpekcija. Tako imenovane črne gradnje ali gradnje brez dovoljenja so se začele pojavljati z razmahom

---

896 Pričevanje M. M. (r. 1945).

897 Malešič, *Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma*.

individualne gradnje. V občinskem gradivu so jih začeli poudarjati že ob koncu petdesetih let,⁸⁹⁸ večji obseg pojava pa lahko spremljamo od sredine šestdesetih let. Občinska glasila so ugovarjala, da so brez dovoljenja gradili predvsem tisti z manjšimi dohodki. »*Kupna moč teh ljudi je nizka in si ne morejo zagotoviti finančnih sredstev, ki bi jih uporabili kot polog za najetje posojil za nakup stanovanja,*« so zapisali.⁸⁹⁹ Težavo so videli predvsem v manjših in slabše grajenih objektih, ki so začeli rasti na obrobju mesta.⁹⁰⁰ V Občini Ljubljana Vič – Rudnik je v letu 1964 zraslo okoli 150 takih objektov. Prizadeta področja so bila naselje Harlem ob Cesti v Mestni log, del Sibirije, London, del Galjevice in del Kozarij. Prav tako se je na gradnjo pripravljalo več občanov na Poti v Rakovo Jelšo, a lokacijskega dovoljenja niso mogli dobiti, saj predel ni spadal v zazidljiv gradbeni okoliš. Tudi v Občini Ljubljana Šiška so nekoliko kasneje, leta 1968, identificirali 215 nedovoljenih gradenj, večinoma v gradbenih rezervatih in zunaj mestnega območja. Med nedovoljenimi gradnjami so prednjačili stanovanjski objekti, sledile so garaže in adaptacije.⁹⁰¹ V Občini Ljubljana Moste – Polje pa je bilo leta 1968 327 črnih gradenj. O vzrokih za pojav so med drugim zapisali: »*Težko je namreč naenkrat zbrati 10–15 milijonov za stanovanje v bloku; boljše je postopoma graditi svoj dom, ki bo lahko tudi cenejši. Ljudje pa so se tudi naveličali brezkončnega čakanja na lokacijska dovoljenja, ki so jih vse do nedavna, zaradi zamo-tanih ali pomanjkljivih predpisov dobili le s težavo.*«⁹⁰² Leta 1968 je urbanistična inšpekcija v 609 primerih prijavila graditelje na območju Ljubljane sodniku za prekrške in za celo Ljubljano izdala okoli sto odločb za odstranitev objektov.⁹⁰³ V praksi so

---

898 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 89, a. e. 219, Zapisnik 35. redne ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 5. 2. 1960, Poročilo o stanju stanovanjske izgradnje in o izvajanju predpisov za njeno usmerjanje na območju Občine Ljubljana Vič za obdobje od 20. 6. 1959 do 31. 12. 1959, str. 1–2.

899 Jurič, Ljubljanski Harlem, str. 7.

900 Prav tam.

901 *Javna tribuna*, april 1968, str. 5, Nedovoljene gradnje.

902 *Naša skupnost*, november 1968, str. 1, Črne gradnje.

903 *Javna tribuna*, april 1968, str. 5, Nedovoljene gradnje.

odstranili le majhen odstotek teh gradenj, ostale so legalizirali. V Šiški je v naslednjem letu posebna komisija obravnavala 124 primerov večinoma že zgrajenih objektov, za katere so izdali le šest negativnih odločb, pozitivnih lokacijskih dovoljenj pa 92.⁹⁰⁴ Na črno zgrajena naselja so predstavljala težavo pri načrtovanju novih, komunalno in urbanistično urejenih naselij ali pri gradnji obvoznice.

Črne gradnje se niso pojavljale le zaradi dolgih postopkov pridobivanja gradbenih dovoljenj. Posamezniki so brez urejene dokumentacije gradili še zaradi nezazidljivosti parcel ali želje po manjših stroških, saj so se na ta način izognili plačevanju prispevkov. Pogosto so na tak način gradili vikende na podeželju. Problematika teh gradenj se je nadaljevala tudi v sedemdesetih in osemdesetih letih ter razburjala občinske oblasti. V sedemdesetih letih, ko so se gradnje začele odvijati v večjem obsegu, lahko opazamo večje kritike občinskih oblasti na račun nenadzorovanih gradenj, bodisi da je šlo za črne gradnje na področju mesta in podeželja bodisi za na črno zgrajene vikende. Od začetka sedemdesetih let so prihajale pobude za urbanistično ureditev teh prostorov, ki pa so bile precej neuspešne.⁹⁰⁵ Na manj urbaniziranih področjih na obrobju mesta so nastala cela naselja črnih gradenj, do česar je prišlo zaradi neučinkovite stanovanjske politike, slabih možnosti za najem stanovanj in neučinkovitega urbanističnega načrtovanja.⁹⁰⁶ V takih in barakarskih naseljih so pogosto vladale slabe stanovanjske razmere, ki so bile prav tako povezane s socialno problematiko in problematiko priseljevanja. Prebivalci teh naselij so bili namreč

---

904 *Javna tribuna*, julij 1969, str. 2, Kdaj konec s črnimi gradnjami.

905 Leta 1971 je bil sprejet *Zakon o začasnih prepovedi prometa z zemljišči*, s čimer so želeli zaustaviti prodajo zemlje, zlasti na območjih, kjer so načrtovali druge gradnje, npr. obvoznico. Leta 1977 so sklenili dogovor o organiziranem načinu odprave barakarskih naselij. Leta 1983 je bil sprejet še *Zakon o zaščiti kmetijskih zemljišč pred spremembo namembnosti*. Tudi z zakonodajo črnih gradenj niso omejili, saj lahko v občinskih glasilih redno spremljamo to problematiko; predvsem v *Naši komuni*, glasilu Občine Ljubljana Vič – Rudnik, lahko od sedemdesetih let redno beremo članke, ki govorijo o črnih gradnjah. Oblasti so se večkrat trudile urediti črne gradnje ali porušiti barakarska naselja in njihove prebivalce preseliti.

906 Filipovič, *Stanovanjski vidik izključenosti migrantov*, str. 100.

velikokrat priseljenci iz drugih jugoslovanskih republik. Oblasti so določena naselja skušale legalizirati, barakarska naselja, kjer so bile življenjske razmere zelo slabe, pa so v sedemdesetih letih večinoma podrle in prebivalce preselile v druga stanovanja. Iz občinskih glasilah lahko vidimo, da so se oblasti zavedale tudi socialne in zdravstvene problematike, ki je izvirala iz neurejenih ali neprimernih stanovanjskih razmer.⁹⁰⁷ Črne gradnje na podeželju so večinoma tolerirali in jih kasneje tudi legalizirali.

Otroci pred črnimi gradnjami na Rakovi jelši (marec 1978)
(MNZS, Fototeka, foto: Miško Kranjec)

907 Taka je bila epidemija tuberkuloze na Rakovi Jelši. Iz zapisov v občinskih glasilah lahko sklepamo, da so se oblasti zavedale nevarnosti širitve. Gl. npr. *Naša komuna*, 9. 2. 1982, str. 7, Tuberkuloza v KS Rakova Jelša.

CESTE, VODOVOD, ŠOLE IN ŠE KAJ

V Ljubljani in na podeželju so se z naraščanjem števila sosesk, naselij, individualnih hiš in črnih gradenj pojavljale težave z infrastrukturno urejenostjo. Naraslo je tudi število prebivalcev in njihove potrebe po infrastrukturnih projektih so bile iz desetletja v desetletje večje. Tu je šlo za komunalno infrastrukturo in za objekte družbenega standarda. Pod komunalno infrastrukturo razumemo oskrbo z vodo, odvajanje odpadnih in meteornih voda, elektrifikacijo in urejenost cest, pod objekti družbenega standarda pa vrtce, šole, zdravstvene domove, domove za ostarele in podobno.

Po vojni podoba Ljubljane ni bila preveč sodobna. Čeprav je imela večinoma urejeno vodovodno in električno omrežje, vse hiše v mestu še niso imele te napeljave. V petdesetih letih so zato pogosto poročali o težavah zaradi slabe napetosti, izpadov elektrike in pomanjkanja vode. Tudi cestno omrežje ni bilo sodobno, veliko cest je bilo še makadamskih. Prav tako je težave predstavljala železniška proga proti glavni železniški postaji in njeno križanje s Tyrševo cesto. V začetku petdesetih let so postopoma začeli urejati center Ljubljane in največje vpadnice v mesto, pri tem pa so se pogosto morali zateči k udarniškem delu. V tem desetletju je prišlo tudi do postopne ukinitve tramvaja, ki so ga začeli nadomeščati s trolejbusi, kljub temu da so od začetka še poskušali obnoviti vozni park in proge tramvaja. Šele šestdeseta

leta so pomenila večjo spremembo v podobi mesta. Poleg načrtov za stanovanjske soseske so v tem desetletju nastali načrti za oblikovanje mestnega jedra. Največji reprezentativni kompleks je bil na Trgu revolucije, njegova gradnja je potekala vse do začetka osemdesetih let. V mestnem središču sta se začela oblikovati še dva večja poslovna kompleksa, Kraigherjeva ploščad in Bavarski dvor. Lokalna središča so se skladno z razdelitvijo Ljubljane na več občin oblikovala tudi v posameznih mestnih občinah in okoli njihovih središč so začeli nastajati manjši ali večji kompleksi s poslovnimi, trgovskimi in kulturnimi ustanovami.

Ljubljansko cestno omrežje je zaradi naraščajočega prometa že v šestdesetih letih pokazalo svoje omejitve, večje težave s preobremenjenostjo cest pa so se pojavile v sedemdesetih letih. V tem desetletju je bila zato nujna obnova več cest in mostov, prav tako so načrtovali obvoznico okoli Ljubljane. Po etapah so jo začeli graditi leta 1979 in do konca osemdesetih let zgradili zahodno, del severne in južno obvoznico. Zaradi povečanega števila mestnega prebivalstva ter hitre rasti mesta in sosesk se je pojavila še vrsta drugih urbanističnih in komunalnih težav, ki jih je bilo treba rešiti. Ljudje so čedalje bolj pogrešali urejeno komunalno infrastrukturo, telefonske priključke, parkirišča, urejene javne površine, šole, vrtce in zdravstvene domove. Iz časopisnih virov lahko vidimo, da so se s komunalno neurejenostjo v sedemdesetih in osemdesetih letih ukvarjali predvsem tisti predeli Ljubljane, kjer so se pojavljale črne gradnje, in tisti, ki so imeli bolj primestni kot mestni značaj, na primer Rudnik, Kozarje, Vrhovci ali Vižmarje, ki so imeli večje število individualnih in manjše število večstanovanjskih hiš.

Na podeželju so komunalno infrastrukturo začeli urejati kasneje, večinoma od šestdesetih let naprej. Pred tem lahko dejansko spremljamo precej nerazvito podobo (neasfaltirane ceste, slabo elektrifikacijo ali pranje na roke v potokih). Večji projekti modernizacije in ureditve podeželja spadajo v sedemdeseta in osemdeseta leta. Takrat so skušali intenzivneje reševati mnoge urbanistične in komunalne težave, ki so se poglobljale zlasti

Nova osnovna šola v Trnovem (oktober 1962)
(MNZS, Fototeka, foto: Svetozar Busić)

zaradi hitre in nenačrtne rasti naselij. Na eni strani so se morali lotiti urejanja kanalizacije, vodovoda, električnega in cestnega omrežja, na drugi sta velik naravni prirastek in sprememba v načinu življenja povzročila občutno pomanjkanje kapacitet v šolah in vrtcih. Medtem ko matere v mestu niso imele več družinskega zaledja, ki bi pomagalo pri varstvu otrok, saj je bilo veliko družin priseljenih, so na podeželju v sedemdesetih letih še vztrajale tradicionalne družinske funkcije, vendar so jih postopoma začeli prevzemati vrtci in šole.

Kljub temu iz občinskih glasilih vidimo, da je modernizacija podeželja potekala počasi, in mnogi podeželski kraji so bili še v sedemdesetih letih komunalno zelo neurejeni, naj je šlo za vodovod, kanalizacijo, elektrifikacijo ali urejenost cestnega omrežja. To je veljalo zlasti za bolj oddaljena naselja v hribovitem delu podeželskega zaledja, ki so bila v tem desetletju velikokrat še brez ustrezno urejenih cest in kanalizacije, ponekod celo brez modernega vodovodnega in električnega omrežja. V občinskih glasilih zaradi slabe komunalne opremljenosti zasledimo celo občasne pojave epidemij, ki so izvirale iz oporečnosti vode, v posameznih primerih še v osemdesetih letih.

»Tam gor sploh, v naši vasi.⁹⁰⁸ Tam se je kar veliko še tako delalo, tudi da so šli kopat pa to. Ko so vodovod napeljevali, pa pri nas recimo takrat že ni bilo več nobenega v hiši, ampak smo kljub vsemu k temu pristopili, smo recimo plačali tisto, kar so povedali, da je cena priključkov pa tistega, potem je pa župnik vodil to evidenco, koliko je kdo delal, in so potem tisto nekako povprečje zračunali in si pač moral toliko tistih ur potem plačati in še zdaj imam oni listek, ko je napisal, da tudi štiri litre vina moramo plačati, ker so ga oni popili, pa ga je nekdo moral plačati [...]«⁹⁰⁹

Na splošno se je infrastruktura na podeželju gradila počasneje, običajno so se lotili le majhnih cestnih odsekov ali drugih investicij. V vseh obdobjih so pri tem pomagali krajani sami, z delom in denarjem, saj so bile želje po urejenem okolju in infrastrukturi velike. Tudi tu je komunalna neurejenost pogosto spremljala pojav črnih gradenj. Podoba podeželskih naselij se je v sedemdesetih letih z novimi gradnjami močno spremenila, poleg tega so gradnje večinoma potekale nenačrtovano in po tipskih načrtih, ki so jih posamezniki prilagajali svojim potrebam.⁹¹⁰

---

908 V Rakitni, op. J. P.

909 Pričevanje J. K. (r. 1956).

910 Malešič, *Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma*.

Občinski projekti in njihove težave s financiranjem

Prav tako kot občani so se tudi ljubljanske občine soočale s finančnimi težavami in postopno realizacijo gradbenih projektov. Zaradi naraščajočih komunalnih in drugih infrastrukturnih potreb ter postopoma rastoče gospodarske krize je bilo proračunskih sredstev vedno premalo. Na podeželju so prebivalci za izgradnjo nujno potrebne infrastrukture že od petdesetih let zbirali denarne samoprispevke, prispevati so morali tudi material in fizično delo. Samoprispevek je bil časovno omejena dajatev za največ pet let, ki se je plačevala od plače. Lahko je bil razpisan na ravni občine ali krajevne skupnosti, treba pa ga je bilo izglasovati. Dajatev je bila uvedena zato, ker so bile potrebe podeželja velike, ni jih bilo mogoče odlagati, občine pa niso imele dovolj lastnih sredstev. Pogosto je šlo za vprašanje pitne vode in izgradnjo vodovoda ter druge infrastrukture, kot so lokalne ceste ali šole, kasneje tudi vrtci. Medtem ko so bili podeželski kraji pri izgradnji infrastrukture pogosto odvisni od samoprispevka in lastnega dela, pa je bilo v mestnih krajevnih skupnostih drugače. V letu 1968 je 17 krajevnih skupnosti Občine Ljubljana Moste – Polje zbralo 76 milijonov dinarjev samoprispevka, a le podeželske, saj so jih k temu silile potrebe *»in občutek, da od drugod ne bo pomoči«*.⁹¹¹ Mestne krajevne skupnosti Kodeljevo, Jarše, Zelena jama in Moste niso zbrale ničesar. Do tega razlikovanja je bilo kritično tudi občinsko glasilo, kjer so zapisali: *»S tem ni rečeno, da nimajo problemov, ki bi jih lahko urejevali z lastnim denarjem. Otroško varstvo in asfaltiran pločnik ni ekvivalenten zdravi pitni vodi in elektriki. Zato lahko prebivalci teh področij mirno sede, kritizirajo ter čakajo, da jim družba dokončno organizira njihova področja, medtem ko vas in zaselki mrzlično zbirajo denar, da si zagotovijo najosnovnejše eksistenčne pogoje.«*⁹¹² Seveda so tudi mestne krajevne skupnosti poznale samoprispevke. Z njimi so v šestdesetih letih večinoma reševali prostorske kapacitete v šolah.

911 *Naša skupnost*, december 1968, str. 3, Samoprispevek – ključ za restavracijo.

912 Prav tam.

Tudi v vrtcih je močno primanjkovalo prostora. Konec petdesetih let je bilo v Občini Ljubljana Vič prošelj za vpis še enkrat toliko kot prostih mest, zato so pogosto sprejemali le otroke zaposlenih mater.⁹¹³ Leta 1960 je bilo v isti občini sedem vrtcev, ki so bili ustanovljeni na pobudo družbenih organizacij, in dva, ki ju je ustanovila stanovanjska skupnost. Skupaj jih je obiskovalo 261 otrok, medtem ko je bila kapaciteta le 237 otrok. V začetku leta 1960 so se vrtci prenesli v pristojnost stanovanjskih skupnosti, pri čemer so občine zagotovile sredstva za plače, materialne stroške pa so morale kriti stanovanjske skupnosti ali starši s svojimi prispevki.⁹¹⁴

Medtem ko so bili samoprispevki v petdesetih in šestdesetih letih lokalnega značaja, je ta mehanizem v sedemdesetih letih dobil nov pomen. Zaradi naraščajočih potreb in čedalje večjega pomanjkanja proračunskih sredstev se je leta 1971 vseh pet ljubljanskih občin odločilo za razpis referendumu za samoprispevek, s katerim so želele zbrati manjkajoča sredstva za nove vrtce in šole. Načrtovali so petdeset novih objektov oziroma prizidkov k obstoječim objektom. Občani ljubljanskih občin so se s samoprispevkom zavezali, da bodo pet let plačevali po en odstotek od svojega osebnega dohodka.⁹¹⁵ Načrtovane gradnje zaradi različnih razlogov, kot so prepočasno urejanje dokumentacije, spremembe v lokaciji in težave z gradbenimi podjetji, niso potekale po načrtih, denarja za njihovo dokončanje pa je še vedno primanjkovalo. Leta 1976 so zato razpisali samoprispevek II, s katerim so poleg vrtcev in šol nameravali razširiti ali dograditi še zdravstvene domove in domove za ostarele. Kljub preteklim izkušnjam so se težave pri gradnji in vzroki za zamudo vedno znova pojavljali. V drugem obdobju so se pojavile še težave zaradi komunalno neurejenih zemljišč in naraščajoče inflacije. S

---

913 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 89, a. e. 219, Zapisnik 30. redne ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 9. 10. 1959, Poročilo sveta za šolstvo OBLO Ljubljana Vič, str. 17–19.

914 SI_ZAL_LJU/0079, t. e. 90, a. e. 220, Zapisnik 45. ločene seje Občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana Vič, 16. 11. 1960, Poročilo Sveta za šolstvo OBLO Ljubljana Vič za šolsko leto 1959/60, str. 10–11.

915 *Naša komuna*, 15. 7. 1976, str. 7, Samoprispevek I.

prvim samoprispevkom so v ljubljanskih občinah zgradili 25 vrtcev, v katerih je bilo 3.684 novih mest, 24 osnovnih šol, kar je pomenilo skupno 257 novih učilnic, en dom za starejše občane in en svetovalni center. V obdobju drugega samoprispevka so zgradili 21 vrtcev z 2.776 novimi mesti, 20 osnovnošolskih objektov s 190 novimi učilnicami, pet zdravstvenih objektov in štiri domove za starejše občane. Za izvedbo projektov iz drugega samoprispevka so občani prispevali več kot polovico, to je 63 odstotkov končne vrednosti objektov, za izvedbo prvega pa 43 odstotkov.⁹¹⁶ Ena od pričevalk se je spominjala, da je na ta način dobila službo v vrtcu na Viču: »[...] šestinsedemdesetega leta sem jaz začela v službo hoditi, ko so se na veliko vrtci odpirali, večinoma s tem samoprispevkom in to skoraj, skoraj vse, ki smo končale šolo, smo šle v nove vrtce delat. Takrat se je ogromno gradilo.«⁹¹⁷

Eden od vrtcev, ki so bili zgrajeni s samoprispevkom (november 1981).
(MNZS, Fototeka, foto: Janez Pukšič)

916 *Naša komuna*, 8. 9. 1981, str. 2, Sto objektov družbenega standarda.

917 Pričevanje J. K. (r. 1956).

Leta 1981 je sledil še samoprispevek III. V vseh ljubljanskih občinah so v obdobju tretjega samoprispevka načrtovali poročnišnico, obnovo mladinskega klimatskega zdravilišča Rakitna, obnovo lutkovnega gledališča, varstveno tehničnega centra in Centra za slušno in govorno prizadeto mladino, 12 vrtcev s 1.534 novimi mesti, 11 osnovnošolskih objektov s 84 učilnicami, tri zdravstvene domove, dve zdravstveni postaji in eno glasbeno šolo.⁹¹⁸ A tudi tokrat ni šlo brez težav, zamudam so se pridružila še slabo opravljena dela, tako da so imeli mnogi objekti težave s pridobivanjem uporabnega dovoljenja. Zaradi vseh težav pri gradnji objektov iz samoprispevka in tudi zaradi rastoče gospodarske krize samoprispevek IV, ki je bil razpisan leta 1986 in je predvideval ureditev komunalne infrastrukture, ni bil več izglasovan.

Kot smo videli, je gradnja načrtovane infrastrukture iz samoprispevkov pogosto naletela na težave. Zaradi spreminjanja programov se je večala investicijska vrednost gradnje, včasih so objekti dobili negativno mnenje gradbenih odborov. Pogosto so morali spreminjati lokacije in s tem zazidalne načrte. Zemljišča za gradnjo so bila komunalno neurejena, postopek pridobivanja zemljišč in gradbene dokumentacije pa je bil dolgotrajen. Objekti so bili namreč v načrtih velikokrat postavljeni na lokacije, kjer je bilo treba zemljišče še pridobiti in plačati odškodnino. Občinska glasila so poročala, da so lastniki zemljišč izkoriščali nastali položaj za večja nadomestila.⁹¹⁹ Pritoževala so se tudi nad gradbenimi podjetji in nad slabo gradnjo, zaradi katere je imelo kar nekaj objektov težave s pridobitvijo uporabnega dovoljenja. Do sredine osemdesetih let je občinam kljub vsemu uspelo pridobiti zaupanje večine občanov za tak način financiranja. Vedno znova so apelirali na njihova čustva, predvsem na račun boljših razmer za njihove otroke in vnuke. Samoprispevku so bili vedno bolj naklonjeni v tistih krajevnih skupnostih, ki še niso imele zgrajenih ali obnovljenih vrtcev, šol ali drugih objektov družbenega standarda.

---

918 *Naša komuna*, 8. 9. 1981, str. 2, Zgradili bomo 36 objektov.

919 *Naša komuna*, 2. 10. 1978, str. 3, Nič novega pri uresničevanju programa II.

Oblasti so uporabljale tudi druge načine sofinanciranja gradnje infrastrukture. Za objekte, ki so jih gradili s samopriskom, so velikokrat najemali še posojila. Leta 1976 je republika razpisala posojilo za ceste, s katerim je želela za izgradnjo republiške cestne infrastrukture s posojilom ali nekakšnimi obveznicami nadomestiti manjkajoča proračunska sredstva. Na posameznike so apelirali, naj se odločijo za vplačilo posojila, in jim obljubljali visoke obresti.⁹²⁰ Za izgradnjo objektov republiškega pomena, kot je bil Cankarjev dom, so imeli na voljo še druge mehanizme, kot je družbeni dogovor. Republika, ljubljanske občine in s tem njihove delovne organizacije so se na ta način obvezale, da bodo prispevale sredstva za njegovo gradnjo.⁹²¹

»Zdaj, kako je bilo z družbenopolitičnim življenjem, ne vem, jaz po letu osemdeset lahko kaj rečem. Ampak imam občutek, da sploh ne vem, kako smo in kaj smo tam počeli, saj smo marsikaj povedali, ampak kakšnih velikih odločitev pa nismo sprejeli. Tako da po mojem so se večje odločitve še zmeraj sprejemale na občinah. Mi smo spadali pod Vič – Rudnik. Na občinah, malo tudi na krajevni skupnosti ali pa prejšnji občini. Tam na skupščini krajevne skupnosti pa ne preveč, no, tako. Ampak kljub temu so se nabrali določeni denarji, ker tam je bilo ogromno samopriskov, in se je začelo graditi. Predvsem je bila najbolj važna šola, športna dvorana, to je bilo že kasneje. Vodovod, kanalizacija, to ni bilo za misliti.«⁹²²

Samopriskevke so v sedemdesetih letih še vedno razpisovale tudi posamezne krajevne skupnosti, največkrat za dograditev vodovodnega ali cestnega omrežja ter drugih komunalnih projektov. Pri večjih projektih so finančno pomagala lokalna podjetja. Včasih so organizirali celo obširnejše delovne akcije,

---

920 *Zbor občanov*, 11. 5. 1976, str. 1, Posojilo za ceste.

921 Šinkovec, Družbeni dogovor; Kaučič, »DA« za dom Ivana Cankarja, str. 2.

922 Pričevanje A. Ž. (r. 1943).

kjer je na pomoč priskočila vojska ali mladinska organizacija, seveda pa so vedno računali na prostovoljno delo občanov. Nekateri starejši pričevalci so se spominjali celo mladinskih delovnih brigad v prvem povojnem desetletju,⁹²³ ostali pa raznih delovnih akcij. Eden od pričevalcev je na primer povedal, da so morali že kot osnovnošolci v šestdesetih letih pomagati pri raztovarjanju gradbenega materiala za gradnjo vrtca. Za podjetja in občane je bila pomoč velikokrat tako imenovani »prostovoljni mus«.

Vloga občanov pri gradnji infrastrukture

Želja po urejeni infrastrukturi in okolju je pogosto spodbudila občane, da so za izgradnjo lokalne infrastrukture sami prispevali dodatna sredstva in delo. Predvsem na podeželju, a tudi ponekod v mestu, so občani z lastnim delom pomagali v tako imenovanih delovnih akcijah pri različnih projektih za ureditev svojega okolja. Iz občinskih glasil in iz pričevanj lahko vidimo, da so podeželski prebivalci z lastnim delom pomagali v vseh desetletjih. Prebivalci mesta so se nasprotno bolj zanašali na to, da bo mesto samo poskrbelo za njihovo infrastrukturo. Le tisti iz obrobni predelov so podobno kot podeželski prebivalci sodelovali s prispevkom v lastnem delu in denarju, še zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so bile potrebe po izgradnji infrastrukture večje. Podobno velja za denarne prispevke ali samoprispevke, s katerimi so prebivalci pomagali pri izgradnji lokalne infrastrukture. V občinskih glasilih lahko nenehno beremo, kako so na ta način urejali lokalno okolje.

Posamezniki so urejenost svojega lokalnega okolja skušali doseči tudi skozi krajevne skupnosti in samoupravne organe. Pri tem so se povezovali politični delavci in predstavniki delovnih organizacij. Občinska glasila in pričevanja so govorila o ureditvi cest, kanalizacije, vodovoda ali telefona. Toda na podeželju

923 Največ mladinskih delovnih brigad je bilo v času povojne obnove, med letoma 1946 in 1952. Med letoma 1958 in 1963 je sledila gradnja Ceste bratstva in enotnosti, temu pa krajše zatišje. Mladinske delovne brigade so spet postale aktualne v sedemdesetih letih, ko so se akcije osredotočale na manj razvita območja v Sloveniji. Gl. Jurjavčič, Strlič, *Nikoli jim ni bilo bolje?*, str. 44–45.

je šlo pogosto za asfaltiranje manjših odsekov cest ali položitve manjše dolžine cevi. Pričevalci so se še posebno trudili pri izgradnji telefonskega omrežja, kopali so kanale in vlekli kable. Pri tem so bili aktivni tudi predstavniki krajevnih skupnosti.

»Tam po letu osemdeset sem se vključil v SZDL. [...] In takrat smo skušali povezovati vse te takratne družbenopolitične organizacije, predstavnike firm in tako naprej, kako se že reče, delovne ljudi. [...] V glavnem smo se sestajali v občinskih prostorih. Pravzaprav kasneje je bila krajevna skupnost. Kmalu po tistem, ali pa že vstric, sem pa delal enih par let kot predsednik sveta krajevnih skupnosti, pardon, skupščine. [...] To je bilo v času, ko je bila na, v razmahu gradnja telefonskega omrežja. Takrat se spomnim sva s [–] hodila po hišah pa prosila ljudi, da so razdelilne omarice pustili na fasadah vgraditi. Potem takrat je bilo tudi tako, da je vsak, naj bi vsaka domačija določen del kanalov pomagala skopati, pomagala kable povleči in tako naprej, tako da smo, da bi dajali zgled, kar okoli hodili, tudi v Iški Loki sem bil, pa pomagali kable vleči.«⁹²⁴

Prebivalci podeželja in krajevnih skupnosti na obrobju mesta so si prav tako zelo prizadevali za izgradnjo in vzdrževanje mladinskih, kulturnih, športnih ali gasilskih domov, ki so bili v teh lokalnih skupnostih center življenja. V ta namen so pogosto prispevali veliko svojega časa, dela in tudi denarja. Pri tem udarniško delo, ki je bilo značilno za prvo povojno desetletje, tudi v naslednjih desetletjih ni izgubilo svojega pomena. Občani so si vedno prizadevali dobiti še občinska ali republiška sredstva, bodisi od krajevnih skupnosti bodisi od družbenopolitičnih organizacij, ter pomoč lokalnih delovnih organizacij, ki so prispevale denar ali zemljišče.

Iz pripovedi pričevalcev vidimo, da je bil socialni kapital pomemben tudi pri izgradnji infrastrukture. Zaradi počasnega

924 Pričevanje A. Ž. (r. 1943).

napredka je namreč veliko želja občanov ostalo neuresničenih. Pričevalci so pogosto govorili o svoji iznajdljivosti pri urejanju infrastrukture za svoja stanovanja in hiše, ko so izkoriščali take ali drugačne povezave, da so prišli do svojega cilja, naj je šlo za priklop na električno ali telefonsko omrežje. Od sedemdesetih let naprej si je čedalje več prebivalcev želelo predvsem telefonski priključek, ki ga je bilo težko dobiti, saj omrežje ni bilo dovolj razvejano. Še za osemdeseta leta so se pričevalci, predvsem tisti s podeželja, spominjali, da so bili priključki zelo dragi. Poleg denarnega prispevka, ki ga je bilo treba plačati za priključek, so morali dodatno pomagati še fizično. Podobno je veljalo za asfaltiranje cest in drugo infrastrukturo. Zaradi infrastrukturnih težav in želja ter velikega pomena socialne mreže pri urejanju infrastrukture so nekateri pričevalci članstvo v družbenopolitičnih organizacijah spet poudarjali kot prednost. To se je poznalo predvsem na podeželju, kjer so se ljudje med seboj poznali in so hitro opazili anomalije v distribuciji virov, saj je to ustvarjalo neenakost med njimi. Pričevalci so poudarjali lokalno politično elito, večinoma nekdanje borce, ki so imeli prednost pri urejanju infrastrukture. Nekateri pričevalci so imeli spet občutek, da naj bi na prednost pri dostopu do infrastrukture vplivala njihova ideološka neprimernost, ki je izhajala iz pripadnosti družine v medvojnem obdobju.

»Jaz sem se znajdel. Zato, ravno zaradi tega, ker sem imel ogromno znancev, ampak ne zaradi tega, ker sem bil sin funkcionarja, ampak verjetno zaradi tega, ker sem bil pač tak neposreden. Jaz sem veliko okoli hodil, po lokalih, in tam spoznaš ogromno ljudi [...] Evo en konkreten primer, kaj je bil socializem. Ko smo se preselili v novi blok, sem jaz hotel ta prvi se notri vseliti, tam na Trubarjevi. In preden se moraš vseliti, moraš imeti parket zbrušen pa lakiran. Seveda elektrike še ni bilo notri. In potem sem jaz tam spoznal eno punco, ki je bila na Elektru Ljubljana zaposlena, sem jo tam začel žicati, sem rekel, poslušaj, jaz imam dva majhna

otroka, mi bi se selili in to. In sem dobil elektriko edini. Prvi smo bili notri vseljeni. Potem sem rekel, hudiča, zdaj rabim pa telefon. In grem k [-], ki je bil takrat pomočnik generalnega Telekoma. PTT še takrat. Je rekel, bom zrihtal. En teden nič, drugi teden nič. Potem grem pa jaz tam po Trubarjevi, petdeset metrov pred bajto je tam en hotel Pod košem in vidim, da so telefonarji notri. In sem stopil notri, sem rekel, kdo je iz PTT-ja? Pa takole pogledajo. Mi. Daj dve rundi takoj. [...] Sem rekel, fantje, ni zaradi mene, dve majhni punčki imam, ženo, veste, kakšna žena, taščo, ne morem jaz brez telefona. [...] Sem rekel, spijte v miru pa plan naredite. In so bili toliko gajstni, da so šli [...]»⁹²⁵

---

925 Pričevanje G. K. (r. 1950).

**KAM S
SOCIALISTIČNO
PRETEKLOSTJO?**

»Ampak dejansko, potem smo pa poslušali, kaj zdaj armada dela, kaj to, kaj ono, kako se pogajajo pa vse tiste stvari, ampak dejansko, ko je bilo pa mene najbolj strah od vsega, je bilo pa takrat, ko so objavili zjutraj, da bo armada zapustila Slovenijo. [...] In potem se je nekako tako srečno odvilo, kakor koli. In potem, potem je bil pa spet eno tako veselje pa optimizem. Joj, sedaj smo pa tega bremena frej in tako. Potem pa res, kakor se je govorilo, pa kako bomo mi sami pa to pa ono, bomo za vse sami, bomo odločali, pa to, ono. Človek si je predstavljal tako, kot si sam, da bo vse lepo, pošteno, da bo vse transparentno. Pa da bodo vsi, kaj jaz vem, gledali za skupno dobro pa to. So pa takrat nekateri izkoristili čas, pa delali zase. In to imamo sedaj, kar imamo. Razočaranje. Tako je to.«⁹²⁶

Socializma je bilo uradno konec s prvimi demokratičnimi volitvami aprila 1990. Volitve so predstavljale formalni začetek tranzicije iz socializma v kapitalizem, ki je obsegala politične in ekonomske spremembe. Prve so zajemale demokratizacijo, politično pluralizacijo in osamosvojitve, druge preoblikovanje družbene lastnine v zasebno in prestrukturiranje gospodarstva.⁹²⁷ Državljeni so mogoče še bolj kot možnost političnega pluralizma pričakovali gospodarski razcvet in dvig standarda na raven razvitih zahodnoevropskih držav. Slovenija je najprej predstavljala zgodbo o uspehu med vzhodnoevropskimi državami. Prehod v tržno gospodarstvo ni sprožil tako velikih pretresov kot v drugih tranzicijskih državah, prehod iz enostranskega v večstrankarski sistem pa je bil izpeljan mirno. Država je bila politično stabilna in je od leta 1993 do konca tisočletja ves čas beležila gospodarsko rast.⁹²⁸ Takrat so se pojavili prvi negativni trendi, predvsem na področju gibanja inflacije, a po letu 2004 se je gospodarski položaj ponovno izboljšal. Slovenija je

---

926 Pričevanje M. Ž. (r. 1954).

927 Lorenčič, *Prelom s starim*, str. 25–26.

928 Prav tam, str. 32.

tega leta postala članica Evropske unije, kar je ugodno vplivalo na blagovno menjavo. Priključitev Evropski uniji naj bi pomenila tudi formalni konec tranzicije.⁹²⁹

Leta 2008 je nastopila nova globalna gospodarska kriza, ki je Slovenijo močno prizadela. Dolgotrajna gospodarska stagnacija je sprožila nezadovoljstvo in zaskrbljenost. Javni diskurzi so se v iskanju krivcev za nastali položaj ozirali tudi po socializmu. Pri tem so poudarjali »ostanke« socializma, ki naj bi ovirali gospodarski razvoj. Govorili so o prežetosti delavcev in družbe s socialističnimi praksami ter o koruptivnih praksah, ki naj bi izhajale iz socializma ali iz nekdanjih praks.⁹³⁰ Pri tem se zastavlja vprašanje, kakšni so dejansko bili vplivi prehoda iz enega političnoekonomskega okvira v drugega, ne le na ravni materialnih ali političnih sprememb.

Težava javnih diskurzov je, da pogosto poudarjajo le enoznačno podobo socializma, naj gre za negativno ali pozitivno. Tudi termin tranzicija je lahko problematičen, saj predpostavlja linearen razvoj od socializma h kapitalizmu, pri tem pa socializem primerja s kapitalizmom in ga razume kot manjvrednega. Na ta način se lahko spregledajo družbene in ekonomske spremembe kapitalističnega sveta: spremembe v organizaciji produkcijskih procesov, spremembe v akumulaciji kapitala, spremembe v odnosih in razmerju moči med državo, lastniki kapitala in interesi delavcev ter čedalje večja fleksibilnost trga dela.⁹³¹ Spregledajo pa se tudi družbene in ekonomske spremembe socialističnega sveta, ki se niso zgodile čez noč. Politični pluralizem je izhajal iz civilnodružbenih prizadevanj v osemdesetih letih, kamor sodijo alternativna družbena gibanja in mladinska subkultura, 57. številka *Nove revije*, *Majniška deklaracija*, pisateljska ustava, stavka delavcev v Litostroju, množična podpora četverici ob sojenju na vojaškem sodišču in odbor za varstvo človekovih pravic. Prav tako so se prve spremembe na gospodarskem področju

929 Prav tam, str. 159–160.

930 Prim. Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 29–56; Habinc, Ukinjanje praznikov, str. 277–280.

931 Vodopivec, *Postsocialistična tranzicija*, str. 33–35.

zgodile še v okviru jugoslovanske zakonodaje, s sprejemom zakona o podjetjih konec osemdesetih let. Glavno osamosvajanje slovenskega gospodarstva od jugoslovanskega pa se je začelo z imenovanjem Demosove vlade maja 1990.⁹³²

Ne samo da je zadnja gospodarska kriza pokazala strukturno neprilagojenost gospodarstva, zadolženost podjetij in težave v bančnem sektorju, tudi odziv države nanjo je bil slab. Sprejeti so bili varčevalni in drugi ukrepi za stabilizacijo javnih financ, zmanjšanje proračunskega primanjkljaja ter omiljenje posledic krize, ki so bili neustrezni in so krizo dodatno poglobili. Šele v letu 2014 sta makroekonomska kazalnika gospodarska rast in zaposlenost pokazala na konec krize. Vse to je spodbudilo številna obtoževanja o napačni gospodarski in politični tranziciji, o divji privatizaciji družbenega in državnega premoženja, o menedžerskih prevzemih, o izkoriščanju lukenj v pravnem sistemu in neučinkoviti pravni državi. Opazno je bilo večje družbeno razslojevanje in porušeno zaupanje v politiko, gospodarstvo in demokracijo, tudi kot posledica afer, netransparentnega dela politikov in gospodarstvenikov, ki večinoma niso nosili pravnih posledic za svoja dejanja.⁹³³

Kakšne naj bi torej bile socialistične prakse in kakšen naj bi bil njihov vpliv na postsocialistično družbo? Analiza treh področij vsakdanjega življenja je dejansko pokazala obstoj strategij in praks, ki so bile del kulturne prakse raziskovanega področja. Ker niso specifične le za socializem, lahko domnevamo, da so bile prisotne že pred tem obdobjem. Socializem pa je s svojimi političnimi in gospodarskimi značilnostmi pripomogel k njihovem ohranjanju in uporabi. Med politiko, njenimi pravili in učinki na eni strani ter družbenimi normami in resničnim življenjem na drugi je obstajalo neskladje. Opisane prakse so temeljile na socialnih mrežah, medsebojnih odnosih, vzajemnosti, solidarnosti, zaupanju, medsebojni pomoči in skrbi za družinske člane ter na

932 Lorenčič, *Prelom s starim*, str. 26.

933 Zaupanje v politiko in institucije demokratičnega sistema je od osamosvojitve postopoma padalo, ob prelomu stoletja je nekoliko naraslo, nato pa izrazito padalo. Gl. Toš, *Preseki skozi vrednotne orientacije*, str. 534–535.

neformalnih transakcijah. Opazujemo jih lahko na vseh področjih. V času socializma so transakcije na teh osnovah pogosto delovale zaradi omejene količine dobrin in omejitev na trgu, ne pa vedno, kar kaže, da so bili medsebojni odnosi, povezave in izmenjave tudi sicer pomembni v vsakdanjem življenju ljudi.

Gledano strogo po črki zakona bi bila lahko marsikatera opisana praksa ali strategija vsaj malo koruptivna. A bile so splošno razširjene, lahko bi rekli, da so bile del širšega prostora. Če so odstopale od sprejetih družbenih norm, so bili do njih kritični tudi pričevalci.⁹³⁴ Kljub temu da se mreženje v obdobju socializma pogosto obravnava v negativnem kontekstu in povezuje s koruptivnostjo ali z nujno po obvladovanju pomanjkanja,⁹³⁵ to ni praksa, značilna le za to obdobje. Tudi iz posnetih pričevanj ni mogoče zaključiti, da je bilo mreženje povezano s koruptivno dejavnostjo, res pa je, da se je na ta način hitreje prišlo do blaga, ki ga je primanjkovalo, ali do storitev. Pričevalci so osebnim stikom zaupali tudi pri iskanju informacij, uporabi sive ekonomije ali iskanju zaposlitve.⁹³⁶ Iz tega lahko sklepamo, da so bili socialni odnosi in neformalne mreže v vsakdanjem življenju zelo pomembni za ljudi. Ne samo za posameznike, tudi za politične

---

934 Bolgarska študija kaže, da je mogoče prakse obdarovanja učiteljev v socializmu opredeliti kot prehodno obliko med tradicionalnim obdarovanjem in klientelističnim delovanjem. Ekonomska vrednost transakcij je bila običajno majhna in jo lahko razumemo kot menjavo dobrin in uslug. Obdarovanje je bilo koruptivno le občasno in takrat razumljeno kot odstopanje od družbenih norm. Klientelizem naj bi se šele v obdobju postsocializma v večji meri spremenil v korupcijo, predvsem zaradi oslabiljenega nadzora in velikih socialnih sprememb. Gl. Benovska - Šabkova, Ist die »kleine Korruption« wirklich klein?, str. 105–118.

935 Thelen, Shortage, Fuzzy Property, str. 49–53.

936 V arhivskem gradivu na nepravilnosti v poslovanju delovnih organizacij ne naletimo pogosto, kljub vsemu pa se občasno pojavljajo od petdesetih let naprej. Večinoma gre za manjše zadeve, le redko pa za večje kršitve vodstvenih delavcev. Opisovali so npr. nepravilnosti pri raznih izplačilih, nezakonito prilaščanje blaga, obračunavanje potnih nalogov, uporabo službenega avtomobila v zasebne namene ali nedisciplino delavcev in šušmarstvo. Gl. SI_ZAL_LJU/0031, t. e. 228, a. e. 030-1-55, Letna poročila občinskih ljudskih odborov; SI_ZAL_LJU/0031/9, t. e. 32, a. e. 475, Prijava z dne 27. 10. 1952; SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 8, a. e. 117, Poročilo o izrednem inšpekcijskem pregledu, str. 14–18; SI_ZAL_LJU/0031/4, t. e. 7, a. e. 108, Poročilo o izvrševanju gospodarskega kriminala. V osemdesetih letih lahko tudi v občinskih glasilih občasno spremljamo zapise o malih korupcijah v podjetjih, kot je nedisciplina delavcev, »pojavi šušmarstva« ali manjše kraje materiala. Gl. npr. *Naša komuna*, 4. 3. 1985, str. 2, Predsedstvo OK ZKS o razmerah v Igu; Čurin, Iskra Delta, str. 1.

in gospodarske elite,⁹³⁷ a te so imele drugače razvejano mrežo. Kljub vsemu razlike med različnimi sloji prebivalstva niso bile tako velike. Pričevalci so anomalije v (re)distribuciji dobrin pripisovali posameznikom, ki so izkoriščali privilegije, pri čemer je prišlo do večjega socialnega razlikovanja. Tudi neformalne ekonomije pričevalci v obdobju socializma niso razumeli negativno, temveč kot možnost za izboljšanje vsakdanjega življenja. Pri tem so opisovali, da so se pač znašli. Iz njihovih spominov lahko razberemo oblike neformalne ekonomije, kot so menjava blaga in storitev, opravljanje obrti brez dovoljenja, gradnja brez potrebnih dovoljenj ali neskladna gradnja (prijavili so tipski načrt, a gradili večjo hišo), kopiranje, razširjanje ali uporaba avtorskih del brez dovoljenja pa tudi izkoriščanje socialnih ugodnosti. Ponovno so neformalno ekonomijo uporabljali vsi sloji prebivalstva. Pričevalci večjih sankcij niso omenjali.

Neformalna ekonomija je temeljila na zaupanju, prav tako socialna mreža, kjer je bila pomembna še vzajemnost. Socialni kapital so predstavljali družina, prijatelji, sodelavci, znanci iz lokalnega in tudi širšega območja. Velik pomen je imelo pozicioniranje v lokalnem okolju. Tudi zvezo komunistov in druge družbenopolitične organizacije lahko razumemo kot del socialnega kapitala. Sicer ne moremo trditi, da so se ljudje vanje vključevali izključno ali pretežno zaradi ugodnosti, saj so se mnogi vključili iz prepričanja, verjetno pa so bile ugodnosti pri določenem segmentu ljudi vseeno pomembne. Razumljivo je, da so ljudje bolj kot svoje komunistično prepričanje izpričevali svoje antikomunistično prepričanje. To je bilo v večini primerov povezano z vero ali s katoliško skupnostjo, ki je bila v življenju nekaterih posameznikov zelo vplivna. Tudi povezave skozi katoliško skupnost so pomenile določen socialni kapital.

Čprav so pričevalci zaupali personalnim povezavam, jih je veliko povedalo, da so prav tako zaupali državi in njenim

---

937 Roth trdi, da je v socializmu prevlada osebnega zaupanja in neformalnih mrež obstajala zaradi nezaupanja v partijo, državo in njene institucije. Gl. Roth, *Die erforschung der sozialistischen und post-sozialistischen Alltagskultur*, str. 226–227. Podobno bi lahko trdili tudi za druga obdobja.

institucijam, predvsem glede tega, da bodo poskrbele za njihovo socialno in fizično varnost. Zanimivo je, da je večina pričevalcev, razen nekaterih, ki so imeli konkretne negativne izkušnje z represivnim aparatom, omejevanjem svobode govora ali veroizpovedi, socializem videla kot bolj pravičen, kot sistem, ki je zagotavljal enake možnosti, koruptivnost pa so poudarjali šele v obdobju postsocializma. Pomen opisanih praks in medsebojnih odnosov se ohranja tudi v postsocializmu. A iskanja pravičnosti v socializmu ne moremo razumeti kot ostanka stare mentalitete, temveč kot odgovor na spremenjene politične in ekonomske razmere ali na negotovost, ki izhaja iz njih.⁹³⁸ Tranzicija je bila obdobje formiranja novih političnih in ekonomskih elit, redistribucije nekdanje družbene lastnine, razvoja tržnega gospodarstva ter s tem povezanih priložnosti. Hkrati je bila obdobje zatona starih socialističnih podjetij in izgube socialne varnosti, ki so jo ta podjetja nudila. Kritika pričevalcev ni bila toliko usmerjena v poslabšanje življenjskih razmer, temveč v negotovost prihodnosti in preoblikovane medsebojne odnose, na primer na delovnem mestu. Izražen je bil tudi strah pred poslabšanjem ekonomskega položaja in večanjem socialnih razlik.

Tako kot v socializmu imata mreženje in neformalna ekonomija v postsocializmu možnost, da se razvijeta v klientelizem in korupcijo. Ne gre več za možnost nakupa blaga, ki ga primanjkuje, temveč za nakup dobrin pod bolj ugodnimi pogoji.⁹³⁹ Čeprav za posameznike pomeni preživetje, omogoča tudi možnost večjega zaslužka. Socialna mreža je pomemben dejavnik posameznikove uspešnosti na trgu dela in v zasebnem življenju. V množici kandidatov za delovno mesto lahko poznanstvo pomeni odločilen vpliv, ki loči posameznika od drugih. V potrošniških praksah socialna mreža sicer ni več tako pomembna, saj je blago na voljo v izobilju, ostala pa je pomembna pri nakupu

---

938 Odzivi ljudi na nove položaje lahko delujejo kot ostanki preteklosti, vendar ne zato, ker bi jih »pokvarila« izkušnja socializma, ampak ker uporabljajo jezik in simbole, prilagojene iz preteklih družbenih ureditev. Gl. Burawoy, Verdery, *Uncertain Transition*, str. 1–2.

939 Roth celo trdi, da je socializem te tradicionalne načine obnašanja še okreplil. Gl. Roth, *Soziale Netzwerke*, str. 8–11.

izdelkov in storitev po nižji ceni, še posebno v povezavi z neformalno ekonomijo. Pričevalci so koruptivnost v obdobju postsocializma večinoma zaznavali na podlagi medijsko izpostavljenih zgodb, manj na podlagi lastnih izkušenj.⁹⁴⁰ Pri tem so poudarjali oškodovanost delavcev in njihovih pravic ter nepravilno večanje socialnih razlik na račun javnega denarja ali okoriščenje z denarjem delavcev. Pričevalci so bolj glasno izražali nezaupanje v sedanjo državo, njene institucije, zakone, sodstvo, politiko, celo v demokracijo kot v socializem. V državi so videli krivca za nastali položaj na političnem in gospodarskem področju. V javnem mnenju se zato povečuje zaupanje v samega sebe ter v družino in sorodnike,⁹⁴¹ torej se zaupanje v personalne povezave še povečuje.

Čeprav so se pričevalci pritoževali nad veliko korupcijo v gospodarstvu in politiki ter se pogosto z nostalgijo obračali na preteklost, težko ocenimo, koliko jih je v preteklosti in v času snemanja uporabljalo neformalno ekonomijo. To bi lažje izvedeli iz neformalnih pogovorov. Iz dokumentov Vlade Republike Slovenije lahko razberemo, da je neformalna ekonomija v Sloveniji razširjen in zanjo zaskrbljujoč pojav.⁹⁴² Najpogosteje se v Sloveniji govori o sivi ekonomiji, ki obsega neprijavljeno delo in neprijavljen ali premalo prijavljen promet.⁹⁴³ Neformalna ekonomija poleg tega obsega še nespoštovanje predpisov (plačilna nedisciplina, neplačevanje davkov in prispevkov), izkoriščanje sistema socialnih ugodnosti (na primer zaradi nepravilno prijavljenih dohodkov), nelegalne in neskladne gradnje (gradnja ali obnova brez potrebnih dovoljenj, nepravilni podatki o nepremičninah v javni evidenci) ter kršitve avtorskih pravic (kopiranje, razširjanje ali uporaba avtorskih del brez dovoljenja). V

---

940 Prim. Bencetič, *Percepcija novinstva*, str. 131–132.

941 Toš, *Vrednote v prehodu VIII.*, str. 287–302.

942 *Obvladovanje sive ekonomije v Republiki Sloveniji*.

943 Pod neprijavljenim delom razumemo zaposlitve in plačila, ki niso prijavljena zaradi izogibanja plačilu davkov in prispevkov (lahko je tudi del plačila plačan »na roke«), neregistrirano dopolnilno dejavnost ali dodatni zaslužek redno zaposlenih posameznikov. Premalo prijavljen promet je lahko pri gotovinskem poslovanju ali za namen fiktivnega zmanjšanja davčne obveznosti. – Prav tam, str. 3.

Sloveniji obstajata ponudba in povpraševanje po vseh oblikah neformalne ekonomije. Ocene o obsegu sive ekonomije se razlikujejo, gibljejo se od 12 do 24 odstotkov.⁹⁴⁴

Na podlagi posnetih življenjskih zgodb tako ne moremo zaključiti, da je z osamosvojitvijo Slovenije in tranzicijo prišlo do ostrega preloma med dvema političnima in gospodarskima sistemoma, ravno tako kot ne moremo govoriti o ohranjanju »socialistične miselnosti«, saj gre za širše kulturne prakse. V nadaljevanju bomo pogledali, kakšni so bili odzivi pričevalcev na spremenjene politične in gospodarske razmere na treh podrobneje predstavljenih področjih. Opazovali bomo tudi ohranjanje in spreminjanje nekdanjih praks.

---

944 Vlada Republike Slovenije je v letih 2010 in 2011 ocenjevala, da je obseg sive ekonomije znašal med 15,6 in 24,1 odstotka bruto domačega proizvoda. Po drugih ocenah naj bi obseg sive ekonomije v letu 2007 znašal 15,6 odstotka bruto domačega proizvoda, ob upoštevanju odstopanja zaradi intervala zaupanja pa od 12,0 do 19,1 odstotka. Gl. Nastav, *Siva ekonomija v Sloveniji*, str. 137–138; *Obvladovanje sive ekonomije v Republiki Sloveniji*, str. 2.

ODZIVI PRIČEVALCEV NA SPREMENJENE POLITIČNE IN GOSPODARSKE RAZMERE

Spremembe na področju dela, ki jih je prinesel postsocializem, so pričevalcem pogosto vzbujale nelagodje. Ena od večjih razlik med socializmom in postsocializmom, ki so jo opisovali ali občutili pričevalci, je bila v socialni vlogi zaposlitve.⁹⁴⁵ Poudarjali so zlasti dva vidika: varnost in možnost načrtovanja življenja, ki ju je nudila zaposlitev, ter spremembo v medsebojnih odnosih na delovnem mestu, kjer so poudarjali druženje in mreženje. Pričevalci so zaradi spremenjenih gospodarskih razmer in nestabilnosti to socialno vlogo izrazito iskali v socializmu. O tem je najmanj govorila tretja generacija, ki jo je osamosvojitve zajela v formativni ali zgodnji odrasli dobi. Ker so večinoma komaj stopali na trg dela, z novimi ekonomskimi pravili in pravili na trgu dela, ki so od njih zahtevala drugačno fleksibilnost, niso imeli težav ali jih niso primerjali s socializmom. Prva in druga generacija, ki sta večino svojih delovnih let preživeli v socializmu, sta spremembe doživljali drugače. Čeprav tudi ti generaciji nista imeli večjih težav s prilagajanjem na nove razmere na trgu dela, nekateri pričevalci so celo pripovedovali o pozitivno prestanih izkušnjah odpuščanja v devetdesetih letih ali o odločitvi za samostojno podjetniško pot, sta aktualni gospodarski

---

945 Prim. Šorn, Odnos med zaposlenimi, str. 264–265.

položaj doživljali bolj stresno. Krizna leta, propad velikih podjetij, neuspešnost sodišč pri pregonu gospodarskega kriminala so pri njih sprožili izrazito kritiko in primerjavo s socializmom. Nihče od pričevalcev ni bil v času snemanja v socialni stiski, velik del je bil že upokojen, a kljub boljšemu standardu so čutili negotovost. Težko so sprejeli nov model proizvodnih odnosov, kjer delo in napor ne sovpadata več z zaslužkom, ter fleksibilnost in nestalnost delovnih mest.⁹⁴⁶ Določeno nelagodje jim je povzročalo tudi večanje plačnih razlik med delavci in vodstvom. Pri tem so jih motili negotov položaj njihovih otrok ali vnukov, nove oblike zaposlitev, lastninjenje nekdanjega družbenega kapitala, ki so ga občutili kot nepravičnega, in propad podjetij, v katera so vložili toliko svojega dela in časa. Vidimo lahko, da posamezniki nekdanje tovarne občutijo kot skupno dobro. Pomagali so jih graditi in ustvarjati, z njimi je v lokalno okolje prihajal razvoj. Danes je ta njihov prispevek pozabljen, njihova nekdanja podjetja so prodana, prestrukturirana ali uničena in pozabljena. Kljub temu delavcem še vedno predstavljajo velik del njihovega življenja, z njimi se identificirajo in obujajo spomin nanje.⁹⁴⁷

»Ja, razlika je bila v tem [...] Ker je bilo delovno mesto zagantirano. Služba se je kljub temu lažje našla. Nobeden se ni počutil ogroženega. Nekako si spal in živel v veri, da imaš zagantiran jutrišnji dan. [...] Zdaj je seveda nastopil en tak neoliberalizem, konkurenca mora biti, zdaj znaš več, več dobiš, imaš več, več si vreden. Prej tega dejansko ni bilo. [...] Ni bila glih uravnilovka, so bili malo, eden je imel več ali manj, ampak je vsak vsaj, bom rekla, mirno, mirno spal in se ni bal, da jutrišnji dan ne bo dobil plače, takrat, ko bo na vrsti.«⁹⁴⁸

Večina pričevalcev je v času snemanja menila, da je bil socializem v gospodarskem pogledu bolj urejen in da je imel nadzor

---

946 Prim. Buchowski, *Anthropology in Postsocialist Europe*, str. 76.

947 Zabukovec, *Adijo, tovarna*, str. 164–183.

948 Pričevanje V. C. (r. 1949).

večjo vlogo, predvsem na področju pravic delavcev. Z nostalgичnim opisovanjem nekdanjih delovnih praks, medsebojne solidarnosti in socialne varnosti, ki je izhajala iz zaposlitve, so dejansko opisovali spremembe v načinu dela, ki ne izhajajo samo iz tranzicije, temveč tudi iz globalnih premikov na trgu dela v zadnjih desetletjih.⁹⁴⁹ Nekateri so izgubili zaupanje v vodstva svojih podjetij, ki so ga v socializmu kljub težavam vseeno imeli.

Marsikateri pričevalci je bil ponosen na opravljeno delo, s socialističnimi podjetji, kjer so delali, so se identificirali, do njih so bili lojalni, saj so jim podjetja v zameno nudila socialno varnost. Delo je prinašalo izboljšanje življenjskega standarda, ugled in varnost. Najbolj izrazito so kot prednost socialističnega trga dela poudarjali varnost delovnih mest, dolgo služenje v eni službi, redne plače in ugodnosti, ki so izhajale iz zaposlitve. Prav tako je bila pri njih močno izražena želja po solidarnosti in enakosti. Izraz te želje vidimo predvsem v primerjavi s sedanjostjo, v katerih so pričevalci pogrešali te lastnosti. Čeprav je tudi to v javnih diskurzih mnogokrat označeno kot »ostanek« socializma, lahko iz raziskav javnega mnenja ali nekaterih antropoloških raziskav vidimo, da sta enakost in socialna varnost lastnosti, ki sta pri Slovencih od nekdaj visoko vrednoteni. Po drugi strani so v obdobju socializma prav tako obstajale socialne razlike, moteče je bilo predvsem preveliko odstopanje, ki so ga pričevalci videli kot anomalijo v sistemu.

Neformalna ekonomija je bila v socializmu razširjena kljub obilici razpoložljivih delovnih mest in majhni nezaposlenosti.⁹⁵⁰ Pričevalci so govorili o opravljanju obrti v popoldanskem času oziroma o sivi ekonomiji, prodajanju blaga, kupljenega v tujini, dodaten vir zaslužka je bilo še opravljanje kmetijske dejavnosti. Vidimo, da so ljudje pomanjkanje finančnih virov rešili izven formalnega trga dela. Neformalna ekonomija ni bila samo način za obvladovanje pomanjkanja ali slabih plač, pogosto je služila

---

949 Erozija zaščite delavcev se je na globalni ravni začela v osemdesetih letih dvajsetega stoletja. Gl. Burawoy, *The Extended Case Method*, str. 254.

950 Prim. Rubić, *Afternoon Moonlighting*, str. 123.

kot dodatek, ki je omogočal boljše življenje. V postsocializmu se iskanje finančnih virov izven formalnega trga dela nadaljuje in ponovno ni povezano, vsaj pri posnetih pričevalcih, z nezaposlenostjo ali socialno ogroženostjo, temveč služi kot dodaten vir zaslužka. Že upokojeni pričevalci so še vedno delali v nekdanji službi, pomagali so svojim otrokom pri njihovi obrti ali samostojni dejavnosti. Uporaba neformalne ekonomije kaže, da je obstajal razkorak med legalnim in legitimnim oziroma tem, kar je bilo v skladu s splošno veljavnimi normami in kar so ljudje imeli za legitimno. Vidimo, da ljudje vseeno niso popolnoma zaupali državi, da bo poskrbela za njihove potrebe. Tisti pričevalci, ki so govorili o uporabi neformalne ekonomije, so se očitno zavedali nelegalnosti teh aktivnosti, kar se vidi tudi iz njihovega pripovedovanja – aktivnost so opravičevali s potrebo po preživetju, relativizirali so svojo vlogo in niso dajali pomena zaslužku.⁹⁵¹ Po drugi strani iskanje dela izven formalnega trga kaže na iznajdljivost in fleksibilnost delavcev, kar se ne sklada z javnimi diskurzi o »ostankih« socializma in o tem, da so bili delavci v socializmu navajeni, da država poskrbi zanje.

Postsocialistične družbene, politične in ekonomske spremembe so v življenje delavcev prinesle nove paradigme – mobilnost, konkurenčnost, prilagodljivost, samoodgovornost. To se od njih zahteva na delovnem mestu in na drugih področjih njihovega življenja.⁹⁵² Prepričanje, da so delavci prežeti z nekdanjimi praksami in odnosi ter zaradi tega nekonkurenčni, je prisotno tudi v drugih vzhodnoevropskih državah. V skladu z novim razumevanjem gospodarskih odnosov in trga dela naj bi bili delavci sami krivi za nefleksibilnost, nezaposlenost ali pomanjkanje izobrazbe.⁹⁵³ Postsocializem je v ospredje prav tako postavil drugačne kompetence vodilnih delavcev, ne le nova menedžerska znanja, kot so vodstvene sposobnosti, podjetnost, samozavestnost, discipliniranost, odločnost, temveč tudi

---

951 Prav tam, str. 131.

952 Vodopivec, Samoodgovornost, str. 223–230.

953 Buchowski, Anthropology in Postsocialist Europe, str. 77–78.

iznajdljivost. V času tranzicije se je iskanje sivih con ali lukenj v sistemu izkazalo za pomembno znanje, ki je posameznikom omogočilo prosperiranje.⁹⁵⁴ Pričevalci pri tem večinoma niso navajali neposrednih izkušenj, čeprav so želeli opozarjati na napake. Le posamezni pričevalci so prakse podjetij in njihovih vodstev, ki so se nanašale na nepravilnosti pri prestrukturiranju podjetij, omenjali iz lastnih izkušenj. Opisovali so prirejanje računovodskih podatkov, okoriščanje z družbenim premoženjem, izkoriščanje postopka stečaja za okoriščanje s premoženjem podjetja ali za ustanavljanje novih podjetij. Drugi so izhajali iz javno izpostavljenih zgodb. Mnogi so opozarjali na pomanjkljiv nadzor javnih služb za finančni nadzor. Iz posnetih pričevanj se ne da zaključiti, kolikšno vlogo so te kompetence igrale v novih gospodarskih razmerah. Opozarjajo pa na nemoč delavcev, ki so se znašli v takem položaju.

»To je bilo pa leta sedemindvetdeset. Pripravištvo. [...] so me potem tudi vzeli in so me dali med same fante v razvojni oddelek ene firme, ki je nastala na pogorišču ta stare Iskre. In se je ukvarjala s sekundarnimi sistemi v elektroenergetiki. [...] Hkrati se je pa dogajalo to, da je v tej firmi bil en tak zelo podjeten financdirektor [...] In on se je v enem trenutku odločil, da bo firmo razgnal od znotraj in pobral ono, kao zdravo jedro in iz njega naredil novo firmo. Tako da polovica tega mojega pripravništva tam je bilo, so bili skrivni sestanki v Kratochwillu, kjer nas je prepričeval, da naj se mu vendar pridružimo pa pomagamo to razgoniti od znotraj, pa da lahko postanemo tudi lastniki [...] Pač da prispevamo malo kapitala, on bo pa zrihtal, da bo to lastna firma, kjer bomo lahko delali to, kar bomo hoteli. In jaz ti povem, jaz sem ono gledala in pojma nisem imela, kaj se dogaja. [...] Tako da, jaz sem imela čisti šok v tistem času.

---

⁹⁵⁴ Za preživetje in uspeh podjetij v obdobju tranzicije ni bila pomembna samo informiranost, temveč tudi znanje pri iskanju pomanjkljivosti nove zakonodaje. Gl. Fikfak, Med utopijo in tranzicijo, str. 144–145.

Ko sem poslušala tiste ekstremno cinične izjave te osebe. Recimo, on je razlagal take kot, vi ne morete verjeti, koliko časa še ljudje hodijo v službo, če jim ne izplačuješ plač. [...] To se je dogajalo skozi cela devetdeseta leta, samo da se, da tega v bistvu niti nisi videl, če si bil odzunaj. Če si bil znotraj, pa itak nisi mogel nič narediti, ker te ne bi nobeden niti poslušal, ker si bil brez vez pa tako naprej.«⁹⁵⁵

Med pričevalci se je po drugi strani ohranilo prepričanje, da je za pridobitev delovnega mesta treba imeti poznanstva pa tudi da pripadnost stranki, tokrat ne edini, temveč tisti, ki je v danem trenutku na oblasti, pripomore pri delitvi boljše plačanih ali vodilnih delovnih mest. V obdobju socializma je bilo delovnih mest kljub neugodnim gospodarskim razmeram dovolj, zato pričevalci niso imeli težav pri iskanju službe. A iz njihovih življenjskih zgodb je razvidno, da je bila socialna mreža na službeni poti pomembna za mnoge. Kot problematična so poudarjali le partijsko kadrovanje in politično (ne)primernost, četudi so imeli s tem samo posredne izkušnje. Pripadnost družbenopolitičnim organizacijam ali izkazovanje medvojnih zaslug sta se namreč izkazala kot uspešna pri napredovanju na višja in boljše plačana delovna mesta ali pri delitvi ugodnosti, ki so izhajale iz delovnega razmerja. Zaradi relativno majhnih socialnih razlik med ljudmi to ni predstavljalo večjih težav. V obdobju postsocializma je konkurenca za delovna mesta postala velika, zato se mreženju ne pripisuje samo velik pomen, temveč se v njem vidi neloyalna konkurenca. Prav tako se nadaljujejo tesne povezave politike in gospodarstva. Politika in stranke se neposredno vmešavajo v gospodarstvo, na primer s položaja moči vladajočih strank in posredno skozi različne interesne skupine pa tudi s poudarjanjem nacionalnega interesa.⁹⁵⁶

Spremembe na področju standarda in potrošnje pri pričevalcih niso več vzbujale nelagodja, tako kot so ga na področju

---

955 Pričevanje M. P. (r. 1973).

956 Gl. tudi Fikfak, Direktorji med idejami, str. 264.

delu. Ker so temu področju v svojih spomilih posvečali veliko prostora, lahko sklepamo, da je predstavljal pomemben del vsakdanjika. Ni jim bilo vseeno, kaj kupujejo ali kako je urejen njihov dom.⁹⁵⁷ S potrošniškimi izdelki je v njihove življenja in domove vstopala modernizacija. Iz njihovih pripovedi tudi vidimo, da so bili osveščeni potrošniki, ki so v skladu s svojimi možnostmi skušali slediti trendom na jugoslovanskem trgu. Kakšno je boljše življenje, so jim prav tako kazali vplivi iz tujine. Pričevalci so za vsa desetletja opisovali svoja prizadevanja za nakup dobrin, naj je šlo za vsakdanje nakupe, nakupovanje v tujini ali večje podvige, ki so v njihovo življenje prinesli nove gospodinjske aparate, televizijo ali avtomobil. V svojih pripovedih so raje poudarjali drugačno in nenavadno podobo preteklosti kot pa podobnosti. Pogosto so bile njihove zgodbe podprte z anekdotami, s katerimi so pokazali svojo iznajdljivost. Verjetno so jih v času snemanja pripovedovali z večjim veseljem, kot so jih doživljali takrat.

Položaj se je za potrošnike skozi desetletja spreminjal. Po-vojnemu pomanjkanju je od konca petdesetih let naprej sledila postopna rast življenjskega standarda. Od druge polovice šestdesetih let naprej so pridobivanje dobrin, preživljanje dopusta na morju in skrb za boljše stanovanjske razmere predstavljali osrednja prizadevanja posameznikov.⁹⁵⁸ Sedemdeseta leta so bila za socialistične potrošnike najbolj ugodna, čemur so sledile ponovne omejitve v distribuciji blaga. Iz pričevanj vidimo, da so ljudje živeli skromno, a so imeli občutek, da se njihovo življenje izboljšuje. Skozi desetletja so bili priče modernizaciji in dvigu življenjskega standarda, živeli so udobneje kot generacije pred njimi, hkrati pa je razvijajoča se potrošniška kultura ustvarjala nove želje in potrebe, h katerim so stremeli in ki jih niso mogli zadovoljiti z danes na jutri. Tudi v letih rasti življenjskega standarda se sodobne trgovine niso odpirale dovolj hitro in niso bile dovolj dobro založene, da bi zadovoljile kupce in njihove

---

957 Prim. Miller, *Materialna kultura*, str. 29–67.

958 Patterson, *Bought and Sold*, str. 2.

zahteve. Vidimo, da so na potrošniške prakse pričevalcev vplivali tako rast življenjskega standarda, kot pomanjkljivosti v distribuciji dobrin in omejitve. Vzponi in padci jugoslovanskega potrošništva so bili pri tem bolj posledica gospodarskih kot ideoloških razlogov. Oblasti so spodbujale dvigovanje življenjskega standarda in do določene mere tudi potrošništvo, saj so s tem dokazovale uspešnost jugoslovanskega modela socializma. Kljub temu so vseeno našle priložnosti, da ga kritizirajo.⁹⁵⁹

Pričevalci so bili za doseganje zastavljenih ciljev pripravljeni na zmernost, odrekanje in varčevanje, a tudi na aktivnost. Razvili so večšine nakupovanja, ki so vključevale osebne povezave in neformalno ekonomijo, kar jim je pomagalo v obdobjih pomanjkanja in jim na primer omogočalo prednost v čakalni vrsti. V svojih prizadevanjih po boljšem standardu so bili prilagodljivi in iznajdljivi, vedeli so, kje se ni treba držati pravil. Država je tolerirala personalne povezave in sivo ekonomijo, saj je to blažilo pomanjkanje, učinke inflacije in nezadovoljstvo ljudi. Po drugi strani so enake strategije uporabljali tudi njeni funkcionarji.⁹⁶⁰ Tudi samopreskrba in ustvarjalno uporabljanje dobrin sta bila pomemben vir za gospodinjstva. V osemdesetih letih osebna potrošnja kljub veliki inflaciji in zniževanju plač ni padala enako hitro, saj so imeli ljudje druge vire dohodka, a tudi privarčevana sredstva, naučili so se odlagati plačilo s čeki, pri nakupih pa so jim bili v pomoč potrošniški krediti. Poseben kulturni fenomen so bili nakupi v tujini, saj se je število ljudi, ki so hodili v tujino, iz leta v leto večalo.⁹⁶¹ A prav tako je bilo politizirano, kar se je kazalo v carinskih omejitvah, strogih pregledih, restrikcijah in moralni obsodbi kapitalizma.⁹⁶²

Nekateri avtorji poudarjajo, da so se potrošniške navade, razvite v času socializma, obdržale. Pri tem se osredotočajo na vlogo in pomen potrošništva, oblikovanje podobe o »prvorazrednih«

---

959 Duda, *Pronadeno blagostanje*, str. 391.

960 To Duda vidi kot dokaz, da pravna država ni delovala. – Prav tam, str. 34.

961 Luthar, *Shame, Desire and Longing*, str. 341.

962 Potrošništvo naj bi bilo tudi način za oblikovanje individualnosti v nasprotju s prevladujočo definicijo socialistične subjektivnosti in kolektivnosti. – Prav tam, str. 372.

in »drugorazrednih« potrošnikov, superiornost določenih znamk ter zahodnoevropskih produktov.⁹⁶³ Iz posnetih pričevanj je razvidno, da so se potrošniške navade z leti vendarle spremenile, saj je blago postalo večinoma dostopno. Pričevalka, ki je včasih za otroke šivala vse obleke, je povedala, da se ji to pri poplavi poceni oblek ne splača več. Prav tako se je pričevalcem zdelo čudno, da bi kopicili izdelke. Kljub temu so nekateri še vedno verjeli v drugačno kakovost zahodnoevropskih izdelkov.⁹⁶⁴ Nakupovanja v Avstriji in Italiji so se pričevalci spominjali še iz devetdesetih letih, ko so bila živila tam cenejša, kupci pa so se navadili unovčevati tudi njihov davek na dodano vrednost. Z gradnjo velikih trgovskih centrov doma so to navado začeli opuščati. Zdaj obilica trgovskih centrov, internet in globalizacija omogočajo dostopnost vseh vrst blaga, poceni blago pa se kupuje v Bosni in Hercegovini ali po spletu iz Kitajske. Moderne potrošniške prakse se dejansko ne razlikujejo več od zahodnih, čeprav so se zahodnim približevale že v času socializma. Ljudje tudi takrat niso kupovali le zaradi potrebe, temveč ravno tako iz emocionalnih razlogov, kot so želje, užitek ali hrepenenje po boljšem življenju. Vseeno pa je opazen premik fokusa in želja modernih potrošnikov.⁹⁶⁵

»Je bilo pa mehrwertsteuer,⁹⁶⁶ je bila pa zanimiva stvar, ker smo v Avstrijo hodili, pa to, pa se je kakšna malenkost prešvercala [...] Kakšne majčkene stvari, saj velikih pa itak ne moreš, en televizor ne moreš prešvercati [...] No, zdaj pa ni več tega

---

963 Spomini na potrošništvo v socializmu naj bi tako zavedno ali nezavedno vplivali na konstrukcijo pomena potrošništva v postsocializmu. Oblikovanje podobe o »prvorazrednih« in »drugorazrednih« potrošnikov, ko slovenski potrošniki neenako distribucijo dobrin na evropskem trgu povezujejo s superiornostjo zahoda in inferiornostjo vzhoda, naj bi bilo povezano s spominom na omejitve socialističnega trga in z nakupovanjem v tujini. Po drugi strani so ostanki nakupovanja v tujini povezani s podobnimi vzroki kot v času socializma: poceni izdelki in nedostopnost določenih vrst blaga, tokrat zaradi majhnosti slovenskega trga. Takrat naj bi se razvil tudi pomen določenih znamk za slovenske potrošnike. Prim. Vidmar Horvat, *Memory, Citizenship, and Consumer Culture*, str. 158; Švab, *Consuming Western Image*, str. 69–70, 76–77.

964 Prim. Vidmar Horvat, *Memory, Citizenship, and Consumer Culture*, str. 155–158.

965 Prim. Vučetić, *Čekajući Iku*, str. 89–96.

966 Davek na dodano vrednost, op. J. P.

mehrwertsteuerja [...] So pa tako, da so ti praški pa te stvari drugačni pa boljši, kakor pa tukaj. Čeprav se tukaj isto dobi, Dash pa te firme. Pa žena pravi, [...] to je madžarska roba, ki jo tukaj dobiš [...] ker je tako narejeno, za vzhodnjake. Ker mi smo pač še zmeraj vzhodnjaki, to je treba vedeti [...]»⁹⁶⁷

Morda so spomini na potrošniške prakse v socializmu, kjer je pomanjkanje večino prizadelo v enaki meri in so se skoraj vsi ukvarjali s podobnimi izzivi, deloma res prežeti z nostalgijo. Videti je, da so pričevalci pogrešali čase, ko si je večina lahko privoščila podobne luksuzne predmete, ki to pravzaprav sploh niso bili, medtem ko so luksuzni predmeti danes čedalje bolj izraziti statusni simboli in kažejo na socialne razlike. Razlike med modernimi in socialističnimi potrošniškimi praksami pravzaprav izhajajo predvsem iz omejitev na trgu in v distribuciji blaga. S prenehanjem omejitev so se prakse počasi začele spreminjati, nekatere so se zaradi spremenjene ekološke zavesti, deloma tudi varčevanja, začele ponovno uveljavljati, na primer recikliranje, »naredi sam« in samooskrba. Danes je edina večja omejitev za nakupe postala višina osebnih dohodkov. Medtem ko osebne povezave pri potrošniških praksah ne pomagajo več bistveno, saj ni več čakalnih vrst in pomanjkanja, pa ljudje še vedno uporabljajo neformalno ekonomijo, ki jim finančno olajša nakup izdelkov in predvsem storitev. Prav tako kot krizna obdobja v socializmu tudi krizna obdobja v postsocializmu ljudi spodbujajo k zmernosti in varčevanju. Toda zaradi spremenjenih ekonomskih razmer jim potrošniška posojila niso več na voljo na enak način kot v preteklosti, zlasti pa jim ni olajšano njihovo vračanje, kot je bilo zaradi visoke inflacije v osemdesetih letih. Zanimivo je, da so mnogi pričevalci lahko odplačevanje posojil poudarili kot prednost socializma. Eden od pričevalcev je celo rekel: *»Pa pravijo, Jugoslavija se je zadolževala. Pa kaj te briga Jugoslavija, da se je zadolževala, mi smo živeli. In naši otroci so tudi živeli, dokler se ni zgodilo to, kar se je zgodilo.«*⁹⁶⁸

967 Pričevanje A. Z. (r. 1935).

968 Pričevanje F. Ž. (r. 1946).

Dobro življenje je bilo povezano tudi z možnostmi za reševanje stanovanjskega vprašanja. Stanovanjska politika oziroma skrb za stanovanjske razmere delavcev je bila v socializmu ena od pomembnih nalog socialne politike.⁹⁶⁹ V šestdesetih letih, ko se je v stanovanjski gradnji uveljavil koncept stanovanjske soseske, je prišlo do novosti v urbanističnem razvoju mesta. Tudi sicer sta se začela spreminjati način bivanja in stanovanjska kultura. Čeprav so bili mnogi pričevalci mnenja, da jim je socializem omogočil, da so zgradili hišo, viri kažejo, da urejanje stanovanjskega vprašanja ni bilo preprosto in da vsi prebivalci niso imeli enakih možnosti. Distribucija stanovanjskih virov je bila v času socializma zelo aktualno vprašanje. Država je zaradi naraščajočih potreb, ki jih ni zmogla dohajati, socialno vlogo pri distribuciji stanovanj kmalu prepustila podjetjem. Velika podjetja, javne ustanove in vojska so dobili nacionalizirana zemljišča, na katerih so gradili stanovanja za svoje delavce. Toda država je še vedno vplivala na stanovanjsko politiko in dodeljevanje stanovanj ter s tem krepila družbene neenakosti. Pri distribuciji družbenih stanovanj so bile določene skupine prebivalcev zastavljene, delavci so med najemniki predstavljali le manjši delež, večjega so predstavljali uslužbenci in strokovnjaki. Pravilniki o delitvi stanovanj so bili posledica distribucije moči in vpliva v kolektivih, prednost so imele višje dohodkovne skupine in tisti, ki so vedeli, kako sistem deluje.⁹⁷⁰ Prednost pri dostopu do stanovanj je izhajala tudi iz izobrazbe, višine delovnega mesta ali članstva v zvezi komunistov. Socialne mreže, ki so bile ljudem v pomoč pri ostalih dveh področjih, pri pridobivanju stanovanj niso imele več take vloge. Tudi pričevalci so občutili neenakosti pri distribuciji stanovanj, ki so jih pripisovali članstvu v zvezi komunistov ali zvezi borcev.

Individualna gradnja je bila odgovor na pomanjkanje stanovanj in na neenake možnosti pri pridobivanju družbenih stanovanj. Njen obseg je začel hitro naraščati v drugi polovici

---

969 Rendla, *Stanovanjska politika*, str. 210.

970 Mandič, *O distribuciji stanovanjskih virov*, str. 60–62.

šestdesetih let. Iz ankete o kakovosti življenja iz leta 1984 vidimo, da je največ vprašanih, 24,6 odstotka, stanovanje ali hišo zgradilo, 24,3 odstotka vprašanih je živel v stanovanju sorodnika, ki ni bil partner, 18,0 odstotka je stanovanje dobilo ali podedovalo od sorodnikov, 17,7 odstotka jih je živel v najemnem stanovanju delovne organizacije, 6,5 odstotka jih je stanovanje kupilo in le 2,8 odstotka vprašanih je živel v solidarnostnem stanovanju.⁹⁷¹ Pričevalci so praviloma gradili sami, kar se je raztezalo skozi več let, nekoliko zaradi pomanjkanja gradbenega materiala, predvsem pa zaradi nadomeščanja omejenih finančnih virov. Pomoč socialne mreže je bila pri tem ključna. Z njeno pomočjo je bilo lažje kupiti ali pridobiti zemljišče ter gradbeni material, bila je tudi vir za fizično pomoč. Pričevalci so sami urejali tudi notranjost hiš in stanovanj. Kultura »naredi sam« je prišla iz potrebe, kasneje so jo začeli promovirati še časopisi. V sedemdesetih letih so gradnjo olajšala še ugodna stanovanjska posojila.

»Jaz mislim takrat [...] čisto kdor koli je recimo si zaželel, si je lahko kupil stanovanje. V službi si dobil kredit, v banki si dobil kredit. Inflacija je delala svoje. Tako da so bili krediti vse bolj znosni. Ker recimo danes ti kot mlad človek ne moreš tako lahko kredita dobiti, pa tudi plačati ga ne moreš tako lahko. Se kar orng zakolješ. Mi smo recimo kredit za hišo odplačali v petih letih. Ful na izi. Kar poplačali smo ga, saj itak je denar zgubil vrednost [...] Inflacija je bila, inflacija je bila strahotna. Ampak dobra stran inflacije pa je bila, da si vse kredite lahko takoj odplačal. [...] Tako da, tukaj smo vsi, ki smo bili zapufani, vsi, ki smo bili zapufani, profitirali.«⁹⁷²

Država je od sredine šestdesetih let naprej spodbujala lastno reševanje stanovanjskega vprašanja, vendar je kmalu občutila negativne posledice, saj se je razmahnil tudi pojav črnih

---

971 Mandič, *Stanovanje in država*, str. 142.

972 Pričevanje M. B. (r. 1946).

gradenj. Razširjenost črnih gradenj kaže, da je tudi na tem področju obstajal razkorak med legalnim in legitimnim, da so se ljudje ustvarjalno izogibali predpisom, da bi lažje, hitreje ali ceneje rešili stanovanjsko vprašanje. Brez potrebnih dovoljenj so gradili iz več razlogov, predvsem zaradi dolgih in dragih postopkov za pridobitev gradbenih dovoljenj, neurejenih prostorskih aktov, želje po zmanjšanju stroškov gradnje, nezazidljivosti parcel in prepričanja investitorjev, da na takih zemljiščih lahko gradijo, pomanjkanja finančnih sredstev za nakup stanovanj ali možnosti za pridobitev družbenega stanovanja pa tudi zaradi neučinkovitosti inšpekcijskih služb. Ljubljanske občine so se vse do konca socializma in še kasneje borile proti črnim gradnjam ali jih skušale legalizirati.

Hitra rast prebivalstva in novih sosesk je poskrbela tudi za druge infrastrukturne izzive. Asfaltirane ceste, komunalna opremljenost, telefonski priključki, avtobusne povezave, urejena okolica, zadostno število mest za otroke v vrtcih in šolah so bile glavne želje Ljubljančanov in prebivalcev podeželja. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev so občine del odgovornosti prenesle na občane in delovne organizacije, občani so pogosto prevzeli tudi del fizičnega dela. Pri tem je prišlo do velikih razlik med mestom in podeželjem. Prebivalci Ljubljane, ki je bila infrastrukturno bolje urejena, so bili manj obremenjeni s fizično pomočjo in samoprисpevki, medtem ko so podeželski prebivalci pogosteje poskrbeli za razvoj prepotrebne infrastrukture z aktivno udeležbo in raznimi prispevki, saj druge možnosti niso imeli. Pri uporabi infrastrukture je socialni kapital spet omogočal določeno prednost.

Vpliv na stanovanjsko politiko v postsocializmu lahko deloma vidimo v načinu gradnje in neenakosti pri distribuciji stanovanj. Dejstvo, da segment profitnega oddajanja stanovanj skoraj ni bil razvit, je zaznamovalo predstavo o socialnem stanovanju v devetdesetih letih.⁹⁷³ Tranzicija je prinesla spremembo lastniških odnosov. Stanovanjsko politiko v postsocializmu je zaznamoval

---

973 Mandič, *Stanovanje in država*, str. 138.

stanovanjski zakon iz oktobra 1991, tako imenovani Jazbinškov zakon,⁹⁷⁴ ki je najemnikom družbenih stanovanj omogočil odkup stanovanj pod zelo ugodnimi pogoji. Na ta način se je močno zmanjšal fond najemniških stanovanj.⁹⁷⁵ Po letu 1991 so se najemniki zato soočali s težavami pri najemu stanovanj, poleg tega sta stanovanjska zakonodaja in neugodna davčna politika povzročili, da je bilo profitno oddajanje stanovanj v veliki meri prepuščeno sivi ekonomiji. Sklad neprofitnih stanovanj je bil premajhen za vse prosilce, pojavljale so se tudi nepravilnosti pri njihovem dodeljevanju.⁹⁷⁶ Težave stanovanjske politike so vezane še na problematiko nepremičninskega trga, kjer so prisotni zelo dolgi trendi naraščanja cen nepremičnin.⁹⁷⁷ Zadnja gospodarska kriza je gradbeništvo potisnila v recesijo, predvsem zaradi zmanjšanja javnih naročil in zasebnih investicij, kreditnega krča, zmanjšane potrošnje, neprodanih stanovanj in poslovnih prostorov. Pri tem so na plan prihajale novice o tehničnih nepravilnostih zgrajenih stanovanj in nepravilnostih v poslovanju gradbenih podjetij.

Po drugi strani vidimo, da se težave z izgradnjo infrastrukture, ki je tako zaznamovala socialistični vsakdan, ne pojavljajo več v takem obsegu. Občine, ki so nastale po letu 1994 in ki so teritorialno mnogo manjše, bolje skrbijo za to področje. Hriboviti kraji nekdanje Občine Ljubljana Vič – Rudnik po urejenosti niso več nerazviti, ljudje se od tam ne odseljujejo, ampak se priseljujejo. Individualne hiše ostajajo najbolj zaželena oblika bivanja, postopoma pa se je spremenil način gradnje, posledično je manj samogradenj. Nedovoljene in neskladne gradnje se še

---

974 Zakon je dobil ime po takratnem ministru za varstvo okolja in urejanje prostora Mihi Jazbinšku.

975 Mandič, Filipovič Hrast, *Alternative socialnemu stanovanju*, str. 6.

976 Leta 2014 je v Ljubljani za neprofitno stanovanje zaprosilo 3.432 ljudi. Javni stanovanjski sklad je v Ljubljani stanovanja zagotovil le 14,9 odstotka prosilcem. Gl. Pirnat, *Neprofitna stanovanja*.

977 Anomalije na nepremičninskem trgu in dolga rast cen nepremičnin so povezane z odprodajo in lastninjenjem družbenega stanovanjskega fonda v devetdesetih letih, začetno nezainteresiranostjo gradbenega sektorja za gradnje in kasnejšo premočno gradbeno dejavnostjo, hitrim razvojem kapitalskega trga in nizkimi obrestnimi merami, špekulacijami na trgu ter odsotnostjo ustreznih davčnih mehanizmov. Gl. Brezovnik, *Stanovanjska politika*, str. 10.

vedno pojavljajo iz podobnih razlogov kot v času socializma.⁹⁷⁸ Država je v različnih obdobjih skušala legalizirati take objekte in poenostaviti postopke za legalizacijo, nazadnje v letih 2014 in 2015, vendar ni preprečila pojava črnih gradenj.⁹⁷⁹ Iz pričevanj vidimo, da je družinsko zaledje še vedno zelo pomembno pri reševanju stanovanjskega vprašanja, bodisi kot finančna pomoč bodisi kot odstop stanovanja ali dela stanovanjske hiše. Mnogi pričevalci so razlagali, na kakšne načine pomagajo svojim otrokom in njihovim družinam. Pri tem so v sedanosti negativno ocenjevali težje pogoje pridobivanja in odplačevanja stanovanjskih posojil. Zato so z nostalgijo gledali na obdobja, ko so z lahkoto odplačali posojila, in pozabili, da je bila to posledica gospodarske krize.

---

978 Natančne ocene števila nedovoljenih gradenj ni. Inšpektorat Republike Slovenije za promet, energetiko in prostor je imel 31. 5. 2013 v inšpekcijskih postopkih 8.724 zadev, od tega se je 2.794 zadev nanašalo na nedovoljene gradnje. Ocenjevali so, da je bilo dejansko število nedovoljenih gradenj v Sloveniji trikrat večje in je znašalo okoli 9.000 primerov. Večji delež naj bi odpadel na neskladne gradnje (kjer se gradbena dela izvajajo v nasprotju s pogoji, določenimi z gradbenim dovoljenjem), manjši pa na nelegalne (kjer se dela izvajajo brez gradbenega dovoljenja). Posebno težavo predstavljajo nedovoljene gradnje na podeželju in na kmetijskih zemljiščih, kjer ocenjujejo, da je število nedovoljenih gradenj še večje. Gl. *Politika reševanja problematike nedovoljenih gradenj*, str. 2.

979 V Sloveniji sta bili večji legalizaciji pred tem izvedeni leta 1978 in 1993, delna pa leta 2003. – Prav tam, str. 1.

ZA KONEC

Leta 1975 je *Naša komuna*, glasilo Občine Ljubljana Vič – Rudnik, pod poglavjem »Naših trideset let« na dveh straneh ponosno predstavila razvoj občine po osvoboditvi.⁹⁸⁰ Fotografije in spremljajoči komentarji so opisovali nove ceste in tovarne, infrastrukturo, vrtce, šole, trgovine, nova naselja in soseske, celo kmetijsko mehanizacijo in živilsko proizvodnjo. Res je, da je v tem desetletju modernizacija dosegla tudi najbolj odročne kraje podeželskega zaledja te in drugih ljubljanskih občin. Na splošno so ljudje v tem desetletju živeli najboljše od konca druge svetovne vojne. Seveda so se srečevali z izzivi specifičnega gospodarskega in političnega položaja v Jugoslaviji, toda v primerjavi s preteklimi desetletji so čutili, da se je življenje izboljšalo, in s tem so bili zadovoljni. Mnogi so v tem času gradili hiše, gospodinjstva so se nezadržno polnila z avtomobili, gospodinjskimi aparati, modernim pohištvom in drugimi potrošniškimi izdelki. Čeprav so bili pričevalci zaradi tega obremenjeni s posojili, so z optimizmom gledali v prihodnost – vse do sredine osemdesetih let, ko se je zaradi čedalje večje gospodarske krize in političnih trenj med republikami tudi v javnem mnenju pokazalo nezadovoljstvo. Čeprav je raslo, večina pričevalcev do konca osemdesetih let ni razmišljala o razpadu države.

Veliko kasneje, ko so bili posneti ustni viri za pričujočo monografijo, so bili pogledi na ta del preteklosti ponovno drugačni. Pričevalci so se po eni strani dogodkov spominjali selektivno. Bolj so se ohranili tisti spomini, ki so bili povezani z mejniki v njihovem osebnem in družinskem življenju. A tudi na splošno so spomini podvrženi nenehnim metamorfozam. Predvsem lahko vidimo, kako velik vpliv na podobe iz preteklosti ima vsakokratna sedanost. Agropopova *Himna mladosti*, ki je zapisana v uvodu in ki je monografiji posodila naslov, je nastala v času največje gospodarske in politične krize ter prebujajočih se demokratičnih sprememb. Govori o preživelih zgodbah vojne generacije, o nostalgiji za časi dobrega življenja in o upanju, da bo prihodnost rešila vse težave. Kljub drugačnemu časovnemu okviru je

---

980 *Naša komuna*, 27. 4. 1975, str. 4–5, Razvoj občine po osvoboditvi.

pravzaprav zelo podobna posnetim ustnim virom. Tudi ti so poudarjali družinske spomine na čas druge svetovne vojne, opisovali obdobja skromnega in dobrega življenja ter v osamosvojitvi videli boljše možnosti za življenje. A na redefinicijo spominov sta tokrat vplivali še poosamosvojitvena sprememba političnega in gospodarskega sistema ter gospodarska stagnacija v času snemanja. Pričevalci so od osamosvojitve pričakovali predvsem boljše življenjske razmere. V odsotnosti stabilnosti in zaupanja v jutrišnji dan so zdaj v socializmu po eni strani iskali dobro življenje in socialno državo, po drugi kršenje človekovih pravic in krivca za nastali gospodarski položaj. Ob primerjanju preteklosti in sedanjosti so se pogosto ozirali na razlike med obema in poudarjali drugačno ali nenavadno podobo preteklosti. Seveda obstajajo tudi drugi dejavniki, ki vedno znova vplivajo na poustvarjanje preteklosti, in pogosto se med seboj prepletajo. Zato spomini nikoli ne morejo biti le rezultat življenjskih izkušenj, so tudi odraz vsakokratnih družbenih sprememb.

Nekateri bi dejali, da so ustni viri zaradi tega nezanesljivi. Morda pa jih to naredi še bolj zanimive. Socializem je zaradi kratke časovne distance od svojega konca še vedno prisoten v kolektivnem spominu. Mnogi ljudje so v tem času preživeli svojo mladost in vsaj del odrasle dobe, na kar jih vežejo lepi in ne tako lepi spomini. Izkušnje, ki jih nosijo generacije »otrok socializma«, sicer postajajo eksotične za nove generacije, a so neprecenljive za razumevanje obdobja in socialistične družbe. Socializem je v zadnjem desetletju postal zanimiv kot predmet raziskav in muzejskih postavitev, še bolj pogosto pa je prisoten v javnih diskurzih, ki na različne, pogosto diametralno nasprotno načine interpretirajo preteklost.

Različno vrednotenje ali doživljanje socialistične preteklosti je v meni prvič vzbudilo zanimanje za to obdobje. Kmalu sem ugotovila, da obstaja razlika med tem, kar so mi pričevalci želeli sporočiti o socializmu, in tem, kako so dejansko živeli. Pri analizi sem uporabila še druge vire in postopoma odkrivala kompleksnost družbenih odnosov v času socializma. Predvsem

občinska glasila so se izkazala za bogat vir lokalne zgodovine, a tudi arhivsko gradivo je prispevalo koristne informacije o socialističnem vsakdanjiku in prizadevanjih oblasti za napredek lokalnih skupnosti. Izbrani viri so se izkazali kot izvrstni za namen raziskave. Z njihovo pomočjo sem se spraševala o mitih, tistih, ki na preteklost gledajo z nostalgijo, in tistih, ki v njej iščejo izključno totalitarne prvine. Socializem ni bil statičen, skozi desetletja se je spreminjal, ne samo na političnem in gospodarskem področju, spreminjalo se je tudi vsakdanje življenje. Nanj je skozi izobraževanje, zaposlovanje, samoupravljanje, medijske podobe in praznovanja res vplival politični sistem. Še bolj kot to pa so na življenje vplivali možnosti za zaposlovanje in reševanje stanovanjskega vprašanja, postopna modernizacija, odpiranje na zahod, oblikovanje potrošniške kulture ter naraščanje in ponovno padanje življenjskega standarda. Pričevalci so z opisovanjem svojega življenja skozi različna obdobja pripomogli k razumevanju sprememb v organizaciji in kakovosti vsakdanjega življenja. A tako kot določeni javni diskurzi so bili podvrženi tudi k homogenizaciji socializma – posploševanju dejstev, značilnih za določeno desetletje, na celo obdobje.

Ljubljana in njeno podeželsko zaledje sta v času socializma doživela velike družbene, gospodarske in kulturne spremembe. Po izkušnji pomanjkanja prvega povojnega desetletja so šestdeseta leta resnično prinesla nov veter in se tudi v spominih pričevalcev uveljavila kot največja prelomnica. Podobi mesta in podeželja sta se takrat začeli spreminjati, procesi modernizacije in urbanizacije so intenzivneje vplivali na kakovost in organizacijo vsakdanjega življenja. Ne nazadnje so se v življenju ljudi odražali tudi bolj sproščeno družbeno ozračje, odprtost na zahod in spreminjanje tradicionalnih odnosov. Življenjski standard je naraščal, kar se je nadaljevalo v prihodnjem desetletju. To je bil sicer čas politične konsolidacije stare partijske linije, a hkrati obdobje dobrega življenja, razcveta potrošniške kulture, živahne aktivnosti na področju individualne gradnje in posvečanja kakovostnemu preživljanju prostega časa. Za to desetletje sta značilna tudi

postopno izenačevanje življenjskega standarda in sloga mestnih in podeželskih prebivalcev ter začetek suburbanizacije. Strezni-
tev in zastoj v razvoju mesta in podeželja so prinesla osemdeseta
leta, ki so pričevalcem ostala v spominu predvsem po omejitvah
na trgu, nenehnem zniževanju standarda in vrednosti dinarja.

Vzponi in padci jugoslovanskega socializma so pustili svoje
sledi v spominih, a ne bi bilo prav, da bi vsakdanje življenje zre-
ducirali le na problematične in nostalgичne podobe preteklosti,
predmete zabavne in popularne kulture ali izzive nakupovanja v
času inflacije. Posnete življenjske zgodbe ter strategije in prakse,
ki so opisane v njih, kažejo, da so pričevalci aktivno upravljali
svoje življenje. Politične in gospodarske okoliščine so skušali
uskladiti z željami po boljšem življenju. V posameznih poglav-
jih so predstavljeni kot delavci, potrošniki in stanovalci. Kot
delavci so se počutili varne in enakopravne. Njihove plače res
niso bile najboljše, a so jim omogočale postopno rast življenj-
skega standarda, načrtovanje družine in reševanje stanovanj-
skega vprašanja. Zaposlitev jim je nudila tudi druge ugodnosti,
od socialne varnosti za družinske člane do organizacije pro-
stega časa. Čeprav jim je samoupravljanje velikokrat pomenilo
izgubo časa zaradi dolgih sestankov, so tisti, ki so bili aktivni
v delavskih svetih, svoje delovanje videli kot pot za izboljšanje
položaja delavcev. Kot potrošniki so bili razpeti med želje in
zmožnosti, med postopno naraščanje standarda in omejitve na
trgu. V okviru tega so iskali možnosti za uresničitev svojih želja
in potreb ter pri tem na vseh ravneh izkazali podjetnost. Raz-
položljivi materialni viri niso bili razporejeni po deklariranem
načelu pravičnosti, kar so pričevalci zaznavali in do česar so bili
kritični. Hkrati so na anomalije odgovorili z uporabo socialnega
kapitala in neformalne ekonomije, da bi v svojem primeru na-
domestili primanjkljaj. Aktivni so bili tudi kot stanovalci. Veliko
so bili pripravljeni narediti in vložiti za ureditev stanovanjskega
vprašanja in življenjskega okolja. Spomini na ugodna posojila
so se prepletali s spomini na odrekanje, trdo delo in neizbežno
pomoč socialnega zaledja, ki so jih pripeljali do lastne hiše ali

stanovanja. Prizadevali pa so si tudi za urejeno infrastrukturo v svojem okolju, ki so jo lokalne oblasti zaradi finančnega primanjkljaja le s težavo gradile.

Kljub temu da je bil svet, ki so se ga spominjali pričevalci, zaznamovan s političnimi in gospodarskimi omejitvami, je bil vendarle tudi svet socialne varnosti in relativne enakosti, kar so pogosto poudarili. V njem so iskali možnosti za izboljšanje ekonomskega položaja, možnosti za dobro življenje. V vsakdanjem življenju pričevalcev politika ni zanimala. Večinoma so sprejeli državno simboliko, ceremoniale, naracije o medvojni zgodovini, gospodarske danosti, predpise in upravne postopke, ki so jih prilagajali svojim potrebam. Niso se upirali ali postali disidenti niti se množično včlanjevali v zvezo komunistov. Na račun politike in politikov so se šalili, se jezili nad restrikcijami, najpogosteje v zasebni sferi. Hkrati je iz virov razvidno, da so ljudje vseeno zapupali v javne institucije, da bodo poskrbele za njihovo fizično in socialno varnost. Kjer so naleteli na omejitve, pomanjkanje dobrin ali anomalije v njihovi distribuciji, pa so za doseganje svojih ciljev iskali sive cone. Omejitve so pogosto postale poligon za človeško iznajdljivost in iz spominov pričevalcev je razvidno, da so bili ponosni nanjo. Zanimivo je, da omejitve niso spodbudile le tekmovalnosti, ampak tudi solidarnost, saj so se posamezniki pogosto znašli v podobnem položaju. Tu se je pokazal velik pomen mreženja in neformalne ekonomije. Socialna mreža, podpora ožje in širše družine, prijateljske in druge povezave so bile pomemben način življenja – ne le v obdobjih omejenih virov. Neformalna ekonomija pa je lahko omilila pomanjkanje in omejeno količino virov, a hkrati je za nekatere pomenila znatno izboljšanje življenja in dopolnitev rednega dela z drugimi viri zaslužka. Kdor se ni »znašel« na ta način, je živel skromneje. Opisane prakse so bile del širše kulture tega prostora, uporabljali so jih navadni ljudje in funkcionarji. Družba, ki je bila zaznamovana z nestabilnim gospodarskim položajem, omejeno količino virov in omejitvami, pa je spodbujala njihovo uporabo.

Socializem je imel v času svojega obstoja v Sloveniji dovolj široko podporo, na kar je vplivala tudi rast življenjskega standarda. V izbranih virih ni bilo opaziti izrazitega nasprotovanja političnemu sistemu. V očeh pričevalcev je bilo pomembno njihovo delovanje v okviru katoliške cerkve, ki so ga sami povezovali z upiranjem. Prav tako so na anomalije sistema opozarjali skozi šale. Drugo vprašanje je, ali lahko prikrit upor proti oblastem vidimo tudi v nespoštovanju zakonodaje, iskanju sivih con ali v potrošniških praksah. Težko je namreč razmejiti, kje gre za kulturne norme, kje za razlikovanje med legalnim in legitimnim in kje za upor proti socialistični oblasti ali njeni zakonodaji. Še več, pomen teh praks se ohranja tudi v obdobju postsocializma, čeprav so na določenih področjih izgubile nekdanjo vlogo.

Pa še zaključimo z občinskimi časopisi. Leto 1990 je bilo »*Leto volitev, leto obilnih sprememb*«. Tako so enega od prispevkov naslovili v *Naši skupnosti*, glasilu Občine Ljubljana Moste – Polje. V njem so poudarili največje spremembe tega časa: uveljavitev večstrankarskega sistema, prve demokratične volitve po mnogih letih ter zakonske spremembe v gospodarstvu in kmetijstvu, ki so omogočale zasebno lastništvo. A zaradi volilnih obljub vseh novih strank so tudi nekoliko potožili: »*Eni nam dopovedujejo, da živimo kot psi, drugi tarnajo, da so jim ukradli ideje, vsi pa nam obljublajo demokracijo [...] pa armado brezposelnih in še druge 'dobrote' povrhu.*«⁹⁸¹ Iz prispevka je videti, da se je glasila držal nekdanji politični sloves, zaradi česar so se opravičevali, da so bili od nekdanj do vseh enako prijazni in kritični, »*ne glede na barvo in položaj, tako, kot se v poštenem življenju spodobi.*«⁹⁸² Vseeno pa kaže na smeri, v katere se je razvijalo razumevanje socialistične preteklosti. Spremembe so prišle in za njimi še mnoge druge. Vprašanje, ali so nekoč bili res boljši časi, je bolj kot s preteklostjo povezano s sedanostjo – z zadovoljstvom, občutkom (socialne) varnosti in pozicioniranjem posameznika v družbi. Zato raje rečimo, da so bili drugačni časi v istem kulturnem prostoru.

---

981 *Naša skupnost*, 21. 2. 1990, str. 1, *Leto volitev, leto obilnih sprememb*.

982 Prav tam.

POVZETEK

**»BILI NEKOČ
SO LEPI ČASI«**

**Vsakdanjik v Ljubljani in
okolici v času socializma**

Socialistični vsakdanjik je skozi desetletja spreminjal svojo podobo. Sledil je razvoju in učinkom industrializacije, urbanizacije, modernizacije ter višanja življenjske rasti. Ti in še nekateri drugi družbeni procesi so nezadržno vplivali na kakovost in organizacijo življenja v času socializma. Monografija se osredotoča na Ljubljano in njeno okolico, zajeto v okvir nekdanje Občine Ljubljana Vič – Rudnik. Področje je bilo izbrano zaradi svoje raznolikosti v izkušnjah in organizaciji vsakdanjega življenja. Socialna in ekonomska struktura mesta in podeželja sta se spreminjali skozi celo obdobje socializma, predvsem pa od šestdesetih let naprej. Delo ponuja zgodovinski razvoj Ljubljane in njenega podeželskega zaledja, socialistični vsakdanjik pa predstavi na treh izbranih področjih – dela ali zaposlovanja, standarda in potrošnje ter reševanja stanovanjskega vprašanja in infrastrukturnih izzivov. Analiza ni posvečena le življenjskim okoliščinam, temveč tudi motivacijam, strategijam in praksam, ki so jih posamezniki sprejeli za obvladovanje svojega vsakdana in za izboljšanje življenjskih razmer.

Ustni viri so bili ključni za razumevanje vsakdanjega življenja ter analizo strategij in praks. Izbrane so bile tri povojne generacije, prerez njihovih izkušenj in dožemanja življenja v socializmu pa je prikazal večplastno podobo socialističnega vsakdanjika. Kot najboljši so se izkazali spomini pričevalcev, ki so bili rojeni med letoma 1945 in 1960. Ti so doživeli različna obdobja socializma, njihova formativna leta pa je zaznamovala rast življenjskega standarda. Ustni viri so bili ovrednoteni iz njihovega preteklega in tudi sodobnega življenjskega položaja. Pri tem so bili pomembni drugi primarni in sekundarni viri. Kot bogat vir lokalne zgodovine so se izkazala glasila nekdanjih ljubljanskih občin, kljub temu da so bila politične narave. Pokazala so na razlike med mestom in podeželjem ter na njun nesorazmerni razvoj. Podeželje je od vsega začetka zaostajalo v razvoju, njegovi prebivalci pa so bili v večjem obsegu prepuščeni lastni iniciativi, predvsem pri gradnji infrastrukture. Zgodovinski pregled razvoja je bil v večji meri narejen prav po periodičnih virih

ter dopolnjen z arhivskimi viri, statističnimi podatki in obstoječo literaturo. Pričevalci so se preteklih dogodkov spominjali selektivno, običajno so jih bolj povezovali z mejniki v osebnem življenju kot s posameznimi desetletji. Včasih so posamezna obdobja tudi zamenjevali.

Zaradi narave ustnih virov je treba razumeti procese spominjanja in pozabe ter različne družbene konceptualizacije socializma. V monografiji so predstavljena tista metodološka vprašanja, ki so se izkazala kot pomembna prav pri preučevanju socializma. Pričevalci so življenje v socializmu dojemali in opisovali na različne načine. Izkazalo se je, da je bila družina viden dejavnik pri prenosu znanja in vrednot, pri čemer je bila pomembna njena zgodovinska izkušnja iz časa druge svetovne vojne. Na razumevanje preteklosti so vplivali še politična ali nazorska pripadnost, javni diskurzi, življenjske okoliščine pričevalcev v času snemanja in življenjske okoliščine, v katerih so odraščali in živeli. Ti dejavniki so se med seboj tudi prepletali. Javni diskurzi v povezavi s politično ali nazorsko pripadnostjo in družinsko izkušnjo pogosto problematizirajo in interpretirajo dogodke med drugo svetovno vojno in po njej ter s tem vplivajo na razumevanje obdobja socializma. Pri posameznih pričevalcih je bila vidna še sprememba, ki sta jo prinesli nova politična in gospodarska ureditev ter iskanje prostora v njej. Negotove življenjske okoliščine v času snemanja pa so pričevalce spodbujale, da so primerjali sedanost in preteklost. A tudi sicer so iskali razlike in poudarjali drugačno ali nenavadno podobo preteklosti. Prav tako lahko vidimo, da so na različne načine dojemali in opisovali življenje v socializmu. Nekateri so v preteklosti iskali pravičnejši svet in boljše možnosti za življenje. Pri tem so poudarjali predvsem področje dela, izobraževanja, socialno varnost, možnosti za rešitev stanovanjskega vprašanja in dobre medsebojne odnose. Drugi so svoje spomine oblikovali okoli omejitev in kršitev človekovih pravic, kratenja osebne svobode in zasebne lastnine, manj ali nič pa so govorili o izboljšanju življenjskega standarda in drugih pozitivnih vidikih socializma.

Večina pa je v svojih spominih vendarle vključevala različne izkušnje in poglede na socialistični vsakdanjik.

Ljubljana in njeno podeželsko zaledje sta v obravnavanem obdobju doživela velike družbene, gospodarske in kulturne spremembe. Razvoj mesta in podeželja je bil v prvem povojnem desetletju posvečen obnovi in izgradnji novega družbenega sistema, življenje pa zaznamovano s pomanjkanjem dobrin. Življenje na podeželju je bilo bolj skromno, pogosto obremenjeno z obvezno oddajo pridelkov. Tudi mestni prebivalci so se borili s pomanjkanjem, a njihov življenjski standard je bil višji. Mesto je bilo že v petdesetih letih deležno prvih učinkov industrializacije in modernizacije. Začeli so urejati mestno središče in nekatere vpadnice, gradili so se prvi stanovanjski bloki, Ljubljana se je industrializirala in nova delovna mesta so spodbujala priseljevanje s podeželja. Kljub temu da je država že konec petdesetih let doživela gospodarsko rast, so pričevalci večje izboljšanje kakovosti življenja postavljali v šestdeseta leta, kar lahko vidimo po vstopu novih potrošniških dobrin v gospodinjstva. Rast standarda je bila povezana z zaposlovanjem, predvsem na podeželju, kjer so se že kazali učinki deagrarnizacije. Modernizacija je postopoma vstopala v podeželska gospodinjstva, medtem ko se je mesto spreminjalo dosti hitreje. V Ljubljani so od sredine desetletja naprej začele rasti nove stanovanjske soseske, pospešeno so urejali tudi pripadajočo infrastrukturo.

Sedemdeseta leta so pomenila dvig življenjske ravni za vse prebivalce, potrošniške dobrine so bile dostopne večini gospodinjstev. Življenjski standard mestnih in podeželskih prebivalcev se je izenačeval, prav tako življenjski slog. Razlike v infrastrukturni urejenosti med mestom in podeželjem pa so se nadaljevale. Ne samo komunalna urejenost, tudi vrtci, nove šole in telefonski priključki so na podeželje prihajali počasneje. Ljubljanskim občinam je čedalje bolj primanjkovalo sredstev za reševanje infrastrukturnih vprašanj, nekoliko zaradi hitre rasti prebivalstva in njegovih potreb, nekoliko zaradi slabega gospodarskega položaja. A to desetletje se je mnogim vtisnilo v spomin zaradi relativno

dobrega življenja, povečane dejavnosti pri gradnji individualnih hiš, ugodnih posojil, letovanja na morju ali nakupovanja v tujini. Ljudje se večinoma niso zanimali za politiko, ampak so se raje posvetili izboljšanju življenjskega standarda. Konec sedemdesetih let so se zaradi gospodarske krize ponovno pojavile večje omejitve v preskrbi prebivalstva in se v osemdesetih letih še stopnjevale. Hitro rastoča inflacija ni pomenila samo omejitev, ljudje so se jo naučili tudi izkoriščati. Toda zniževanje življenjskega standarda, povezano s političnimi napetostmi med republikami, je vplivalo na čedalje večje nezadovoljstvo, kar je v končni fazi podprlo prizadevanja za družbene spremembe. Kljub temu vidimo, da vse do konca desetletja večina pričevalcev ni razmišljala o razpadu države, medtem ko so od osamosvojitve pričakovali predvsem boljše življenjske razmere.

Delo, standard in potrošniške prakse, stanovanjska politika in gradnja infrastrukture so bila tista področja, ki so jim pričevalci v svojih spominih posvečali največ prostora. Z njimi so bili neločljivo povezani tudi modernizacijski procesi jugoslovskega socializma. Zaposlitev je prinašala varnost, stabilnost, možnost načrtovanja družine pa tudi zadovoljstvo in ugled. Čeprav je kupna moč pričevalcev postopoma naraščala, so bili kot potrošniki razpeti med želje in omejitve na trgu. Zelo so bili aktivni tudi pri reševanju stanovanjskega vprašanja in življenjskega okolja. V monografiji se vprašanja materialnih vidikov vsakdanjega življenja prepletajo z družbenimi vidiki, na primer z vlogo posameznikovih socialnih mrež, njihovo identifikacijo ali odnosom do dela.

Izbrana področja so nudila prostor za analizo strategij in praks za obvladovanje vsakdanjega življenja ali izboljšanje življenjskih razmer. Mnoge od njih so temeljile na medosebnih povezavah in mreženju ter na neformalni ekonomiji. Nudile so pomoč pri odpiranju vrat pri zaposlovanju, prednosti v čakalni vrsti za gradbeni material, možnosti telefonskega priključka ali nakupu 100 g kave več, preden je zmanjka. Bile so del širšega kulturnega prostora, uporabljali so jih vsi sloji prebivalcev, na

njih naletimo v zasebnem in službenem življenju. Tudi članstvo v zvezi komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacijah lahko razumemo kot mreženje. Seveda mreženje ni značilno le za socializem, čeprav je pogosto prikazano kot rezultat nuje in instrument za premagovanje pomanjkanja. Podobno velja za neformalno ekonomijo. Opisane strategije in prakse lahko po eni strani gotovo vidimo kot odgovor na gospodarski položaj in omejitve na trgu. Materialni viri niso bili razporejeni po deklariranem načelu pravičnosti, torej med vse prebivalce v enaki meri. Pričevalci so zaznavali anomalije in bili kritični do njih, na njih pa so odgovarjali z uporabo lastnega socialnega kapitala in neformalne ekonomije. Zanimivo je, da omejitve niso spodbudile le tekmovalnosti med posamezniki, opaziti je predvsem solidarnost med ljudmi, ki so se znašli v podobnem položaju. Po drugi strani vidimo, da so ljudje opisane strategije in prakse uporabljali tudi takrat, ko pomanjkanja ni bilo. Socialna mreža, podpora ožje in širše družine ter prijateljske povezave so bile pomemben način življenja. Neformalna ekonomija je pogosto pomenila boljše življenje in dopolnitev rednega dela z drugimi viri zaslužka, kdor se ni znašel na ta način, je živel skromneje.

Socializem, kot so se ga spominjali pričevalci, je bil na eni strani zaznamovan s političnimi in gospodarskimi omejitvami ter raznimi anomalijami, po drugi strani pa jim je pomenil socialno varnost, relativno enakost, dobre medsebojne odnose in solidarnost. Na organizacijo in kakovost vsakdanjega življenja so dejansko vplivali različni dejavniki, ki so prinašali modernizacijo socialistične družbe: možnosti za izobraževanje, zaposlovanje in reševanje stanovanjskega vprašanja, deagrarizacija, urbanizacija in suburbanizacija, odmik od tradicionalnih vlog, odpiranje na zahod, oblikovanje potrošniške kulture, naraščanje in ponovno padanje življenjskega standarda. Večina pričevalcev je v obdobju socializma videla izboljšanje svojih življenjskih okoliščin. Iz njihovih zgodb je razvidno, da so se prilagodili na politični sistem in nadaljevali življenje. Niso se upirali in postali disidenti niti se niso množično včlanjevali v zvezo komunistov.

Pravzaprav so se raje posvečali zasebnemu življenju in izboljšanju življenjskega standarda kot javnemu življenju. Veliko jim je pomenilo tudi kakovostno preživljanje prostega časa. Pogosto so ljudje za doseganje svojih ciljev iskali sive cone, ki jih država ali zakonodaja nista nadzirali oziroma sta jih tolerirali. Hkrati so zaupali in pričakovali, da bo država poskrbela za njihovo fizično in socialno varnost.

Skozi izbrana področja vsakdanjega življenja sta predstavljena večplastnost socialističnega vsakdanjika in razumevanje socialistične preteklosti. Družbeni odnosi v času socializma so bili dosti bolj kompleksni kot predpostavljajo javni diskurzi. Socializem in življenje v njem nista bila statična, ampak dinamična. Prav tako socializem ni popolnoma onemogočil svobodnega delovanja državljanov ali prežeh vseh sfer javnega in zasebnega življenja. Vidimo lahko, da so pričevalci aktivno upravljali svoje življenje in bili pripravljeni veliko narediti za ureditev svojega življenjskega okolja. Pričevalci so politične in gospodarske okoliščine skušali uskladiti s svojimi potrošniškimi željami in željami po boljšem življenju. Na omejitve so odgovorili z ustvarjalnim iskanjem poti za doseganje svojih ciljev. Pokazali so tudi določeno pragmatičnost. V svoje življenje so sprejeli državno simboliko, ceremoniale, naracije o medvojni zgodovini, gospodarske danosti, predpise in upravne postopke, ki so jih prilagajali svojim potrebam. Nihče ni obupal, tudi tisti ne, ki so bili deležni represivnih ukrepov po vojni, vsi so izkoriščali možnosti v skladu z veljavnimi kulturnimi normami.

Monografija se konča s prehodom iz socializma v post-socializem. V odnosu do izbranih področij so opisani odzivi pričevalcev na spremenjene politične in gospodarske razmere ter kontinuitete in prelomi med obema obdobjema. Vidimo, da sta mreženje in neformalna ekonomija ohranila svoj družbeni pomen. Ohranjanje in prilagajanje nekdanjih praks lahko razumemo tudi kot odgovor na spremenjene politične in ekonomske razmere ter na negotovost, ki izhaja iz njih. Tranzicija je prinesla formiranje novih političnih in ekonomskih elit, redistribucijo

nekdanje družbene lastnine in razvoj novih gospodarskih modelov. Kritika pričevalcev na spremenjene razmere v postsocializmu pa ni usmerjena toliko v poslabšanje življenjskih razmer kot v izgubljen občutek socialne varnosti, preoblikovane medsebojne odnose in strah pred večanjem socialnih razlik.

SUMMARY

»THE GOOD OLD TIMES«

**Everyday life in Ljubljana
and its surroundings
during socialism**

The aspects of everyday life in socialism kept changing over the decades, following the development and impacts of industrialisation, urbanisation, modernisation, and the increasing living standard. These as well as certain other social processes inevitably influenced the quality and organisation of life in socialism. The monograph focuses on Ljubljana and its surroundings, belonging to the former municipality of Ljubljana Vič-Rudnik. The area was chosen because of its heterogeneous experience and organisation of everyday life. The social and economic structure of the city and the countryside kept changing throughout the entire period of socialism, in particular as of the 1960s. The monograph presents the historical development of Ljubljana and its rural hinterlands as well as depicts the daily life in socialism in three chosen fields: work and employment, living standard and consumption, and solving the housing and infrastructure challenges. The analysis focuses not only on the life circumstances but also on the motivation, strategies, and practices adopted by people to manage their everyday life and improve their living conditions.

Oral sources were of crucial importance to understand the everyday life and analyse strategies and practices. Three post-war generations were chosen. The analysis of their experiences and perception of life in socialism revealed a multi-layered image of everyday life in socialism. Memories of the interviewees, born between 1945 and 1960, proved to be the most useful. They experienced the different periods of socialism and their formative years were marked by the increasing living standard. Oral sources were assessed on the basis of their past as well as present living situation. In this regard, the use of other primary and secondary sources was important. Various gazettes of the former Ljubljana municipalities proved to be a rich source of local history, despite their political character. They revealed an uneven development of the city and the countryside and the differences between both environments. The development of the countryside had lagged behind since the very beginning, while the inhabitants were left

to their own devices, especially when it came to infrastructure development. The historical overview of the progress was mostly based on the periodical sources, supplemented by archival sources, statistical data, and existing literature. The interviewees remembered the past developments selectively, usually associating them with the important milestones in their personal lives rather than individual decades. Sometimes they would even confuse certain periods with others.

Due to the nature of oral sources, it is necessary to understand the processes of remembering and forgetting, as well as the different social conceptualisations of socialism. The monograph presents the methodological issues that have proven to be important for researching socialism in particular. The interviewees perceived and described life in socialism in different ways. Family proved to be a noticeable factor in the transfer of knowledge and values, whereby its experiences from World War II were important. The understanding of the past was also influenced by the political or worldview adherence, public discourses, life circumstances of the interviewees in the time of the interview, and life circumstances in which they had grown up and lived. These factors were also intertwined. Public discourses regarding the political or worldview adherence and family experiences often problematise and interpret the events during and after World War II, thus influencing the understanding of the socialist period. In some interviewees, it was also possible to observe a change brought about by the new political and economic system as well as efforts to find a place in this system. Uncertain life circumstances at the time of the interviews encouraged the interviewees to compare the present and the past. Either way, they would still look for differences and expose a different or unusual image of the past. We can also see that they perceived and described life in socialism in different ways. Some searched for a fairer world and better living conditions in the past, especially emphasising the areas of employment, education, social security, possibilities for solving the housing issue, and good

interpersonal relationships. Others focused their memories on the restrictions and violations of human rights as well as deprivation of personal liberty and private property, while they talked less or not at all about the improved standard of living and other positive aspects of socialism. The majority of interviewees nevertheless included different experiences and viewpoints of the socialist everyday life in their memories.

In the period under consideration, Ljubljana and its rural hinterlands experienced significant social, economic, and cultural changes. In the first post-war decade, the development of the city and the countryside was focused on the reconstruction and formation of a new social system, while daily life was characterised by shortages of goods. Life in the countryside was more modest and often burdened with the compulsory delivery of agricultural produce. The inhabitants of the city also suffered shortages, even though their living standard was superior. Already in the 1950s, the city experienced the first effects of industrialisation and modernisation. The renovation of the city centre and some of the roads leading to the city began, the first apartment buildings were built, Ljubljana became industrialised, and new jobs stimulated the influx of people from the countryside. Although the state experienced economic growth already at the end of the 1950s, the interviewees described the 1960s as the period of a major improvement of the quality of life, as new consumer goods became available to the households. The improvement of the living standard was related to employment, especially in the countryside, where the effects of de-agriculturalisation were already evident. Modernisation was gradually reaching the countryside households, while the city was changing much faster. Since the middle of the decade, new residential neighbourhoods were being built in Ljubljana, along with an expedited construction of the relevant infrastructure.

In the 1970s, the living standard of the entire population improved and the majority of households had access to consumer good. The gap between the standard of living and lifestyle

of the urban and rural population was closing. However, the differences between the city and the countryside persisted with regard to the quality of infrastructure. Utility services were not the only thing that lagged behind in the countryside – the construction of new kindergartens, schools and telephone lines was also slower. The municipalities of Ljubljana had fewer and fewer resources at their disposal to solve the infrastructure issues, partly due to the swift growth of the population and its needs and partly because of the poor economic situation. Still, many remember that decade for a relatively good life, thriving construction of individual houses, favourable loans, seaside vacations, and shopping abroad. Generally, people did not show much interest in politics, but instead focused on improving their living standard. At the end of the 1970s, significant limitations concerning the supply of goods to the population resurfaced, and the situation worsened further during the 1980s. The rapidly increasing inflation was not only deemed as unfavourable, as people also learned how to exploit it. However, the declining living standard along with the political tensions between the republics resulted in the growing dissatisfaction that ultimately stimulated the efforts to implement social changes. Nevertheless, it is evident that the majority of interviewees did not even consider the dissolution of the state before the end of the decade and that, above all, they expected the independence to bring better living conditions.

In their memories, the interviewees focused mostly on the areas of employment, standard, consumer practices, housing policy, and infrastructure development. These were the areas that were also inseparably connected with the modernisation of Yugoslav socialism. Employment ensured safety, stability, and family planning possibilities, along with satisfaction and good social standing. Although the purchasing power of the interviewees gradually grew, their consumer wishes were restricted by the limitations of the market. They were also very actively involved in solving the issues of housing and living environment. In the monograph, the questions

of the material aspects of everyday life are interconnected with the social aspects, for example the role of people's social networks, their identification, or attitude towards work.

The selected areas enabled the analysis of strategies and practices for managing everyday life or improving the living conditions. Many of these strategies and practices were based on interpersonal connections and networking as well as the informal economy. They were useful when seeking employment, cutting in line to procure construction materials, getting a telephone line, or buying just a little more coffee before it ran out. They formed a part of the broader cultural space and were used by all the population strata, in personal as well as in professional life. The membership in the League of Communists and other socio-political organisations can also be seen as networking. Networking, by all means, is not typical only of socialism, although it is often presented as a result of necessity and an instrument of overcoming scarcity. Similar is true of the informal economy. On the one hand, the described strategies and practices can undoubtedly be seen as an answer to the economic situation and market limitations. The material resources were not distributed according to the declared principle of equity, i.e. equally among the entire population. The interviewees perceived the anomalies and were critical of them; and yet they reacted to them by resorting to their own social capital and the informal economy. Interestingly, the limitations did not only stimulate the competition between the individuals: what is especially notable is the solidarity between the people who found themselves in a similar position. On the other hand, we can see that people used the described strategies and practices, even in the absence of scarcity. Social networks, the support of the immediate and extended family, and friendly connections were an important way of life. The informal economy often guaranteed a better life and additional sources of income to supplement the regular earnings. The lives of those who were not able to take advantage of this were rather modest in comparison.

Socialism as the interviewees remembered it was, on the one hand, characterised with political and economic restrictions and various anomalies, while, on the other hand, they associated it with social security, relative equality, good mutual relations, and solidarity. A diversity of factors that brought about the modernisation of the socialist society in fact influenced the organisation and quality of everyday life: educational possibilities, employment, the resolution of the housing issue, de-agriculturalisation, urbanisation and suburbanisation, departure from the traditional roles, opening towards the West, establishment of consumer culture, improvement but then yet another decline of the living standard. Most interviewees saw the socialist period as an improvement of their life circumstances. Their stories reveal that they adapted to the new political system and went on with their lives. They did not resist and become dissidents, and they did not become members of the League of Communists en masse. Instead, they preferred to focus on their private lives and the improvement of their living standard rather than on public life. The quality of their free time meant a lot to them as well. People would often look for grey zones that the state or the legislation tolerated or did not supervise in order to attain their goals. At the same time, they trusted and expected that the state would ensure their physical and social security.

The multifaceted everyday life in socialism as well as the understanding of the socialist past is presented through carefully selected areas of everyday life. Social relations during socialism were far more complex than the public discourses presuppose. Socialism and life in socialism were not static but rather dynamic. Furthermore, socialism did not completely prevent the freedom of its citizens' activities or permeate all the spheres of the public and private life. We can see that the interviewees actively managed their lives and were prepared to do a lot in order to improve their living environment. The interviewees would attempt to bring the political and economic circumstances in line with their consumer wishes and aspirations for

better lives. They responded to restrictions by creatively finding ways to reach their goals. They also exhibited a certain degree of pragmatism. They accepted the state symbols, ceremonies, narrations about wartime history, economic conditions, regulations and administrative procedures, and adapted them to their needs. Nobody despaired, not even those who had been subjected to repressive measures after the war: everyone took advantage of the possibilities in accordance with the established cultural norms.

The monograph concludes with the transition from socialism to post-socialism. The reactions of the interviewees to the altered political and economic circumstances and continuities as well as turning points between both periods are described in relation to the chosen topics. We can see that the social importance of networking and the informal economy was preserved. The preservation and adaptation of the former practices can also be understood as a response to the changed political and economic circumstances as well as the insecurity that stems from them. The transition brought about the formation of new political and economic elites, redistribution of the former social property, and development of new economic models. The criticism that the interviewees expressed concerning the changed circumstances in post-socialism did not focus on the worsening living conditions as much as on the lost feeling of social security, changed mutual relations, and fear of the increasing social differences.

**VIRI IN
LITERATURA**

Arhivski viri

Arhiv družine Piškurić.

MNZS – Muzej novejšje zgodovine Slovenije:

Fototeka.

SI_ZAL_LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:

SI_ZAL_LJU/0031 – Okrajni ljudski odbor Ljubljana – okolica.

SI_ZAL_LJU/0078 – Občinski ljudski odbor Ljubljana Rudnik.

SI_ZAL_LJU/0079 – Občinski ljudski odbor Ljubljana Vič.

SI_ZAL_LJU/0080 – Skupščina občine Ljubljana Vič – Rudnik.

SI_ZAL_LJU/0342 – Zbirka fotografij.

SI_ZAL_LJU/0460 – Osnovna šola Ig.

Periodični in drugi tiskani viri

Dogovori : glasilo SZDL Ljubljana Center, 1973–1990.

Dogovor o temeljih družbenega plana občine Ljubljana Vič–Rudnik za obdobje 1981–1985 : Družbeni plan občine Ljubljana Vič – Rudnik za obdobje 1981–1985. Ljubljana : Skupščina občine Ljubljana Vič – Rudnik, 1981.

Javna tribuna : glasilo SZDL občine Ljubljana Šiška, 1966–1991.

Javna tribuna šišenskih občanov (tudi *Javna tribuna delovnega ljudstva občine Ljubljana Šiška*), 1964–1966.

Ljubljanski dnevnik, 1951–1960.

Moščanska skupnost : glasilo občinskega odbora SZDL Moste – Polje, 1960–1965.

Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič – Rudnik, 1961–1991.

Naša skupnost : glasilo SZDL Ljubljana Moste – Polje, 1966–1991.

Občinski razgledi : glasilo SZDL občine Ljubljana Šiška, 1961–1963.

Statistični letopis mesta Ljubljane. Ljubljana: Zavod za statistiko in proučevanje gospodarstva, 1965.

Statistični letopis Ljubljane '69 : pet ljubljanskih občin. Ljubljana : Zavod za analize in cene, 1969.

Statistični letopis Ljubljane '70 : pet ljubljanskih občin. Ljubljana : Zavod za analize in cene, 1970.

Statistični letopis Ljubljane '72 : pet ljubljanskih občin. Ljubljana : Zavod za analize in cene, 1972.

- Statistični letopis Ljubljane '73 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za analize in cene, 1973.
- Statistični letopis Ljubljane '79 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeni razvoj Ljubljane, TOZD Družbeno planiranje, 1979.
- Statistični letopis Ljubljane '80 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1980.
- Statistični letopis Ljubljane '81 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1981.
- Statistični letopis Ljubljane '82 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1982.
- Statistični letopis Ljubljane '83 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1983.
- Statistični letopis Ljubljane '84 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1984.
- Statistični letopis Ljubljane '85 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1985.
- Statistični letopis Ljubljane '86 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1986.
- Statistični letopis Ljubljane '87 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1987.
- Statistični letopis Ljubljane '88 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Zavod za družbeno planiranje, 1988.
- Statistični letopis Ljubljane '89 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Mestni zavod za razvoj Ljubljane, 1989.
- Statistični letopis Ljubljane '90 : pet ljubljanskih občin.* Ljubljana : Mestni zavod za razvoj Ljubljane, 1990.
- Uradni list Ljudske republike Slovenije, 1955–1963.*
- Uradni list Socialistične republike Slovenije, 1964.*
- Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 1950.*
- Zbor občanov : glasilo SZDL Ljubljana Bežigrad, 1962–1990.*

Spletni viri

- Arhitekturni vodnik.* Dostopno na <http://www.arhitekturni-vodnik.org/>, pridobljeno 16. 1. 2017.
- Baza Žrtve druge svetovne vojne. Dostopno na *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://www.sistory.si/zrtve>, pridobljeno 2. 7. 2019.
- Brezovnik, Boštjan. *Stanovanjska politika v Republiki Sloveniji.* Maribor : Inštitut za lokalno samoupravo in javna naročila, 2014. Dostopno na <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC->

- KZXZM3QF/21552cdd-14a7-42f3-85e8-9f27c19aeaa1/PDF, pridobljeno 5. 3. 2019.
- Buchowski, Michał. Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology. *Anthropology of East Europe Review*, 22, 2004, št. 2, str. 5–14. Dostopno na <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/viewFile/296/372>, pridobljeno 8. 6. 2016.
- Buchowski, Michał. The Specter of Orientalism in Europe : From Exotic Other to Stigmatized Brother. *Anthropological Quarterly*, 79, 2006, št. 3, str. 463–482. Dostopno na http://pendientedemigration.ucm.es/info/antrosim/docs/BuchowskiMichal_The_Specter_Orientalism_In_Europe.pdf, pridobljeno 26. 6. 2017.
- Čelik, Matevž. *Modernistične sošeske v Ljubljani*. Ljubljana : Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2015. Dostopno na <http://www.mao.si/Upload/file/Modernisticne%20sošeske%20v%20Ljubljani.pdf>, pridobljeno 16. 11. 2016.
- Erjavec, Zdravko in Hafner, Jožica. *Pogled nazaj v bogato zgodovino RTV Slovenija*. Dostopno na <https://www.rtv slo.si/znanost-in-tehnologija/pogled-nazaj-v-bogato-zgodovino-rtv-slovenija/318662>, pridobljeno 9. 7. 2019.
- Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945–1970*. Dostopno na <http://www.evidenca.org/>, pridobljeno 30. 8. 2018.
- Hvalc, Luka in Dolenc, Sašo. Skrivnost vzpona in zatona Iskre Delte : Kako je sredi Ljubljane nastal zametek kitajskega medmrežja. Dostopno na *Skrivnost vzpona in zatona Iskre Delte – RTVSLO.si*, <https://www.rtv slo.si/znanost-in-tehnologija/skrivnost-vzpona-in-zatona-iskre-delte/387250>, pridobljeno 14. 3. 2019.
- Interaktivni preračun inflacije*. Dostopno na Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/interaktivno/preracuni>, pridobljeno 12. 1. 2017.
- Lenarčič, Blaž. Demografski profil ameriške »baby-boom« generacije. Dostopno na *Inštitut Antona Trstenjaka - Demografski profil ameriške "baby-boom" generacije*, <http://www.inst-antona-trstenjaka.si/tisk/kakovostna-starost/clanek.html?ID=596>, pridobljeno 20. 6. 2017.
- Malešič, Martina. *Slovenska stanovanjska gradnja v času socializma*. Dostopno na <http://radiostudent.si/dru%C5%BEba/delavsko-punkerska-univerza/slovenska-stanovanjska-gradnja-v-%C4%8Dasu-socializma>, pridobljeno 9. 5. 2016.

- Mihelič, Breda, Nikšič, Matej, Goršič, Nina, Mujkič, Sabina in Tominc, Biba. *Dragocena urbanistična dediščina : Savsko naselje*. Ljubljana : Mestna občina Ljubljana, 2013. Dostopno na <http://www.ljubljana.si/si/mol/publikacije/?category=248&sort=date&sortDir=desc>, pridobljeno 7. 12. 2016.
- Mihelič, Breda, Nikšič, Matej, Goršič, Nina, Mujkič, Sabina in Tominc, Biba. *Dragocena urbanistična dediščina : Litoostrojsko naselje*. Ljubljana : Mestna občina Ljubljana, 2013. Dostopno na <http://www.ljubljana.si/si/mol/publikacije/?category=248&sort=date&sortDir=desc>, pridobljeno 9. 12. 2016.
- Milenković, Aleksandar. *Vzpostavitev lokalne samouprave v Republiki Sloveniji v številkah : Obseg pojava »teritorialna sprememba« od leta 1971 do leta 2006, ocenjen s številom prebivalcev, administrativno preseljenih iz enega naselja v drugo*. Ljubljana : Statistični urad Republike Slovenije, 2007. Dostopno na <http://www.stat.si/doc/pub/02-PP-244-0701.pdf>, pridobljeno 13. 3. 2014.
- Nora, Pierre. Gedächtniskonjunktur. *Transit : Europäische Revue*, 2002, št. 22, str. 18–31. Dostopno na <http://www.eurozine.com/pdf/2002-04-19-nora-de.pdf>, pridobljeno 1. 9. 2015.
- Obvladovanje sive ekonomije v Republiki Sloveniji*. Ljubljana : Vlada Republike Slovenije, 2013. Dostopno na http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/sklepi/seje_vlade_2013/Siva_ekonomija_09092013.doc, pridobljeno 3. 10. 2016.
- O parku Kodeljevo*. Dostopno na http://www.sport-ljubljana.si/Park_Kodeljevo_O_parku_Kodeljevo/, pridobljeno 20. 6. 2017.
- Pirnat, Tanja. *Neprofitna stanovanja : zgrešena stanovanjska politika države revne pušča na cedilu. Večer : Sobotna priloga*, 12. 3. 2016. Dostopno na <https://podcrto.si/neprofitna-stanovanja-zgresena-stanovanjska-politika-drzave-revne-pusca-na-cedilu/>, pridobljeno 4. 4. 2017.
- Politika reševanja problematike nedovoljenih gradenj*. Dostopno na http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2013/urejanje_prostora/POLITIKA_RESEVANJA_PROBLEMATIKE_NEDOVOLJENIH_GRADENJ.pdf, pridobljeno 4. 4. 2017.
- Popis prebivalstva 1948. Dostopno na *Statistični urad Republike Slovenije*, http://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1948.asp, pridobljeno 21. 3. 2014.
- Popis prebivalstva 1953. Dostopno na *Statistični urad Republike Slovenije*, http://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1953.asp, pridobljeno 21. 3. 2014.

- Popis prebivalstva 1961. Dostopno na *Statistični urad Republike Slovenije*, http://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1961.asp, pridobljeno 21. 3. 2014.
- Popis prebivalstva 1971. Dostopno na *Statistični urad Republike Slovenije*, http://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1971.asp, pridobljeno 21. 3. 2014.
- Popis prebivalstva 1981. Dostopno na *Statistični urad Republike Slovenije*, http://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981.asp, pridobljeno 21. 3. 2014.
- Popis prebivalstva 1991. Dostopno na *Statistični urad Republike Slovenije*, http://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991.asp, pridobljeno 21. 3. 2014.
- Roth, Klaus. Soziale Netzwerke und Vertrauen in den Transformationsländern : Wandel der Formen und Funktionen. V: Maier, Jörg (ur.). *Die Rolle von Vertrauen in Unternehmensplanung und Regionalentwicklung : ein interdisziplinärer Diskurs : Forost Arbeitspapier Nr. 27*. München : Forost, 2004, str. 7–12. Dostopno na http://www.forost.lmu.de/fo_library/forost_Arbeitspapier_27.pdf, pridobljeno 26. 5. 2016.
- Rus, Veljko in Toš, Niko. Vrednotenje socializma in kapitalizma med Slovenci – 1991/2011. V: Toš, Niko, (ur.). *Vrednote v prehodu X. : Slovensko javno mnenje 2010–2016*. Ljubljana, Dunaj : Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, Echoraum, 2016, str. 511–530. Dostopno na <http://www.cjm.si/ul/2017/VREDNOTE-10-web.pdf>, pridobljeno 18. 4. 2017.
- Število prebivalcev in naravno gibanje prebivalstva, Slovenija, letno. Dostopno na *Statistični urad Republike Slovenije*, https://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05A2010S&ti=&path=../database/Dem_soc/05_prebivalstvo/05_osnovni_podatki_preb/10_05A20_prebivalstvo_letno/&lang=2, pridobljeno 23. 11. 2018.
- Šturm, Lovro. Fenomen tajne zakonodaje v nekdanji Socialistični federativni republiki Jugoslaviji. *Vestnik za javno upravo*, 27, 1991, št. 3-4, str. 153–158. Dostopno na http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/mp.gov.si/PDF/poprava_krivic/6_Fenomen_tajne_zakonodaje_v_nekdanji_SFRJ.pdf, pridobljeno 26. 6. 2017.
- Teržan, Vesna. Socialistična stanovanjska arhitektura. *Mladina : Bivanje : Priloga o kulturi bivanja*, 25. 2. 2011, št. 8, str. 59–62. Dostopno na <http://www.mladina.si/media/objave/dokumenti/2011/11/17/41.pdf>, pridobljeno 31. 8. 2018.

- Toš, Niko. *Ne-spreminjanje pogledov na preteklost : Mnenja o akterjih medvojnih dogajanj (partizani – domobranci) in razmerah v obdobju 1945–1990*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 2007. Dostopno na http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/e-dokumenti/Pogledi_na_preteklost_porocilo_februar_2007.pdf, pridobljeno 25. 11. 2014.
- Toš, Niko. Preseki skozi vrednotne orientacije Slovencev in njihovo spreminjanje. V: Toš, Niko (ur.). *Vrednote v prehodu X. : Slovensko javno mnenje 2010–2016*. Ljubljana, Dunaj : Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, Echoraum, 2016, str. 534–535. Dostopno na <http://www.cjm.si/ul/2017/VREDNOTE-10-web.pdf>, pridobljeno 18. 4. 2017.
- Toš, Niko. *Vrednote v prehodu I. : Slovensko javno mnenje 1968–1990*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, IDV–CJMMK, 1997. Dostopno na http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/File/e-dokumenti/SJM_vrednote_v_prehodu_1.pdf, pridobljeno 1. 9. 2013.
- Toš, Niko (ur.). *Vrednote v prehodu VIII. : Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah*. Ljubljana, Dunaj : Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, IDV–CJMMK, Edition Echoraum, 2013. Dostopno na <http://www.cjm.si/ul/knjige/VREDNOTE-8-OK.pdf>, pridobljeno 7. 11. 2016.
- Toš, Niko, Miheljak, Vlado, Gašparič, Jure, Vodopivec, Peter in Štebe, Janez. Raziskovanje slovenskega javnega mnenja v zgodovinskih perspektivah (1966–2014) : okrogla miza. Dostopno na *Zgodovina Slovenije – Sistory*, <http://www.sistory.si/publikacije/iskanje/?sort=&dir=&results=&search=Raziskovanje+slovenskega+javnega+mnenja+v+zgodovinske+perspektive>, pridobljeno 3. 9. 2015.

Ustni viri

Študijski center za narodno spravo, Arhiv pričevanj:⁹⁸³

Pričevanje A. A. F. (r. 1970), Ljubljana, 11. 7. 2014.

Pričevanje D. B. (r. 1960), Ljubljana, 12. 10. 2016.

---

983 Nekateri pričevalci niso želeli biti imenovani z imenom in priimkom, drugi se to dovolili. Z namenom poenotenja in zaščite zasebnosti sogovornikov sem se odločila, da vse pričevalce navedem le z začetnicami. V oklepaju je navedeno leto rojstva zaradi lažje orientacije o katerem obdobju socializma govorijo, sledita kraj in datum snemanja. Posnetke in prepise pričevanj ter obrazce s podatki pričevalcev hrani Študijski center za narodno spravo.

- Pričevanje M. B. (r. 1946), Ljubljana, 29. 2. 2016.
Pričevanje V. C. (r. 1949), Iška, 14. 5. 2014.
Pričevanje I. Č. (r. 1932), Ljubljana, 12. 6. 2014.
Pričevanje M. G. (r. 1950), Šentvid pri Stični, 14. 11. 2012.
Pričevanje M. G. (r. 1959), Glinek, 16. 6. 2015.
Pričevanje S. G. (r. 1947), Ig, 6. 11. 2013.
Pričevanje G. K. (r. 1950), Ljubljana, 17. 4. 2014.
Pričevanje J. K. (r. 1956), Ig, 14. 6. 2016.
Pričevanje K. K. (r. 1964), Ljubljana, 10. 6. 2015.
Pričevanje M. M. K. (r. 1965), Ljubljana, 18. 10. 2013.
Pričevanje V. K. (r. 1932), Iška vas, 8. 11. 2013.
Pričevanje A. L. (r. 1932), Cleveland, 12. 10. 2011.
Pričevanje A. L. (r. 1971), Pijava Gorica, 3. 6. 2015.
Pričevanje K. M. (r. 1949), Ig, 26. 4. 2016.
Pričevanje M. M. (r. 1945), Ljubljana, 10. 5. 2016.
Pričevanje M. N. (r. 1956), Ljubljana, 12. 5. 2016.
Pričevanje J. O. (r. 1964), Ljubljana, 18. 6. 2015.
Pričevanje A. P. (r. 1952), Lavrica, 11. 11. 2012.
Pričevanje B. P. (r. 1935), Podpeč, 6. 11. 2013.
Pričevanje M. P. (r. 1941), Ig, 18. 11. 2013.
Pričevanje M. P. (r. 1973), Ljubljana, 30. 10. 2013.
Pričevanje L. R. (r. 1925), Podpeč, 6. 11. 2013.
Pričevanje I. S. (r. 1934), Ljubljana, 3. 7. 2014.
Pričevanje M. S. (r. 1957), Ig, 22. 11. 2012.
Pričevanje M. A. S. (r. 1939), Lavrica, 6. 5. 2015.
Pričevanje V. S. (r. 1934), Podpeč, 6. 11. 2013.
Pričevanje B. V. (r. 1966), Ljubljana, 15. 3. 2016.
Pričevanje A. Z. (r. 1935), Ljubljana, 14. 7. 2016.
Pričevanje A. Ž. (r. 1943), Ig, 20. 4. 2016.
Pričevanje F. Ž. (r. 1946), Ig, 8. 11. 2013.
Pričevanje J. Ž. (r. 1960), Ljubljana, 4. 5. 2015.
Pričevanje M. Ž. (r. 1954), Iška vas, 22. 11. 2013.

Literatura

- Abrams, Lynn. *Oral history theory*. London, New York : Routledge, 2010.
- Ajlec, Kornelija. UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 53, 2013, št. 2, str. 79–99.
- Andrews, Molly. Life Review in Context of Acute Social Transition : The Case of East Germany. *British Journal of Social Psychology*, 1997, št. 36, str. 273–290.
- Anžič, Sonja, Hančič, Damjan in Šenk, Tatjana. *Ljubljanska mestna uprava od prvega župana dalje : 1504–2004*. Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2004.
- Aplenc, Veronica E. To Develop the Acceptably Modern : Slovenian Urban Landscape under Socialism : 1969–1982. *Traditiones : zbornik Inštituta za slovensko narodopisje in Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU*, 34, 2005, št. 2, str. 7–22.
- Arnež, Zoran. Predšolski otrok in zobozdravnik. *Moščanska skupnost : glasilo ObO SZDL Moste–Polje*, V, maj 1964, št. 5, str. 9.
- Arzenšek, Vladimir. Samoupravljanje i struktura moči : stabilnost sistema dominacije. *Revija za sociologiju*, XI, 1981, št. 1-2, str. 3–12.
- Assmann, Aleida. *Der lange Schatten der Vergangenheit : Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München : Verlag C. H. Beck, 2006.
- Ašanin Gole, Pedja in Polenšek, Tomaž. *Slovenske avtoceste : trideset let avtocest v Sloveniji*. Ljubljana : DARS, 2002.
- Bajuk Senčar, Tatiana. Direktorji in družbene mreže. V: Fikfak, Jurij in Prinčič, Jože (ur.). *Biti direktor v času socializma : Med idejami in praksami*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 187–204.
- Bajuk Senčar, Tatiana. Direktorji in večplastnost identitete. V: Fikfak, Jurij in Prinčič, Jože (ur.). *Biti direktor v času socializma : Med idejami in praksami*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 147–164.
- Balkovec, Bojan. Delavec in delavka se starata. V: Šorn, Mojca (ur.). *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, str. 143–159.
- Bencetić, Lidija. Percepcija novinstva i hrvatske javnosti o procesu privatizacije (1990.–2010.). V: Lorenčič, Aleksander in Oset, Željko (ur.). *Regionalni vidiki tranzicije*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, str. 119–132.
- Benovska - Šabkova, Milena. Ist die »kleine Korruption« wirklich klein? : Eine Fallstudie im Bereich des Bildungswesen zur Zeit des Sozialismus und des Postsozialismus in Bulgarien. V: Roth,

- Klaus (ur.). *Sozialismus : Realitäten und Illusionen, Ethnologische Aspekte der sozialistischen Alltagskultur*. Wien : Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 2005, str. 105–118.
- Benovska - Šabkova, Milena. Socialism as Modernisation : Observations on Bulgaria. V: Roth, Klaus (ur.). *Arbeitswelt – Lebenswelt : Facetten einer spannungsreichen Beziehung in östlichen Europa*. Berlin : LIT Verlag, 2006, str. 25–42.
- Bergson, Abram. Comparative Productivity : The USSR, Eastern Europe, and the West. *The American Economic Review*, 77, 1987, št. 3, str. 342–357.
- Berlan, Andreja in Dimitrič, Milovan. Skupni problemi – preskrba, komunalna ureditev, otroško varstvo in šolstvo. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XI, 20. 10. 1975, št. 10/11, str. 8.
- Bernard, Russell H. *Research Methods in Anthropology : Qualitative and Quantitative Approaches : Fourth Edition*. Lanham, New York, Toronto, Oxford : Altamira Press, 2006.
- Bernik, Ivan in Fabjančič, Nina. Spomini na socializem : »Čas napredka in dobrega življenja« ali »čas strahu in zatiranja«? *Teorija in praksa : revija za družbena vprašanja*, 35, 1998, št. 6, str. 1057–1068.
- Bernik, Stane. Trgovska hiša komunalnega centra v Šiški. V: Prešeren, Damjana (ur.). *20. stoletje : arhitektura od moderne do sodobne : vodnik po arhitekturi*. Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2001, str. 81–83.
- Blythe, Ronald. *Akenfield : Portrait of an English Village*. London : Penguin Books, 2005.
- Borak, Neven. Gospodarska struktura Slovenije. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 1206–1217.
- Buchowski, Michał. Anthropology in Postsocialist Europe. V: Kockel, Ullrich, Nic Craith, Máiréad in Frykman, Jonas (ur.). *A Companion to the Anthropology of Europe*. Oxford, Chichester, Malden : Wiley-Blackwell, 2012, str. 68–87.
- Burawoy, Michael. *The Extended Case Method, Four Countries : Four Decades, Four Great Transformations, and One Theoretical Tradition*. Berkeley, Los Angeles, London : University of California Press, 2009.
- Burawoy, Michael in Verdery, Katherine (ur.). *Uncertain Transition :*

- Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Lanham, Boulder, New York, Oxford : Rowman & Littlefield Publishers, 1999.
- Chelcea, Liviu. The Culture of Shortage During State Socialism : Consumption Practices in a Romanina Village in the 1980s. *Cultural Studies*, 16, 2002, št. 1, str. 16–43.
- Cvijić, Valter. Rdeči potni listi. V: Petrović, Tanja in Mlekuž, Jernej (ur.). *Made in YU 2015*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016, str. 184–195.
- Czerwiński, Maciej. Brema (post)komunizma : Hrvatski i poljski kulturni kodevi. V: Kolanović, Maša (ur.). *Komparativni postsocializam : Slavenska izkustva*. Zagreb : Zagrebačka slavistička škola, 2013, str. 47–80.
- Čepič, Taja idr. *Poselitev Ljubljanske kotline – urbani razvoj Ljubljane : razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob Evropskem mesecu kulture na Ljubljanskem gradu, Ljubljana, 1997*. Ljubljana : Mestni muzej, 1998.
- Čepič, Zdenko. Gospodarska kriza. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 1151–1157.
- Čepič, Zdenko in Prinčič, Jože. Gospodarske spremembe v začetku petdesetih let. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 961–965.
- Čepič, Zdenko in Gabrič, Aleš. Politična sprostitvev. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 1056–1069.
- Čepič, Zdenko. Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 893–900.
- Čepič, Zdenko. Prispevek k problematiki industrializacije Ljubljane v prvem desetletju socialistične graditve. V: Gestrin, Ferdo (ur.). *Zgodovina Ljubljane : Prispevki za monografijo : Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani*. Ljubljana : Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Zgodovinsko društvo Ljubljana, 1984, str. 523–539.

- Čepič, Zdenko in Princič, Jože. Ustava 1974: preureditev jugoslovanske federacije, delegatski sistem in dogovorna ekonomija. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 1094–1104.
- Čepič, Zdenko. Vloga agrarnega sektorja pri modernizaciji Slovenije in Jugoslavije. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 42, 2002, št. 2, str. 51–64.
- Čepič, Zdenko. Zvišanje življenjske ravni. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 1087–1093.
- Čepon, Lojze. Mnenja občanov o problemih Ljubljane. *Naša komuna: glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XII, 7. 10. 1976, št. 10, str. 8.
- Čoh Kladnik, Mateja. *Kulaski procesi v Sloveniji med letoma 1949 in 1951*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2012.
- Čož, Nina. Takojšnja sanacija. *Naša komuna: glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXI, 7. 2. 1984, št. 2, str. 6.
- Čož, Nina. Peščica naših novoletnih želja. *Naša komuna: glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XX, 20. 12. 1983, št. 16/17, str. 10.
- Čož, Nina. Poročilo malo drugače. *Naša komuna: glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXI, 28. 2. 1984, št. 3, str. 3.
- Čurin, Jože. Bo Draveljska gmajna res zgodovina? *Javna tribuna: glasilo SZDL občine Ljubljana Šiška*, XXVII, 22. 1. 1988, št. 283, str. 5.
- Čurin, Jože. Iskra Delta pogreznjena v blato gospodarskega kriminala. *Javna tribuna: glasilo občine Ljubljana Šiška*, XXVII, 30. 3. 1990, št. 298, str. 1.
- Debeljak, Ana Pia. *Prava pot: Zbornik velikolaškega združenstva. Velike Lašče: Kmetijska zadruga Velike Lašče*, 2013.
- Deželak Barič, Vida. Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem in notranji obračun. V: Hančič, Damjan, Jenuš, Gregor in Strajnar, Neža (ur.). *Odstiranje zamolčanega: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2013, str. 69–84.
- Dežman, Jože (ur.). *Le vkup le vkup uboga gmajna: Pregarjanje kmetov in kmečki upor v Sloveniji 1945–1955*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2011.
- Dimitrić, Milovan. Krajevna skupnost udarnikov. *Naša komuna: glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIII, 6. 12. 1977, št. 11, str. 5.

- Dimitrič, Milovan, Vrhovec, Branko. Ob krajevnem prazniku – 7. septembru – nova šola. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XII, 6. 9. 1976, št. 9, str. 3.
- Dimitrič, Milovan in Prešeren, France. Poudarek komunalnemu razvoju. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIII, 8. 2. 1977, št. 2, str. 3.
- Dimitrič, M. Še enkrat : pogled z mestnega nivoja. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, VII, oktober 1971, št. 9, str. 3.
- Dimitrič, Milovan. Šola – središče življenja. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XII, 19. 4. 1976, št. 4, str. 3.
- Dimitrič, Milovan. Uspešna prizadevanja za enotnost. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XII, 13. 5. 1976, št. 5, str. 7.
- Dimitrič, Milovan. V letu 1983 naj se predpisi umaknejo ekonomskim zakonom. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XX, 11. 1. 1983, št. 1, str. 3.
- Dobreva, Doroteja. Ein eigenes Haus bauen : Über die Nutzung sozialer Netzwerke im sozialistischen Dorf. V: Roth, Klaus (ur.). *Sozialismus : Realitäten und Illusionen, Ethnologische Aspekte der sozialistischen Alltagskultur*. Wien : Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 2005, str. 13–32.
- Dolenc, Matjanko. Razvoj ljudske oblasti v Ljubljani v prvem desetletju po osvoboditvi. *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 13, 1965, št. 2, str. 33–44, 105–121.
- Domitrovič, Janja. Delo povzdigne človeka. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XX, 2. 11. 1983, št. 14, str. 3.
- Drakulič, Slavenka. *Kako smo preživeli komunizem in se celo smejali*. Maribor : Rotis, 1992.
- Drnovšek, Marjan. Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945–1947. *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 27, 1979, št. 1, str. 52–64.
- Drozg, Vladimir in Pelc, Stanko. Konceptualne smeri v slovenski geografiji podeželja. *Revija za geografijo*, 3, 2008, št. 2, str. 87–100.
- Duda, Igor. Adriatic for All : Summer Holidays in Croatia. V: Luthar, Breda in Pušnik, Maruša (ur.). *Remembering Utopia : The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*. Washington : New Academia Publishing, 2010, str. 289–311.

- Duda, Igor. *Danas kada postajem pionir : Djetinstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*. Zagreb, Pula : Srednja Europa, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2015.
- Duda, Igor. Nikoli jim ni bilo bolje? V: Jurjavčič, Katarina in Strlič, Nataša (ur.). *Nikoli jim ni bilo bolje? : Modernizacija vsakdanjega življenja v socialistični Sloveniji*. Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2016, str. 7–8.
- Duda, Igor. *Pronađeno blagostanje : Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb : Srednja Europa, 2010.
- Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem : O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb : Srednja Europa, 2014.
- Duda, Igor. Tehnika narodu! : Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj. *Časopis za suvremenu povijest*, 37, 2005, št. 2, str. 371–392.
- Duda, Igor. Workers into Tourists : Entitlements, Desires, and the Realities of Social Tourism under Yugoslav Socialism. V: Grandits, Hannes in Taylor, Karin (ur.). *Yugoslavia's Sunny Side : A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. Budapest, New York : CEU Press, 2010, str. 33–68.
- Dujo Jurjevčič, Mirjam. »Zasedena stanovanja«. *Dileme : Razprave o vprašanih sodobne slovenske zgodovine*, 1, 2017, št. 1-2, str. 189–209.
- Erdei, Ildiko. *Čekajući Ikeu : Potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega*. Beograd : Srpski genealoški centar, 2012.
- Erhatič, Darja. Imajo vodarno Brest, pa vendar... *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIX, 11. 5. 1982, št. 9, str. 5.
- Erhatič, Darja. Kanalizacija, vodovod in še kaj. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIX, 11. 5. 1982, št. 9, str. 5.
- Fikfak, Jurij. Direktorji med idejami in praksami. V: Fikfak, Jurij in Prinčič, Jože (ur.). *Biti direktor v času socializma : Med idejami in praksami*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 259–266.
- Fikfak, Jurij. Direktorji med socializmom in kapitalizmom. V: Fikfak, Jurij in Prinčič, Jože (ur.). *Biti direktor v času socializma : Med idejami in praksami*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 9–20.
- Fikfak, Jurij. Med utopijo in tranzicijo. V: Fikfak, Jurij in Prinčič, Jože (ur.). *Biti direktor v času socializma : Med idejami in praksami*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 135–146.

- Filipović, Maša. Stanovanjski vidik izključenosti migrantov v Sloveniji. *Annales : anali za istrske in mediteranske študije*, 15, 2005, št. 1, str. 97–110.
- Finnegan, Ruth. Family Myths, Memories and Interviewing. V: Perks, Robert in Thomson, Alistair (ur.). *The Oral History Reader : Second Edition*. New York : Routledge, 2006, str. 177–183.
- Fivush, Robyn. Remembering and Reminiscing : How Individual Lives are Constructed in Family Narratives. *Memory Studies*, 2007, št. 1, str. 45–54.
- Gabrič, Aleš. Na zahodu vzhodnega sveta. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 1158–1165.
- Gabrič, Aleš. Približevanje kulturnih dobrin širšemu krogu ljudi. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 1026–1033.
- Gabrič, Aleš. Izključevanje Teološke fakultete iz Univerze v Ljubljani. *Bogoslovni vestnik : glasilo Teološke fakultete v Ljubljani*, 63, 2003, št. 2, str. 255–280.
- Gabrič, Aleš. *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Gajšek, Nevenka. Brez pločevine v središču mesta. *Dogovori : glasilo SZDL Ljubljana Center*, X, 20. 4. 1982, št. 7/8, str. 7.
- Gašparič, Jure. Pisati politično zgodovino Republike Slovenije. V: Gašparič, Jure in Šorn, Mojca (ur.). *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, str. 27–37.
- Gašparič, Jure. Slovensko dojemanje druge Jugoslavije. V: Čepič, Zdenko (ur.). *Slovenija v Jugoslaviji*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 87–104.
- Gestrin, Ferdo. *Svet pod Krimom : Druga, prenovljena izdaja*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.
- Giordano, Christian. Pravna država i kulturne norme : Antropološka interpretacija političkih fenomena u sredozemnim društvima. *Etnološka tribina*, 26, 1996, št. 19, str. 43–59.
- Glas, Miroslav. Razsežnost sive ekonomije v Sloveniji (1). *Teorija in praksa : revija za družbena vprašanja*, 26, 1989, št. 5, str. 617–623.

- Glas, Miroslav. Razsežnost sive ekonomije v Sloveniji (2). *Teorija in praksa* : revija za družbena vprašanja, 26, 1989, št. 6-7, str. 905–916.
- Godeša, Bojan. Namesto sprave kulturni boj. V: Gašparič, Jure in Šorn, Mojca (ur.). *Četrto stoletje Republike Slovenije – izzivi, dileme, pričakovanja*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, str. 127–136.
- Godina, Vesna. O indigenizaciji modernizacije in modernosti. *Traditiones* : zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, 39, 2010, št. 2, str. 47–64.
- Godina, Vesna V. *Zablode postsocializma*. Ljubljana : Beletrina, 2014.
- Grafenauer, Božo. *Lokalna samouprava na Slovenskem : teritorialno-organizacijske strukture*. Maribor : Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, 2000.
- Griesser Pečar, Tamara. Božični proces. V: Čoh Kladnik, Mateja (ur.). *Brezpravje »v imenu ljudstva«*. Ljubljana : Študijski center za narodno spravo, 2016, str. 93–110.
- Griesser Pečar, Tamara. Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS in »ljudska oblast« med najhujšo represijo. *Bogoslovni vestnik : glasilo Teološke fakultete v Ljubljani*, 77, 2017, št. 2, 423–437.
- Griesser Pečar, Tamara. Katoliška cerkev v komunistični Sloveniji : »Sovražnik številka ena«. V: Čoh Kladnik, Mateja in Strajnar, Neža (ur.). *Represivne metode totalitarnih režimov : Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta*. Ljubljana : Študijski center za narodno spravo, 2012, str. 131–145.
- Habinc, Mateja. Delovna tekmovalnost in prazniki : Strategije, taktiziranja in »nujno zlo«. V: Jezernik, Božidar (ur.). *Politika praznovanja : Prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, str. 69–90.
- Habinc, Mateja. Prazniki in tvorjenje skupnosti. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 49, 2009, št. 1-2, str. 30–37.
- Habinc, Mateja. Ukinjanje praznikov in socialistična (ne)delovna mentaliteta. V: Jezernik, Božidar in Slavec Gradišnik, Ingrid (ur.). *Države praznujejo : Državni prazniki in skupnosti na območju bivše Jugoslavije*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2017, str. 271–288.
- Habinc, Mateja. Izjemnost trgovanja z rabljenimi oblačili v (sodobni) Sloveniji? *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 56, 2016, št. 1-2, str. 64–73.
- Habjan, Lojze. Drugi poklici so lažji. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, VII, februar 1971, št. 2, str. 5.

- Habjan, Lojze. Preusmerjenim kmetijam prvo mesto v razvojnem programu. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, VIII, 17. 4. 1972, št. 4/5, str. 4.
- Halbwachs, Maurice. *Kolektivni spomin*. Ljubljana : Studia humanitatis, 2001.
- Hann, Chris M. Introduction : Social Anthropology and Socialism. V: Hann, Chris M. (ur.). *Socialism : Ideas, Ideologies, and Local Practice*. London, New York : Routledge, 1993, str. 1–26.
- Himmelreich, Bojan. *Pike, špekulanti in Trumanova jajca : Preskrba prebivalstva Slovenije z blagom široke potrošnje v letih 1945–1953*. Celje : Zgodovinski arhiv Celje, 2008.
- Hoikkala, Timmi, Purhonen, Semi in Roos, J. P. The Baby Boomers, Life's Turning Points, and Generational Consciousness. V: Edmunds, June in Turner, Bryan S. (ur.). *Generational Consciousness : Narrative, and Politics*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2002, str. 145–164.
- Horvat, Branko. *ABC jugoslavenskog socializma*. Zagreb : Globus, 1989.
- Hudolin, Gašper. Tržaška cesta. *Ljubljana med nostalgijo in sanjami : Revija za domoznanske vsebine*, 1, 2012, št. 2, str. 51–121.
- Isajevič, Niko. Perspektiva ni v padcu standarda in ne v praznih trgovskih policah. *Dogovori : glasilo SZDL Ljubljana Center*, X, 20. 12. 1982, št. 19, str. 3.
- Ivanjšek, France. *Družina, stanovanje in naselje : Anketna raziskava 195 stanovanj v Savskem naselju v Ljubljani (1961)*. Ljubljana : Projektivno podjetje Ambient, 1988.
- Jesenovec, Stane. Ko presenetijo Ižanci. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXIII, 18. 2. 1986, št. 3, str. 5.
- Jesenovec, Stane. Podmokrški dom partizanov. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XVI, 9. 9. 1980, št. 14, str. 6.
- Jesenovec, Stane. Sposoben krmar pluje tudi z raztrganimi jadri. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXIV, 21. 4. 1987, št. 5/6, str. 3.
- Jesenovec, Stane. Šušmarjem na prste stopiti... *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XVI, 23. 9. 1980, št. 15, str. 4.
- Jesenovec, Stane. Teče, ne teče vodica v Vnanje Gorice. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXIII, 20. 5. 1986, št. 8, str. 5.
- Jesenovec, Stane. Uspehi, spodbude za nove uspehe! *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXII, 4. 6. 1985, št. 8, str. 5.

- Jurčič, Bojan. Razvoj obrti v občini. *Javna tribuna : glasilo SZDL občine Ljubljana–Šiška*, VI, 15. 4. 1967, št. 62, str. 4.
- Jurič, Evgen. Ljubljanski Harlem. *Naša komuna : glasilo občinskega odbora SZDL Ljubljana–Vič–Rudnik*, V, februar 1965, št. 2, str. 7.
- Jurjavčič, Katarina in Strlič, Nataša (ur.). *Nikoli jim ni bilo bolje? : Modernizacija vsakdanjega življenja v socialistični Sloveniji*. Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2016.
- Juvan, Darja. Leto 1984 – še kar dobro, leta 1985 – spremeniti ugodna gibanja v dolgoročneje rezultate. *Naša skupnost : glasilo SZDL Ljubljana Moste–Polje*, XXV, 11. 12. 1984, št. 19, str. 2.
- Kaučič, Mojca. Črno število črnih gradenj. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XVII, 10. 2. 1981, št. 3, str. 5.
- Kaučič, Mojca. »DA« za dom Ivana Cankarja. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIII, 8. 11. 1977, št. 10, str. 2.
- Kaučič, Mojca. Možnosti preskrbe na trhlih nogah. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XVI, 28. 10. 1980, št. 17, str. 2.
- Kaučič, Mojca. Nič novega pri uresničevanju programa II. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIV, 2. 10. 1978, št. 10, str. 3.
- Kavčič, Franjo. Zveza sindikatov Slovenije. V: Voglar, Dušan (gl. ur.). *Enciklopedija Slovenije : 15. zvezek*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2001, str. 263–265.
- Keršič, Marta Milena in Stres, Neža (ur.). *Dokumenti o privilegijih političnih in državnih funkcionarjev v Sloveniji v obdobju socializma*. Ljubljana : Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije, 2008.
- Kladnik, Ana. Iskanje novih raziskovalnih paradigem in uporaba novih metodologij na primeru novih mest in naselij v socialistični Sloveniji. V: Duraković, Lada in Matošević, Andrea (ur.). *Socijalizam na klupi : Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*. Pula, Zagreb : Srednja Europa, Sveučilište Jurija Dobrile u Puli, Sa(n)jam knjige u Istri, 2013, str. 153–176.
- Kolarič, Zinka. Stanovanjska politika – gibalo razvoja ali zastoja na stanovanjskem področju. *Teorija in praksa : revija za družbena vprašanja*, 27, 1990, št. 1-2, str. 191–198.
- Koncilija, Žiga. *Politično sodstvo : Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana : Inštitut za novejšjo zgodovino, 2015.
- Kopač, Janez. Kraji in občine kot upravnoteritorialne enote 1945–1955. *Arhivi : glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 28, 2005, št. 2, str. 205–212.

- Korošec, Branko. *Ljubljana skozi stoletja : Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga, 1991.
- Koselleck, Reinhart. *Pretekla prihodnost : Prispevki k semantiki zgodovinskih časov*. Ljubljana : Studia humanitatis, 1999.
- Kozorog, Miha. Proti »urbanosti« : Ohlapno strukturirane misli o ohlapno definirani temi. V: Repič, Jaka in Hudales, Jože (ur.). *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, str. 59–73.
- Kranjc, Gregor. *Hoja s hudičem*. Mengeš : Ciceron, 2014.
- Krašovec, Primož in Žagar, Igor Ž. *Evropa med socializmom in neoliberalizmom : Evropa v slovenskih medijih*. Ljubljana : Pedagoški inštitut, 2011.
- Kresal, France. Zavarovalništvo in socialno zavarovanje na Slovenskem 1890–1990. *Arhivi : glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 26, 2003, št. 1, str. 145–152.
- Kresal, France. *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1998.
- Kuljić, Todor. *Kultura spominjanja : Teoretske razlage uporabe preteklosti*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2012.
- Kuljić, Todor. *Sociologija generacije*. Beograd : Čigoja štampa, 2009.
- Lagler, Bruno. Eno so želje, drugo pa možnosti. *Javna tribuna : glasilo SZDL občine Ljubljana–Šiška*, VI, 5. 9. 1967, št. 65, str. 1.
- Lagler, Bruno. Otroško varstvo v Šiški. *Javna tribuna : glasilo SZDL občine Ljubljana–Šiška*, VI, 20. 10. 1967, št. 66, str. 1, 8.
- Legat Čož, Nina. Anton živi za delo. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIX, 12. 1. 1982, št. 1, str. 6.
- Legat Čož, Nina. Načrtno zidanje. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIX, 19. 10. 1982, št. 17, str. 3.
- Lenarčič, Marjan. Borec NOV. V: Javornik, Marjan (gl. ur.). *Enciklopedija Slovenije : 1. zvezek*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987, str. 329–330.
- Leskošek, Vesna. Vpliv porodniškega dopusta na zaposlitev žensk v času socializma. V: Šorn, Mojca, Vodopivec, Nina in Lazarevič, Žarko (ur.). *Žensko delo : delo žensk v zgodovinski perspektivi*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 69–85.
- Lorenčič, Aleksander. Kako smo živeli v drugi Jugoslaviji : oris dogajanja v luči izbranih kazalnikov. V: Čepič, Zdenko (ur.). *Slovenija v Jugoslaviji*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 131–143.

- Lorenčič, Aleksander. *Prelom s starim in začetek novega : Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Luthar, Breda. Shame, Desire and Longing for the West : A Case Study od Consumption. V: Luthar, Breda in Pušnik, Maruša (ur.). *Remembering Utopia : The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*. Washington : New Academia Publishing, 2010, str. 341–377.
- Malešič, Martina. Nastanek in rast ljubljanskih stanovanjskih sosek. *Arhitektov bilten : mednarodna revija za teorijo arhitekture*, 45, 2015, št. 203-204, str. 63–66.
- Mandič, Srna in Filipovič Hrast, Maša. Alternative socialnemu stanovanju : pogledi proslincev o različnih možnostih. *Urbani izziv*, 26, 2015, št. 1, str. 5–16.
- Mandič, Srna. O distribuciji stanovanjskih virov v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 3, 1986, št. 4, str. 59–71.
- Mandič, Srna. O stanovanjski segregaciji. *Družboslovne razprave*, 1, 1984, št. 1, str. 133–146.
- Mandič, Srna. Prispevek k opisu stanovanjske preskrbe v Jugoslaviji ob koncu osemdesetih let. *Družboslovne razprave*, 8, 1991, št. 12, str. 66–89.
- Mandič, Srna. *Stanovanje in država*. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče, 1996.
- Markeš, Janez in Žerdin, Ali. Nimamo socialnih strategij. A tudi Evropa jih nima : Intervju z Nikom Tošem. *Delo : Sobotna priloga*, 27. 8. 2016, str. 4–6.
- Marković, Predrag. Erinnerung und Realität : Arbeit im sozialistischen Jugoslawien zwischen Kritik und Märchen vom Schlaraffenland. V: Roth, Klaus (ur.). *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus : Erkundungen zum Arbeitsleben im Östlichen Europa*. Münster : Lit Verlag, 2004, str. 259-271.
- Marković, Predrag J. Der Sozialismus und seine sieben »S«-Werte der Nostalgie. V: Brunnbaues, Ulf in Troebst, Stefan (ur.). *Zwischen Amnesie und Nostalgie : Die Erinnerung an den Kommunismus in Südosteuropa*. Köln, Weimar, Wien : Böhlau Verlag, 2007, str. 153–164.
- Meglič, Marko in Šprajc, Ivan. Vrtne veselice v Ljubljani in okolici. *Problemi : revija za kulturo in družbena vprašanja*, 20, 1982, št. 9-10, str. 8–47.

- Mesarič, Jože. Pereč problem vzgoje in varstva otrok. *Naša komuna : glasilo občinskega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Vič–Rudnik*, II, 1. 1. 1962, št. 1, str. 8.
- Mihelič, Breda. Novejša urbanistična zgodovina Ljubljane. V: Gestrin, Ferdo (ur.). *Zgodovina Ljubljane : Prispevki za monografijo : Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani*. Ljubljana : Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Zgodovinsko društvo Ljubljana, 1984, str. 564–574.
- Mihelič, Breda. *Urbanistični razvoj Ljubljane*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Partizanska knjiga, 1983.
- Miklavčič, Zvone (ur.). *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi : 1945–1955*. Ljubljana : Mestni arhiv, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1965.
- Mikola, Milko. *Rdeče nasilje : Represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2012.
- Milharčič Hladnik, Mirjam. Avto/biografičnost narativnosti : metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini : razprave o izseljenstvu*, 2007, št. 26, str. 31–46.
- Miller, Daniel. *Materialna kultura*. Ljubljana : Studia humanitatis, 2016.
- Misztal, Barbara A. *Theories of Social Remembering*. Maidenhead, Philadelphia : Open University Press, 2003.
- Mlinar, Branko idr. (ur.). *Slovenija 1945–1957*. Ljubljana : Zavod SR Slovenije za statistiko, 1975.
- Mravlje, Ciril. Kmetov je še dovolj! *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, VIII, 26. 6. 1972, št. 7-8, str. 7.
- Nastav, Bojan. *Siva ekonomija v Sloveniji : Merjenje, vzroki in posledice : doktorska disertacija*. Ljubljana : Ekonomska fakultera Univerze v Ljubljani, 2009.
- Nedeljković, Saša. Organizovani kriminalitet kao višeznačna potkultura : Hajdučija između građanske i nacionalne ideologije, i između narodne in nacionalne kulture. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, 2006, št. 70, str. 235–269.
- Nered, Sonja. ZX SPECTRUM postaja dober znanec. *Javna tribuna : glasilo SZDL občine Ljubljana Šiška*, XXV, januar 1985, št. 252, str. 25.
- Nežmah, Bernard. Esej o zgodovini svobode izražanja v množičnih medijih. V: Jančar, Drago (ur.). *Temna stran meseca : Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*. Ljubljana : Nova revija, 1998, str. 365–374.
- Otorepec, Božo idr. *Ljubljana : podobe iz njene zgodovine*. Ljubljana : Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1962.

- Panić, Ana. Od točke do kartice – jugoslovska pot v modernizmu. V: Jurjavčič, Katarina in Strlič, Nataša (ur.). *Nikoli jim ni bilo bolje? : Modernizacija vsakdanjega življenja v socialistični Sloveniji*. Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2016, str. 9–14.
- Passerini, Luisa. *Ustna zgodovina, spol in utopija : Izbrani spisi*. Ljubljana : Studia humanitatis, 2008.
- Passerini, Luisa. Work Ideology and Consensus under Italian Fascism. *History Workshop Journal*, 1979, št. 8, str. 82–108.
- Patterson, Patrick Hyder. *Bought and Sold : Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Ithaca, London : Cornell University Press, 2011.
- Patterson, Patrick Hyder. Yugoslavia as it once was : What Tourism and Leisure Meant for the History of the Socialist Federation. V: Grandits, Hannes in Taylor, Karin (ur.). *Yugoslavia's Sunny Side : A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. Budapest, New York : CEU Press, 2010, str. 367–402.
- Pelhan, Sergij. Televizija in mi. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, VIII, januar 1972, št. 1, str. 8.
- Perovšek, Jurij. Slovenci in Jugoslavija v letih 1918–1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 69, 1998. št. 1, str. 55–74.
- Petelin, David. Družbena podoba Ljubljane v letih 1945–1965. *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 65, 2017, št. 2, str. 205–220.
- Petelin, David. Raziskovanje vsakdanjega življenja : socialistični vsakdanjik in zgodovinopisje. *Prispevki za novejšjo zgodovino*, 57, 2017, št. 2, str. 148–169.
- Petelin, David. Stanovanjske razmere v Ljubljani v letih 1945–1965. *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 65, 2017, št. 1, str. 77–94.
- Petelin, David. *Vsakdanje življenje v Ljubljani v letih 1945–1965 : doktorska disertacija*. Ljubljana : Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2016.
- Peterlin, Ivanka. Geografski in demografski opis Velikih Lašč z okolico. V: Gruden, Janez idr. (ur.). *Velike Lašče : zbornik*. Ljubljana : samozaložba, 1986, str. 48–83.
- Petrič, Iztok. Ivan Ogrin – veleposestnik, trgovec in dobrotnik z Lavrice pri Ljubljani. *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 60, 2012, št. 2, str. 263–284.
- Petrović, Tanja. Industrijsko delo v socializmu : od izkušnje do dediščine. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 56, 2016, št. 3-4, str. 31–40.

- Petrović, Tanja. Towards an Affective History of Yugoslavia. *Filozofija i društvo*, 27, 2016, št. 3, str. 504–520.
- Petru, Duša. Družinsko življenje v Trnovem pred vojno in danes. *Problemi : revija za kulturo in družbena vprašanja*, 20, 1982, št. 9-10, str. 71–82.
- Pirjevec, Jože. Iskanje socializma s človeškim obrazom. *Annales : anali za istrske in mediteranske študije*, 24, 2014, št. 4, str. 763–778.
- Pogačar, Martin. »GAME OVER« : Računalniki, socializem in spomin. V: Duraković, Lada in Matošević, Andrea (ur.). *Socijalizam na klupi : Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*. Pula, Zagreb : Srednja Europa, Sveučilište Jurija Dobrile u Puli, Sa(n)jam knjige u Istri, 2013, str. 317–349.
- Praprotnik, Janez. Polhograjske razglednice. *Naša komuna : glasilo občinskega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Vič–Rudnik*, II, december 1962, št. 12, str. 7.
- Praprotnik, Jože. Hribovska KS se ozira nazaj. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXIII, 11. 3. 1986, št. 4, str. 12.
- Prestor, Bojan. Sem in tja po Kozarjih. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXIV, 30. 6. 1987, št. 9/10, str. 9.
- Prica, Ines. In Search of Post-socialist Subject. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 44, 2007, št. 1, str. 163–186.
- Prinčič, Jože. Direktorska funkcija v jugoslovanskem socialističnem gospodarskem sistemu. V: Fikfak, Jurij in Prinčič, Jože (ur.). *Biti direktor v času socializma : Med idejami in praksami*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 57–101.
- Prinčič, Jože. Gospodarska reforma. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 1045–1048.
- Prinčič, Jože. Modernizacija in gospodarski razvoj Slovenije : 1945–1991. V: Lazarevič, Žarko in Lorenčič, Aleksander (ur.). *Podobe modernizacije : Poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, str. 160–212.
- Prinčič, Jože. Nacionalizacija najemnih zgradb in gradbenih zemljišč na ozemlju LR Slovenije (1958–1962). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 33, 1993, št. 1-2, str. 193–201.
- Prinčič, Jože. Načela gospodarske politike v prvi petletki. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 881–883.

- Prinčič, Jože. Največja in uspešna slovenska podjetja v drugi polovici 20. stoletja. V: Fikfak, Jurij in Prinčič, Jože (ur.). *Biti direktor v času socializma : Med idejami in praksami*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 205–258.
- Prinčič, Jože. Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva. V: Fikfak, Jurij in Prinčič, Jože (ur.). *Biti direktor v času socializma : Med idejami in praksami*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 21–46.
- Prinčič, Jože. Socialistično gospodarstvo – več države, manj trga in podjetništva. V: Vodopivec, Nina (ur.). *Med državo in trgom : Cikli in prelomi v zgodovini*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2014, str. 53–81.
- Prinčič, Jože in Čepič, Zdenko. Urbanizacija in življenjska raven. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 1009–1024.
- Prinčič, Jože. *V začaranem krogu : slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme : 1955–1970*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1999.
- Puh, Angela. Veliko zastavljenega, a malo izvršenega! *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XVII, 13. 1. 1981, št. 1, str. 4.
- Pust, Jože. Delo kmetijske pospeševalne službe. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, VIII, 17. 4. 1972, št. 4-5, str. 4.
- Pušnik, Maruša. Kaj obleči to sezono? : Modno novinarstvo v socializmu. V: Pušnik, Maruša in Fajt, Elena (ur.). *Moda in kultura oblačenja*. Maribor : Aristej, 2014, str. 167–184.
- Quinlan, Mary Kay. The Dynamics of Interviewing. V: Ritchie, Donald A. (ur.). *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford : Oxford University Press, 2011, str. 23–36.
- Radosavljevič, Momir. Največ vroče krvi zaradi stanovanj. *Zbor občanov : glasilo SZDL Ljubljana–Bežigrad*, XX, 21. 10. 1980, št. 17, str. 3.
- Raleigh, Donald J. *Soviet Baby Boomers : An Oral History of Russia's Cold War Generation*. Oxford : Oxford University Press, 2012.
- Ramšak, Mojca. *Portret glasov : Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana : Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003.
- Ravnik, Mojca. *Galjevica*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Partizanska knjiga, 1981.

- Rebernik, Dejan. Prebivalstveni razvoj Ljubljane po letu 1945. *Geografski vestnik : časopis za geografijo in sorodne vede*, 71, 1999, str. 41–60.
- Remec, Meta. Začetki pokojninskega zavarovanja kmetov : od preužitka do zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. V: Šorn, Mojca (ur.). *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, str. 77–104.
- Rendla, Marta. »Kam ploveš standard?« : *Življenjska raven in socializem*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Rendla, Marta. Razvoj domov za stare ljudi v času socializma v Sloveniji. V: Šorn, Mojca (ur.). *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, str. 213–231.
- Rendla, Marta. Stanovanjska politika v socialističnem obdobju – vloga države in samoodgovornost. V: Studen, Andrej (ur.). *Pomisli na jutri : O zgodovini (samo)odgovornosti*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 209–222.
- Rendla, Marta. Založenost trga z blagom za široko potrošnjo v Sloveniji v času socializma. V: Vodopivec, Nina (ur.). *Med državo in trgom : Cikli in prelomi v zgodovini*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2014, str. 111–141.
- Rendla, Marta. *Življenjska raven Slovencev v času socializma s poudarkom na šestdesetih in sedemdesetih letih : doktorska disertacija*. Ljubljana : Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2016.
- Rendla, Marta. Življenjska raven Slovencev v drugi Jugoslaviji. V: Čepič, Zdenko (ur.). *Slovenija v Jugoslaviji*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 171–199.
- Repe, Božo. Mit in resničnost komunizma. V: Ferenc, Mitja in Petkovšek, Branka (ur.). *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino : Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19.–21. oktober 2006*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, str. 285–302.
- Repe, Božo. *Rdeča Slovenija : Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana : Založba Sophia, 2003.
- Repe, Božo. Slovenci v osemdesetih letih (prvi del). *Zgodovinski časopis*, 54, 2000, št. 2, str. 233–262.
- Repe, Božo in Kerec, Darja. *Slovenija, moja dežela : Družbena revolucija v osemdesetih letih*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 2017.
- Repe, Božo. SZDL Slovenije danes? *Dnevnikov Objektiv*, 17. 1. 2009, str. 15.

- Repe, Božo. »Tihotapijo vse, razen ptičjega mleka« : Vpliv nakupovalnega turizma na kulturne spremembe in način življenja v Sloveniji po drugi svetovni vojni. *Zgodovina za vse*, 5, 1998, št. 2, str. 90–96.
- Režek, Mateja. Cenzura v genih : Politična cenzura in fenomen samocenzure v Sloveniji/Jugoslaviji v obdobju komunizma. *Glasnik Znanstvenoraziskovalnega središča Koper*, 13, 2008, št. 6, str. 31–32.
- Režek, Mateja. Med Vzhodom in Zahodom. V: Fischer, Jasna idr. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina : Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2005, str. 984–986.
- Režek, Mateja. Vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikana : Odnosi med državo in katoliško cerkvijo v letih 1949–1953. *Zgodovinski časopis*, 53, 1999, št. 3, str. 367–390.
- Roth, Klaus. Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus : Zur Einführung. V: Roth, Klaus (ur.). *Arbeit im Sozialismus – Arbeit im Postsozialismus : Erkundungen zum Arbeitsleben im Östlichen Europa*. Münster : Lit Verlag, 2004, str. 9–22.
- Roth, Klaus. Arbeitswelt – Lebenswelt : Zu einer spannungsreichen Beziehung im sozialistischen und postsozialistischen Osteuropa. V: Roth, Klaus (ur.). *Arbeitswelt – Lebenswelt : Facetten einer spannungsreichen Beziehung in östlichen Europa*. Berlin : LIT Verlag, 2006, str. 9–24.
- Roth, Klaus. Die erforschung der sozialistischen und post-sozialistischen Alltagskultur. V: Roth, Klaus (ur.). *Sozialismus : Realitäten und Illusionen, Ethnologische Aspekte der sozialistischen Alltagskultur*. Wien : Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie, 2005, str. 223–241.
- Roth, Klaus. Praktiken und Strategien der Bevältigung des Alltagslebens in einem Dorf im sozialistischen Bulgarien. *Zeitschrift Für Balkanologie*, 35, 1999, št. 1, str. 63–77.
- Rožac Darovec, Vida. Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. *Acta Histriae*, 14, 2006, št. 2, str. 447–467.
- Rubić, Tihana. Afternoon Moonlighting – It Was a Must : The Dynamics and Paradoxes of the Croatian Socialist and Post-Socialist Labor Market. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 50, 2013, št. 1, str. 121–145.
- Rus, Veljko. Delo. V: Javornik, Marjan (gl. ur.). *Enciklopedija Slovenije : 2. zvezek*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1988, str. 214.
- Rus, Veljko. Petintrideset let jugoslovanskega samoupravljanja. *Družboslovne razprave*, 2, 1985, št. 3, str. 3–15.

- Rus, Veljko in Toš, Niko. *Vrednote Slovencev in Evropejcev : Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, IDV, CJMMK, 2005.
- Sabrow, Martin. Der Zeitzeuge als Wanderer zwischen zwei Welten. V: Sabrow, Martin in Frei, Norbert (ur.). *Die Geburt des Zeitzeugen nach 1945*. Göttingen : Wallstein Verlag, 2012, str. 13–32.
- Schuman, Howard in Scott, Jacqueline. Generations and Collective Memories. *American Sociological Review*, 54, 1989, št. 3, str. 359–381.
- Semič, Stane - Daki. *Najboljši so padli I : Spomini*. Ljubljana : samoza-ložba, 1971.
- Sever, Lojze. Nadarjeni otroci – za nekvalificirane delavce. *Naša komuna : glasilo občinskega odbora SZDL Ljubljana–Vič–Rudnik*, V, april 1965, št. 4, str. 6.
- Simoniti, Vasko. Permanentna revolucija, totalitarizem, strah. V: Jančar, Drago (ur.). *Temna stran meseca : Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*. Ljubljana : Nova revija, 1998, str. 24–36.
- Sitar, Polona. Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjsko delo : Vpliv nakupa pralnega stroja v individualnem gospodinjstvu na uvajanje javnih pralnic v socialistični Sloveniji. *Zgodovinski časopis*, 69, 2015, št. 3-4, str. 455–458.
- Sitar, Polona. »Ne le kruh, tudi vrtnice!« : potrošnja, tehnološki razvoj in emancipacija žensk v socialistični Sloveniji. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.
- Skubic, M. Pijava Gorica tako in drugače. *Naša komuna: glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XI, 24. 11. 1975, št. 12, str. 4.
- Slukan, Nejc. Vesna Vuk Godina : Zablode postsocializma : Ljubljana: Beletrina, 2014. 286 strani (ISBN 978-961-284-048-8), 24 EUR. *Družboslovne razprave*, 31, 2015, št. 79, str. 91–93.
- Smole, Vera. Folklorist med prevajanjem in zapisovanjem. *Traditiones : zbornik Inštituta za slovensko narodopisje*, 1994, št. 23, str. 143–154.
- Sulič, Nives. Etnološki prispevek k zgodovini Ljubljane po drugi svetovni vojni. V: Gestrin, Ferdo (ur.). *Zgodovina Ljubljane : Prispevki za monografijo : Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani*. Ljubljana : Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Zgodovinsko društvo Ljubljana, 1984, str. 587–595.

- Šegula, Pavle. Vrtničarji, organizirajmo se! *Javna tribuna : glasilo SZDL občine Ljubljana Šiška*, XXIII, december 1983, št. 17-18 (239), str. 11.
- Šegula, Pavle. Vrtničarski (ne)red? *Javna tribuna : glasilo SZDL občine Ljubljana Šiška*, XXIV, december 1984, št. 14-15 (251), str. 16.
- Šinkovec, Janez. Družbeni dogovor. V: Javornik, Marjan (gl. ur.). *Enciklopedija Slovenije : 2. zvezek*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1988, str. 372.
- Širok, Kaja. Spomin in pozaba na obmejnem področju : predstave o goriški preteklosti. *Acta Histriae*, 18, 2010, št. 1-2 , str. 337–358.
- Šorn, Mojca. Odnos med zaposlenimi v Dekorativni in Pletilni ter njihovimi upokojenkami in upokojenci. V: Šorn, Mojca (ur.). *Starost – izzivi historičnega raziskovanja*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, str. 253–265.
- Šorn, Mojca. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Štrubelj, Zvone. *Temna in zamolčana stran slovenskega izseljenstva v Nemčiji : Socialna delavka Doroteja Oblak v pogovoru z župnikom dr. Zvonetom Štrubljem*. Stuttgart : Slovenska župnija sv. Cirila in Metoda, 2012.
- Šuštar, Branko. Verouk v šoli 1945–1952 : Odnos oblasti do pouka verouka na ljubljanskih šolah. *Sodobna pedagogika*, 42, 1991, št. 5/6, str. 269–287; št. 7/8, str. 399–411.
- Šuštar, Ljiljana. Nekaj drobcev o združništvu iz gradiva fonda Okrajni komite ZKS Ljubljana okolica. *Arhivi : glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 25, 2002, št. 1, str. 173–178.
- Švab, Alenka. Consuming Western Image of Well-being : Shopping Tourism in Socialist Slovenia. *Cultural Studies*, 16, 2002, št. 1, str. 63–79.
- Taylor, Karin. My Own Vikendica : Holiday Cottages as Idyll and Investment. V: Grandits, Hannes in Taylor, Karin (ur.). *Yugoslavia's Sunny Side : A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. Budapest, New York : CEU Press, 2010, str. 171–209.
- Thelen, Tatjana. Shortage, Fuzzy Property and Other Dead Ends in the Anthropological Analysis of (Post)socialism. *Critique of Anthropology*, 31, 2011, št. 1, str. 43–61.
- Thomson, Alistair. Anzac Memories : Putting Popular Memory Theory into Practice in Australia. V: Perks, Robert in Thomson, Alistair (ur.). *The Oral History Reader : Second Edition*. New York : Routledge, 2006, str. 244–254.

- Thomson, Alistair. Memory and Remembering in Oral History. V: Ritchie, Donald A. (ur.). *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford : Oxford University Press, 2011, str. 77–95.
- Vultur, Samaranda. Daily Life and Constraints in Communist Romania in the Late 1980s : From the Semiotics of Food to the Semiotics of Power. V: Todorova, Maria, Dimou, Augusta in Troebst, Stefan (ur.). *Remembering Communism : Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*. Budapest, New York : Central European University Press, 2014, str. 175–200.
- Toš, Niko. Družba v prehodu in vrednote : Projekt Slovensko javno mnenje 1966–2009. V: Toš, Niko (ur.). *Vrednote v prehodu IV.: Slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, IDV–CJMMK, 2009, str. 11–46.
- Toš, Niko. Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja : SJM 1966–2010. V: Toš, Niko in Müller, Karl H. (ur.). *Primerjalno družboslovje : Metodološki in vsebinski vidiki*. Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, IDV–CJMMK, 2011, str. 119–160.
- Trobič, Milan. Kontrabant in tihotapstvo. V: Pungerčar, Majda (ur.). *Plačilna sredstva skozi čas : Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov*. Ljubljana : Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2011, str. 31–38.
- Troha, Emil. Kupujmo le, kolikor potrebujemo. *Dogovori : glasilo SZDL Ljubljana Center*, XX, 2. 11. 1982, št. 17, str. 7.
- Valič Zver, Andreja. *Demos : Slovenska osamosvojitve in demokratizacija*. Maribor : Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, Študijski center za narodno spravo, 2013.
- Vaněk, Miroslav. Those Who Prevailed and Those Who Were Replaced : Interviewing on Both Sides of a Conflict. V: Ritchie, Donald A. (ur.). *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford : Oxford University Press, 2011, str. 37–50.
- Velikonja, Mitja. *Titostalgija : študija nostalgije po Josipu Brozu*. Ljubljana : Mirovni inštitut, 2008.
- Verdery, Katherine. *What Was Socialism, and What Comes Next*. Princeton : Princeton University Press, 1996.
- Verginella, Marta. Zgodovinopisna in politična raba pričevalca. *Acta Histriae*, 20, 2012, št. 1-2, str. 107–120.
- Vidmar, Simona (ur.). *Nedokončane modernizacije : Med utopijo in pragmatizmom : Arhitektura in urbanizem v nekdanji Jugoslaviji in*

- državah naslednicah, Umetnostna galerija Maribor, 10. februar – 22. april 2012.* Maribor : Umetnostna galerija Maribor, 2012.
- Vidmar Horvat, Ksenja. Memory, Citizenship, and Consumer Culture in Postsocialist Europe. V: Kockel, Ullrich, Nic Craith, Máiréad in Frykman, Jonas (ur.). *A Companion to the Anthropology of Europe.* Oxford, Chichester, Malden: Wiley-Blackwell, 2012, str. 145–162.
- Vilfan, Sergij (ur.). *Ljubljana : 1945–70.* Ljubljana : Mestni arhiv, 1970.
- Vodopivec, Nina. Družbene solidarnosti v času socialističnih tovarn in individualizacije družbe. *Ars & humanitas : revija za umetnost in humanistiko*, 8, 2014, št. 1, str. 136–150.
- Vodopivec, Nina. *Labirinti postsocializma : Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev.* Ljubljana : ISH publikacije, 2007.
- Vodopivec, Nina. Postsocialistična tranzicija v antropološki perspektivi. V: Lorenčič, Aleksander in Oset, Željko (ur.). *Regionalni vidiki tranzicije.* Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2016, str. 33–48.
- Vodopivec, Nina. Preoblikovanje tovarniških režimov in nove delavske subjektivitete. *Borec : revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, 2012, št. 685-689, str. 178–199.
- Vodopivec, Nina. Samoodgovornost – paradigma sodobne modernizacije : izziv ali grožnja. V: Studen, Andrej (ur.). *Pomislj na jutri: O zgodovini (samo)odgovornosti.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 223–245.
- Vodopivec, Nina. Socialistični spomini in postsocialistične izkušnje : industrijske delavke in delavci. *Zgodovinski časopis*, 69, 2015, št. 1-2, str. 162–187.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države : Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja.* Ljubljana : Modrijan, 2006.
- Vodušek - Starič, Jerca. Oris družbenopolitičnega razvoja Ljubljane 1945–1955. V: Gestrin, Ferdo (ur.). *Zgodovina Ljubljane : Prispevki za monografijo : Gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. novembra 1983 v Ljubljani.* Ljubljana : Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Zgodovinsko društvo Ljubljana, 1984, str. 501–522.
- Vogrinc, Janez. *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju.* Ljubljana : Pedagoška fakulteta, 2008.
- Vrhovec, Branko. Cene nikomur ne prizanašajo. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXIV, 20. 10. 1987, št. 13, str. 1.
- Vrhovec, Branko. Cesta je kriva kopici težav. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXIV, 19. 5. 1987, št. 7, str. 5.

- Vrhovec, Branko. Kmet naj ne bo politik. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXV, 18. 10. 1988, št. 13/14, str. 2.
- Vrhovec, Branko. Složno nad težave. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXIV, 3. 3. 1987, št. 3, str. 4.
- Vrhovec, Branko. Večji poudarek preskrbi s potrošniškim blagom. *Naša komuna : glasilo občinske konference SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XIII, 16. 5. 1977, št. 5, str. 7.
- Vrhovec, Branko. Vse grenkejši kruh za kmete. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXV, 8. 3. 1988, št. 3, str. 5.
- Vrhunc, Peter. Kako razumeti moralnopolitične kriterije v kadrovske politiki s posebnim ozirom na vodilna delovna mesta. *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XI, 20. 10. 1975, št. 10-11, str. 2.
- Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam : Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd : Službeni glasnik, 2016.
- Vučetić, Radina. Potrošačko društvo po američkom modelu (jeden pogled na jugoslavensku svakodnevnico šezdesetih). *Časopis za suvremenu povijest*, 43, 2012, št. 2, str. 277–298.
- Vurnik, Blaž. Nova družbena gibanja v objemu Zveze socialistične mladine Slovenije. V: Čepič, Zdenko (ur.). *Slovenija – Jugoslavija : Krize in reforme 1968/1988*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2010, str. 347–364.
- Vurnik, Blaž. Staro letališče Ljubljana. *Ljubljana : glasilo Mestne občine Ljubljana*, 18, 2013, št. 8, str. 32–33.
- Wachtel, Howard M. Workers' Management and Interindustry Wage Differentials in Yugoslavia. *Journal of Political Economy*, 80, 1972, št. 3, str. 540–560.
- Welzer, Harald, Moller, Sabine in Tschuggnall, Karoline. »Opa war kein Nazi« : *Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 2012.
- Yurchak, Alexei. Soviet Hegemony of Form : Everything Was Forever, Until It Was No More. *Comparative Studies in Society and History*, 45, 2003, št. 3, str. 480–510.
- Zabukovec, Mojca. Adijo, tovarna : Spomini pozabljenih delavcev. V: Županek, Bernarda (ur.). *Nova doba prihaja! : Industrija – delo – kapital*. Ljubljana : Mestni muzej, 2016, str. 164–182.
- Zajc, Marko. Delavsko samoupravljanje med ljudmi. V: Županek, Bernarda (ur.). *Nova doba prihaja! : Industrija – delo – kapital*. Ljubljana : Mestni muzej, 2016, str. 130–145.

- Zupanec Bajželj, Andreja. Po ljubljanskih ulicah : Prometni vrvež ljubljanskih ulic 20. stoletja. *Ljubljana med nostalgijo in sanjami : Revija za domoznanske vsebine*, 7, 2018, št. 2, str. 7–36.
- Žakelj, Pavel. Ali mora kmet res le ubogati? *Naša komuna : glasilo OK SZDL Ljubljana Vič–Rudnik*, XXV, 7. 6. 1988, št. 8, str. 2.
- Železnik, Neva. Ponuja osem tisoč vrst blaga. *Zbor občanov : glasilo SZDL Ljubljana–Bežigrad*, XX, 25. 3. 1980, št. 6, str. 2.
- Železnik, Neva. (Pre)živeti z inflacijo. *Zbor občanov : glasilo SZDL Ljubljana–Bežigrad*, XXVIII, 19. 1. 1988, št. 1, str. 5.
- Žun, Klemen. Zgodovina kinematografov v Ljubljani. *Ljubljana med nostalgijo in sanjami : Revija za domoznanske vsebine*, 3, 2014, št. 1, str. 87–134.
- Župančič, Jože. *Okraj Ljubljana okolica : Upravni, zemljepisni, gospodarski in statistični priročnik*. Ljubljana : samozaložba, 1953.

SEZNAM KRATIC

AFŽ	Protifašistična fronta žensk
BS	bežigrajska soseska
CARE	Cooperative for American Remittances to Europe (Zadruga za posredovanje ameriških pošiljk v Evropo)
ČZP	časopisno založniško podjetje
FLRJ	Federativna ljudska republika Jugoslavija
GUP	Generalni plan urbanističnega razvoje Ljubljane
IGO	Izdelava gostinske opreme, kasneje Industrija gostinske opreme
IPKO	Industrija plastične in kmetijske opreme
JLA	Jugoslovanska ljudska armada
KIG	Kovinska industrija Ig
KS	krajevna skupnost
LO	ljudski odbor
LRS	Ljudska republika Slovenija
MLO	mestni ljudski odbor
NAPROZA	Nabavno prodajna zadruga
NOV	Narodnoosvobodilna vojska
ObLO	občinski ljudski odbor
ObO	občinski odbor
OF	Osvobodilna fronta
OK SZDL	občinska konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva
OK ZKS	občinski komite Zveze komunistov Slovenije
OLO	okrajni ljudski odbor
OZD	organizacija združenega dela
PTT	Pošta telegraf telefon
RTV	Radiotelevizija
SDK	Služba družbenega knjigovodstva
SJM	Slovensko javno mnenje
SRS	Socialistična republika Slovenija
SZDL	Socialistična zveza delovnega ljudstva
ŠS	šišenska soseska
TOZD	temeljna organizacija združenega dela

TR2	stolpnica na Trgu republike (nekdanjem Trgu revolucije) 2
TR3	stolpnica na Trgu republike (nekdanjem Trgu revolucije) 3
TV	televizija, televizijski
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Organizacija združenih narodov za pomoč in obnovo)
VS	viška soseska
ZK	zveza komunistov
ZKS	Zveza komunistov Slovenije
ZMS	Zveza mladine Slovenije
ZSMS	Zveza socialistične mladine Slovenije
ZSS	Zveza sindikatov Slovenije
ZZB NOV	Zveza združenj borcev narodnoosvobodilne vojske

IMENSKO KAZALO

A

A. F., A. 385
Abrams, Lynn 19, 34, 37, 387
Adamič, Bojan 78
Ajlec, Kornelija 56, 387
Andrews, Molly 20, 387
Anka, Paul 269
Anžič, Sonja 25, 387
Aplenc, Veronica E. 295, 387
Armstrong, Louis 106
Arnautović, Ilija 79, 86, 88
Arnež, Zoran 96, 387
Arrigler, Dragan 132
Arzenšek, Vladimir 186, 220, 387
Assmann, Aleida 19, 387
Ašanin Gole, Pedja 148, 387

B

B., D. 245, 385
B., M. 170, 198, 229, 244, 249,
351, 386
Bajuk Senčar, Tatjana 191, 203,
218, 387
Balkovec, Bojan 185, 232, 387
Bencetić, Lidija 338, 387
Benovska - Šabkova, Milena
16, 335, 387, 388
Bergson, Abram 156, 388
Berlan, Andreja 118, 388
Bernard, H. Russell 36, 388
Bernik, Ivan 19, 157, 388
Bernik, Stane 87, 388
Bizilj, Nace 264, 271
Bloudek, Stanko 106
Blythe, Ronald 20, 388
Bogataj, Janez 258

Bonča, Miloš 86
Borak, Neven 132, 134, 179, 388
Božič, Marjan 106
Brezovnik, Boštjan 353, 381
Broz, Josip - Tito 44, 107, 129,
153, 157, 174, 216, 240
Brunnbaues, Ulf 398
Buchowski, Michał 15, 28, 29,
45, 341, 343, 382, 388
Burawoy, Michael 15, 337, 342, 388
Busić, Svetozar 122, 205, 230, 319

C

C., V. 214, 341, 386
Cankar, Ivan 140
Chelcea, Liviu 242, 389
Ciglič, Marjan 90, 120, 225,
290, 297
Cvijić, Valter 238, 389
Czerwiński, Maciej 16, 389

Č

Č., I. 61, 182, 292, 386
Čebular, Franc 275
Čelik, Matevž 88, 123, 289, 382
Čepič, Taja 65, 87, 389
Čepič, Zdenko 50, 51, 55, 56,
57, 96, 100, 130, 131, 201, 203,
240, 244, 245, 275, 286, 288,
289, 290, 294, 389, 390, 393,
397, 402, 403, 409
Čepon, Lojze 125, 390
Čoh Kladnik, Mateja 53, 55,
56, 58, 59, 60, 62, 201, 390, 394
Čurin, Jože 137, 142, 335, 390

D

Debeljak, Ana Pia 63, 390
Deželak Barič, Vida 40, 390
Dežman, Jože 61, 390
Dimitrić [Dimitrič], Milovan
74, 114, 116, 118, 121, 136,
388, 390, 391
Dimou, Augusta 407
Dobrev, Doroteja 305, 391
Dolenc, Matjanko 22, 391
Dolenc, Sašo 150, 382
Domitrovič, Janja 145, 391
Drakulić, Slavenka 14, 253,
254, 391
Drnovšek, Marjan 49, 55, 56,
64, 72, 78, 275, 391
Drozg, Vladimir 18, 391
Duda, Igor 16, 78, 110, 173,
192, 234, 240, 242, 243, 247,
266, 268, 347, 391, 392
Dujo Jurjevčič, Mirjam 286, 392
Duraković, Lada 396, 401

E

Edmunds, June 395
Erdei, Ildiko 243, 392
Erhatic, Darja 146, 147, 392
Erjavec, Zdravko 119, 382

F

Fabjančič, Nina 19, 157, 388
Fajt, Elena 402
Ferenc, Mitja 403
Fikfak, Jurij 37, 156, 191, 203,
218, 262, 274, 344, 345, 387,
392, 401, 402

Filipovič Hrast [Filipovič], Maša
315, 353, 393, 398
Finnegan, Ruth 31, 393
Fischer, Jasna 388, 389, 390,
393, 401, 402, 404, 409
Fivush, Robyn 31, 393
Frei, Norbert 405
Frykman, Jonas 388, 408
Fürst, Danilo 86, 88
Fužir, Alojz 4

G

G., M. (r. 1950) 300, 386
G., M. (r. 1959) 175, 386
G., S. 223, 386
Gabrič, Aleš 12, 96, 106, 153,
188, 211, 389, 393
Gajšek, Nevenka 150, 393
Gašparič, Jure 29, 32, 159, 166,
176, 238, 385, 393, 394
Gestrin, Ferdo 52, 389, 393,
399, 405, 408
Giordano, Christian 274, 393
Glas, Miroslav 277, 278, 393, 394
Godeša, Bojan 32, 394
Godina, Vesna 16, 179, 180,
220, 221, 394
Goršič, Nina 64, 65, 88, 383
Grafenauer, Božo 23, 24, 25, 394
Grandits, Hannes 392, 400, 406
Griesser Pečar, Tamara 188, 394
Gruden, Janez 400

H

Habinc, Mateja 11, 183, 184,
190, 192, 255, 262, 333, 394

Habjan, Lojze 115, 394, 395
Hafner, Jožica 119, 382
Hafner, Vinko 218
Halbwachs, Maurice 395
Hančič, Damjan 25, 387, 390
Hann, Chris M. 15, 184, 395
Himmelreich, Bojan 51, 55, 56,
58, 395
Hoikkala, Timmi 20, 41, 395
Horvat, Branko 203, 204, 395
Hudales, Jože 397
Hudolin, Gašper 49, 81, 121,
148, 395
Hvalc, Luka 150, 382

I

Isajevič, Niko 132, 395
Ivanjšek, France 288, 302, 395

J

Jančar, Drago 399, 405
Javornik, Marjan 397, 404, 406
Jazbinšek, Miha 353
Jenuš, Gregor 390
Jesenovec, Stane 137, 146, 147,
152, 395
Jerala, Lojze 104
Jere, Leon 200, 254
Jezernik, Božidar 394
Jones, Tom 244, 269
Jurčič, Bojan 97, 276, 396
Jurič, Evgen 314, 396
Jurjavčič, Katarina 78, 152,
326, 392, 396, 400
Juvan, Darja 144, 396

K

K., G. 172, 329, 386
K., J. 54, 180, 187, 191, 209,
253, 295, 299, 320, 323, 386
K., K. 189, 257, 386
K., M. M. 386
K., V. 221, 386
Kardelj, Edvard 140
Kaučič, Mojca 127, 130, 142,
143, 325, 396
Kavčič, Franjo 186, 396
Kavčič, Stane 96, 110
Kerec, Darja 16, 154, 156, 189, 403
Keršič, Marta Milena 48, 183,
261, 308, 396
Kladnik, Ana 16, 32, 396
Kockel, Ullrich 388, 408
Kolanović, Maša 389
Kolarič, Zinka 289, 296, 396
Koncilija, Žiga 183, 396
Kopač, Janez 22, 23, 396
Korošec, Branko 77, 86, 117, 397
Koselleck, Reinhart 19, 28, 397
Kozorog, Miha 18, 397
Koželj, Janez 141
Kralj, Marjan 106
Kranjc, Gregor 29, 397
Kranjec, Miško 128, 151, 177,
216, 294, 310, 316
Krašovec, Primož 199, 200, 397
Kresal, France 60, 204, 232, 397
Kristl, Stanko 86
Kuljić, Todor 19, 28, 31, 39,
170, 397

L

L., A. (r. 1932) 386
L., A. (r. 1971) 236, 386
Lagler, Bruno 89, 94, 397
Lazarević, Žarko 397, 401
Le Corbusier [Jeanneret, Charles-Édouard] 79
Legat [Čož], Nina 138, 142, 146, 204, 390, 397
Lenarčič, Blaž 41, 382
Lenarčič, Marjan 185, 397
Leskošek, Vesna 93, 232, 397
Lorenčič Aleksander 60, 202, 247, 332, 334, 387, 397, 398, 401, 408
Luthar, Breda 118, 135, 238, 347, 391, 398

M

M., K. 284, 386
M., M. 254, 257, 304, 313, 386
Mächtig, Saša 128
Maier, Jörg 384
Malešič, Martina 283, 284, 285, 289, 291, 293, 295, 313, 320, 382, 398
Mandič, Srna 283, 284, 291, 294, 296, 297, 298, 300, 306, 307, 309, 350, 351, 352, 353, 398
Mannheim, Karl 39
Markeš, Janez 160, 398
Marković, Predrag 156, 169, 177, 178, 179, 206, 207, 216, 221, 227, 238, 299, 398
Matošević, Andrea 396, 401
Meglič, Marko 116, 398

Mesarič, Jože 94, 399
Miklavčič, Zvone 50, 51, 66, 399
Mikola, Milko 51, 68, 188, 214, 399
Milenković, Aleksandar 383
Milharčič Hladnik, Mirjam 37, 399
Mihelič, Breda 64, 65, 79, 86, 88, 89, 383, 399
Mihelič, Milan 79, 86, 87
Miheljak, Vlado 29, 385
Mihevc, Edo 86
Misztal, Barbara A. 20, 399
Mlekuž, Jernej 389
Mlinar, Branko 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 64, 66, 175, 399
Moller, Sabine 19, 409
Mravljje, Ciril 115, 399
Mujkič, Sabina 64, 65, 88, 383
Müller, Karl H. 407
Mušič, Marko 141

N

N., M. 184, 277, 386
Nastav, Bojan 339, 399
Nedeljković, Saša 274, 399
Nered, Sonja 151, 399
Nežmah, Bernard 187, 399
Nic Craith, Máiréad 388, 408
Nikšič, Matej 64, 65, 88, 383
Nora, Pierre 383

O

O., J. 386
Ogrin, Ivan 54
Oset, Željko 387, 408
Otošec, Božo 49, 67, 70, 79, 81, 104, 399

P

P., A. 211, 262, 278, 386
P., B. 386
P., M. (r. 1941) 386
P., M. (r. 1973) 345, 386
Palme, Josip 54
Panjek, Aleksander 4, 11
Passerini, Luisa 16, 400
Paškulin, Rudi 4
Patterson, Patrick Hyder 110,
165, 173, 174, 234, 241, 242,
248, 249, 346, 400
Pelc, Stanko 18, 391
Pelhan, Sergij 119, 400
Perks, Robert 393, 406
Perovšek, Jurij 17, 400
Petelin, David 14, 49, 66, 69,
85, 192, 282, 283, 287, 400
Peterlin, Ivanka 92, 400
Petkovšek, Branka 403
Petrič, Iztok 54, 400
Petrović, Tanja 29, 179, 238,
389, 400, 401
Petru, Duša 112, 401
Pfafjer, Marjan 65
Pirjevec, Jože 238, 401
Pirnat, Tanja 353, 383
Piškurić, Jelka 4, 12, 423
Piškurić, Jože 235
Piškurić, Sonja 235
Plečnik, Jože 79
Pogačar, Martin 272, 401
Polenšek, Tomaž 148, 387
Praprotnik, Janez 98, 401
Praprotnik, Jože 146, 401
Prestor, Bojan 148, 401

Prešeren, Damjana 388
Prešeren, France 116, 391
Prica, Ines 14, 15, 401
Prinčič, Jože 49, 58, 97, 111,
137, 156, 175, 200, 201, 202,
203, 218, 240, 286, 288, 290,
387, 389, 390, 392, 401, 402
Puh, Angela 147, 402
Pukšič, Janez 323
Pungerčar, Majda 407
Purhonen, Semi 20, 41, 395
Pust, Jože 115, 402
Pušnik, Maruša 255, 391, 398, 402

Q

Quinlan, Mary Kay 30, 402

R

R., L. 386
Radosavljević, Momir 123, 402
Raleigh, Donald J. 20, 402
Ramšak, Mojca 19, 29, 37, 38, 402
Ravnik, Mojca 99, 178, 402
Ravnikar, Edvard 79, 86, 88, 291
Rebernik, Dejan 63, 85, 112,
140, 403
Remec, Meta 115, 232, 403
Rendla, Marta 60, 76, 102, 110,
117, 126, 131, 135, 156, 173, 232,
246, 247, 249, 264, 265, 273, 277,
283, 284, 289, 290, 291, 293, 294,
295, 296, 302, 303, 350, 403
Repe, Božo 4, 11, 16, 20, 118,
131, 135, 152, 153, 154, 156,
169, 185, 189, 238, 241, 250,
270, 271, 403, 404

Repič, Jaka 397
Režek, Mateja 16, 187, 188, 404
Ritchie, Donald A. 402, 407
Robić, Ivo 243, 269
Roos, J. P. 20, 41, 395
Roth, Klaus 15, 199, 206, 336,
337, 384, 387, 388, 391, 398, 404
Rožac Darovec, Vida 30, 404
Rožanc, Marjan 84
Rubić, Tihana 308, 342, 404
Rus, Veljko 161, 171, 177, 189,
199, 203, 384, 404, 405

S

S., I. 386
S., M. 227, 306, 386
S., M. A. 386
S., V. 386
Sabrow, Martin 19, 405
Schuman, Howard 20, 405
Scott, Jacqueline 20, 405
Semič, Stane - Daki 54, 405
Sever, Lojze 95, 96, 405
Sever, Savin 86
Simončič, Vlastja 50, 75, 210
Simoniti, Vasko 184, 216, 405
Sitar, Polona 14, 16, 43, 176,
246, 405
Skubic, M. 127, 405
Slavec Gradišnik, Ingrid 394
Slukan, Nejc 221, 405
Smole, Jože 131
Smole, Vera 38, 405
Stepinac, Alojzij 188
Strajnar [Stres], Neža 48, 183,
261, 308, 390, 394, 396

Strlič, Nataša 78, 152, 326, 392,
396, 400
Studen, Andrej 403, 408
Sulič, Nives 109, 112, 405

Š

Šegula, Pavle 257, 406
Šelhaus, Edi 159, 242
Šenk, Tatjana 25, 387
Šinkovec, Janez 325, 406
Širok, Kaja 406
Šorn, Mojca 4, 12, 17, 55, 223,
340, 387, 393, 394, 397, 403, 406
Šprajc, Ivan 116, 398
Štebe, Janez 29, 385
Štrubelj, Zvone 99, 406
Šturm, Lovro 384
Šuštar, Branko 188, 406
Šuštar, Ljiljana 57, 60, 61, 406
Švab, Alenka 250, 270, 271,
348, 406

T

Taylor, Karin 109, 392, 400, 406
Teržan, Vesna 79, 88, 384
Thelen, Tatjana 15, 227, 240,
335, 406
Thomson, Alistair 19, 28, 393,
406, 407
Todorova, Maria 407
Tominc, Biba 64, 65, 88, 383
Toš, Niko 29, 158, 159, 161,
164, 165, 166, 167, 168, 171,
177, 189, 204, 220, 248, 334,
338, 384, 385, 404, 407
Trobič, Milan 250, 407

Troebst, Stefan 398, 407
Troha, Emil 130, 407
Tschuggnall, Karoline 19, 409
Turner, Bryan S. 395

V

V., B. 386
Valente, Katarina 269
Valič Zver, Andreja 12, 154, 407
Vaněk, Miroslav 36, 407
Velikonja, Mitja 28, 407
Verdery, Katherine 240, 337,
388, 407
Virginella, Marta 31, 32, 407
Vidmar, Simona 292, 293, 407
Vidmar Horvat, Ksenja 242,
268, 271, 348, 408
Vilfan, Sergij 17, 24, 67, 68, 70,
106, 408
Vodopivec, Nina 32, 33, 175,
177, 179, 220, 221, 222, 223,
224, 229, 333, 343, 397, 402,
403, 408
Vodopivec, Peter 17, 29, 49, 60,
61, 62, 84, 111, 130, 131, 188,
202, 205, 219, 385, 408
Vodušek - Starič, Jerca 22, 50,
64, 408
Voglar, Dušan 396
Vogrinc, Janez 38, 408
Vrhovec, Branko 74, 118, 133,
138, 139, 140, 391, 408, 409
Vrhunc, Peter 218, 409
Vučetić, Radina 44, 242, 348, 409
Vurnik, Blaž 81, 186, 409

W

Wachtel, Howard M. 226, 409
Welzer, Harald 19, 409

Y

Yurchak, Alexei 157, 409

Z

Z., A. 217, 274, 349, 386
Zabukovec, Mojca 341, 409
Zajc, Marko 176, 221, 409
Zupanc, Viljem 141, 246
Zupanec Bajželj, Andreja 81, 410

Ž

Ž., A. 203, 234, 266, 325, 327, 386
Ž., F. 269, 309, 349, 386
Ž., J. 213, 287, 386
Ž., M. 264, 267, 275, 332, 386
Žagar, Igor Ž. 199, 200, 397
Žakelj, Pavel 139, 410
Železnik, Neva 117, 133, 134,
247, 410
Žerdin, Ali 160, 398
Žun, Klemen 77, 106, 119, 152, 410
Župančič, Jože 72, 73, 410
Županek, Bernarda 409

BESEDA O AVTORICI

Jelka Piškurić, rojena leta 1976 v Ljubljani, je zgodovinarica, ki je od leta 2008 zaposlena na Študijskem centru za narodno spravo. Med njene osnovne raziskovalne interese spada preučevanje socializma. Iz te tematike je leta 2018 doktorirala na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani z doktorsko disertacijo *Vsakdanje življenje v Socialistični republiki Sloveniji: Ljubljana in njeno ruralno zaledje*. Pri raziskovalnem delu jo zanimajo predvsem ljudje in njihovo vsakdanje življenje, pri tem pa se ji zdi pomembno razumevanje spominjanja, pozabe in različnih družbenih konceptualizacij socializma. Čeprav je tudi sama otrok tega obdobja, prizna, da se ga ne spominja več dobro, a z veseljem posluša izkušnje drugih in jih uporablja pri svojem raziskovalnem delu. Je avtorica več znanstvenih prispevkov s področja ustne zgodovine in sodobne slovenske zgodovine.

Monografija s pričevanji, lokalnimi časopisi in arhivskimi viri pokaže, kako so ljudje življenje v socializmu dojemali različno, kar je seveda posledica različnih izkušenj, ki se pokažejo skozi pričevanja treh generacij. Ustna pričevanja so pokazala motivacije, strategije in prakse, ki so jih posamezniki uporabljali za preživetje in izboljšanje svojega standarda. V tem okviru so iskali možnosti za izboljšanje ekonomskega položaja in dobro življenje. V skladu s tem so tudi vrednotenja: v socializmu kot pozitivne stvari vidijo tiste, ki so jim izboljšale življenjski položaj in jim zagotavljale socialno varnost, kot negativne pa tiste, ki so jim kratile nekatere pravice, jih omejevale ali jim poslabšale življenjski položaj.

Prof. dr. Božo Repe

Osrednjega pomena je ugotavljanje obstoja kulturnih praks mreženja, solidarnosti, podjetnosti in uporabe neformalne ekonomije v času socializma, ki jih avtorica ne interpretira kot izraz socialistične mentalitete ali strategij, uporabljenih iz nuje. Njihov izvir vidi globlje v slovenski zgodovini in kulturi, kjer domujeta zakoreninjeni vrednoti enakosti in solidarnosti ter kulturno pogojene prakse, povezane z družino in socialnimi mrežami. Monografija predstavlja metodološko zrelo in problemsko osvežujoče delo, ki vsakdanje življenje v socializmu na Slovenskem in še posebej spomin nanj vrača na polje zgodovinopisja.

Prof. dr. Aleksander Panjek

Cena: 28 EUR

917896161386968

Inštitut za novejšo zgodovino